

**MARİFETNÂME'DE YER ALAN EĞİTSEL UNSURLAR VE BU
UNSURLARA YÖNELİK TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ
GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ**

Fatih CAN

Doktora Tezi

Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

2017

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRKÇE EĞİTİMİ BİLİM DALI

MARİFETNÂME'DE YER ALAN EĞİTSEL UNSURLAR VE BU
UNSURLARA YÖNELİK TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ
GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

(Investigations On Educational Elements in Marifetname and The Opinions Of Turkish Teacher
Candidates Regarding These Elements)

DOKTORA TEZİ

Fatih CAN

Danışman: Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

ERZURUM

Eylül, 2017

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ danışmanlığında, Fatih CAN tarafından hazırlanan “Marifetnâme’de Yer Alan Eğitsel Unsurlar ve Bu Unsurlara Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi” başlıklı çalışma 27/09/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalında Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

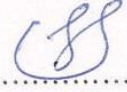
Başkan : Doç. Dr. Semra ALYILMAZ

İmza:

Danışman : Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Selami SÖNMEZ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Erhan DURUKAN

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Onur ER

İmza:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

20 Ekim 2017/ .. /2017

Prof. Dr. Mustafa SÖZBİLİR

Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİMİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doktora Tezi olarak sunduğum “MARİFETNÂME’DE YER ALAN EĞİTSEL
UNSURLAR VE BU UNSURLARA YÖNELİK TÜRKÇE ÖĞRETMENİ
ADAYLARININ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ” başlıklı çalışmanın, tarafımdan,
bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve
yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak
yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla doğrularım.

Lisansüstü Eğitim – Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin
yapılmasını arz ederim.

27/09/2017

(İmza)

Fatih CAN

ÖZET
DOKTORA TEZİ
MARİFETNÂME’DE YER ALAN EĞİTSEL UNSURLAR VE BU UNSURLARA
YÖNELİK TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ GÖRÜŞLERİNİN
İNCELENMESİ
Fatih CAN
Danışman: Prof Dr. Cengiz Alyılmaz
2017, 363 sayfa

Bu çalışmanın amacı, *Marifetnâme*’de yer alan eğitsel unsurları tespit etmek ve bu eğitsel unsurlara ilişkin Türkçe öğretmen adaylarının görüşlerini ortaya koyup incelemektir.

Karma yönteme göre yürütülen bu çalışmada, çalışmanın amacı gereği hem nitel hem de nicel veriler toplanmıştır. İlk olarak *Marifetnâme*’de yer alan eğitsel unsurların toplanmasında doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Daha sonra ise, eserde tespit edilen eğitsel unsurlardan faydalanılarak “Marifetnâme’deki Eğitsel Unsurların Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerine Göre Değerlendirilmesine İlişkin Ölçek Formu” hazırlanmıştır. Bu ölçek formu, 2016 – 2017 eğitim öğretim dönemi içinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören 468 Türkçe öğretmen adayına uygulanmıştır. Çalışma sonunda elde edilen nitel veriler, içerik analizi yöntemine; nicel veriler ise tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, bağımsız örneklem testi, ANOVA analizi ve doğrulayıcı faktör analizi testlerine tabi tutulmuştur.

Çalışma sonunda; *Marifetnâme*’de yer alan eğitsel unsurların daha çok sosyal – toplumsal yönde olduğu ve insan hayatına, yaşamına dair bir içeriğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu unsurların pek çoğunun modern eğitim anlayışında karşılığının var olduğu ve bu eğitsel görüşlerin daha çok öğrenme ve gelişim psikolojisi kapsamında değerlendirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır. İbrahim Hakkı’nın *Marifetnâme*’de yer verdiği eğitsel görüşlere, Türkçe öğretmen adaylarının önemli bir çoğunluğunun katıldığı ve bu eğitsel görüşlerin günümüzde hâlen geçerliliğini ve güncelliğini muhafaza ettiği tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Marifetnâme*, İbrahim Hakkı, Türkçe öğretmen adayları, eğitsel unsur.

ABSTRACT
DOCTORAL DISSERTATION
INVESTIGATIONS ON EDUCATIONAL ELEMENTS IN MARİFETNAME
AND THE OPINIONS OF TURKISH TEACHER CANDIDATES REGARDING
THESE ELEMENTS

Fatih CAN

Supervisor: Prof Dr. Cengiz Alyılmaz

2017, 363 pages

The aim of this study is to identify the educational elements in *Marifetnâme* and examine the opinions of Turkish teacher candidates regarding these educational elements.

In this study, which is conducted according to the mixed method, both qualitative and quantitative data were gathered according to the purpose of the study. Firstly, the method of document analysis was used in the collection of educational elements in *Marifetnâme*. Then, by using the educational elements identified in the work, "Scale Form for Assessing the Educational Elements in the Marifetname According to the Views of Turkish Teacher Candidates" was prepared. This questionnaire was applied to 468 Turkish teacher candidates who were educated in the Department of Turkish Language Teaching of Education Faculty in Ağrı İbrahim Çeçen University during 2016 - 2017 academic year. The qualitative data obtained at the end of the study was subjected to content analysis method while quantitative data were subjected to descriptive statistics, correlation analysis, independent sample test, ANOVA analysis and qualitative factor analysis tests.

At the end of study, it has been determined that the educational elements in *Marifetnâme* are mostly social and have a content about human life. Many of these elements have reached the conclusion that there is a contradiction in modern education understanding and that these educational ideas can be evaluated in the context of learning and developmental psychology. It has been determined that a significant majority of the Turkish teacher candidates are involved in the educational opinions given by İbrahim Hakkı in *Marifetnâme* and that these educational perspectives still maintain their validity and up-to-date today.

Key Words: *Marifetnâme*, İbrahim Hakkı, Turkish teacher candidate, educational element.

ÖN SÖZ

Kültürler ve değerler bir toplumu millet yapan en temel niteliklerdir. Bir toplumu toplum yapan dolayısıyla da bir topluluğun millet olmasını sağlayan en önemli unsur, kültür ve değerlerdir. Çünkü kültür ve değerler toplumsal hayatın farklı alanlarda düşünce, eğilim, tutum ve davranışlarını yansıtan, besleyen bir kaynak durumundadır. Günümüzde toplum yapısı, toplumu ayakta tutan kültür ve değerlerden git gide uzaklaşmaktadır. Bu durumun önlenmesi için bireylerin öncelikle dil, kültür, değer gibi konularda eğitilmesi, bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için pek çok yol ve yöntem bulunmaktadır. Bunlardan biri, ilk önce bireylerin kendi dilini ve kültürünü korumasıdır. Çünkü kültür ve değerler, aslında bireyin sosyal hayata, yaşama, kültüre dair bir öğrenme aracıdır. İnsan, sosyal bir varlık olması sebebiyle kültürü ve değerleri dil sayesinde elde edecektir. Çünkü dil, kullanıldığı süre boyunca kültürün kavramlara aktarılıp değerlere dönüşmesini sağlamaktadır. Bireyin de bu değer ve kavramlara yapmış olduğu katkıyla dilini ve kültürünü geliştirerek geleceğe ulaştırması bakımından mükemmel bir araçtır.

Dil, bu denli güçlü bir kültür, değer aktarıcısı ve eğitim aracı olması yönüyle büyük önem taşımaktadır. Dilin tüm imkânlarının kullanılarak oluşturulan edebî eserler, mevcut ve gelecek nesillerin kültürü tanınması, taşınması ve bunu gelecek nesillere taşınması bağlamında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle edebî eserler üzerinde çeşitli araştırma ve incelemeler yapılarak bu eserlerin bireylere ulaştırılması, gerekli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda *Marifetnâme*, oldukça büyük bir önem teşkil etmektedir. *Marifetnâme*, hem kaleme alındığı dönemin sosyal ve kültürel yapısını, değerlerini yansıtması ve bunları geçmişten günümüze taşınması yönüyle hem de çeşitli konularda bireyi eğitime amacı taşınması yönüyle diğer pek çok eserden farklı ve önemli bir yere sahiptir. *Marifetnâme*, genel olarak toplumsal ve kültürel değerlerin yanı sıra sağlık, evlilik, cinsellik, anatomi ve din gibi konularda eğitici bilgilerin olduğu bir özel bir eserdir. Yapılan literatür çalışmasında, *Marifetnâme*'nin daha çok dinî boyutuna yönelik çalışmaların olduğu görülmekle beraber; eserin pedagojik yönünün incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle, bu çalışmanın hem *Marifetnâme*'deki eğitsel görüşlerin tespit edilmesi hem de bu görüşlerin günümüzde hangi düzeyde kabul gördüğünün araştırılması yönüyle önemlidir.

“Marifetnâme’de Yer Alan Eğitsel Unsurlar ve Bu Unsurlara Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi” isimli bu çalışma, “Giriş”, “Kuramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar”, “Yöntem”, “Bulgular”, “Sonuç (Tartışma) ve Öneriler” olmak üzere 5 ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmada; “Giriş” bölümünde araştırmaya ait amaç, önem, varsayımlar, sınırlılıklar ve araştırma süresince kullanılan terimlerin tanımları bulunmaktadır. “Kuramsal Çerçeve” bölümünde, *Marifetnâme* ve İbrahim Hakkı ile ilgili bilgilere; çeşitli eserlerdeki eğitsel unsur ve değerlerin incelenmesine yönelik araştırmalara; ve de İbrahim Hakkı’yı, *Marifetnâme*’nin önemini ve içeriğini anlatan yayınlara yer verilmiştir. Bu bölümden hemen sonra gelen “Yöntem” bölümünde ise çalışmanın yöntemi açıklanmıştır. “Bulgular” bölümünde *Marifetnâme*’de yer alan eğitsel görüşlere ait temalar, bu temaların alt başlıkları ve *Marifetnâme*’deki eğitsel görüşlere yönelik bulgular yer almaktadır. Son olarak “Sonuç ve Öneriler” bölümünde ise çalışmada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak varılan sonuçlara ve bu sonuçlardan yola çıkılarak yapılan öneriler yer almaktadır.

Araştırmam boyunca benden bir an olsun desteğini esirgemeyen değerli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ’a; bilgi ve tecrübeleriyle her zaman yanımda olan hocalarım Prof. Dr. Osman MERT’e ve Doç. Dr. Semra ALYILMAZ’a; çalışmamın şekil almasında görüş ve fikirlerinden yararlandığım hocalarım Doç. Dr. Adnan KÜÇÜKOĞLU ve Doç. Dr. Sinan KOÇYİĞİT’e; çalışmamla ilgili çeşitli problemleri tartışarak fikir elde ettiğim Yrd. Doç. Dr. Nurşat BİÇER’e, Arş. Gör. Nurullah ŞAHİN’e, Arş. Gör. Faruk POLATCAN’a ve Arş. Gör. İsmail ÇOBAN’a; çalışmam boyunca beni yalnız bırakmayan, manevi desteğiyle yanımda olan kıymetli babama ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum – 2017

Fatih CAN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI	I
TEZ ETİK VE BİLDİRİMİ	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ	V
İÇİNDEKİLER	VII
TABLOLAR DİZİNİ	XII
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	XIV
KISALTMALAR DİZİNİ.....	XV

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. Problem.....	1
1.2. Amaç	2
1.3. Önem.....	2
1.4. Varsayımlar.....	3
1.5. Sınırlılıklar	3
1.6. Tanımlar.....	3

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	5
2.1. Çalışılan Konu ile İlgili Kuramsal Çerçeve.....	5
2.1.1. Erzurumlu İbrahim Hakkı	5
2.1.1.1. Hayatı	5
2.1.1.2. Kişiliği ve Yetişmesinde Etkili Olan Şahsiyetler	10
2.1.1.3. Eserleri.....	17

2.1.2.1. Yazıldığı Dönemin Genel Durumu	35
2.1.2.2. Konuları	38
2.1.2.3. Kaynakları	43
2.1.2.4. Nüshaları.....	59
2.1.2.5. Eğitsel Değeri ve Önemi	60
2.1.2.5.1. Daimicilik (Pennializm).....	63
2.1.2.5.2. Esasicilik (Perennializm)	63
2.1.2.5.3. İlerlemecilik (Progressivizm)	63
2.1.2.5.3. Yeniden Yapılanmacılık (Reconstructionism)	64
2.2. Çalışılan Konu ile İlgili Yapılan Araştırmalar.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÖNTEM.....	73
3.1. Araştırmanın Modeli.....	73
3.2. İncelenen Doküman / Evren ve Örneklem.....	76
3.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması.....	79
3.3.1. Nitel Verilerin Toplanması	79
3.3.2. Nicel Verilerin Toplanması.....	79
3.3.2.1. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi	80
3.3.2.1.1. Soru Havuzunun Oluşturulması.....	81
3.3.2.1.2. Yüzey Geçerliğinin Belirlenmesi.....	82
3.3.2.1.3. Kapsam Geçerliğinin Belirlenmesi.....	82
3.3.2.1.4. Yapı Geçerliği (Faktör Analizleri).....	91
3.3.2.1.5. Güvenirlik Analizi	96
3.3.2.1.6. Doğrulayıcı Faktör Analizi.....	100

3.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması.....	105
3.4.1. Nitel Verilerin Analizi.....	105
3.4.2. Nicel Verilerin Analizi.....	108

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR ve YORUM	107
4.1. Marifetnâme’de Yer Alan Eğitsel Unsurlara Yönelik Bulgular	111
4.1.1. Davranış Eğitimi	111
4.1.1.1. Ebeveyne Karşı Davranış Adabı	112
4.1.1.2. Akrabalara Karşı Davranış Adabı	115
4.1.1.3. Dosta – Arkadaşa Karşı Davranış Adabı.....	119
4.1.1.3.1. Dost – Arkadaş Seçimi	124
4.1.1.3.2. Dost ve İnsan Tipleri	126
4.1.1.4. Komşulara Karşı Davranış Adabı.....	129
4.1.1.5. Tanıdıklara Karşı Davranış Adabı.....	137
4.1.1.6. Emir Altındakilere Karşı Davranış Adabı	138
4.1.1.7. Öğretenin (Âlimin) Öğrenene (Talebeye) Karşı Davranış Adabı	142
4.1.1.8. Öğrenenin (Talebenin) Öğretene (Âlime) Karşı Davranış Adabı	146
4.1.1.9. Büyüklere Karşı Davranış Adabı.....	150
4.1.1.10. Cahillere / Avama Karşı Davranış Adabı.....	151
4.1.1.11. Hayvanlara Karşı Davranış Adabı.....	153
4.1.1.12. Toplum İçinde Genel Davranış Adapları	154
4.1.2. Evlilik Eğitimi.....	167
4.1.2.1. Evlilik ve Evlilik Hayatı.....	167
4.1.2.2. Evliliği Gerektiren Durumlar	172
4.1.2.3. Eşlerin Birbirine Karşı Davranış Adabı	173

4.1.2.4. Ebeveynlerin Çocuklarına Karşı Davranış Adabı	187
4.1.2.5. Evliliğin Olumlu ve Olumsuz Yönleri	193
4.1.3. Sağlık Eğitimi	197
4.1.3.1. Sağlık Koruma Esasları	198
4.1.3.2. Uyku ve Uyku Adabı.....	207
4.1.3.3. Beslenme (Yeme – İçme) Adabı	209
4.1.3.4. Açlık ve Tokluk.....	215
4.1.3.5. Doğal Gıdaların Özellikleri ve Sağlığa Faydaları	219
4.1.4. Cinsellik Eğitimi	232
4.1.5. Anatomi Eğitimi.....	238
4.1.5.1. Organlar ve Organların İşlevleri.....	240
4.1.5.2. Vücut Yapısı ve Vücut Yapısının Gelişimi	245
4.1.5.3. Beden Uzuvarları ve Beden Uzuvarlarının Özellikleri.....	259
4.1.6. Fizyonomi Eğitimi	263
4.1.6.1. İnsanın Fiziki Yapısıyla Karakter İlişkisi.....	263
4.1.6.2. Seğirmeler	266
4.1.7. Din Eğitimi.....	269
4.1.7.1. Allah ve Allah Sevgisi.....	270
4.1.7.2. Dünya Hayatı ve Ahiret.....	274
4.1.7.3. Abdest ve Namaz.....	276
4.1.7.4. Bazı Dinî – Tasavvufi Kavramlar.....	277
4.1.7.5. Bazı Dinî Kişilikler.....	279
4.2. Marifetnâme’de Yer Alan Eğitsel Unsurlara Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerine Dair Bulgular	281

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	297
5.1. Sonuç ve Tartışma	297
5.1.1. Nitel Verilerin Analizi İle Ulaşılan Sonuçlar.....	298
5.1.2. Nicel Verilerin Analizi İle Ulaşılan Sonuçlar	312
5.2. Öneriler	319
KAYNAKÇA	323
EKLER	338

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3.1: Çalışmaya Katılan Türkçe Öğretmeni Adaylarına Ait Demografik Bilgiler.	77
Tablo 3.2: Kapsam Geçerlilik Oranları İçin Minimum Değerler.....	83
Tablo 3.3: <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Ölçek Maddeleri.....	85
Tablo 3.4: <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Ögelere Yönelik Anketten Çıkarılan Maddeleri .	90
Tablo 3.5. Kmo ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları.....	92
Tablo 3.6: Açıklanan Toplam Varyans Tablosu	93
Tablo 3.7: Faktör Yükleri Tablosu.....	94
Tablo 3.8: Faktörlere İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Cronbach Alpha Değerleri	97
Tablo 3.9: Uyum İyiliği İndeksleri.	100
Tablo 3.10: Uyum İyiliği Değerleri.	102
Tablo 3.11: <i>Marifetnâme</i> 'de Tespit Edilen Temalar ve Bunların Alt Temaları	106
Tablo 4.1: <i>Marifetnâme</i> 'de Yer Alan Doğal Gıdaların Özellikleri ve Sağlık Üzerindeki Etkileri.	219
Tablo 4.2: <i>Marifetnâme</i> 'de Anlatılan Organlar ve Uzuvarın Şekilsel Özellikleri ve İşlevleri.	240
Tablo 4.3: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Cinsiyetleri Açısından Grup İstatistikleri .	281
Tablo 4.4: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri ile Ciniyetleri Arasındaki İlişkiler	282
Tablo 4.5: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki İlişkiler	283
Tablo 4.6: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri ile Anne Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişkiler	284
Tablo 4.7: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri ile Baba Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişkiler	285
Tablo 4.8: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dinî - Tasavvufi Eserlere İlgi Duyup Duymamaları Açısından Grup İstatistikleri	286

Tablo 4.9: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşlerinin Dinî - Tasavvufî Eserlere İlgileri Açısından Farklılıkları	287
Tablo 4.10: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yaşadıkları Bölgeler Açısından <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlardaki Farklılıklar	288
Tablo 4.11: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'yi Daha Önce Okuyup Okumamaları Açısından Grup İstatistikleri	289
Tablo 4.12: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşlerinin <i>Marifetnâme</i> 'yi Daha Önce Okuyup Okumamaları Açısından Farklılıkları.....	290
Tablo 4.13: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Bölümlerindeki Alan Bilgisi Derslerini Yeterli Bulup Bulmamaları Açısından Grup İstatistikleri	291
Tablo 4.14: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşlerinin Bölümlerindeki Alan Bilgisi Derslerini Yeterli Bulup Bulmamaları Açısından Farklılıkları	292
Tablo 4.15: Türkçe Öğretmeni Adaylarının Bölümlerindeki Eğitim Bilimleri Derslerini Yeterli Bulup Bulmamaları Açısından Grup İstatistikleri	293
Tablo 4.16: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşlerinin Bölümlerindeki Eğitim Bilimleri Derslerinin Yeterli Bulup Bulmamaları Açısından Farklılıkları.....	294
Tablo 4.17: Türkçe Öğretmeni Adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri ile Akademik Genel Not Ortalamaları Arasındaki İlişkiler	295
Tablo 4.18: Hipotez Sonuçları Özet Tablosu	295

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1: <i>Marifetnâme</i> 'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Path Diyagramı	104
--	-----

KISALTMALAR DİZİNİ

<i>akt.</i>	: Aktaran
<i>c.</i>	: Cilt
<i>çev.</i>	: Çeviren
<i>ed.</i>	: Editör
<i>H.</i>	: Hicri
<i>Hz.</i>	: Hazreti
<i>KGO</i>	: Kapsam geçerlilik oranı
<i>KMO</i>	: Kaiser – Meyer – Olkin
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>TDK</i>	: Türk Dil Kurumu
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vd.</i>	: Ve diğerleri
<i>vs.</i>	: Vesaire

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

Bu bölümde; araştırmanın problem ve alt problemlerine, amacına, önemine, varsayımlarına, sınırlılıklarına ve araştırmada sıkça kullanılan kavramların tanımlarına yer verilmiştir.

1.1. Problem

“Dil, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma, lisan, zebandır” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2011, s.664). Dilin iletişimi sağlayan bir araç olmasının yanı sıra diğer bir önemli özelliği de değer ve kültür aktarıcısı olmasıdır (Mert, Alyılmaz, Bay ve Akbaba, 2009). Dil, bu yönüyle, yani bir aktarıcı olması yönüyle de ayrı bir önem teşkil etmektedir. Çünkü dil, kültürün adeta bir aynasıdır. Bir milletin dili, o dili konuşan insanların sahip olduğu kültür ve anlayışı yansıtır. İnsanı insan eden dil, toplumun da başlıca temel taşlarındandır; ulusu ulus yapan öğelerin en başta gelenidir; kültürün belkemiği sayılabilir (Aksan, 2015, s.64). Dil, kültürü oluşturan ve ayakta tutan olağanüstü ve mükemmel bir yapı taşıdır. Bir milleti millet yapan, kültürünü ayakta tutan, yaşatan dildir. Bu gibi nedenlerden ötürü değerlerin ve kültürün aktarımı, milletler yönünden bir varlık yokluk meselesi olduğu muhakkaktır (Alyılmaz, 2008; Bay, Mert, Alyılmaz ve Albayrak, 2012; Çetin, 2010; Tekşan, 2012). Bu nedenle, *Marifetnâme*'de Türki ve İslami yaşam tarzının, kültürünün yansıtılması ve bunların gelecek nesillere aktarılması, değerlerin öğretilmesi yönüyle büyük önem taşımaktadır.

Marifetnâme üzerinde çok fazla çalışma yapılmamıştır. Özellikle *Marifetnâme*'nin vermiş olduğu iletilerin neler olduğuna; bu iletilerin Türk toplumundaki yansımalarına ve karşılığına dair yapılan bir araştırma henüz bulunmamaktadır. Mevcut olan bu eksiklik araştırmanın gerekçesini teşkil etmektedir.

1.2. Amaç

“Marifetnâme’de Yer Alan Eğitsel Unsurlar ve Bu Unsurlara Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi” adlı bu çalışma ile *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurların tespit edilmesi ve Türkçe öğretmeni adaylarının bu eserdeki eğitsel unsurlara yönelik görüşlerinin incelenmesi araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, “Marifetnâme’deki eğitsel unsurlar ve Türkçe öğretmeni adaylarının bu eserdeki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri nelerdir?” problem durumu ele alınmıştır. Bu çerçevede;

a. *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurlar nelerdir?

b. Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri;

- Cinsiyetlerine,
- Sınıf düzeylerine,
- Anne eğitim durumuna,
- Baba eğitim durumuna,
- Dinî - tasavvufî eserlere ilgi duymalarına,
- *Marifetnâme*’yi daha önce okuyup okumamalarına,
- Yaşadığı bölgeye,
- Bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına,
- Bölümlerindeki eğitim bilimleri derslerini yeterli bulup bulmama durumlarına,
- Akademik genel not ortalamalarına göre değişiklik göstermekte midir? sorularına cevap aranmıştır.

1.3. Önem

Marifetnâme; sağlık, fen, toplum bilimleri ve din eğitimi gibi birçok alandan önemli bilgiyi içinde barındıran ansiklopedik özellikler taşıyan önemli bir eserdir. Eserde bilgiler verilirken bu bilgilerin eğitsel yönü oldukça öne çıkmaktadır. Verilen bilgilerin ifade edilişindeki üslup ve anlatım tarzı, bu bilgilerin günlük hayatta kullanımında oldukça pratik olacak şekildedir. *Marifetnâme*, bu yönüyle yazıldığı

dönemin koşulları ve bilimdeki ilerlemenin çok sınırlı olduğu da göze alınacak olursa, eserin içerdiği bilgiler ve eser oldukça büyük bir önem teşkil etmektedir.

Yapılan araştırmalarda, eserin sahip olduğu eğitsel bilgiler, öğretiler ve eserin eğitsel yönü üzerinde durulan çalışmalara rastlanmamıştır. Buna ilaveten, Türkçe öğretmeni adaylarının bu eserde belirtilen unsurlara yönelik görüşlerinin araştırıldığı, incelendiği herhangi bir çalışma da bulunmamaktadır. Yapılan bu araştırmanın bahsedilen hususlarda yapılmış olan ilk çalışma olması sebebiyle alana ve bundan sonra bu alanda yapılacak olan çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Varsayımlar

Eğitsel unsurlar, eserlerde geçen eğitici, öğretici birtakım bilgilerdir. Bu bilgilerin bireyi eğittiği ve yaşamına olumlu yönde katkı yaptığı varsayılmıştır. Araştırma süresince hem ölçekte yer alacak olan maddelerin üretilmesi aşamasında uzmanlıklarına başvurulmuş kişilerin hem de ölçek maddelerinin uygulanması aşamasında Türkçe öğretmeni adaylarının bütün maddeleri içtenlikle ve gönüllü olarak cevapladıkları varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma;

- *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlar ile,
- Araştırmaya katılan 468 Türkçe öğretmeni adayı ile,
- Öğretmen adaylarının hazırlanan ölçeğe verdikleri cevaplar ile,
- 2016 - 2017 bahar dönemi eğitim öğretim yılında öğrenim gören Türkçe öğretmeni adayları ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Anatomi: “Biyolojik bilimlerde önemli bir dalıdır. İlgi alanına giren organizmanın gözle görülebilen yapısını inceler” (Hatiboğlu, 2003, s.1).

Değer: “Bireyin kıymet verdiği, ihtiyaç duyduğu, sevdiği ve beğendiği maddi ve manevi her şey” (Şentürk, 2010, s.53).

Eğitsel Unsur: Kişinin bir konu ya da alan hakkında bilgi edinmesini amaçlayan ve bilgi içeren ifadeler, davranışlar ya da öğretilerdir.

Fizyonomi: “İnsanların saç, göz, kulak, el gibi organları ve dış görünüşlerine bakılarak onların karakterlerini, ahlaklarını, iç özelliklerini ortaya koyan bilim dalıdır” (Kırcıbıyık, 2009, s.794).

Pragmatizm: Eylemlerin doğruluğunu ya da gerçekliğini yalnızca sağladıkları fayda açısından değerlendiren yaklaşımdır (Bakır, 2006).

Tasavvuf: “Kişiyi, Allah’ı görürmüşçesine ibadet etme hazzına erişmesinin yolunu gösteren ilimdir” (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015, s.632).

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Çalışılan Konu ile İlgili Kuramsal Çerçeve

2.1.1. Erzurumlu İbrahim Hakkı

2.1.1.1. Hayatı

“Erzurumlu İbrahim Hakkı, 18. asırda yaşamış; âlim, arif, hakîm, şair, edip ve mutasavvıf bir Osmanlı fikir adamı ve müellifidir” (Uludağ, 2015, s.9). “Erzurumlu İbrahim Hakkı, 18 Mayıs 1703 (1115 Muharrem’in ilk cuması) tarihinde Erzurum’a bağlı Hasankale’de (Kal’a-yı Ahsen’de) güneş doğarken dünyaya gelmiştir” (Çelebioğlu, 1988, s.1). Erzurum bu yıllarda ilim ve kültür hayatı oldukça ileride olan bir merkezdir (Solmaz, 1986). “Hasankale’de doğan İbrahim Hakkı, Hasankaleli İbrahim Hakkı olmaktan çok Erzurumlu İbrahim Hakkı olarak tanınır. Hasankale’nin küçük bir kasaba olması nedeniyle kaynaklar onu Erzurumlu İbrahim Hakkı olarak tanıtır. Doğum tarihi farklı biçimlerde verilirse de doğru olanı *Marifetnâme*’de kayıtlı olan biçimdir” (Çiftçi, 2000, s.14). İbrahim Hakkı, edebiyatımızda pek de denenmemiş bir metodu uygulayarak münasebet düştükçe ailesi, şeyhi, arkadaşları, çocukları, yaptığı seyahatler, hac seferleri gibi birçok bilgiye eserlerinde yer vermiştir (Diclehan, 1980). İbrahim Hakkı’nın doğum tarihi, *Marifetnâme*’de yer alan:

“Hicretin tarihi bin yüz on beş oldu ol bahar

Kale-i Ahsen’de İbrahim Hakkı doğdu zar” (Marifetnâme, s.668).

beyitiyle tespit etmiştir. Babası, Derviş Osman Efendi; annesi ise Hz. Peygamber soyundan gelen Şerife Hanife Hatun’dur (Erk, 1947; Memduhoğlu, 2015). “1710 yılında vefat eden annesi Şerife Hanife Hatun’dan başka kardeşleri olmuş; fakat bu kardeşleri birkaç aylıkken hayata gözlerini yummuştur (Revnakoğlu, 1961).

Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın şeceresi, onun soyunu babasının soyu 11. yüzyılın akıncı Türklerine kadar çıkarmaktadır. Ataları önce bilgin ve din adamı olarak Bağdat sultanlarının hizmetine girerler; daha sonra, Moğol istilas

sonunda Fırat bölgesine göç ederler. Bir müddet sonra da Erzurum'un Hasankale ilçesine yerleşirler. Annesinin soyu ise Revnakoğlu'nun *Erzurum Halkevleri Kültür Dergisi*'nde yayınladığı şecerelere göre -ki bunlardan birincisi H. 1038 / 1626'da Seyyit Dede Mahmut'un isteği üzerine ve ikincisi de H. 1040 / 1630'da kaleme alınmış- onun soyu Hz. Peygamber'e kadar çıkmaktadır. Şecere kaleme alınırken doğruluğunu kanıtlamak için müftü, müderris gibi aileyi tanıyan hatırı sayılır inançlı kimselerin şahitliklerine müracaat edilmiş ve bu husustaki ciddiyeti göstermek için şu hadis şecerenin sonuna eklenmiştir (Altıntaş, 1997, s.19):

“Benimle ve ailemle bir bağı olmadığı hâlde, kendisini benim ailemden ve soyumdan göstermek için onların arasına girmek isteyenlere Allah lanet etsin” (Revnakoğlu, 1945, s. 33).

İbrahim Hakkı'nın yetişmesinde büyük rol oynayan, yirmi yaşına kadar sarf, nahif, fıkıh ve feraiz okuyarak kendini yetiştirmiş önemli bir zat olan babası Osman Efendi, Derviş Osman Efendi adı ile şöhret yapmıştır” (Çavuşoğlu, 1974).

Osman Efendi'nin babası Molla Bekir'in; misafir ağırlamayı çok seven, misafirin olmadığı gece üzülen, alçakgönüllü ve çevresince iyi bir insan olarak tanınan bir kişi olduğu bilinmektedir (Altıntaş, 1997; Uludağ, 2015). Molla Bekir, Azak seferine gidip orada şehit olur ve oradaki Ulu Camiîşerif'in haziresine gömülür. Babasının bu vefatına oldukça fazla üzülen Osman Efendi, hastalığa yakalanır. Her gördüğü nesneden ve duyduğu sestten öfkelenen bir ruh hâline girer. Tüm bu olumsuz durumların üzerine bir de her dünyaya gelen çocuğu henüz üç dört aylıkken vefat etmektedir; ta ki İbrahim Hakkı dünyaya gelene kadar. İbrahim Hakkı'nın doğumundan sonra Osman Efendi, yaşadığı bu olumsuz psikolojiden kurtulmak ve ilim öğrenmek amacıyla Hasankale'den Erzurum'a gider. Yaklaşık iki yıl kendine mürşit arar. Bu arada eşi Hanife Hatun vefat eder. Daha sonra geri dönüp İbrahim Hakkı'yı iki kardeşine bırakan Osman Efendi, Erzurumlu Eyüp Efendi ile birlikte ilim öğrenmek için seyahate çıkar. Bitlis tarafına doğru yönelip daha sonra hac niyetiyle Siirt'e yönelirler. Siirt yakınlarında yer alan Tillo'da Şeyh İsmail adında bir âlimin olduğunu öğrenirler ve onu ziyaret ederek ona bağlanırlar. Osman Efendi, tüm rahatsızlıklarından kurtulur ve de yaklaşık sekiz yıldır aradığı huzuru ve ilmi Şeyh İsmail'de bulur. Ertesi sene İbrahim Hakkı dokuz yaşındayken amcası Şeyh Ali, onu babasının yanına götürür. İbrahim

Hakkı henüz çocuk yaşta olmasına rağmen Şeyh İsmail'in feyzinden ve kemalinden etkilenecek hayran kalmıştır (İbrahimhakkıoğlu, 1973; Çelebioğlu, 1988; Çiftçi, 2000; Demir, 2004; Çağlayan, 2014). Şeyh İsmail Fakirullah yaşadığı dönemde oldukça saygın ve geniş kitlelerce tanınan, bilinen önemli bir şahsiyettir. “Şeyh İsmail Fakirullah aslen Araptır ve Şafii mezhebindedir. Dedesi Molla Ali, babası Molla Kasım'dır. Babası aynı zamanda hocasıdır. Fakirullah, dünyadan ilgisini kesmiş ve kendini Allah'a adanmış âbid, zâhid ve takva sahibi bir zattır” (Uludağ, 2015, s.16). “Şeyh İsmail Fakirullah'ın ilmi ve ünü, o dönem Osmanlı topraklarında bilinir. Hatta kendisine Mekke şerifi Mesut ve o dönem Osmanlı padişahı I. Mahmut, mektuplar ve armağanlar gönderirler. Fakirullah'ın *Vasiyetname-i Hikem Fakirullah* ve *Cevahirü'l İman* adlarında basılmamış iki eseri olduğu kaynaklardan bilinmektedir” (Karaörs, 1992, s.12).

İbrahim Hakkı, Tillo'da babasıyla birlikte sekiz yıl Şeyh İsmail Fakirullah'ın yaptırmış olduğu hücrede kalarak burada ilim öğrenmiştir. İbrahim Hakkı on yedi yaşındayken babası Derviş Osman Efendi, 1720 yılında Recep (Mayıs) ayının ortalarında vefat etmiştir. Babasının ölümü üzerine 1720 yılında Tillo'dan Erzurum'a amcalarının yanına dönen İbrahim Hakkı, büyük amcası Molla Mehmed'in yanında sekiz sene boyunca Erzurum'daki medreselerde eğitim görerek müderrris ve şair Hazık Mehmet Efendi'den de Farsça öğrenip ilim tahsiline devam etmiştir (Diclehan, 1980; Yaşar, 1986; Çelebioğlu, 1988; Değirmençay, 2011). İbrahim Hakkı, bu ilim tahsilini Marifetnâme'de şöyle anlatmaktadır:

“İhtiyarı ilim idi ta sal-i bin yüz kırka dek

Aşka düştü ârif oldu vecd ü hâli kıldı kâr” (Marifetnâme, s.668).

İbrahim Hakkı, çocukluk dönemlerini Erzurum'da tasavvufi bir ortam içerisinde geçirmiş olsa da burada aradığını tam olarak bulamamıştır. Babasının ve kendisinin de şeyhi olan İsmail Fakirullah'a oldukça içtenlikle ve samimiyetle bağlı olduğundan dolayı 1728 yılının ilkbaharında Tillo'ya ikinci defa gitmiştir ve burada babasının hücrelerine yerleşmiştir (İbrahimhakkıoğlu, 1973). Yedi yıl sonra şeyhi İsmail Fakirullah da vefat edince İbrahim Hakkı tekrar Erzurum'a dönmüş ve babasının imam hatiplik yaptığı camide imam hatip olarak görev yapmıştır (Altıntaş, 1981; Yaşar, 1986; Sancar, 1985).

“Otuz üç yaşında Firdevs isminde bir kızla evlenir. Bu hanımından İsmail Fehim ve Ahmed Naimi adlarında iki oğlu olur” (Demir, 2013, s.24). 1738 senesinde ilk defa hacca gider” (Diclehan, 1980, s.15). İbrahim Hakkı, Hacca gittiğini şu beyitlerle açıklar:

“Çün yüz elliye tarih yetti

Bu hakkı ol yıl Hacca gitti” (Karadeniz, 2006, s.8).

“Hac vesilesiyle yolculuğa çıkan İbrahim Hakkı, bu arada birçok yerlere seyahat yapmıştır” (Eren, 2003, s.5). Hacdən dönüşünde Habib Efendi Camiinde imam hatipliğine devam etmiş ve 1742 yılına doğru Hüseyin Bey kızı Fatma Hanım’la ikinci evliliğini yapmıştır. Bu evliliğinden dünyaya gelen çocukları yaşamamıştır. Bu yıllarda ise amcalarından Şeyh Ali vefat etmiştir (Revnakoğlu, 1961; Çiftçi, 2000; Demir, 2004). “Üçüncü evliliğini Belkıs Hanım’la yapan İbrahim Hakkı’nın bu hanımdan Gülsün adında bir kızı ile Mehmed Şakir adında bir oğlu olmuştur. Erkek torunları Mehmed Şakir’den dünyaya gelmiştir. Dört beş sene sonra Züleyha Hanım’la dördüncü evliliğini yapmış; bu hanımdan da Osman ve Nedim adlarında oğulları olmuştur” (Çelebioğlu, 1988, s.4).

1747 yılında ilk İstanbul seyahatine çıkan İbrahim Hakkı, Sultan I. Mahmut’un padişah olduğu dönemde saraya giderek onunla görüşmüş. Padişahın takdirini kazanarak onun ilgi ve alakasını görmüştür. Bunun üzerine saray kütüphanesinde çalışmasına karar verilmiştir (Yaşar, 1986; Kabaklı, 1987; Karaörs, 1992; İbrahimhakkıoğlu, 2001).

İbrahim Hakkı’nın saraya davet edilmesinin gaye ve maksadı üzerinde duran kaynaklar, bu davetin ilim ve kitap sevgisinden doğduğunu ve bu büyük düşünürün eline geçen fırsatı değerlendirerek saray kütüphanesinden oldukça fazla yararlandığını ileri sürmektedirler. İbrahim Hakkı’nın, *Marifetnâme* isimli eserini yazmada büyük yararı olan bu ziyaret ve çalışma esnasında, sarayda bulunan ve başka yerlerde benzerlerine tesadüf edilmesi güç kitaplardan yararlandığı, not aldığı, kendisine gerekli olan malzeme ve bilgiyi topladığı muhakkaktır (Diclehan, 1980, s.16).

Yine aynı yıl, 1747’de bilgi ve donanımından dolayı İbrahim Hakkı’ya, Padişah tarafından Erzurum’daki Abdurrahman Gazi Zaviyedarlığı görevi verilmiştir. Sonra bu görevi, oğlu İsmail Fehim’e bırakmıştır (Demir, 2004; Diclehan, 1980; Eren, 2003).

Artık Erzurum’da oldukça tanınan, sevilen ve saygı duyulan İbrahim Hakkı, yaklaşık sekiz yıl Erzurum’da kaldıktan sonra 1755 yılında tekrar İstanbul’a seyahat etti. Bu seyahatinin amacı, yine ilmî araştırmalar yapmak ve kendini geliştirmektir. Bu ikinci İstanbul seyahatinde ise oğlu İsmail Fehim ve baba dostu olan Sarı Gümrükçü Derviş Efendi ve onun oğlu Hacı Muhammed Sunullah Ağa ile birlikte gitmiştir. Burada birçok ilmî araştırma ve çalışmalar yaparak ileride kaleme alacağı birçok eserin altyapısını oluşturacak bilgileri edinmiştir (Altıntaş, 1981; Karaörs, 1992; Eren, 2003; Değirmençay, 2011; Uludağ, 2015).

1757 yılında tekrar Erzurum’a dönen İbrahim Hakkı, İstanbul’da elde ettiği birikimler sayesinde muhteşem eseri olan *Marifetnâme*’yi tamamlamıştır. Aynı yıl eşi Belkıs Hanım’dan olan oğlu Muhammet Şakir dünyaya gelmiştir. İbrahim Hakkı’nın Hasankaleli torunları bu soydandır. İki yıl sonra, ‘sarışın arslan’ diye sevdiği küçük oğlu Osman Nedim’i kaybetmiş ve 1763 yılında şeyhi İsmail Fakirullah’ın kabrini ziyaret etmek için üçüncü defa Tillo’ya gitmiştir. Burada olan kayınbiraderleri İbrahim Hakkı’yı, vefat eden karısı Fatma Hanım’ın yerine şeyhinin torunu olan Fatma Azize Hanım’la evlendirmiş ve bu evliliğinden Hanife adında bir kızı olmuştur. İbrahim Hakkı’nın Tillo’daki torunları bu hanımdan devam etmiştir. Aynı yıl Erzurum’dan, eşi Züleyha Hanım’ın ölüm haberini alır (Revnakoğlu, 1961; Altıntaş, 1997; İbrahimhakkıoğlu, 2001; Demir, 2004).

1763 yılı kışını Tillo’da geçiren İbrahim Hakkı Hazretleri, 1764 Nisanı sonlarında kayınbiraderleri Mustafa Fani ve Hamza Ganiyullah ile birlikte ikinci Hac yolculuğuna çıkmış; dönüşte yine Tillo’ya onların evine gelmiştir. Bir yıl sonra 1766 tarihinde Firdevs Hanım’dan olma oğlu Ahmed Naimi, yirmi sekiz yaşında Erzurum’da vefat etmiştir. İbrahim Hakkı, oğlu İsmail Fehim’i annesi Firdevs Hanım’ın yanına geri gönderip bir müddet sonra da kendisi Erzurum’a dönmüştür” (Demir, 2004, s. 31).

1768’de Erzurum’a dönüp ve Erzurum müftüsü Şeyh Mustafa Efendi ile üçüncü ve son hac yolculuğuna çıkmıştır. Dönüşünde Firdevs Hanım’ın ölüm haberini almıştır. Hasankale’deki eşi Belkıs Hanım ve oğlu Muhammed Şakir’in yanına gider. 1771 yılında, oğlu Fehim ile dördüncü ve sonuncu Tillo yolculuğuna çıkmıştır. Tillo’ya gelişinin ikinci yılında Fatma Azize Hanım’dan Şemsi Ayşe adını verdiği bir kızı daha olmuş ve eşi Fatma Azize Hanım 1778’de Tillo’da vefat etmiştir.” (Değirmençay, 2011, s.9). “Son demlerini Tillo’da geçiren

İbrahim Hakkı burada rahatsızlanmıştır. 1775 tarihinde yatağa düşen İbrahim Hakkı, rahatsızlığının daha fazla artması üzerine 19 Cumadel-âhire 1194 (22 Haziran 1780) Perşembe günü mahalli ve ezani saatle dokuzu beş geçte Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur (Eren, 2003, s. 8).

İbrahim Hakkı, vefatından iki yıl önce kaleme aldığı vasiyetnamesinde: “Eğer şeyhimin köyünde ölürsem beni onun kubbesi altına gömmeyiniz. Onun ayak tarafı evladı için kalsın. Beni, babam Osman Efendi'nin kabrinin arkasındaki sahraya defnedin.” diye belirtmiş olmasına rağmen, bu isteği bir fedakârlık olarak gören Şeyh İsmail Fakirullah'ın oğlu Mustafa Fani, müridi müridinden ayırmanın doğru olmayacağını düşünerek merhumu, babasının türbesine defnettirmiştir. Bizzat İbrahim Hakkı tarafından inşa ettirilen ve planı da kendisine ait olan bu kubbeli türbe, yaklaşık kırk metrekare büyüklüğünde sekizgen bir şekil üzerine oturtulmuştur. Türbe geçmişte olduğu gibi bugün de aynen İbrahim Hakkı ve *Marifetnâme*'si gibi şöhretini devam ettirmekte ve bir ziyaretgâh olmaya devam etmektedir (Özdemir, 2005).

2.1.1.2. Kişiliği ve Yetişmesinde Etkili Olan Şahsiyetler

18. yüzyıl, insanlığın eğitimde, bilimde ve kültürde büyük atılım ve ilerlemelere başladığı, keşif ve icatlara yöneldiği bir zaman dilimidir. Erzurumlu İbrahim Hakkı da bu atılım ve ilerlemelere uzak durmadan imkânları sınırlı olmasına rağmen aynı yolda gitmiş ve kendisini çevresine tanıtabilmeyi başarmıştır (Diclehan, 1980).

Bu asırda, Osmanlı Devleti'nde siyasi ve iktisadi hayatı yönünden bir çökme gerileme yaşanırken bu yüzyıldaki kültür ve edebiyatımız geçmişteki hızını ve seviyesini bir dereceye kadar korumaya güç yetirebilmiştir. Klasik edebiyatımızın birkaç büyük ve ünlü şahsiyeti bu zamanda yetişmiştir. Nedim, Seyyid Vehbi, Osmanzâde Tâip, Koca Râgıp Paşa ve Şeyh Galip gibi isimlerin eser verdikleri yıllar bu dönemdedir. Dinî ve Tasavvufî edebiyatımız ise Yunus Emre, Nesimî, Eşrefoğlu Rumî, Aziz Mahmud Hüdaî ve Niyazî-i Mısırî'den beri sürüp gelen geleneğini, denilebilir ki 18. yüzyılda en çok, büyük düşünür, bilgin ve şair Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şahsiyetinde kendini temsil etmiştir. Bu zamanlarda, yüzyılın başlarında Bursalı İsmail Hakkı, Hasan Sezâyî, Süleyman Zatî, ortalarında Diyarbakırlı Ahmed Müridî, Neccerzâde Şeyh Rıza, Uşşakî Cemalî ve sonralarında da Üsküdarlı Haşim, Tekirdağlı Fahrî, Selamî gibi tekke ve tasavvuf şiiri alanında az çok ün kazanmış, dinî manzumeleri değişik mahfillerde okumuş pek çok zat tanınmaktadır. Ancak Bursalı İsmail Hakkı ve

Diyarbakırlı Ahmed Mürşidî istisna edilirse bunlardan hiçbirisi Erzurumlu İbrahim Hakkı kadar bütün Türk halkınca sevilip okunmamış ve kendilerinden sonraki kuşağı etkilememiştir. Bu iki isim dahi devrini ve sonraki yüzyılı tasavvufî ve öğretici şiir ile birlikte ansiklopedik bilgi, bilimsel görüş ve çok eser verebilme yönünden İbrahim Hakkı'yı geçememiştir. Bundan dolayı İbrahim Hakkı, İslam kültüründe ve geniş halk tabakalarını aydınlatmada 18. yüzyılın en güçlü ve etkili temsilcisidir (Karahana, 2003, s.265-266).

Erzurumlu İbrahim Hakkı, mütevacı yaşam tarzıyla doğduğu ve yaşamış olduğu ortamın şartlarını ve sınırlarını zorlayarak bilgi ve duygu kaynağını harekete geçirip gelecek için büyük önem taşıyan servet niteliğinde eserler bırakmıştır (Diclehan, 2008). İbrahim Hakkı'nın meşhur ve yetkin olan eserlerini keleme almasında, kendisine ders veren hocalarının ve yapmış olduğu seyahatlerinin etkileri önemli bir rol oynamıştır (Kahya, 1999). Erzurumlu İbrahim Hakkı, ilim ve tasavvufa olan ilgisini ilk olarak babası sayesinde kazanmakla birlikte ilk eğitim öğretimini de babasından almıştır. İbrahim Hakkı'nın 'hilm ü hayâ madeni' olarak isimlendirdiği babası; sarf, nahiv, hadis, akait, fıkıh gibi dinî ilimleri henüz genç yaşta tahsil etmiştir. Babası Derviş Osman Efendi okumayı, ilim öğrenmeyi sevmekle birlikte özellikle tasavvufî eserler okumaya meraklı ve istekli bir zat idi. İbrahim Hakkı, babasının içinde olduğu bu tasavvufî hayat sayesinde tasavvufa adımını atmıştır (Çelebioğlu, 1988). "İbrahim Hakkı, henüz küçük yaşından itibaren babası sayesinde tasavvufu derinlemesine yaşayarak içselleştirmesiyle Allah sevgisiyle dolu bir hayat sürmesini ve de ahlakın, sevginin temelinde olmasını düşünen bir manevî doluluğun zirvesine çıkmasını sağlamıştır" (Yıldız, 1980, s.137-138). "Okuma zevki gibi yazarlık kabiliyetini de babasından almış olan İbrahim Hakkı, daha küçücük yaşlardayken oyunu terk edecek kadar, okuma ve öğrenme kabiliyetini, şevk ve azmini göstermiştir" (Kazar, 2010, s.338).

İbrahim Hakkı okumaya düşkün ve öğrenmeye hevesli yapısı sayesinde kendisini geliştirmeye önem vermiş; ömrü boyunca halkı irşat etmeye, çevresindekileri aydınlatmaya çalışmıştır. İlahi aşkı, gönül saflığını, güzel ahlakı sadece anlatmakla kalmamış; kendi yaşantısında uygulamış ve insanları incitip kırmaktan uzak durmuştur. Görgülü ve bilgili kişiliğiyle toplumda itibar sahibi olmakla birlikte o, ilmî ve tasavvufî birikimini dünyevi menfaat ve çıkarlar için kullanmamıştır. Bunu, şeyhi İsmail Fakirullah'a hürmet duyduğu bilinen dönemin padişahı I. Mahmut ile görüşme imkânı bulduğu hâlde,

padişahın, şeyhine olan bu hürmetinden maddi menfaatler için istifade etme yoluna gitmeyip kendisinden, sadece ilmi çalışmalarını sürdürmek amacıyla saray kütüphanesini kullanmak üzere izin istemesinden anlayabiliriz. Bu yönleriyle onun kanaatkâr, başkasına minnet etmeyi hoş görmeyen, tok gözlü bir kişiliğe sahip olduğu ve mütevazı bir hayat sürdüğü anlaşılmaktadır (Çelik, 2010, s.6-7).

“İbrahim Hakkı’nın babasından sonra kişiliğinin oluşmasında asıl büyük etkiyi, babası gibi kendisinin de şeyhi olan İsmail Fakirullah göstermiştir. Bazı şiirlerinde ‘Fakirî’ mahlasını kullanan, mührüne şeyhinin adını yazdıran, eserlerinde ondan bahseden İbrahim Hakkı, şeyhine çocuk yaşlarda bağlanmış, samimi bir sevgi, hayranlık ve teslimiyetle ona intisap etmiştir” (Batur, 2015, s.14).

İbrahim Hakkı’nın ve babasının şeyhi, ulema neslinden ve şafii mezhebinden olan İsmail Fakirullah, H.1076 / M.1657, Recep ayında dünyaya gelmiştir. Babası Molla Kasım, dedesi Abdülcemal’dır. İsmail Fakirullah, yirmi dört yaşına kadar babasından başta dinî ilimler olmak üzere birçok ilim tahsil etmiş, bu ilimlerde yetkinlik elde etmiştir. H. 1091 / M. 1680 yılında babasını kaybettikten sonra müderrislikte ve hatiplikte babasının konumunu devralmıştır. Siirtin ileri gelenlerinden Hacı Muhammed’in kızıyla evlenen İsmail Fakirullah’ın, H. 1097 / M. 1686 yılında annesi vefat etmiştir. İsmail Fakirullah, son derece takva sahibi bir kişi olmakla birlikte ömür boyu züht ile yaşamıştır. İsmail Fakirullah, tevekkül, teslim, rıza, ihlas, sıdk, tevazu, sabır, hicap, riyadan sakınma, cömertlik, kerem, ilim gibi yönleri ile takdir edilmiş ve övülmüştür; 1735 yılının Mart ayında tarihinde hayat gözlerini kapatmıştır (Doğanay, 2008).

İbrahim Hakkı’nın ders alarak yetişmesinde etkili olan diğer şahsiyet ise, Hazık Mehmed Efendi’dir (Altıntaş, 1981). Ünlü İspirli âlim Ebu Bekir Efendi’nin oğlu olan ve gerçek adı Muhammed Seyyid olan Hazık Mehmed Efendi, 1591 yılında Erzurum’da dünyaya gelmiştir. ‘Hazık’ mahlasını ne zaman, nasıl aldığı ya da ona kim tarafından verildiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Hazık Mehmed Efendi, babasından uzun bir süre ilim tahsil etmiştir. Eğitimini tamamladıktan sonra İbrahim Paşa Medresesi’nde müderrislik yapmıştır. Ömrünün bir kısmını da Ahıska’da geçirmiş olup kasideler yazarak cami, medrese ve çeşmelerin yapımına tarihler düşmüştür. Hazık Mehmed Efendi, İbrahim Hakkı’ya Farsça hocalığı da yapmasının yanı sıra onun klasik şiir

tarzını öğrenmesini, şiir anlayışı ve bilgisinin artmasını sağlayarak İbrahim Hakkı'yı etkilediği bilinmektedir (Bursalı, 1974; Diclehan, 1980).

Eğitim, sözlük, tasavvuf, itikat, tecvit, şiir, doğa felsefesi gibi pek çok konuda eser yazan İbrahim Hakkı, bunların büyük çoğunluğunu Türkçe yazmış olmakla birlikte Arapça ve Farsçayı da kullanmıştır. Eserlerinin bir kısmını manzum olarak yazmış ve çoğunlukla Hakkî mahlasını, bazen de Fakîrî mahlasını kullanmıştır. Kaleme almış olduğu kaside, gazel, musannef, rubai ve kıtalarda dinî, ilmî ve tasavvufî fikir ve görüşlerini manzum olarak dile getiren İbrahim Hakkı'nın mensur eserlerinde yer alan manzumeler ise bir anlamda konunun özeti veya örneklendirme niteliğindedir. İbrahim Hakkı, bazen ise etkilenmiş olduğu şairlerin şiirlerini de ıktibas etmiştir (Fazlıoğlu, 2005).

“İbrahim Hakkı, zahir ve batın ilimlerde son derece yüksek bir bilgiye sahip olup İslam âlimleri ve tasavvuf şeyhleri arasında büyük bir değer olarak görülür” (Türk, 2014, 159). “İslam'ın etkisiyle gelişen ve yayılan edebiyatımızın bu mütefekkir ve duygulu şairi İbrahim Hakkı, düşünce ve hayat felsefesi yönünden oldukça ileri görüşlü olmakla beraber, çağın müspet ilimlerinde de büyük merhaleler katetmiş ve 18. asra damgasını basmayı başarabilmiştir” (Diclehan, 1980, s.22). İbrahim Hakkı, dinî ilimlerde kendini oldukça iyi yetiştirmiş bir sanatçı ve şair olmasının yanı sıra psikoloji, tıp, astronomi, fizik, matematik gibi müspet ilimlerde de kendini iyi derecede yetiştirmiş olduğu görülmektedir. İbrahim Hakkı'nın diğer bir yönü ise mürşit, mütefekkir ve derviş gibi vasıfları da kendinde birleştirebilmiş olmasıdır. Çok yönlü bir bilim adamı olmasından ötürü İbrahim Hakkı'yı tabip, psikolog, astronom ve sosyolog olarak nitelendirmek yanlış bir durum olmayacaktır (Bingöl, 1993).

“İbrahim Hakkı, çok geniş düşünebilen, yeniliklere açık bir yapısı olduğundan dolayı tıptan, astronomiye, jeolojiden kimyaya, biyolojiden geometriye, felsefeden tasavvufa kadar birçok ilimle ilgilenmiştir. Hemen hemen eserlerinin tamamında ilmin önemine değinmiş ve gelecek nesillerin ilim alanlarında daha da ileri gitmeleri için çaba sarf etmelerini önermiştir” (Eren, 2003, s.12-13).

İbrahim Hakkı, dinî ilimleri ile pozitif bilimleri aslında birbirlerinin tamamlayıcısı olduğunu düşünür; ancak her ilmin kendine özel bir metodunun olması gerektiğini de ileri sürer. İbrahim Hakkı'ya göre Allah'ı bilmek, bilginin en yüksek

mertebesidir. Bu bilgiye ulaşabilmenin yolunun ise nefis ve nefsin taşıyıcısı olan bedeni tanımaktan geçtiğini dile getirir. Buna istinaden İbrahim Hakkı, anatomi, astronomi ve matematik ilmini bilmenin gerekli bir öncelik olduğunu düşünür. Bu yüzden o, *Mârifetnâme* eserinde fizik ve fizik ötesi gibi konuları birlikte ele alır. Aritmetik, geometri, trigonometri, astronomi, fizyoloji, ahlak, eğitim, din psikolojisi, tasavvuf ve kelam gibi konuları *Mârifetnâme*'de bir arada vermiş olması, onun çok yönlü bir düşünür ve bilim adamı olduğunu göstermeye yetmektedir (Bingöl, 1993). İbrahim Hakkı, pozitif ilimleri kitaplardan öğrendiği bilgilerin haricinde Erzurum'dan gelip geçen Hint ve Afgan seyyahlardan da öğrendiği bilinmektedir (Çavuşoğlu, 1972).

İbrahim Hakkı, pozitif bilimler ile sosyal ve beşeri bilimleri bir arada kaynaştırarak disiplinler arası bir anlayışla mutasavvıf çizgisinde eserlerini vermiştir. Kısaca, ilim ve irfanı birlikte sunan bir mutasavvıftır (Yılmaz, 2006). Birçok ilim hakkında bilgi ve görüş sahibi olması, ona çoklu bakış açısını sağlamıştır. İbrahim Hakkı'nın bu özelliği doğulu filozof ve mütefekkirler has bir vasıftır. Bu anlamda Farabi, İbn-i Sina, vb. birçok İslam düşünürü ve ilim adamı ileri sürülebilir (Erdem, 2011). Bu isimler gibi birçok İslam düşünürü ve âlimi, tasavvufî düşüncenin etkisinde kalarak ve mutasavvıf olarak geniş halk kitlelerini etkilemişlerdir (Bilgin, 2007). "İbrahim Hakkı din ilimleriyle fen bilimlerini birleştiren, fen bilimlerini Allah'ı bilmeye basamak yapan bir ilim adamıdır" (Yıldırım, 1999, s.28).

"İbrahim Hakkı felsefî bilgi, dinî ve tasavvufî bilgiyi en güzel şekilde uzlaştıran varoluş meselesini anlatmıştır. O, bunu yaparken dar kalıplar içerisinde kalmamış, müspet ilimlerden de faydalanarak problemlere yaklaşmıştır. Onun, kendi çağına göre çok ileri bir bilgi seviyesine ulaşabilmiş ender şahsiyetlerden biri olduğu söylenebilir" (Özden, 1995, s.288).

İbrahim Hakkı, Erzurum ve çevre şairlerinin en önemli ve değerlilerinden biridir (Findıkoğlu, 2010). Tasavvuf şairlerinden olan İbrahim Hakkı'nın üslubu coşkulu ve didaktiktir. Ancak bu üslubu tasavvufî düşüncenin çerçevesindedir (Öztürk, 2012). İbrahim Hakkı'nın eserlerinde görülen sadelik, onun divan ve tasavvuf kültürünün yansımalarına engel olmamıştır (Okay, 1990). İbrahim Hakkı, İslami ilimlerde yetkin olduğu kadar edebiyat alanında da oldukça yetkin bir kişidir. Bursalı İsmail Hakkı ile

beraber 18. yüzyıldaki önemli dergâh şairlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Kabaklı, 1997).

Bir hayli manzum eseri bulunan İbrahim Hakkı, şair olarak daha çok ‘toplum için sanat’ görüşünü temsil edenlerdendir. Çok yönlü bir ilim adamlığı vasfı yanında, onun aynı zamanda bir mürebbi ve mürşit olmasıyla da şiirlerinde tekniğin ihmal edilmiş görünmesi bir bakıma tabii karşılanmalıdır. Çünkü İbrahim Hakkı ve benzerindeki üstün ve donanımlı kişilerin eserleri, şan, şöhrat ve övünme duygusundan ziyade din ve yolu isteklerinin irşadı içindir. Bu bakımdan İbrahim Hakkı’nın da bazı mısra ve beyitlerinin yanında genellikle manzumeleri tekke şiirinin teknik ve muhteva hususiyetlerini taşımaktadır (Çelebioğlu, 1988, s. 17-18).

İbrahim Hakkı’nın en önemli özelliklerinden birisi de eğitimci olmasıdır (Sarı, 2016). Aynı zamanda İbrahim Hakkı, tekkelerde öğrenci yetiştiren bir dervişdir (Bingöl, 2013). İnsan-ı kâmil olma yollarını anlatırken değindiği hususlar aslında İbrahim Hakkı’nın bir ahlak gelişimcisi olduğuna ve bu amaçta göstermiş olduğu irşat uğraşlarının ise onun mürşit olduğuna işaret etmektedir (Yücelik, 2006). Aynı zamanda bir sosyolog olarak göz önüne alındığında İbrahim Hakkı, İngiliz sosyolog Spencer’den önce sosyolojiye dair görüş ve düşünceleri ortaya koyduğu da belirtilmektedir (İzmirli, 1973). Bunun yanında fizyonomi (tipoloji, kıyafet ilmi, ilm-i sima) gibi sıra dışı ilimlerle olan yakınlığı, İbrahim Hakkı’nın disiplinler arası ve disiplinler üstü ilmi niteliklere sahip olduğu da görülmektedir (Kahya, 1999; Okumuş, 2006). İbrahim Hakkı’nın bu vukufiyeti, eserlerinde kendini belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Özellikle *Marifetnâme*’de bu durum tam anlamda görülmektedir. Hemen hemen tüm bilimlere yönelik bilgiler eserde yer almaktadır (Özgen, 2012). Eserde daha çok eğitim, eğitime yönelik görüşler ve talim, terbiye ve irşada yönelik birçok bilgi yer almaktadır (Sunar, 1981). Eserlerinde dile getirdiği bu fikir ve düşüncelerle yetinmeyen İbrahim Hakkı, çok sayıda öğrenci de yetiştirmiştir (Pamuk, 2005). Eğitim ve terbiye kurallarını anlattığı eserlerinde, özellikle de *Marifetnâme*’de, eğitim ve öğretime yönelik ilkeler, öğretmen öğrenci münasebetleri, çocuk yetiştirme, toplum yaşamı gibi birçok konuda eğitici bir rol üstlenerek fikir ve görüşler ortaya koymuştur (Aydoğan, 2011). İbrahim Hakkı’nın insan anlayışı ve görüşü, genel anlamda eğitim, daha özel anlamda ise eğitim programlarının amacı ile ilgili olduğundan dolayı eğitime ‘uzak hedef’ gösteren bir

amacı vardır (Ertürk, 1972; Varış, 1996; Sönmez, 2008). Ayrıca İbrahim Hakkı, ilimleri sınıflandırarak bilgiler vermiştir (Özyılmaz, 2002). Bu sınıflandırmanın belki de eğitim yöntemleri ve programları arasında ilk olanlardan biri olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. İbrahim Hakkı, tasavvufî düşünceden hareket ederek Allah'a ulaşma isteğiyle eserlerini kaleme almayı amaç edinmiştir. Anatomi ilmini anlatmasının temelinde, aslında kalbi kötülüklerden ve yasaklardan arındırmanın yolunun ilk olarak bu ilmi öğrenmekten geçtiğini düşünmüştür. Anatomi ilmine ağırlık vermesinin nedeni bu nedenden kaynaklanmaktadır. Vücut bilgisinin aslında evrenin mikrokosmosu olduğunu düşünen İbrahim Hakkı, fiziksel dünyadan metafizik dünyaya bir geçiş sağlamayı da amaç edinmiştir (Başaran, 2006). İbrahim Hakkı'nın bu görüşleri, eğitimin asli amacının, bilinçli ve arzulu bir şekilde Tanrı'ya ulaşarak kendini gerçekleştirme olarak gören İdealizm Felsefesi ile benzerlik arz etmektedir (Güler, 2008; Cevizci, 2011).

İbrahim Hakkı'nın eserlerinde eğitim ve öğretime dair fikir ve görüşleri ifade etmesinin yanı sıra öğretimde çeşitli usul ve yöntemlere de değinerek eğitim konusunda geniş bir ufka sahip olduğunun anlaşılması için yol göstericidir. Ayrıca, İbrahim Hakkı eğitimde bireysel farklılıkların da olduğunu bilerek ve bunu göz önüne alarak eğitimde temel dayanağının algı ve öğrenmede bireysel farklılıkların olmasından haberdardır. Görüş ve düşüncelerini teori ve pratikle de desteklemesi, İbrahim Hakkı'nın öğrenmede oldukça önemli olan bireysel farklılıkları göz önüne aldığını göstermektedir. Çünkü bireysel farklılıklar öğrenmede oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Bacanlı, 2003; Özden, 2003; Saban, 2004; Selçuk, 2005). İbrahim Hakkı, Gazali gibi bireysel farklılıklar ilkesine göre hareket etmiştir (Cevizci, 2011). Yüzyıllar öncesinde İbrahim Hakkı, teori ve uygulamayı birlikte vererek öğrenmenin daha kolay ve anlaşılır olmasını sağlamıştır. Ancak günümüzde öğretmenlerin daha çok anlatma yöntemiyle sürdürmektedir (Açıkgöz, 2003).

İbrahim Hakkı Hazretleri de her İslam mütefekkir ve filozofu gibi kendi seleflerine, İslam dünyasının aydınlarına derin bir saygı beslemiş; onların fikirlerini, eserlerini mütemadiyen öğrenerek mütalaa ve muhafaza etmiş; kendi çağdaşlarına ulaştırmış ve geliştirmeye çalışmıştır. İbrahim Hakkı Hazretleri hangi alanda olursa olsun, gelenek ve ananeler üzerinde temellenmeden yenilik ve inkişafa ulaşmanın imkânsız olduğunu çok iyi biliyordu. Onun neredeyse

bütün eserlerinde bu önemli prensibe riayet ettiği görülmektedir. Mesela edebî eserlerinde, özellikle de *Divan*'da doğu klasiklerinin etkilerini, bu arada Firdevsî, Mevlânâ, Nizâmî, Fuzûlî gibi büyük şairlerin şiir ananelerinin tevarüs edildiğini ve gazel, kaside, müfret, rubai, müstezat, ilahi gibi geleneksel nazım şekillerinin başarılı örneklerinin verildiğini dikkatli bir nazar kolayca fark edebilir. Yukarıda arz ettiğimiz fikirleri teyit babından onun kendi seleflerine olan manevi bağların ne kadar da sağlam olduğunu gözler önüne sermiştir (Kurbanov, 1999, s.32).

“Bir eğitimci ve müderrris olan İbrahim Hakkı'nın eğitim anlayışını, akli ve nakli bilgiler aracılığıyla, marifetullah yolunda insan-ı kâmilî yetiştirme süreci olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. İslami geleneğe uygun olan bu anlayışta, marifetullaha ulaşma uğrunda insan-ı kâmilî yetiştirmek adına maddî, manevî her türlü bilginin ve ilmin bir araç olarak kabul edilmesi İbrahim Hakkı'yı farklı kılmaktadır. İbrahim Hakkı, çağdaşı birçok mütefekkirin aksine madde ve mana dengesine dayalı bütün insanı yetiştirme evresinde, disiplinlerarası ve holistik bir epistemolojik anlayışla bütün bilgi ve bilimlere değer vermiş bulunmaktadır (Tan, Akpınar ve Gezer, 2014, s.206).

Kısaca, İbrahim Hakkı yaşadığı dönemin çok önünde sahip olduğu bilgisi ve birikimiyle yaşadığı döneme ışık tutmakla kalmamış, sahip olduğu bilgi ve birikimleri eserlerinde dile getirerek, açıkça bilgilendirme görevi üstlenmiş bir kişidir. Pozitif ilimlerle sosyal bilimlere birbiriyle besleyerek asıl bilginin Allah bilgisi, yani Allah'a ulaşma olduğunu işaret etmiştir. Her bilginin, ilmin kaynağının Allah olduğunu dile getirmiştir. Aynı zamanda iyi bir eğitim insanı da olan İbrahim Hakkı, eserlerinde eğitimin ne şekilde ve nasıl yapılması gerektiği konusundaki görüşlerinin yanı sıra sosyal hayata ve bilime dair pek çok öğretisini de teorik ve uygulamalı olarak eserlerinde izah etmiştir. Döneminde oldukça fazla ses getiren ve döneminin bilim ve ilim anlamında geldiği noktadan çok ileride olan İbrahim Hakkı, eserlerinde yer vermiş olduğu pek çok bilgi ve öğretiyi de günümüzde hâlâ geçerli olan ve kendinden oldukça söz ettiren bir şahsiyettir.

2.1.1.3. Eserleri

“İbrahim Hakkı, en çok eser veren Osmanlı müelliflerinden biridir. Tasavvuf, ahlak, edep, edebiyat, şiir, felsefe ve astronomi başta olmak üzere çok çeşitli konularda eser vermiştir” (Uludağ, 2015, s. 27). “İbrahim Hakkı, gönül adamı olmakla birlikte

sürekli eser yazan ve öğrenci yetiştiren bir bilim adamıdır. Telif, tercüme, nazire, ictibas ve intihap (seçme) yoluyla eserler yazmıştır” (Çiftçi, 2000, s.41).

İbrahim Hakki'nın eserlerinin sayısı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Eserlerinin sayısını *Hediyyetü'l-Ârifin*'in yazarı İsmail Paşa, otuz iki; Bursalı Mehmed Tahir otuz dokuz; İbrahim Hakki'nın Tillolu torunlarından Celâleddin Toprak, elli dört olduğunu ileri sürmektedir. Son olarak *Tillo Evliyalari* kitabında da bu eserlerin sayısının elli sekiz olduğu ifade edilmektedir. Müellif, küçük risalelerini tam bir eser olarak saymamış ve bunların birçoğunu küçük risale şeklinde yazmıştır. Sonradan gelen bir kısım müstensih tarafından ise asıl eserlerinin içinden alınmak suretiyle ayrı birer esermiş gibi kaleme alınmıştır. Bu ise, eserlerinin sayısının oldukça fazla görünmesine yol açmıştır (Demir, 2004). “Eserlerinin sayısı farklı biçimlerde gösterilmiş olsa da bu karışıklık, bazı eserlerindeki bölümlerin müstakil bir eser gibi ayrıca yazılmasından veya basılmasından kaynaklanmaktadır” (Çelebioğlu, 1988, s.23).

Revnakoğlu (1961), İbrahim Hakki'nın *İnsâniyye* adlı eserinin sonunda bizzat kendisinin, Arapça olarak eserlerinin sayısını izah ettiğini belirtmiştir. Bu açıklama ifade şekli değiştirilmemiş şekliyle Türkçe olarak şöyledir:

İlâhînâme Divânı'mı 1168 (1755) yılında Türkçe olarak tertitledim. Sonra *Marifetnâme* kitabımı yine Türkçe diliyle 1170'de (1757'de) telif ettim. Sonra *İrfâniyye* mecmuamı yüz kırk kitaptan üç dilde 1174 (1761) yılında topladım. Sonra *İnsâniyye* mecmuamı, yüz kırk kitaptan 1176'da (1763'te) topladım. Sonra *Mecmûatü'l-Meânî* beyitlerimi, yine üç dil ile 1178 (1765) yılında derlemiş oldum. Bu beş kitap asıllardır ki ben bunları, o güzel Erzurum beldesinde, dört yüz kitaptan meydana getirdim. Sonra Tillo Karyesine gittim. *Tuhfetü'l-Kirâm* mecmuamı, Arap, Fars dilleriyle 1180 (1767) yılında *Mecmûatü'l-Meânî*'den aldım. Sonra *Nuhbetü'l-Kelâm* mecmuamı, *Marifetnâme* ile yine *Mecmûatü'l-Meânî*'den aldım. Bunu da üç dil üzerine 1182 (1768) yılında yazdım. Sonra *Meşârikü'l-Yûh* mecmuamı, 1185 (1771) yılında *İnsâniyyet*'e dair yüz kitaptan, üç dille seçtim ve derledim. Sonra *Sefîne-i Nûh* mecmuamı, yine üç dilde ve 1187 (1773) senesinde *Mecmûatü'l-Meânî*'den çıkardım. Sonra *Kenzü'l-Fütûh* mecmuamı, Türkçe, Arapça olarak 1188 (1774) yılında, *İrfâniyye*'den aldım; ayrıca düzenledim. Sonra *Definetü'r-Rûh* mecmuamı, keza üç dil üzerinden 1189'da (1775'te) tekrar *Mecmûatü'l-Meânî*'den aldım. Sonra *Rûhu's-Şurûh* mecmuamı, 1190 (1776) tarihinde,

Türkçe olarak *İlâhînâme* divânımdam çıkardım. Sonra *Ülfetü'l-Enâm* kitabımı, yine aynı tarihte, *Marifetnâme*'den aldım. Bunun telifi Arapça oldu. *Urvetü'l-İslâm* kitabımı da *Marifetnâme*'den Türkçe, Arapça olarak 1191 (1777) yılında yazdım. Yine o yılın içinde *Heyetü'l-İslâm* kitabımı yazdım. Bunu da tefsir ve hadis-i şeriflerden ve yine *Marifetnâme*'den Arapça olarak meydana getirdim. Yirmi dört yılda bizim teliflerimiz on beş kitaba çıktı. Bunların aslı beş, fûrûu ondur (Revnakoğlu, 1961, s.50-51).

Demir (2013), İbrahim Hakkı'nın kendi ifadesiyle Meşârikü'l-Yûh adlı eserinde, eserlerinin sayısını ve yazılış yıllarını kendi ifadesiyle bildirdiğini belirtmiştir:

Tarih-i hicretin 1168/1755 sâlinde, *Divân*'ımız *İlâhinâme* inşâd ve tertîb kılınmıştır. 1170/1757 sâlinde, kitabımız *Marifetnâme* telif olunmuştur. 1174/1761 sâlinde, mecmuamız *İrfâniyye* cem olunmuştur. 1176/1763 sâlinde, yine bir mecmuamız olan *İnsâniyye* cem edilmiştir. 1178/1765 sâlinde, vâridat ve ebyâtımız *Mecmuatü'l-Meânî* nazm u cem olunmuştur. Bu beş kitap usûl-i hamse bulunmuştur ve bunlar Erzurum şehrinde 400 kitaptan alınmıştır. Badehu Tillo Karyesinde, Hazret-i Şeyh-i Azîz'immin beyt-i şerifinde, 1180/1767 tarihinde mecmuamız *Tuhfetü'l-Kirâm* telif olunmuştur. İkinci sâlinde 1182/1768, *Nuhbetü'l-Kelâm* intihâb edilmiştir. Beşinci sâlinde 1185/1771, *Meşârikü'l-Yûh* iktitâb ve muntehâb kılınmıştır. Yedinci sâlinde 1187/1773, *Sefîne-i Nûh* nizamlı bulunmuştur. Sekizinci sâlinde 1188/1774, *Kenzü'l-Fütûh* nazm olunmuştur. Dokuzuncu sâlinde 1189/1775, *Defînetü'r-Rûh* cem u nazm olunmuştur. 1190/1776 tarihinde *Rûhu's-Şurûh* intihâb olunmuştur. Yine ol senede 1190/1776, *Ülfetü'l-Enâm* tasnif edilmiştir. 1191/1777'nci sâlinde *Urvetü'l-İslâm* tertip olunmuştur. Yine ol senede 1191/1777, *Heyetü'l-İslâm* telif olunmuştur. Bu mecmualar fûrû-i aşere kılınmıştır. Evvel zikr olunan usûl-i hamse'den bilinmiştir (Demir, 2013, s.34-36).

Kaynaklardan ve İbrahim Hakkı'nın eserlerinde yer ver vermiş olduğu kendi ifadelerine dayanarak eserlerinin sayısının on beş olduğu anlaşılmaktadır. Bu on beş eserin yine İbrahim Hakkı'nın kendi ifadesine göre *Divân (İlâhinâme)*, *Marifetnâme*, *İrfaniyye*, *İnsaniyye* ve *Mecmuatü'l-Meânî* eserlerinin ana eser; *Tuhfetü'l-Kirâm*, *Nuhbetü'l-Kelâm*, *Meşârikü'l-Yûh*, *Sefîne-i Nûh*, *Kenzü'l-Fütûh*, *Defînetü'r-Rûh*, *Rûhu's-Şurûh*, *Ülfetü'l-Enâm*, *Urvetü'l-İslâm* ve *Heyetü'l-İslâm* eserlerinin ise evlat eser olduğu ve eserlerinin sayısının on beş olduğu anlaşılmaktadır (Aşkar, 2016).

İbrahim Hakkı'nın ana eserler olarak ifade ettiği eserleri şunlardır:

1. Divân – İlâhînâme (1168/1755)

“İbrahim Hakkı'nın kendi ifadesiyle de ilk eseri olan ve şiirlerinin toplandığı *Divân*, 1168/1755 tarihinde tertip edilmiştir” (Çelebioğlu, 1988, s.26). “Eser, 1847’de Mehmet Sait tarafından İstanbul’da basılmıştır” (Çavuşoğlu, 1974, s.65).”İbrahim Hakkı, bu eserine *İlâhînâme* adını vermiş ve bir beytinde bunu şu şekilde dile getirmiştir:

“İlâhî bu ednâ vasf-ı askın yazdı çün sevkınla bu ednâ

İlâhînâme nâmıyla kabul et bunu ey Mevlâ” (Aşkar, 2006, s.38).

“Şiirlerinin yer aldığı 230 sayfa olan eseri, oğlu İsmail Fehim’e ithaf etmiştir” (İbrahimhakkıoğlu, 2001, s.45). “*Divân*, dinî tasavvufi bir eserdir. İbrahim Hakkı, eserde Kuran-ı Kerim’i kaynak olarak kullanmıştır” (Yılmaz, 2008, s.37). “Aynı zamanda Hz. Peygamber’in hayatı ve peygamberliği de *Divân*’ın konusunu oluşturmaktadır” (Güngör, 2008, s.164). “Eserde, Hz. Peygamber’in nuruyla insanların sevinip mutlu olduğu, o hakikat denizinden her gönle aşkın coşkusunun fışkırdığı anlatılmaktadır” (Erdoğan, 2011, s.24).

“Eserin başında ve sonunda birer şiir bulunmaktadır. Önsöz mahiyetinde olan ilk şiirinde divanın mahiyeti ve tertip tarihi hakkında bilgiler verilmiştir.” (Yücelik, 2006, s.7).

Divân, münacat ile başlayıp hemen ardından sekiz kaside, bir aşknâme, bir naat, bir vasf-ı hâl takip etmektedir. Dinî ve tasavvufi gazellerin yer aldığı ve İlâhînâme-i İbrahim Hakkı olarak da isimlendirilen bölümde ise 366 gazel mevcuttur. Yılın her günü için iki gazel söylenmiş olup bu sayıyı bozmamak için altı ayın her gününde ortalama iki gazel yazılmıştır. Gazeller yedi ya da dokuz beyit olduğu görülmektedir. *Divân*’da bir müseddes, altı muhammes, suyun özelliği ile ilgili bir şiir, on beş mani, seksen iki rubai, on yedi müfret ve rubailer bulunmaktadır. *Divân*; vaslnâme, pendnâme, şükürnâmeden sonra murabba, mesnevi, kıta ve vasiyetnâme gibi bölümlerle sona ermektedir (Özgül, 2013, s.18).

Divân’da yer alan manzumelerin bir kısmı *Marifetnâme*’de de bulunmaktadır (Çelebioğlu, 1988). “Ayrıca *Divân*’da Mevlânâ’nın *Divân-ı Kebir*’inden yaklaşık seksen

iki şiirin ya tamamen ya da kısmen yapılmış çevirisi mevcuttur.” (Değirmençay, 2011, s.16).

“Eserde, aşknâme başlıklı kaside ile 82 gazel Mevlânâ’dan tercümedir” (Demir, 2002’den akt. Efendioğlu, 2012, s.414). Divân’ın giriş bölümünde yer alan manzumede, eserindeki şiirlerin bir kısmının tercüme bir kısmının ise nazire olduğunu dile getirmiştir. *Divân*’da yer alan şiirler incelendiğinde İbrahim Hakkı’nın; Yunus Emre, Mevlânâ, Tebrizli Şemsettin, Iraklı İbrahim, Feridüddîn Attar, Mağribî Hamî, Nesimî, Fuzulî, Eşrefoğlu Rumî, Niyazî-i Mısırî gibi pek çok meşhur mutasavvıf şairden etkilendiği anlaşılmaktadır. İbrahim Hakkı’nın, *Divân*’da oldukça sağlam bir nazım tekniğine sahip olmasının yanı sıra aruz veznini kullanmada da oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Çoğunlukla divan şairlerinin kullandığı kalıpları, İbrahim Hakkı da büyük bir yetkinlikle kullanmıştır (Efendioğlu, 2012).

Divân’ın günümüze kadar ulaşan sekiz nüshası olduğu tespit edilmiştir. Bu nüshalar şunlardır: Erzurum İl Halk Kütüphanesinde bulunan 1757 yılında Derviş Yusuf eliyle istinsah olunan nüsha (n.r. 14132). Konya Mevlâna Müzesinde bulunan 1782 yılında Sadullah Ali eliyle istinsah olunan nüsha (n.r. 2445). Erzurum Müzesinde bulunan Osman İbn-i Ali eliyle istinsah olunan nüsha (n.r. 1104). Ankara Millî Kütüphanede bulunan nüsha (n.r. 2277). Ankara Üniversitesi Dil – Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesinde bulunan nüsha. İstanbul Süleyman Kütüphanesi H. Mahmut Efendi bölümünde bulunan nüsha (n.r. 1263). Atatürk Üniversitesi İbrahim Hakkı Hazretleri Araştırma Merkezi Kütüphanesinde bulunan nüsha. Erzurum, Hasankale, İbrahim Hakkı Hazretleri Camii ve Külliyesi Vakfı Müzesinde bulunan nüsha (n.r. 7) (Eren, 2003, s.18-19).

2. Marifetnâme (1170/1756)

Çalışmanın asıl konusunu teşkil ettiğinden dolayı *Marifetnâme*, ileriki bölümde ayrıca ele alınacaktır.

3. İrfâniyye (1174/1761)

“*İrfâniyye*, İbrahim Hakkı’nın kendisinin de dile getirdiği gibi beş ana eserinden üçüncü olanıdır” (İbrahimhakkıoğlu, 1973, s.97). “Eser Türkçe, Arapça Farsça yazılmış olup 495 sayfadır” (Altıntaş, 1997, s.33). “1174/1761 senesinde telifi tamamlanmıştır. *Marifetnâme*’nin telifine mesned hadisi merkeze alan eser, bu hadisi teyid eden âyet,

hadis ve kelâm-ı kibârı muhtevdir. Üç bölümden müteşekkil eserin ilk bölümü Arapça, ikinci bölümü Farsça ve üçüncü bölümü Türkçe olup hem manzum hem mensur muhtevaya sahiptir” (Mihçioğlu, 2014, s.33).

“Konusu ise ‘Kendini bilen Rabbini bilir.’ anlamındaki hadis-i şeriften anlaşılması gerekeni izah amacına yönelik âyetler, hadisler ve kudsî hadislerden başka çeşitli İslam mütefekkirlerinin eserlerinden yapılmış olan iktibasları ihtiva eden bir derleme mahiyetindedir. Fihrist kısmı eserin başındaki numaralanmamış olan ilk üç sayfada yer almaktadır” (Tekmen, 2014, s.28). “İbrahim Hakkı eserinde, insan vücudunu evrene benzetmiştir. Vücuttaki akıl, evrendeki Tanrı gibidir. Öğütleri şunlardır: ‘Tekkelerde eğlenmeyip ilim meclisine gelesin. Herkese şefkat nazarı ile bakıp hiçbir ferdi hakir görmeyesin ve kimseden bir nesne istemeyip bir hizmet buyurmayasın. Tezyi-i zahiri koyup gökçek ahlak ile tezyi-i batına gidersin’ demektedir” (Çavuşoğlu, 1974, s.66). İbrahim Hakkı, bu eserini elli dokuz kitaptan tasavvufi ve didaktik şiirler seçerek derlemiştir (Eren, 2003; Değirmençay, 2016).

İbrahim Hakkı’nın eserleri arasındaki yerine bakıldığında *İrfâniyye*’nin önemli bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Zira İbrahim Hakkı, her ne kadar *Marifetnâmesi* ile tanınmış olsa da onun tasavvufi yönünün anlaşılmasında *İrfâniyye* eserine ihtiyaç duymaktayız. Nitekim *Mârifetnâme* eseri tasavvufî boyutu içerisinde barındırmakla beraber astronomi ve tıp ilimleri ile ilgili bilgilerin daha ağır basmakta olduğu bir eserdir. Bu durumda tasavvufî konuların gölgede kalmasına neden olmuştur. Ancak *İrfâniyye* eserine baktığımızda *Mârifetnâme*’de gölgede kalan tasavvufî boyutu adeta açıklamış ve gün yüzüne çıkarmış olduğu görülmektedir. Zira *İrfâniyye* eserin bazı yerlerinde *Mârifetname*’den alıntı yapılmış kısımların bulunması buna işaret etmektedir (Tekmen, 2014, s.30). Bu eser için İbrahim Hakkı şunları söylemektedir:

“Ömrümün hasılı ruhum gibidir işbu kitap
Korkum odur ki ben ölem cahil hayvana düşe
İzzetin hakkı için sakla bunu sen ya Rab
Hayr ile ahibin yadeden ihvana düşe” (Altıntaş, 1981, s.37).

Eserin nüshaları ve bulundukları yerler ise şöyledir: Nüshaların biri, Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Fen Edebiyat bünyesindeki Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Araştırma Merkezi Kütüphanesi’ndedir. Yusuf Nesim eliyse istinsah edilmiş

tezhipli bir nüsha da İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi H. Mahmud Efendi bölümünde 2412 numarada bulunmaktadır (Eren, 2003, s.28-29). “Diğer nüsha Fevzi Toprak’ta, bir nüsha Tillo imamlarından Merhum Abdulaziz Toprak’ın evinde bulunmaktadır” (İbrahimhakkıoğlu, 1973, s.97).

4. İnsâniyye (1176/1763)

“İnsâniyye, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın güldeste (antoloji) nevinden eserlerindendir. Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde ve yüz altmış kitaptan şiirler seçilerek 1176/1763 tarihinde tertip olunmuştur. Seçilen parçaların daha çok tasavvufî ve didaktik olmasına dikkat edilmiştir. Bununla beraber edebî mahiyetteki örnekler de az değildir” (Çelebioğlu, 1988, s.33). Seçilen bu parçalar Hakîm Senâî, Feridüddin Attar, Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ, Sadî, Hâfız, Fuzûlî, Yunus Emre, Niyaz-i Mısırî, Nefî, Nâbî gibi zatlardan elde edilmiştir. (Mıhçıoğlu, 2014; Eren, 2003). “Yaklaşık 772 sayfadır” (Karaörs, 1992, s.25). “Şeyhi İsmail Fakirullah için yazdığı sekiz kaside de burada mevcuttur” (Doğanay, 2008, s.46).

“Eserin ilk 12 sayfası Arapçadır. İkinci bölüm 570 sayfaya kadar Farsçadır ve eserin en geniş bölümüdür Bu bölümde Mevlânâ, Sadî gibi şahısların eserlerinden yararlanmıştır” (Ünal, 2010, s.13).

Üçüncü ve son bölümü Türkçe şiirlerden oluşmaktadır. Bu bölümde Fuzulî’nin *Divân*’ından, *Leyla ve Mecnun*’dan, Hamdullah Hamdi’nin *Yusuf ile Zeliha*’sından, Yazıcıoğlu Mehmet’in *Muhammediye*’sinden, Yunus Emre’nin *Divân*’ından, Süleyman Çelebi’nin *Mevlid*’inden, Elvân-ı Şîrâzî’nin *Gülşen-i Râz*’ından, Niyaz-i Mısırî’nin *Divân*’ından, Şair Nefî, Nâbî, Sabuhî gibi ünlü divan şairlerinin divan ve mesnevilerinden seçme şiirler mevcuttur (Eren, 2003, s.30).

İbrahim Hakkı bunu yaparken şairler ve muhteva gibi edebî yöne dikkat etmenin yanı sıra şekil hususiyetleri bakımından da bazı dikkatler göstermiştir. İbrahim Hakkı’nın bu tür eserleri, bu konudaki başarısını ve titizliğini göstermektedir. Ayrıca üç dilden, çeşitli konulardaki yüzlerce eseri gördüğünü, bildiğini; hatta bunları incelediğini göstermesi yönünden İbrahim Hakkı’nın ilim, kültür ve edebî düzeyini, zevkini, kaynaklarını ve tercümelerini tespit etmede yol gösterebileceği için de ayrı bir önem taşımaktadır (Çelebioğlu, 1988).

Eserin nüshaları ile ilgili bilgiler ise şunlardır: “Eserin aslı Tillo’da, Şeyh İsmail Fakirullah’ın torunlarından M. Ali Fakirullahoğlu’ndadır. Bir diğer nüsha da yine torunlarından Celalettin Toprak’ta bulunmaktadır” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.19). “İbrahim Hakkı’nın amcasının oğlu Yusuf Nesim tarafından yazılmış diğer bir nüsha da Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Fen Edebiyat bünyesindeki Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Araştırma Merkezi’nde bulunmaktadır. Ayrıca bir başka nüsha da İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba bölümünde 352 numarada muhafaza edilmektedir” (Eren, 2003, s.30-31). “Eserinin bir nüshasının da Azerbaycan’da İlimler Akademisi El Yazmaları Enstitüsünde bulunmaktadır” (Kurbanov, 1999, s.38).

5. Mecnûatü’l-Meânî (1178/1765)

İbrahim Hakkı’nın 1178/1765 yılında Tillo’da tamamladığı ve manzum ve mensur serlerden parçalardan oluşan bu eser, ana eserlerinin beşincisi ve sonuncusudur (Çiftçi, 2000; Değirmençay, 2011). “Eser mana ilimleri ile ilgilidir” (Sırım, 2012, s.13).

“Eserin başında *Tertîbü’l-ulûm* risalesi, *Lübbü’l-ulûm* manzumesi ve manzum mektup *Vuslatnâme* vardır” (Değirmençay, 2016, s.110). Çeşitli konular içeren bu eserde, Arapça, Farsça ve Türkçe olan bölümler karışık olarak yer almaktadır. İbrahim Hakkı’nın kendi eserlerinden ve başkalarından yaptığı seçmeler, ayrıca doğum, ölüm vs. gibi tarihler ve bazı mektuplar da bulunmaktadır. Eserin içinde Molla Mustafa’ya, İbrahim Hakkı’nın bazı kendi eserlerinin de bulunduğu elli beş kitabın tavsiye edilmesinde dolayı bu mecmuanın adı geçen kişiye ithaf edildiği söylenebilir (Çelebioğlu, 1988). “Bu eser içerisinde tevekkül, tefviz ve rızadan bahseden *Şifâu’l-Sudur*, *Uzletnâme*, *İkbalnâme*, *Vasiyyetnâme*, *Ülfetü’l-Kulûb*, *Tarîk-i Nakşîbendiyye*, *İnsânü’l-Kâmil*, *Nasihâtname* ve *Gönülnâme* adlı küçük risaleler de bulunmaktadır” (Eren, 2003, s.31).

Fakirullah’ın vefatına, oğul ve torunlarının doğumuna, kendisinin hac seyahatlerine ait düştüğü tarihler de bu eserde yer alır. Ayrıca *Hısnü’l-Ârifîn* başlıklı, sır saklamayı tavsiye eden elli bölümlü Arapça risalesi, *Hayâlât-ı Muhalât* başlıklı eğlendirici bir manzumu, *Miratü’l Kevneyn* başlıklı manzumu, az yemenin faydalarını anlatan altı bölümlü *Kut-u Can* başlıklı Farsça manzum parça ile Türkçe *Nûş-u Can* başlıklı manzumesi talebelerinden Derviş Halil’e hitabederek yazdığı öğütlerle dolu birtakım mektup örnekleri bu eserde yer almaktadır (Karaörs, 1992, s.26).

İbrahim Hakkı'nın bu eserinde dokuz bölümlü Türkçe, Arapça, Farsça küçük bir sözlüğü de vardır. Kelimeleri kavramlarına göre bölümlerine ayırmıştır. Bu küçük sözlükte dikkati çeken çok ileri atılmış bir adım vardır. Arapça ve Farsçadan dilimize alınan kelimelerin imlalarını Türkçede söylenişlerine göre sesli harfler katarak yazmıştır. Zaman, cuma, maden, tohum, hurma, nohut, kale ve daha birtakım kelimelerin ilk hecelerine sesli harfler koymuş; cami mezin, saat, sahan gibi birçoklarının da sesli, sessiz harflerini yine konuşmamıza uydurmuş; ayın denilen sessizi sesli harfle yazmıştır. Arap harflerini attığımız güne kadar bu kelimelerin imlaları İbrahim Hakkı'dan evvel de sonra da alındığı dildeki şeklini değiştirmemiştir. Bu sözlüğün sonuna nazım ölçüsünden aruzun yirmi sekiz şeklini eklemiş ve her şekle üç dilden de örnek mısralar yazmıştır (İbrahimhakkıoğlu, 1973, s.114).

Eserin nüshaları ile ilgili bilgiler ise şunlardır: “Nüshalardan biri, İstanbul Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi Sait Paşa bölümünde bulunmaktadır. Bir nüsha da Nazimiye’de ikamet eden Ali Bener isimli kişide bulunmaktadır (Eren, 2003, s.31). “600 sayfadan fazla olan bir nüsha ise Şeyh İsmail Fakirullah’ın torunlarından Tillo’da, M. Ali Fakirullah’ta bulunmaktadır” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.19).

İbrahim Hakkı'nın eserlerinde kendisinin de bahsettiği gibi beş ana eseri bunlardır. Yine İbrahim Hakkı'nın eserlerinde bahsettiği on evlat eseri ise şunlardır:

1. Tuhfetü'l-Kirâm (1180/1767)

Tuhfetü'l-Kirâm, İbrahim Hakkı'nın evlat eserler olarak ifade ettiği eserlerin ilkidir. “Eser, 1180/1767 yılında yazılmıştır” (Diclehan, 1980, s.19). “İbrahim Hakkı bu eseri, Aydınlar Bucağı’nda (Tillo’da) şeyhinin yanında yazmıştır” (Çelebioğlu, 1988, s.37). “Büyüklerin Hediyesi anlamında olan bu eser, Arapça ve Farsça olarak iki dilde Mecmûatü'l-Meânî’den seçilerek yazılmıştır” (Altıntaş, 1997, s.35). “Eserin günümüze kadar ulaşan nüshası bulunmamaktadır” (Eren, 2003, s.32).

2. Nuhbetü'l-Kelâm (1187/1768)

“Sözlerin seçilmesi anlamına gelen bu eserde, *Mecmûatü'l-Meânî* ve *Marifetnâme*’den seçilmek suretiyle 1768’de yazılmıştır” (Altıntaş, 1981, s.38). “Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde yazılmıştır” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.19). “Eserin günümüze kadar ulaşan nüshası bulunmamaktadır” (Değirmençay, 2016, s.111).

3. Meşârikü'l-Yûh (1185/1771)

“Eser, 1771 yılında yazılmıştır” (Çavuşoğlu, 1974, s.67). “*Avâmil-i Nahviye, Kavâid-i Lisan-ı Farsiyye* adlı risaleleri de ihtiva edip *İnsâniyye* ve diğer yüz kitaptan seçilerek yazılmıştır” (Altıntaş, 1997, s.35). “Arapça, Türkçe ve Farsça olarak yazılmıştır” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.19). “Eser, Arap ve Fars dili ile ilgili bazı konular da içermektedir. Bu eserin günümüze kadar ulaşan bir adet nüshası vardır. Bu nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi H. Mahmut Efendi bölümü 3316 numarada bulunmaktadır” (Eren, 2003, s.33).

4. Sefinetü'n-Nûh (1187-1773)

“1773 yılında yazılan eserin serin asıl ismi, *Sefinetü'n-Nûh min Vâridâtü'l-Fütûh*'tur” (Altıntaş, 1997, s.35). *Mecmûatü'l-Meânî*'den alınmış bir eserdir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.19). “Ayrıca, diğer eserlerinden şiirler seçilerek Türkçe, Arapça ve Farsça yazılmış bir eser olup kırk bölüm hâlinde düzenlenmiştir” (Çelebioğlu, 1988, s.37).

Eserde *Râh-ı Ervâh, Âzâdnâme, Rızânâme, Fakrânâme, Fenânâme, Gönülnâme, Sabrânâme* gibi başlıklar taşıyan birçok manzume vardır. Bu eserin günümüze kadar ulaşan iki nüshası olduğu tespit edilmiştir. Nüshalardan biri İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, H. Mahmut Efendi bölümünde (n.r. 3813), diğeri ise Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Fen Edebiyat Fakültesi bünyesindeki İbrahim Hakkı Hazretleri Araştırma Merkezi Kütüphanesinde bulunmaktadır (Eren, 2003, s.33).

5. Kenzü'l-Fütûh (1188/1774)

“1774 yılında yazılan bu eser, Arapça ve Türkçe manzum bir eserdir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.19). “Ahlaki ve tasavvufî 1020 beyti ihtiva eder. Bunlardan sekseni Arapça, geriye kalanı Türkçedir. Beyitlerin bazıları *İrfâniyye*'den alınmıştır” (Altıntaş, 1981, s.38). “Eserdeki bu beyitlerin didaktik mahiyette olması da önemlidir. İbrahim Hakkı, kitabın sonunda Fakirî mahlasıyla yazdığı ve dua ile başlayan Hâtime mahiyetindeki iki manzumesinde eseriyle ilgili bilgiler de vermektedir” (Çelebioğlu, 1988, s.38).

Eserin günümüze kadar ulaşan dört nüshası olduğu tespit edilmiştir. Nüshalardan biri İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi H. Mahmut Efendi bölümündedir (n.r. 3316). Diğer nüsha Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Fen Edebiyat Fakültesi bünyesindeki İbrahim Hakkı Hazretleri Araştırma Merkezi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bir başka nüsha Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde (n.r. 297-7), diğeri ise Hasankale İbrahim Hakkı Hazretleri Vakfı Müzesinde (n.r. 81) bulunmaktadır (Eren, 2003, s.34).

6. Definetü'r-Rûh (1189/1775)

“Üç dille yazılmış şiir ve nesirlerden oluşan bu eser, 1189/1775 tarihinde yazılmıştır” (Çiftçi, 2000, s.51). “*Mecmûatü'l-Meânî*’nin kaynaklık ettiği bu kitapta *Cilâü'l-Kulûb* ve *İnsân-ı Kâmil* risaleleri ve yine aynı eserden dostlarına hitaben yazdığı öğüt mahiyetinde olan üç mektup ve dört yüz beyit bulunmaktadır. Bu beyitler, Arapça dörtlükler, münacatlar ile Türkçe *Nefyü'l-Vücûd*, *Vahdetnâme*, *Teferrüçnâme* gibi başlıklar taşıyan koşuklardır” (İbrahimhakkıoğlu, 1973, s.140-141). “Eserde yer alan üç mektubun isimleri ise şunlardır: *Kitâbu'l-Âlem*, *Mektûbu's-Sırr* ve *Râznâme*’dir. 190 sayfa olan bu esere ait nüshalardan biri İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi H. Mahmut Efendi bölümünde, diğeri ise Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Fen Edebiyat Fakültesi bünyesindeki İbrahim Hakkı Hazretleri Araştırma Merkezinde bulunmaktadır” (Eren, 2003, s.35).

7. Rûhu's-Şürûh (1190/1776)

“1776 yılında yazılan bu Türkçe eser, insanın vücudundan ayrılıp onun dışında bir hayat sürmeye insanı teşvik eden beyitleri kapsar” (Altıntaş, 1997, s.36). “Bu eser, *İlâhînâme* ve *Mahzenü'l-Esrâr* eserlerinden meydana gelmiştir” (Çelebioğlu, 1988, s.39). “Bu eser, *Marifetnâme*’den alınmıştır” (İbrahimhakkıoğlu, 2001, s.47). “Bu eserin günümüze kadar ulaşan bir nüshası olduğu tespit edilmiştir. Bu nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi H. Mahmut Efendi bölümünde (n.r. 338/2) bulunmaktadır” (Eren, 2003, s.35).

8. Ülfetü'l-Enâm (1190/1776)

“*Marifetnâme*’den derlenmiş olan bu eser, 1776 yılında yazılmıştır” (Altıntaş, 1981, s.39). “İbrahim Hakkı bu eseri için ‘*Mariefetnâme*’den Arapça olarak kitabım *Ülfetü'l-Enâm* alındı’ demiştir. Eserin bir nüshasının İbrahim Hakkı’nın kayınbiraderi

Mustafa Fani tarafından yazılan bir nüsha Tillo’da yaşayan Celalettin Toprak’ın şahsi kütüphanesinde bulunmaktadır” (Eren, 2003, s.36).

9. Urvetü’l-İslâm (1191/1777)

“Eser, 1777 yılında tertip olunan bu eser, daha çok dinî mahiyettedir. Daha önce yazılan veya iktibas edilen bir kısım Arapça risaleler, yer yer Türkçe tercümeleri ve konuyla ilgili bazı şiirler bir araya getirilmiştir” (Çelebioğlu, 1988, s.39). “İbrahim Hakkı, bu eseri için ‘*Marifetnâme*’den Arapça ve Türkçe olarak kitabım *Urvetü’l-İslâm* alındı ve yazıldı’ demiştir” (İbrahimhakkıoğlu, 1973, s.153). “Eser, Kuran-ı azim ile ihtida, hatim duası, tecvid, Hz. Peygamber’e iktida, Hz. Peygamber’in isimleri ve hilyesi, itikat, Şafî ve Hanefî mezheplerinde İslam’ın şartları, feraiz ve namaz, dualar ve güzel ahlak, beden ve yedi organın afetleri, ezberleme, unutma, fakirlik ve zenginlik sebepleri gibi konuları içerir” (Değirmençay, 2016, s.112).

Urvetü’l-İslâm, bir ön söz (mukaddime) ilahiyata dair on beş bölüm ve bir de son sözden (Hatîme) meydana gelmektedir. Arapça olan ön sözünde oğlu Muhammed Şakir’e dua eden ve kitabını onun için yazdığını belirten İbrahim Hakkı, Şafîlerle ilgili bölümleri Arapça, diğer bölümleri de Türkçe yazmıştır. Eserin günümüze ulaşan iki nüshası olduğu tespit edilmiştir. Nüshalardan biri, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi H. Mahmut Efendi bölümünde (n.r. 1462), diğeri ise Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Fen Edebiyat Fakültesi bünyesindeki İbrahim Hakkı Hazretleri Araştırma Merkezi Kütüphanesinde bulunmaktadır (Eren, 2003, s.36-37).

10. Heyetü’l-İslâm (1191/1777)

Hamza Ganiyullah’a ithaf olunan bu onuncu ve sonuncu evlat eseri için İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*’deki hadis ve tefsirlerden Arapça olarak *Heyetü’l-İslâm* kitabını 1777 yılında telif ettiğini dile getirmiştir. Eser bir ön söz, yirmi bölüm, iki son sözden oluşmakta ve adından da anlaşılacağı gibi konusu İslam astronomisi ile ilgilidir. İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*’sinin baş sayfalarında bu konuyu ele almış ve sonuna, buraya kadar olan kısmın dinsel olduğunu ve bunun akılla idrak edilemeyeceğini not düşüştür (İbrahimhakkıoğlu, 1973).

Eserde, âlemi yaratan Allah’ın eşsiz sanatları hakkında tefekkür, âlemin yaratılışının tertibi, aşı-ı azamın keyfiyeti, kürsü, levh, kalem, sidretü’l-münteha, tuba ağacı, sûr-ı İsrâfil, berzah; sidre-i müntehada sakin meleklerin

vasıfları, cennetler, nehirler, meyve ağaçları ve özellikleri, cennet nimetlerinin çeşitleri, huri, gılman; cennet nimetlerine ulaşma keyfiyeti, livâü'l-hamd, beytü'l-mamûr, yedi göğün keyfiyeti, göklerdeki melekler, güneş, ay, yıldızlar ve ilgili hususlar; kâinatın ve uzayın durumları, denizler, dağlar, yerler, cennet ve cehennem; ruhlar âleminin, meleklerin, şeytanın ve insanoğlunun yaratılışı; kıyamet ve alametleri, sura üçüncü üfürülüş, diriliş, haşr ve hâtimedeki kevn âleminin ve insan âleminin şeklini tasdik, itikat ve âlemin insan için yaratılması gibi konular anlatılmıştır (Değirmençay, 2016, s.112).

“Eserin günümüze kadar ulaşan üç nüshası olduğu tespit edilmiştir. Aslı, Tillo’da yaşayan Celalettin Toprak’ın şahsi kütüphanesinde bulunmaktadır. Bir diğer nüsha, İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi H. Mahmut Efendi bölümünde, diğeri ise Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Fen Edebiyat Fakültesi bünyesindeki İbrahim Hakkı Hazretleri Araştırma Merkezi Kütüphanesinde bulunmaktadır” (Eren, 2003, s.36-37).

İbrahim Hakkı’nın ilk beş ana eserinden alınan veya bu eserlerden derlenmiş olan on risalesinden ve *Lübbü’l-Kütüb*’den alınmış veyahut ayrı olarak yazılmış olan ancak kaynaklarda ismi geçen eserleri ise şunlardır:

1. Seyr-i Sülûk (1136/1724)

“Felsefî konularla ilgili Arapça olarak kaleme alınmış bir eserdir” (Çiftçi, 2000, s.56).

2. Sülûk-ı Tarîkü’l-fena (1140/1724)

“İbrahim Hakkı’nın şeyhi İsmail Fakirullah’ın tavsiyelerini topladığı Arapça bir eserdir” (Değirmençay, 2016, s.112).

3. Tertîbü’l-ulûm (1165/1752)

“Türkçe olup 1752 yılında on iki bölüm hâlinde yazılmıştır; 125 beyit ihtiva eder” (Altıntaş, 1997, s.37). “Manzum bir eser olan bu risalede, İlme delalet, icmal-i alet, Kuran ve hat, fıkıh ve lügat, tasrif, nahiv ve avamil, mantık, adap, meani, beyan ve usul ilmi anlatan on iki bölümlük bir eserdir” (Değirmençay, 2016, s.112).

4. Menâzilü'l-kamer (1165/1752)

“Türkçe yüz doksan beyitlik bu risale, 1752’de yazılmış olup günlerden, aylardan, mevsimlerden ve bunların uzayıp kısalmalarından ve de ayın durumlarını anlatan bir eserdir” (İbrahimhakkıoğlu, 1973, s.66).

5. Tecvîd (1163/1750)

“Kuran-ı Kerim’i tecvit üzere okunmasının usullerini öğreten bir eserdir” (Siirt Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü, 1984, s.5).

6. İhtiyârâtü'l-kamer (1166/1753)

“Gezegenlerin adlarını, takvime ait bilgileri, kamerî yılın şemsî yıla çevrilme usulleri hakkında bilgiler veren yüz beyitlik bir eserdir. *Rub’ul-müceyyeb* adlı eserde de vardır” (Değirmençay, 2011, s.37).

7. Gurrenâme (1166/1753)

“Göç yılının herhangi bir ayının birinci gününün rumî ayların kaçınıcı gününe rastladığını ve o gün haftanın hangi günü olduğunu bulmaya yarayan bir eserdir. Sonuna cetvel eklenmiştir” (İbrahimhakkıoğlu, 1973, s.67). Bu eser, daha *Rub’ul-müceyyeb* adlı esere de alınmıştır” (Değirmençay, 2016, s.112).

8. Saatnâme (1164/1751)

“İbrahim Hakkı’nın, zaman saatinin nasıl kullanılacağı konusunda bilgi veren bir eseridir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.14).

9. Rûznâme (1166/1753)

Takvim işi görebilecek bir şekilde ahşap bir çembere gerilmiş deri üzerine çizilerek güneşin doğuş ve batış saatlerine kadar belirtilmiştir (İbrahimhakkıoğlu, 2001). İki sayfalık metin, bu takvimin nasıl kullanılacağı hakkında bilgi verir. Kendi eliyle yazıp yaptığı bir eserdir (Değirmençay, 2016).

10. Mahzenü'l-esrâr (1168/1755)

“*İlahînâme*’den alınmış 1200 beyitlik bir seçkidir. Ön sözü manzumdur. Bu eser, İnsâniyye adlı kitabından alınmıştır” (Değirmençay, 2011, s.38).

11. Tezkiretü'l-ahbâb (1170/1757)

“İbrahim Hakkı’nın şeyhi, Şeyh İsmail Fakirullah’ın hayatını, tarikatını, kerametlerini anlatan bir eserdir” (Çiftçi, 2000, s.57.). “Eser, 40 sayfa olup Arapça’dır” (Değirmençay, 2016, s.112).

12. Hısnu'l-ârifîn (1178/1765)

“Sır saklamayı tavsiye eden Arapça yazılmış bir ser olup *Mecmûâtü'l-Meânî*’den alınmıştır” (Değirmençay, 2016, s.112).

13. Vuslatnâme (1178/1765)

Manzum bir risale olup *Mecmûâtü'l-Meânî*’den alınmıştır” (Değirmençay, 2016, s.113).

14. (Risâle-i) Mirâtü'l-kevineyn (1178/1765)

“Manzum bir risaledir. Arapçadır” (Çiftçi, 2000, s.57). *Mecmûâtü'l-Meânî*’den alınmıştır” (Değirmençay, 2016, s.113).

15. Kût-ı cân (1178/1765)

“Hocası İsmail Fakirullah’ın menkıbelerini anlatan bir eserdir” (Çiftçi, 2000, s.57).

16. Nûş-ı cân (1178/1765)

“Türkçe ve Farsça manzumelerden oluşan bir eserdir” (Çiftçi, 2000, s.57).

17. Rub’ul-müceyyeb (1180/1767)

“Yirmi bölüm ve bir son sözden ibaret olan bu risale, ceyip tahtası denilen aletin nasıl kullanılacağıyla ilgili bilgi verilmiştir. Bu aletle yerin enleminin ve saatinin kaç olduğunun, kible yönünün, dağların yüksekliğinin ne olduğunun bilinebileceğinden bahseden bir eserdir” (İbrahimhakkıoğlu, 1973, s.120).

18. Cilâu'l-kulûb (1180/1767)

“Bir mukaddime ile on fâsıl ve bir hatimeden ibaret olan Türkçe mensur bir eserdir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.11).

19. Avâmil (Manzûme-i Avâmil)

“Farsça dilbilgisi kaidelerini anlatan Türkçe bir risaledir. *Meşârikü'l-Yûh* adlı eserde de vardır” (Değirmençay, 2016, s.113).

20. Kavâid-i Fârisiyye

“Fars dilinin kaidelerine ait olup Türkçe yazılmıştır. Sonradan bu risale *Meşârikü'l-Yûh* adlı eserine de alınmıştır” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.11).

21. İnsan-ı Kâmil (1180/1767)

“Türkçe olan eser, olgun bir insanda bulunan hâller ve alışkanlıkları anlatır” (Siirt Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü, 1984, s.6).

22. Râznâme

“*Defînetü'r-Rûh* adlı eserinden aldığı Türkçe bir risale olup 1189/1775 tarihinden önce yazılmıştır” (Değirmençay, 2016, s.113).

23. Kitâb-ı Âlem (1189/1775)

“*Defînetü'r-Rûh*’tan aldığı bu eser, Arapçadır” (Siirt Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü, 1984, s.5).

24. Akîdetü'l-imân (1190/1777)

“Çocuklara hitaben yazılmış, iman konusuyla ilgili bir risaledir” (Çiftçi, 2000, s.58).

25. Vasiyetnâme (1192/1778)

“İbrahim Hakkı’nın oğlu İsmail Fehim’e yazdığı mektupları ihtiva eden bir eserdir” (Siirt Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü, 1984, s.6).

26. Lübbü'l-irfan

“Tasavvufa dair olmak üzere ehlullahın sözlerinin derlendiği bir eserdir” (Bursalı, 1972, s.91).

27. Mürşidü'l-müteehhilîn

“Evlilik hayatı üzerine yazılmış risalelerden oluşan bir eserdir” (Altıntaş, 1981, s.40).

28. Müntehabât-ı Manzûme

“Büyük bir kısmı Farsça yazılmış olan tasavvufî bir serdir. Bu eser, İbrahim Hakkı’nın *Lübbü’l-Kütüb* adlı dört çitlik eserinden seçtiği manzumeleri ihtiva etmektedir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.23).

29. Risale-i Usturlâb

“Gök cisimlerinin yerlerini tayin etmek ve ufuktan yükseltisini bulmak için kullanılan Usturlap adlı aletin nasıl kullanılacağı hakkında yazılmış bir risaledir” (Değirmençay, 2016, s.113).

30. Münacâat-ı Rabbu’l-âlemîn

“Manzum bir eserdir” (Çiftçi, 2000, s.59).

31. Mecmûa-ı Mekâtib

“Yakınlarına yazdığı dinî ve ahlaki konulu mektuplar olup büyük bir kısmı Arapça, geri kalan kısmı Türkçe bir risaledir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.23).

32. Şükürnâme

“Türkçe bir manzumedir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.23).

33. İkbalnâme

“Ahlaka ait Türkçe manzum bir risaledir” (Değirmençay, 2011, s.40).

34. İstihrak-ı Amâl-ı Felekiyye

“*Marifetnâme*’den aldığı ve oğluna yazdığı bir manzumedir” (Çiftçi, 2000, s.59).

35. Lûgatçe

“Arapça, Türkçe ve Farsça lûgatleri açıklayan bir eserdir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.23).

36. Sülûk-ı Nakşibendî

“Sonradan *Mecmûâtü’l-Meânî* adlı eserine aldığı, Nakşibendi tarikatına nasıl girdiğini anlattığı bir risaledir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.23).

37. Ülfetü'l-kulûb

“Bir mukaddime ve üç baptan oluşmaktadır. Birinci bap Kuran ayetleri, ikinci bap Hz. Peygamber’in hadisleri ve üçüncü bap evliya ve vasıflarının hikmeti hakkındadır. Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinde yer alan yazmaya göre 59 varaktır” (Değirmençay, 2016, s.113).

38. Ediyye-i Mensûre

“Tesirli dualardan bahseden bir eserdir” (Değirmençay, 2016, s.113).

39. İstihrâc-ı Amâl-i Felekiyye

“İbrahim Hakkı bu eseri, oğluna hitaben yazmış olup astronomi ilminden bahseden teknik bir manzumedir” (Siirt Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü, 1984, s.6).

40. Kelimâtu Fakîrullah (Bursalı, 1972, s.90).

Eser hakkında bilgi bulunmamaktadır.

41. El-Lübbâb (Değirmençay, 2016, s.113).

Eser hakkında bilgi bulunmamaktadır.

42. Lübbü'l-Kütüb

“1741 yılında yazılmış olan eser, Türk ve İslam şairlerinin Farsça seçme şiirlerini bu eserde toplamıştır. Toplam yedi cilttir” (İbrahimhakkıoğlu, 1973, s.52).

2.1.2. Marifetnâme

Marifetnâme, İbrahim Hakkı’ya asıl şöhretini kazandıran ve dönemine adeta damga vurmuş olan bir eserdir. 1170 / 1757 yılında Hasankale’de tamamlanan bu eser, birçok pozitif bilimlerin yanı sıra sosyal, beşeri ve dinî bilimleri de içeren bir özelliğe sahiptir (Çelebioğlu, 1988). İbrahim Hakkı bu eserini oğlu Ahmed Naîmî için yazmış ve bu eseri ortaya koyabilmek amacıyla 400 kitaptan faydalanmıştır (Külekçi, 2002).

“*Marifetnâme*, İbrahim Hakkı’nın çok sayıda kitap okuyarak skolastik bilgiye iyice muvafık olup çağındaki keşiflere, bilgilere yabancı kalmayan eski ile yeniye birleştirmeye çalışan bir antolojidir” (Gölpınarlı, 1971, s.507). Ayrıca, *Marifetnâme* ansiklopedik mükemmel bir eserdir (Aşkar, 2001; Adıvar, 1970). “*Marifetnâme*; akla dönüş, akla dayanma yani aklın egemenliğinde olan, aydınlatma bilinciyle yazılan bir aydınlatma çabasıdır” (İnan, 1974, s.39).

İbrahim Hakkı kitabın yazılış maksadını, insanın yaratılış gayesi ile bağlantılı olarak açıklamaktadır. Allah insanı özel bir şekilde var etmiş, eşyanın hakikatini ve bütün manaların inceliklerini insanın ruhunda toplamış, onu emanetlerin yüklenicisi ve sırların yeri kılmıştır. Her iki âlem ise insan için yaratılmış ve cümle cihanı insan için var eden yaratıcı ‘Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim ve beni tanımları için varlıkları yarattım’ buyurmak suretiyle, bütün varlıkları insanın kendini (Allah) tanınması (marifet) için yarattığını bildirmiştir. Öyleyse hem insanın hem de âlemin yaratılmasındaki nihai maksat ve yüce istek Mevlâ’nın bilinmesi ve tanınmasıdır (Marifet-i Mevlâ’dır). Bu ebedî devlet ve tükenmez saadet her şeyden evveldir. Ancak bunu elde edebilmek, insanın önce kendini (nefsini) bilmesine bağlı olup bu da onun kendi bedenini tanınmasına dayanmaktadır. İnsanın bedenini tanınması, âlemi bilmekle bu ise gerçek ilimleri (ulûm-ı hakikî) edinmekle mümkündür (Çelik, 2010, s.46).

Marifetnâme, sahip olduğu konular ve içerisinde yer alan konuların daha çok sosyal hayata yönelik olması ve eserde yer verilen bilgilerin günlük hayatta kolay ve pratik bir şekilde uygulanabilmesi yönüyle de oldukça önemlidir. *Marifetnâme*, yüzyıllar öncesinde yazılmış olmasına karşın içeriğinde yer alan bilgi ve konular yönüyle çağının çok ötesinde olan ve hatta günümüzde hâlâ geçerli olan birçok konuyu da içermesi bakımından oldukça önemli bir eserdir.

2.1.2.1. Yazıldığı Dönemin Genel Durumu

16. yüzyılda, ilim öğretiminde ve ilmî eserlerin kaleme alınışında meydana gelen artışın, 17. yüzyılın ortasında çok daha çok arttığı göze çarpmaktadır. Bu yüzyılların yazmalarında artık Avrupa’da ortaya çıkan modern ilmî düşüncünün, Yunan ilmini ciddi anlamda sarsabilecek büyük düşünce hareketlerinden en ufak bireser bile görülmez hâldedir. Tercüme-i hâl kitapları ise ancak yönetim ya da yargı çevrelerince şöhret edinmiş kişilerin isimleriyle dolu olduğu görülmektedir. Daha önceki yüzyıllarda tabîî ve fiziki ilimlerin öğretim yeri olan medreselerde sayısı ancak birkaç taneyi geçmeyen ansiklopedik bilgin yetişmiştir. Ancak 17. yüzyıldan itibaren, medreselerde artık akli ve müspet ilimler yavaş yavaş itibardan düşmüş ve dersler daha çok fıkıh alanı içinde daralmıştır. Matematik, astronomi, felsefe gibi dersler tamamen ortadan kalkmış olmasa bile artık geri planda kaldığı görülmektedir (Adıvar, 1970).

“XVII. yüzyılın ilk yarısı Kâtip Çelebi ile oldukça dikkate değer bir devir hâlini almıştır. Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zünûn* ve *Cihannümâ* gibi eserleriyle yüksek bir

bibliyografya uzmanı ve her alandan bilgi olan bir yazar olarak görülse de bazılarınca zamanın büyük bir bilgini olarak görülmüştür” (Adıvar, 1970, s.120). Kâtip Çelebi’nin en önemli eseri olarak kabul edilen *Cihannümâ*, coğrafya alanında kaleme alınmıştır ve bu alanda geleneksel görüş ve anlayıştan Batı anlayışına geçişte bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Bu dönemde önemli olan ve adından sıkça söz ettiren diğer bir isim ise *Seyahatname*’siyle ünlü olan Evliya Çelebi’dir. Gezip gördüğü, bazen de duyduğu, öğrendiği diyarları az da olsa mübalağa yaparak anlatması, Evliya Çelebi’nin bilinen bir özelliği olarak öne çıkmaktadır (Çelik, 2010).

18. yüzyıla gelindiğinde ise bilim alanında oldukça büyük gelişmelerin başlamaya yöneldiği görülmektedir. Bu yüzyılda Batıda müspet ilimlerin ön plana çıkıp önemini hissettirdiği ve bilim alanında yeniliklerin ortaya çıktığı bir dönemdir (Adıvar, 1994). “Ancak Osmanlı Devleti’nde bu dönem, halkı tembelliğe ve sefahate iten, toplumun ahlaki yapısında bazı çözümlere yol açan, askeri ve mülki nizamda büsbütün bozulmalara sebep olan zevk, eğlence ve israfa düşkünlüğün arttığı; kısaca, devletin genelinde bir bozulma ve durgunluğun görüldüğü bir dönem olarak görülmüştür” (Paşa, 2008, s.57). Fakat kimi tarihçilere göre de barış içinde geçen bu zaman, Damat İbrahim Paşa’nın bilgin ve aydınları koruduğu, bu sayede kütüphanedeki kitapların sayısının arttığı, yine onun emriyle çeviri komisyonlarının kurulup çeşitli eserlerin Türkçeye tercüme edildiği ilmi bir canlılık dönemi olarak değerlendirilmiştir (Adıvar, 1970).

“Osmanlı’da trigonometri, balistik öğreten mühendishaneler giderek askeri cerrah ve veteriner yetiştiren okullar açılmaktaydı. 18. yüzyıl Türkiyesinde modern tıpla üfürükçülük, tekkelerde süren sanatlarla medreselerdeki modern eğitimle birlikte yaşamaktaydı. Geleneksel sanatlarımız ve özellikle resim sadece Avrupa’dan değil, İran’dan esen rüzgârlardan da esinleniyordu. Ayrıca yazmaların sayısı artmıştı” (Ortaylı, 2006, s.71). Bu dönemde Sadrazam Damat İbrahim Paşa’nın emriyle çeviri komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlarda görev verilen âlimlerden biri de Türkçe, Arapça, Farsça gibi dillerin yanı sıra Latince ve Yunancayı da iyi derecede bilen Yanyalı Esad Efendi’dir. Bu âlim zat, ismi geçen dillerde verilen mantık ve felsefe alanındaki eserlerden tercümeler yapmıştır. Bu çeviriler, dönemin önemli ilmî çalışmaları arasında gösterilmiştir (Sarıkavak, 1999). Yanyalı Esad Efendi’nin çevirileri arasında İbn-i Sinâ’nın *Şifâ*’sı ve Aristo’nun *Fizika*’sı (Physica) gibi önemli eserler de

yer almaktadır. Yanyalı Esat Efendi, Aristo'nun *Fizika*'sının tercümesini yaparken bu tercümeyle kendi görüşlerini de eklemiştir. Geç denilebilecek bir dönemde Osmanlı ilim ve düşünce hayatına Aristoteles'in fizik kuramının aktarılmasını sağlayan bu çalışmada, bu dönemde artık temel ilke ve kanunları konulmaya başlanmış olan mekanik ve modern fizikten hiçbir şekilde bahsedilmemesi, gelişen Batı bilim ve kültürü karşısındaki Osmanlı Devleti'nin durumunu ortaya koyması yönünden önemli görülmüştür (Topdemir, 1998).

On sekizinci yüzyıl Osmanlı Devleti'nde duraklamayla birlikte Batının üstünlüğünün artık kabul edildiği ve özellikle bu devrin ortalarından itibaren devletin askeri yönden çağın gerektirdiği seviyeye ulaşması için modern matematik, astronomi, fizik gibi bilimlerin ülkeye girmesi için çaba harcandığı bir dönem olmuştur. Başlatılan çeviri hareketleri, Lale Devri'nin Patrona Halil İsyanı ile son bulmasının ardından azalmış olsa da tamamen son bulmamış ve devam ettirilmiştir. Özellikle III. Mustafa döneminde gerek matematik gerekse astronomi ve astroloji alanında Fransa gibi ülkelerden kitaplar istenmiştir. İbrahim Hakkı'nın doğum yılı olan 1703 senesinden başlayarak onun ölümüne (1780) kadar geçen süre içerisinde Osmanlı Devleti, III. Ahmet (1703-1730), I. Mahmut (1736 -1754), III. Osman (1754-1757) III. Mustafa (1757-1774) ve I. Abdülhamit (1774-1789) olmak üzere beş padişah tarafından idare edilmiştir. Özellikle I. Mahmut döneminde başlatılan ıslahat çalışmaları, III. Mustafa ve I. Abdülhamit döneminde hız kazanmış, Osmanlı'da Batı tarzında ilk mühendishaneler İbrahim Hakkı'nın ölümüne yakın bir dönemde açılmıştır (Çelik, 2010, s.15).

İbrahim Hakkı'nın yaşadığı olan 18. yüzyılda genel durum böyle iken sosyal hayatta da bu durum kendini oldukça belirgin bir şekilde hissettirmektedir. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nde çok fazla âlim olmaması ve yetişmemesi de bu dönemin genel durumuyla ilişkilendirilebilir. 18. yüzyıl, halkın da bilim ve ilimden yoksun, geri kaldığı ve aydınlanmaya muhtaç olduğu bir dönemdir. Dönemin bu durumuna kayıtsız kalamayan İbrahim Hakkı, topluma faydalı olmayı kendine görev addetmiş bir âlim olarak çeşitli eserler vermiştir. Bunlar arasında hem bilimsel yönü olması hem de toplumu aydınlatma yönü bulunan, sosyal içeriği daha fazla olan Marifetnâme, dönemde kendinden oldukça söz ettirdiği gibi günümüzde de hâlâ kendinden söz ettiren, muhteşem bir eser olması yönüyle güncelliğini muhafaza etmektedir. Yaşamış olduğu dönemin bilim ve ilim alanında sahip bu seviyenin aksine İbrahim Hakkı, farklı

alanlarda çok sayıda kitaplardan ve bilgi edindiği hocaları sayesinde kendini yetiştirerek dönemine damga vurmuş bir isimdir.

2.1.2.2. Konuları

“Tasavvuf tarihinde yazıldığı günden bugüne kadar en çok okunan eserler arasında yer alan *Mârifetnâme*, gerek içerdiği derin tasavvuf felsefesi gerekse ansiklopedik tarz açısından hayli önemli bir yer tutar. İçinde birçok bilim dalını ele almasına karşın, temel konusu marifet nazariyesidir” (Aşkar, 2006, s.242).

Mârifetnâme hem müspet ilimleri hem de metafizik konuları bir arada barındırmaktadır. Ana hatlarıyla astronomi, jeoloji, coğrafya, tıp, anatomi, fizyoloji, biyoloji, matematik, felsefe, psikoloji, sosyoloji, ahlak, tasavvuf, itikat, abdest ve namaz ile ilgili konuları oldukça sistematik olarak ele alarak izah etmektedir. İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*’yi kaleme alırken kendisinin de dile getirdiği üzere çeşitli konuları içeren yaklaşık 400 eserden faydalandığı bilinmektedir. Fakat bu eserlerden faydalanırken kendi bilgisini de göz önüne alarak bu bilgileri genişletip kendi yorum ve eklemelerini yaparak *Mârifetnâme*’yi yazmıştır (Erdem, 2006).

İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*’de konuları olabildiğince ayrıntılı bir biçimde anlatmaya özen göstermiştir. *Mârifetnâme*’nin kolay ve rahat bir şekilde okunmasını sağlamak için şiirden de faydalanmıştır. Yer yer nesirlerinin arasına yerleştirdiği şiirlerle eserini daha sıcak bir hâle getirmiş; tekdüzelikten ve sıkıcılıktan kurtarmıştır. İbrahim Hakkı’nın üslubundaki ve kullandığı dildeki sadelik, *Marifetnâme*’nin uzun yıllar boyunca büyük bir keyifle okunmasına katkı yapmıştır. *Marifetnâme*, bir mukaddime, üç fen ve bir hatime olmak üzere toplam beş bölümden meydana gelmektedir. Bu beş bölüm ise kendi arasında bap, fasıl ve nevilerle genişletilmiştir (Çiftçi, 2000).

“Dört fasıldan oluşan mukaddimenin ilk faslı, dünya ve ahiret âlemlerinin kuruluşu ve işleyişiyle ilgili seksen civarında ayetle başlamakta ardından tefsir ve hadis ehline dayandırılarak eski kozmografya bilgilerine yer verilmektedir. Mukaddimenin son konularını kıyamet alametleri, sura üflenışten itibaren ahiret hâlleri ve mekânları teşkil etmektedir” (Belada, 2015, s.40).

Üç bap ve yirmi dört fasıldan meydana gelen birinci fen, İbrahim Hakkı’nın, Vacibu’l-Vücut olan Allah’ın mevcudiyetini akli delillerle ispatıyla başlamakta ve hemen sonrasında varlık mertebeleri, cevher ve arazları, basit ve bileşik cisimler, dört

unsur ve bunların dönüşümleri, feleklerin nefis ve akılları, hareketleri ilk bölümlerde yer verilmektedir. Daha sonra ise matematik, geometri ve astronomi ilimlerini anlatmıştır. Bunların sonrasında da dört unsurun her birine ayrılan başlıklar hâlinde, oluş ve bozuluş ile ilgili oldukça uzun bir bölümde pek çok çeşitli konulara yer verilmiştir (Çelik, 2010).

Marifetnâme'nin ikinci ana bölümü olan ikinci fenni anatomi, insanın vücut yapısı, cihanın insanı müşfik bir anne gibi beslemesi, dört mizaç ve dört karışım, uzuvlar ve kemikler, mafsalları ve adale, sinirler ve damarlar, insandaki zahiri ve batini kuvvetler ve hisler, beden yapısı ve karakter arasındaki münasebet, rüya tabirleri, insanın kendinde Hakk'ın kudretinin tecelli etmesini idraki, kâmil insanın âlemin özü olması ve ibadetle rıza bulması, ruh, beden sıhhati ve korunması ve de cımanın, hamamın, ilaç ve gıdaların, yemenin, içmenin, giyinmenin, süslenmenin adap ve kaideleri, ölümün fazilet ve faydaları, hakikati, ruhun bedenden ayrılması gibi konular yer almaktadır (Çelebioğlu, 1988, s.30).

Üçüncü fen dinî, ilahi ve felsefidir. Bu bölüm, itikat ve imanı düzeltip Allah'ı bilmek üzerinedir. Ayrıca bu bölümde Hz. Peygamber'e tâbi olma ve bidatlardan uzaklaşma, ehl-i sünnete uyma, dünyanın faniliği, ahiretin safa âlemi olduğu, feyiz ve irfan mahallinin kalpte bulunduğu, aklın ve kalbin büyüklüğü, ruh ahvali, az yemenin, az uyumanın, az konuşmanın, uzletin, تنها yaşamanın, devamlı zikrin fazilet ve hususiyetleri, kalbin korunması, tefviz ve teslimiyetin keyfiyetinden bahsedilmektedir. Bu bölümde maksat, kişinin marifetullah mertebesine daha kısa yollardan erişmesini sağlamak ve öğretmektir. Yazarlar bu fenne *Mirad el-Kulûb* (Kalplerin Aynası) ismini vermişlerdir (Eren, 2003, s.21).

Eserin son kısmı olan hatime bölümü genel ahlak kuralları ve muâşeretle ilgilidir. Bu bölümde kişinin dostlarıyla, yakınlarıyla, akrabalarıyla, komşularıyla, emri altında çalışan kişilerle, kendisinden yaşça ve makamca büyük veya küçük olan kişilerle nasıl bir davranış hâli içinde olması gerektiği anlatılmıştır. Ayrıca evliliğin faydalarından ve zararlarından, cıma adabından, erkeğin ailesi ile sohbet ve ülfeti, kadının kocası ile sohbet ve ülfeti, ebeveynin çocukları ile sohbet ve ülfeti, kulun azalarını günahlardan koruması ve kişinin anne ve babasına nasıl muamele etmesi gerektiği, öğretmen öğrenci münasebetleri, hususunda bilgiler verilmiştir (Çiftçi, 2000; Altıntaş, 1981; Eren, 2003; Çelebioğlu, 1988). Bunlara ilaveten, birtakım organlar

aracılığıyla işlenebilecek günahlar ve bunların nedenleri, ezberleme yolları, unutmamanın nedenleri, fakirliğe ya da zenginliğe neden olan çeşitli hâl ve hareketler yer almaktadır.

Marifetnâme, ansiklopedik bir usulle düzenlenmiş olarak sırasıyla tabiat bilimlerinden, astronomiden, insanın fizyolojik ve anatomik yönünden bahsetmektedir. Astronomi konusunda referans olarak Kâtip Çelebi, psikoloji alanında ise İbn-i Sîna'dır (Aşkar, 2001). İbrahim Hakkı'nın matematikle ilgili çalışmaları da *Marifetnâme*'de yer almaktadır. Özellikle karekökü değerinin bulunmasıyla ilgili görüşleri önemlidir (Başbüyük, 2012).

İbrahim Hakkı'nın temel eseri olan *Marifetname*'de ilim ve bedii kültürün astronomi, anatomi, matematik, kimya, fizik, musiki, tıp, şiir sanatı gibi birbirinden oldukça farklı ve uzak çeşitli sahalara olan ilgisini ve katkılarını görmek mümkündür. Bu çok yönlülük, evrensellik ve insanın çok yönlü yaratıcılık faaliyetine ilgi genelde Doğu Rönesansı temsilcilerine özgü olan bir nitelik idi. İbrahim Hakkı, derin aksiklopedik bilgilere sahip olmayı hiç de diğer insanlardan ayrılmak, eliter bir sosyal ve entellektüel tabakaya sahip olmak amacı ile istememiştir. Aksine onun en büyük amacı daima halkını bilgilendirmek, onun düşünce ufkunu genişleterek gerçek ilmi bilgilere yönelmesini sağlamak olmuştur. Bu amacın ise her şeyden önce onun 'insan-ı kâmil' ideali ile doğrudan ilgili olduğu söylenebilir. Mütefekkir 'insan-ı kâmil' bilimin, sanatın, yüksek maneviyatın, ahlakın ve dinin dışında düşünmek bile istemiyordu. Onun insanları bu yüce amaçlara çağıran ve yüksek bediilik ile söylenmiş fikirleri bunu kanıtlamaktadır (Kurbanov, 1999, 31-33).

Marifetnâme'de varoluş üzerine de bilgi ve görüşler veren İbrahim Hakkı, varoluş bilgisini aramaya çalışmıştır. Aynı zamanda bir filozof olan İbrahim Hakkı, varoluşu anlamaya izah etmeye çalışırken yaratılış gayesini ön plana alarak fikirler sürmüştü ve bunları ayetlerle desteklemiştir. "Bu çerçeve içerisinde Farabi ve İbn-i Sina gibi Meşşai filozofları, varoluşu Platon, Aristo'dan almış oldukları etkilere Kuran ve hadislerden aldıkları İslami unsurları da katarak sudur (emanation) nazariyesi ile izah etmişlerdir. Varoluş meselesi, 18. asır Türk – İslam dünyasının yetiştirdiği çok yönlü şahsiyetlerinden biri olan Erzurumlu İbrahim Hakkı tarafından da ele alınmıştır. O, kendisini bu konu üzerinde araştırma yapmaya sevk eden amilin, Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetler olduğunu belirtmektedir. Ona göre Allah, âlemi kendi varlığına ve birliğine alamet olarak yaratmış, insanların bu güzel eser üzerinde düşünmelerini tavsiye eden pek çok ayet indirmiş ve bütün varlıklarda keskin görüşlü olanlara sanatını

göstererek hikmetini duyurmuştur. Bu hususta İbrahim Hakkı'nın zikrettiği ayetlerden birkaçı şunlardır: “Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde akıl sahiplerine şüphesiz deliller vardır. (Al-i İmran, 190): ‘De ki: Göklerde ve yerde neler bulunduğuna bir bakın!’ (Yunus, 101). İbrahim Hakkı da varlıklarda mevcut sayısız gizlilikler ve hikmetleri keşfedebilmek için bu ilahi teşvikler doğrultusunda âlemin varlığını ve varoluşunu araştırmış bu hususta kendisinden önceki mütefekkirlerin fikirlerine de müracaat ederek görüşlerini ortaya koymuştur (Özden, 1995, s.278).

Marifetnâme'de yer alan konulardan biri de kadındır. Eserde, kadının toplumdaki rolü, konumu ve önemi üzerinde dururken kadına karşı davranılması gereken hususlar üzerinde de durmuştur. “XVIII. yüzyılda yaşamış büyük Türk-İslâm düşünürlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı, Klasik Türk Edebiyatı Dönemi'ne dâhil edilen *Mârifetnâme* adlı eseriyle, aritmetik, geometri, trigonometri, astronomi, fizyoloji, din psikolojisi, ahlak, tasavvuf, kelam, eğitim gibi konularının yanı sıra, içinde bulunduğu dönemin kadını ve kadın algısını da ortaya koymuştur” (Albayrak ve Serin, 2015, s.18). Kadının önemi ve toplumdaki yeri aslında Türk toplumunda öteden beri var olan ve pek çok eserde üzerinde durulan konulardandır. “Tarihte Türklerin ve Asyalı pek çok milletin aile ve toplum düzeni içinde kadının ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu görülür.” (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2014, s.2).

Marifetnâme, özellikle sosyal ve insani konular üzerinde daha çok durarak insana, dolayısıyla topluma yönelik eğitici ve insana adap, bilgi, davranış usulleri hakkında geniş bilgilere yer veren bir eser olma gayesi taşıyan; yukarıda da bahsedildiği gibi oldukça geniş bir konu yelpazesi sunan mükemmel bir eserdir. Eser, İbrahim Hakkı'nın ne denli geniş bir bilgi ve tecrübeye sahip olduğunun da göstergesi olmasının yanı sıra aynı zamanda onun bilgiye ulaşmada ve bilgiyi aktarmada ne denli başarılı ve istekli olduğunun da kanıtı niteliğindedir.

Daha önce de bahsedildiği gibi *Marifetnâme*'de, birçok konunun kendine yer bulduğu bilinmektedir. Ancak daha çok insana ve topluma yönelik pratik ve eğitici bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Bunlar arasında en çok öne çıkan davranış adaptasyonlarıyla ilgili konulardır. Bu konuda eserde ebeveyn, akrabalara, dost ve arkadaşlara, komşulara, tanıdıklara, büyüklere, cahil ve bilgisiz kişilere, emir altındaki kişilere karşı nasıl davranılması gerektiği; insan tiplerinin neler olduğu ve hangi insan tiplerine yaklaşıp hangi insan tiplerinden uzak durulması gerektiği gibi bilgilerin yanı

sıra öğreten kişinin öğrenen kişiye, öğrenen kişinin ise öğreten kişiye karşı davranış adabları ve de genel toplumsal görgü kuralları ve davranış adabları verilmiştir. Tüm bunlar verilirken oldukça ince ve insani bir yaklaşımla hayvanlara karşı da nasıl davranılması gerektiği oldukça açık bir dille anlatılarak onların da bir canlı olduğunun unutulmaması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Eserde sağlık ile ilgili bilgilere de geniş yer verilmiştir. İnsanın sağlıklı bir yaşam sürmesi için gerekli olan tüm bilgiler verilmiştir. Öncelikle insanın anatomisi üzerinde durularak insan vücudu ve yapısı, organların yapısı ve işleyişi gibi bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise sağlıklı bir yaşam için yapılması gerekenler üzerinde durularak hangi durumlarda sağlıklı kalınacağı, hangi durumlarda sağlığın bozulacağı ve hangi durumlarda hangi hastalığın ne yapılması durumunda ortadan kalkacağı gibi bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca bazı doğal gıdaların tanıtılarak çeşitli rahatsızlık ve hastalıklara ne gibi durumlarda iyi geleceği oldukça açık ve sade bir dille anlatılmıştır.

Marifetnâme'de yer alan konulardan biri de evliliğdir. Eş seçiminde kişilerin nasıl bir yol izleyeceği hususunda bilgilere yer verilerek ideal bir evlilik hayatında olması gerekenler anlatılmıştır. Evlilikte erkeğin ve kadının rolüne değinilerek eşlerin birbirlerine karşı yapması gereken davranış özellikleri anlatılmıştır. Ayrıca evlilik hayatının çocuklar üzerindeki etkisinin de altı çizilerek ebeveynlerin çocuklarının yetişmesindeki etkisi üzerinde durularak, ebeveynlerin çocuklarına karşı davranış usulleri ve onlara karşı olan sorumlulukları da izah edilmiştir. Ayrıca *Marifetnâme*'de, evlilik hayatının temel noktalarında biri olan cinsellik konusu üzerinde de durulmuştur. Sağlıklı bir cinsel yaşam için yapılması gerekenler ve bu hususta eşlerin birbirlerine karşı olan sorumluluk ve görevleri de anlatılmıştır.

Marifetnâme'nin temelde dinî ve tasavvufî bir eser olmasından dolayı din ve din eğitimiyle ilgili birçok bilgi ve görüş de verilmiştir. Özellikle, Allah ve Allah sevgisi üzerinde durularak insanın dünyaya geliş amacının aslında bir sınav olduğu vurgulanarak dünya hayatının gelip geçici olduğu, asıl önemli olanın ahiret hayatı olduğunu altı çizilmiştir. Eserde dinî bilgiler verilirken abdestin nasıl alınacağı ve hangi durumlarda abdestin bozulacağı, namazın nasıl kılınacağı ve hangi durumlarda namazın bozulacağı gibi bilgilere yer verilmiştir. Tüm bu bilgilerin yanı sıra çeşitli dinî kavramlar anlatılarak arif, veli ve hikmet sahibi kişilerin sahip olduğu vasıf ve hâller de izah edilmiştir.

Marifetnâme'de dikkat çeken bir diğer konu ise fizyonomi ilmidir. “Fizyonomi; insanların saç göz, kulak, el gibi organları ve dış görünüşlerine bakılarak onların karakterlerini, ahlaklarını, iç özelliklerini ortaya koyan bilim dalı olarak tanımlanmaktadır” (Kırbiyık, 2009, s.794). İbrahim Hakkı bu bilim alanı hakkında da bazı fikir ve görünüşlerini *Marifetnâme*'de ortaya koymuştur. İnsanın birtakım fiziki özelliklerinin karakterinin bir yansıması olarak düşünen ve bunu ileri süren İbrahim Hakkı, insanın fiziki yapısı ile karakteri arasında bir ilişkinin olduğunu ileri sürmekte ve bunu eserde dile getirip anlatmaktadır. Bunun yanı sıra insan vücudundaki bazı uzuvlarda meydana gelen seğirmelerin de gerçekleşecek olan veya mevcut bir durumun bir yansıması ve göstergesi olduğunu da ileri sürmektedir. “Özellikle bu bölüm oldukça orijinaldir. Lombrozo’nun, Karalofo’nun, Ferri’nin ileri sürdüklerini, İbrahim Hakkı tam bir asır önce ortaya koymuş ve bunu ispatlamaya çalışmıştır. Bunlar iyice incelenecek olursa fitri ve sosyolojik mücrimler hakkındaki İtalyan mektebinin görüşleri ve iddiaları, İbrahim Hakkı’nın fikirlerinden başka bir şey değildir” (Erk, 1947, s.18).

Marifetnâme'nin son bölümünde ise el, ayak, göz, dil, kulak gibi çeşitli organların hangi yanırlara sebebiyet vereceği de anlatılmıştır. Ayrıca ezberleme yöntemlerine, unutkanlığa neden olan hâllere, fakirlik ve zenginliğe neden olan hâl ve davranışlara da yer verilmiştir.

2.1.2.3. Kaynakları

İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*'yi daha önceki bölümde de anlatıldığı gibi çok sayıda eserden faydalanılarak oluşturduğu bilinmektedir. Çok sayıda eserden faydalanılmasının nedeni olarak *Marifetnâme*'nin içerdiği konu bakımından oldukça zengin olması gösterilebilir. Daha çok sosyal ve toplumsal konuların ele alındığı eserde, hemen hemen her konuda bilgi ve görüşlere yer verilmiştir. İbrahim Hakkı’nın *Marifetnâme*'de yaralandığı pek çok eser içerdiği konu, üslup ve konuya yaklaşım tarzı olarak pek çok benzerlikler göstermektedir.

“İbrahim Hakkı *Marifetnâme*'sinde, Seyyid Serif Cürcânî’nin *Târifât*’ı, Gazali’nin *İhyâ ve Tehâfütü’l-Felâsife*’si, İbn Sinâ’nın *Şifâ*’sı, Fahreddin-i Râzî’nin eserleri, Mesûdî’nin *Mürûcû’z-Zeheb*’i, Nasiruddin Tûsî’nin birkaç eseri, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin eserleri, Hâkim Sinâ’nın *Hadîka-i Şerîfe*’si gibi eserlerden faydalandığı bilinmektedir” (Doğanay, 2008, s.41). İbrahim Hakkı *Marifetnâme*'de, *Târifât*'tan İslami ilimlere ait konulardan; *İhyâ*'dan İslami kaide ve kurallardan;

Tehâfütü'l-Felâsife'den İslam felsefesinden doğa felsefesi, biyoloji, psikoloji ve ilahiyattan; Fahreddin-i Râzî'nin eserlerinden İslami ilimlerden; *Mürûcû'z-Zeheb*'den coğrafya ve İslama ait konulardan, Nasiruddin Tûsî'nin eserlerinden astronomi ve jeolojiden; Mevlânâ'nın eserlerinden dinî ve ilmi konulardan; *Hadîka-i Şerîfe*'den İslami bilgilerden yararlandığı bilinmektedir.

Özellikle de İbrahim Hakî'nin Türk İslam eserleri olan Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserini, İslâm'ın *Muînü'l-Mürîd* eserini, Kerderli Mahmud'un *Nehcü'l-Feradis* eserini, Ahmet Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet* eserini ve Edip Ahmet Yükneki'nin *Atebetü'l- Hakayık* eserini okumuş olduğu ve bu eserlerde yer alan düşünce, bilgi ve görüşlerden yararlanarak *Marifetnâme*'ye katkı yaptığı düşünülmektedir. *Marifetnâme*'de yer alan birtakım görüş, düşünce, bilgilerin ve bunlara olan yaklaşımın yukarıda adı geçen eserlerle olan benzerliği oldukça dikkat çekmektedir. *Marifetnâme*'nin, bu ilk İslami eserlerden çok sonraki zamanlarda kaleme alınmış olmasına rağmen içerdiği konular, konulara yaklaşım tarzı ve üslup benzerliği, bu eserlerle *Marifetnâme*'nin aynı geleneğin temsilcisi olan eserler olduğu anlaşılmaktadır.

İlk olarak *Marifetnâme*'nin *Kutadgu Bilig* ile olan benzerliklerine bakılacak olursa, bu iki eserin konuları ele alış tarzının ve konularının oldukça benzer olduğu görülmektedir. *Kutadgu Bilig*'de daha çok devlet yönetimi ve idarecilik gibi konular üzerinde durulsa da sosyal hayatla ilgili ve Allah ve Peygamber sevgisi de işlenen konular arasında yer almaktadır. Bu konuların ele alınışı ve verilışı *Marifetnâme*'yle oldukça benzerlik teşkil ettiği görülmektedir. Bu durumun ise İbrahim Hakî'nin *Kutadgu Bilig*'den haberdar olduğuna ve *Marifetnâme*'de bu eserden yararlandığına işaret etmektedir.

Kutadgu Bilig, Türklerin İslamiyeti kabul etmesinden sonra yazılmış ilk eserlerden biridir. Uygur alfabesi ve Uygur Türkçesiyle mesnevi tarzında yazılan bu eser, edebî değerinin yanı sıra dönemin yaşayışını, değerlerini ve İslam öncesi Orta Asya Türk kültürünün ayrıntılarını yansıttığı için de önemlidir. Ayrıca *Kutadgu Bilig*, edebiyat tarihimizin en önemli yapıtları arasındadır (Çakan, 2015, s.9).

Kutadgu Bilig'de yer alan aşağıdaki beyitlerde Allah ve Peygamber sevgisi, Allah'ın yaratan olduğunun ifade edilmesi ile *Marifetnâme*'de yer alan ifadeler benzerlik göstermektedir:

*“Diledi, yarattı tüm varlıkları
 Bir kez ol dedi, oldu hepsi”
 “Varlıkları yarattın, onlar geçici
 Yok olur varlıklar, sensin kalıcı”
 “Sevgili peygamberi Tanrı gönderdi
 Halkın seçkini, insanların en iyisi”
 “Çağrı getirdi o Tanrı’dan sana
 Bundan ötürü girdin sen doğru yola” (Çakan, 2015, s.23-25).*

Marifetnâme’nin ise *Kutadgu Bilig*’den farklı olarak düz yazı olmasına rağmen Allah ve Peygamber sevgisinin, Allah’ın tek yaratan olduğunun ifade ediliş tarzı birbirine oldukça benzerlik arz ettiği görülmektedir. *Marifetnâme*’de bu konular sure ve hadislerle de desteklenmiştir. Ayrıca *Marifetnâme*’nin genelinde de ele alınarak vurgu yapılan bu konular; Allah’ın tüm canlıları ve kâinatı yarattığını, Allah’ın her şeye kadir olduğunu, Peygamberimizin Allah’ın bir elçisin olduğunu ve onun bir rehber olarak insanlara gönderildiğini ifade etmektedir.

Yine benzer bir konu olarak *Kutadgu Bilig*’de yer alan insan ilişkilerinde konuşma ve üslubun ne denli olduğuna, kişinin konuştuklarından ve bunları dile getiriş şekillerinin oldukça dikkatli ve özenli olunması hususunda verilen bilgilerle *Marifetnâme*’de yer alan bu konuların birbirine benzer ve de yakın olduğu görülmektedir. *Kutadgu Bilig*’de yer alan şu beyitlerde bu durum göze çarpmaktadır:

*“Kişiyi dil yüceltir, mutluluk verir
 Kişiyi dil ucuzlatır, başını götürür”
 “Sözünü gözet ki başın gitmesin
 Dilini gözet ki dişin kırılmasın”
 “Az ve yerinde söylenmeli söz
 Bin söz düğümünü bu bir sözle çöz”
 “Dilini gözetken başını gözetir
 Sözü kısa kesen ömrünü uzatır” (Çakan, 2015, s.34-35).*

Kutadgu Bilig’de yer alan yukarıdaki beyitlerde, konuşmanın her zaman önemli olduğuna dikkat çekilerek az ve yerinde konuşmanın her zaman kişiye fayda getireceği, bir sözü söylemeden çok defa düşünmenin doğru olacağı ifade edilmiştir. *Marifetnâme*’de ise yine aynı konular, benzer ifadelerle anlatılmıştır. *Marifetnâme*’de

sözlü iletişimin insan ilişkilerinde oldukça büyük bir önem teşkil ettiği anlatılmıştır. *Marifetnâme*'de de kişinin dile getirdiği sözlerden dolayı başına iyi ya da kötü şeyler gelebileceğinden söz edilerek kişinin söylediği sözleri çok defa düşünüp ondan sonra dile getirmesinin daha doğru olacağı konusunda öneri ve bilgilere yer verilmiştir.

“Gerek oğlum olsun, yakın ya da yabancı

Gerek yolcu olsun, konup geçici”

“Yasada ikisi de bana birdir

Karar verirken farklı değildir” (Çakan, 2015, s.81).

Yukarı yer alan beyitlerde her kim olursa olsun her kese karşı adaletli davranmanın esas olması, bir durum veya kişi karşısında o kişi veya duruma göre davranmayıp adalet çerçevesinde kalınması gerektiği vurgulanmıştır. Adaletli olma konusuna olan yaklaşım tarzı *Marifetnâme*'de de görülmektedir. *Marifetnâme*'de de kişi ya da durumların hiçbirini gözetmeden adaletli olunması hususunda aynı yaklaşım tarzında telkinlerde bulunulmuştur.

“Eğer iyinin arkadaşı kötü olursa

Kötü huylu olur o kötünün arkadaşı”

“Kötü iyinin olursa arkadaşı

Bulur tüm iyiliklere ışığı”

“İyi ya da kötü yolda olmanın bir nedeni de

Arkadaşlık kurmalarıdır birbirleriyle” (Çakan, 2015, s.85).

Kutadgu Bilig'de yer alan arkadaşlık kavramı da oldukça önemlidir. Arkadaşın kişiye olumlu ya da olumsuz birçok şey getireceğine değinilerek iyi arkadaşın kişiye iyilik, kötü arkadaşın kişiye kötülük getireceği vurgulanmıştır. Aynı konu ve bu konuya yaklaşım benzerliği *Marifetnâme*'de de göze çarpmaktadır. *Marifetnâme*'de arkadaşlık kurmada dikkat edilmesi gereken en önemli noktalardan birinin arkadaşlık kurulacak kişinin iyi ve düzgün biri olmasına ve de kişiye olumlu kazanımlar katacak bir kişiliğe sahip olması gerektiği benzer anlayışla vurgulanmıştır.

“İnsanların önündeki lokmayı alma

Kendi önündeki neyse onu alıp ye”

“Yiyeceği alınca dişle ve yavaş çiğne

Sıcak yemeğe ağzınla üfleme” (Çakan, 2015, s.344).

Kutadgu Bilig'de yeme içme adabı ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Sofrada yemek yendiğinde başkasının önünde duran ekmeği ya da yiyeceği almanın hoş bir durum olmadığı, bu şekilde bir davranışın sergilenmemesi gerektiği, yiyeceğin ağza alındığında yavaş bir şekilde çiğnenmesi gerektiği ve sıcak bir yemeğe üfleyerek onu yemeye çalışmanın doğru bir davranış olmayacağı anlatılmıştır. *Marifetnâme*'de de yeme içme adabıyla ilgili aynı öneri ve yaklaşımlara rastlanmaktadır. *Marifetnâme*'de de yeme ve içmenin edep, düzgün bir şekilde olması gerektiği, yemenin az ya da çok olmasına sağlık yönünden de dikkat edilmesi gerektiği vurgulanarak sıcak yemek yenilememesi ve yenilen şeylerin fazlaca çiğnenerek yutulması hususunda bilgilere yer verilmiştir.

“Eğer evlenmek istersen

Gözünü aç ve seçkin birini ara”

“Kökü iyi olsun, soyu, tohumu

Terbiyeli, gınahtan sakınan ve arı”

“Yüz güzelliği arama, huy güzelliği ara

Seni memnun eder huyu güzel olursa” (Çakan, 2015, s.344).

Kutadgu Bilig'de yukarıdaki beyitlerde evlenmenin önem teşkil eden bir durum olduğu belirtilerek evlenilecek kişinin soyunun, ailesinin düzgün bir yapıda olması gerektiği, terbiyeli ve günahlardan sakınan ve ahlaki hassasiyetlere sahip olması gerektiği ve de fiziki olarak güzellikten ziyade huy ve ahlak güzelliğinin daha çok ön planda tutularak belirlenmesi gerektiği anlatılmak istenmiştir. *Marifetnâme*'de de evlilik konusu benzer yaklaşım tarzıyla ele alınarak evlenilecek kişide fiziki güzellikтен ahlak ve huy güzelliğinin dikkate alınması gerektiği, evlenilecek kişinin aile yapısı ve soyunun da bir hayli önemli olduğu vurgulanmıştır.

“Hizmetliye eli açıklıkla bağışta bulunmalı

Çıplaksa giydirmeli, açsa doyurmalı” (Çakan, 2015, s.231).

“Yine iyi davran çalışanlara

Yemesini içmesini, giyimini sağla”

“Fazla zahmet çektirme onlara

Tanrı senin hasmın olur sonra” (Çakan, 2015, s.339).

Kutadgu Bilig'de yukarıda yer alan beyitlerde ise emir altında hizmetli olarak çalışan kimselere karşı iyi davranılması, onların yeme içme, giyinme gibi temel

ihtiyaçlarının karşılanması konusunda onlara karşı yardımcı olunması gerektiği ifade edilmiştir. *Marifetnâme*'de de emir altında çalışan kişilere karşı olabildiğince müşfik ve yardımsever davranılması hususunda öğüt verici nitelikte bilgiler aynı yaklaşımlar verilmiştir. Yine *Kutadgu Bilig*'deki benzer yaklaşımla onların temel ihtiyaçlarının karşılanarak yaptıkları işlerde onlara olması gerekenden fazla iş yüklenilmemesi hususunda bilgi verilmiştir.

“Dilin sert ve kaba olmasın, çekin onlardan

Zehirdir onların eti tümüyle”

“Sert ve kaba dil kullanma, tuz ekmek yedir

Ağır tut onları, ağırla götür”

“Onları dinle, ilmine göre davran, dedikodu etme

Ya da tavrın, davranışın kötü deme” (Çakan, 2015, s.326).

Kutadgu Bilig'de yukarıda yer alan beyitlerde, toplum içinde statü kazanmış, bilgi ve görgüsü fazla olan kişilere karşı üslubun ölçülü olması gerektiği, onlara karşı sert ve kaba bir dil kullanılmaması gerektiği, onları tatlı dil ve gülyüzle ağırlamak gerektiği, onların sözünün dinlenilerek onlar hakkında dedikodu yapmamak, onların bilgisine, görgüsüne ve ilmine saygı duymak gerektiği ifade edilmiştir. *Marifetnâme*'de de konu yine aynı yaklaşım tarzıyla ele alınmıştır. Eserde, toplum içinde belli bir konum ve mevki kazanmış kişilere karşı onların sahip olduğu bilgi, görgü ve ilminden dolayı onlara karşı olabildiğince saygı ve ölçülü üslupla yaklaşılması hususunda bilgilere yer verilmiştir. Yine eserde, bu kişiler hakkında kötü ya da yanlış anlaşılabilir sözlerin söylenmemesi gerektiği de vurgulanmıştır.

Marifetnâme'yle yine benzer anlayış ve konu çerçevesinde kaleme alınan bir başka eser de *Muînü'l-Mürîd* adlı eserdir. “*Muînü'l Mürîd*, İslâm tarafından 1313 yılının sonlarıyla 1314 yılının ilk günlerinde telif edilmiştir. 13-14. yüzyıllarda Harezm bölgesinde Karahanlı Türkçesine Oğuz ve Kıpçak öğelerinin karışmasıyla gelişmiş olan Harezm Türkçesiyle yazılan bu eser, dinî – tasavvufî tarzda 407 dörtlükten meydana gelmektedir” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s.9).

Marifetnâme'nin dinî ve tasavvufî bir eser olması, *Muînü'l-Mürîd*'le oldukça benzerlikler göstermesine çok daha fazla etki etmiştir. *Marifetnâme*'nin genel olarak dinî öğelere bağlı olması, *Muînü'l-Mürîd*'in *Marifetnâme* üzerindeki etkisine işaret etmektedir. *Muînü'l-Mürîd*'de yer alan bazı beyitlerde yer alan konulara

Marifetnâme’de de rastlanılmaktadır. *Muînü’l-Mürîd*’de yer alan Allah ve peygamber sevgisi, Peygamberin Allah’ın elçisi olduğu, Allah’ın her şeyden münezzehtir ve tek yaratıcı olduğu, dünya ve ahirette huzurlu olmanın iman ve inançla mümkün olduğu, yalan söz söylemenin kötü bir şey olduğu, namaz abdest ile ilgili eğitici bilgilerin aynı tarzda *Marifetnâme*’de de yer alması, yine *Marifetnâme*’nin aynı geleneğin bir ürünü olan *Muînü’l-Mürîd*’den faydalandığını düşündürmektedir.

Muînü’l-Mürîd’de yer alan şu ifadelerin içerik olarak aynısına *Marifetnâme*’de de rastlanılmaktadır:

“Dünya ve ahirette gerçekten huzurlu olmak istersen gönülden iman getir.”

“Saadet ve şehadet nurunu tutan, Allah’a gerçek inanandır. Yalan ve gıybet zehirden kötüdür. Onların ağza zehir kattığını bilmelisin.” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s.156-157).

“Allah’a benzeyen bir şey yoktur, o her şeyden arınmıştır; yer, mekân ve zamandan münezzehtir. O akla, hatıra ve hayale gelen her şeyden arınmış ve münezzehtir.” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s.158).

Marifetnâme, *Muînü’l-Mürîd*’de olduğu gibi Allah’a ve Peygambere övgüyle başlamaktadır. *Muînü’l-Mürîd*’de yer alan bu konu ve bilgilerin aynısına *Marifetnâme*’de de rastlanılmaktadır. *Marifetnâme*’de de dünya ve ahiret saadeti için iman gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Yine aynı şekilde yalan söylemenin, gıybet etmenin, insanlar hakkında asılsız söz ve suizana maruz bırakabilecek durumlardan uzak kalınması anlatılmıştır. *Muînü’l-Mürîd*’de de yer verildiği gibi *Marifetnâme*’de de karşılaşılan bir diğer konu da Allah’ın tek yaratıcı olduğu, onun akla gelen her türlü şeyden münezzehtir olduğuna vurgu yapılmasıdır.

Muînü’l-Mürîd’de namazın farzlarından bahsedilerek abdest ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

“Namazın altısı içinde altısı da dışında farzı vardır. Bunlar doğru olarak bilinmelidir.”

“Birincisi avret yerlerini örtmek, ikincisi abdest almak; vücudu, elbiseleri ve namaz kılınacak yeri temizlemek, kibleye yönelmek, vakti gözetmek ve içten gelerek niyet edip namazı kılmaktır.”

“*Namazın içindekiler ise önce tekbir, ikinci ayakta durmak, üçüncü kıraat, dördüncü rükû, beşinci secde, altıncı son oturuştur. Daima bu on ikisi ile amel kıl.*” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s.161).

Namazın farzlarından bahsedildikten sonra abdest ile ilgili bilgilere de eserde yer verilmiştir:

“*Bilin ki abdestin farzı dörttür. Allah Kuran’da bunu haber vermektedir.*”

“*Birincisi yüzü yıkamak, ikincisi eli dirseğe kadar iyice yıkamaktır. Üçüncüsü başa meshetmek ve dördüncüsü ayağı topukla birlikte yıkamaktır.*” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s.161).

Muînü’l-Mürîd’de yer alıp benzer şekilde karşılaşılan diğer bir konu da namaz ve abdest ile ilgili bilgilerdir. *Muînü’l-Mürîd*’de namaz ve abdestin adapları anlatılırken bu konuların *Marifetnâme*’de de anlatıldığı bilinmektedir. Her iki eserin de dinî ve tasavvufî ağırlıklı bir eser olması, bu konuların aynı geleneğin ürünleri olan bu eserlerde görülmesi oldukça normal ve beklenen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. *Marifetnâme*’nin *Muînü’l-Mürîd*’den etkilenecek bu konuları içinde barındırması daha önce de bahsedildiği gibi aynı anlayış ve geleneğin ürünü olmasına dayanmaktadır.

Ayrıca *Muînü’l-Mürîd*’de davranış, yeme içme, konuşma ve alçakgönüllü olmak ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Bu bilgiler *Marifetnâme*’de de *Muînü’l-Mürîd*’de verildiği tarzda ele alınmıştır. *Muînü’l-Mürîd*’de var olan şu beyitlerde ifade edilen konular ve bu konulara yaklaşım tarzının *Marifetnâme* ile aynı olduğu göze çarpmaktadır.

“*Misafîr kişi hâlini hatrını sorup bilmeli ve sofradan kalktıktan sonra oturduğunda selamlaşmalıdır.*” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s.184).

Muînü’l-Mürîd’de yer alan yukarıdaki ifadede misafirin önemi ve misafire karşı ilgili ve alakalı olmanın gerekliliği anlatılmıştır. Misafirin hâlinin hatrının sorulup ona olabildiğince samimi ve içtenlikle saygı çerçevesinde davranılmasının doğru bir davranış şekli olacağı vurgulanmak istenmiştir. *Muînü’l-Mürîd*’de misafire karşı davranılması gereken davranışların büyük oranda benzerine *Marifetnâme*’de de rastlanılmaktadır. *Marifetnâme*’de misafirin toplumda önemli bir yerinin olduğuna işaret etmektedir. Misafire hürmet ve ikramda eksik ya da kusurun olmamasının icap ettiği vurgulanarak misafirin her zaman kişinin saygı ve hürmet göstermesi gerektiği de anlatılmıştır.

“Yemek yemenin adabı şunlardır: Yemek yiyen kişi sağ dizini kaldırır. Allah’ın adını anmak ve yemeğe tuzla başlamak sünnettir. Yemeği kendi önünden yemek mutluluk getirir.”

“Lokmaları küçük almalı ve çok çiğnemeli. Kişi kendi önüne bakarak yemek yemelidir.” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s.184).

Muînü’l-Mürîd’de *Marifetnâme* ile benzer bir yön de yemek yeme adabı ile ilgili bilgilerdir. Hatta bu konuya yaklaşım daha önce bahsedildiği gibi *Kutadgu Bilig*’de de yer almaktadır. *Muînü’l-Mürîd*’de yemek yerken sağ dizi kaldırmanın aslında sağlık açısından önemine dikkat çekilmiştir. Sağ dizin kaldırılarak yemek yendiğinde midneyi sıkıştırarak daha az yenilebileceği, yemeğe Allah’ı anarak ve tuzla başlamanın sünnet olduğunun belirtilmek istenmesi ve de yemek yenirken kişinin kendi önünden yemesinin hem kendisine olan saygıyı göstermesi hem de karşısındaki kişiye olan saygısını göstermesi bakımından ve de yine lokmaları küçük alarak ve çok çiğnemenin aslında sağlık için önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu adap kurallarına *Marifetnâme*’de de rastlanılmaktadır. *Marifetnâme*’de yeme içme adabına da önemli bir yer ayrılarak sağlık için midenin belli bir kısmının boş kalmasına dikkat çekilerek yenilen yiyeceklerin küçük lokmalarla çok çiğnenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü sağlık yönünden çok çiğnemenin hazmı kolaylaştırdığı bilgisi de eklenmiştir. Ayrıca yine *Marifetnâme*’de yemek yenirken başka birinin önünden yemenin yanlış olduğu ve yemek yenirken kişinin kendi önüne bakması gerektiği de vurgulanmıştır.

“Bir söz söylemek için kemik ve zar eritmek gerekir. Bu yolda sana bir ün, şöhret açılrsa, binlerce ağı yutmak gerek.” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s.186).

Yukarıda *Muînü’l-Mürîd*’de yer alan ifadede bir söz söylemek için çok düşünüp öyle dile getirmenin önemi anlatılmak istenmiştir. Eserde, söylenilen sözün ne anlama geldiğini tartıp düşünüp öyle ifade etmek gerektiği ve de söylenilecek bir sözün kişiye fayda ya da kazanç getireceği bilinse de o sözün ağızdan çıkmaması gerektiği anlatılmak istenmiştir. Bu konuya aynı şekilde yaklaşım *Marifetnâme*’de de görülmektedir. Bir sözün ağızdan çıkmadan önce kılı kırk yararcasına düşünülüp ondan sonra dile getirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Yine aynı yaklaşımla, ağızdan çıkacak bir sözün kişiye fayda ya da kazanım getirse bile o sözü düşünüp tartmadan söylenilecek o sözün neler getireceği bilinmeden söz söylenmemesi gerektiği de aynı yaklaşımla vurgulanmıştır.

“Huyların iyisi alçakgönüllülüktür. Baht ve mutluluk alçakgönüllülükle birlikte yürür.” (Toparlı ve Argunşah, 2014, s.192).

Yine *Muînü’l-Mürîd*’de yer alan yukarıdaki ifadede, alçakgönüllü olmanın en güzel huy olduğu belirtilerek mutluluğun aslında alçakgönüllülükle mümkün olacağı anlatılmak istenmiştir. Çünkü alçakgönüllü olan kişi, etrafınca da sevilerek kendisini mutlu eden şeylerin çoğalmasıyla daha mutlu olacağı belirtilmek istenmiştir. Alçakgönüllülük konusu *Marifetnâme*’de de aynı yaklaşımla ele alınmıştır. *Marifetnâme*’de, alçakgönüllü olmanın ahlakların en güzel olanı olduğu; çünkü alçakgönüllü olan kişinin etrafına pozitif ve insanların gönlüne hitap edecek şeyler yapmasına neden olacağın anlatılmıştır. Ayrıca kişinin alçakgönüllü olmasının kendisine ve etrafına da mutluluk, huzur getireceği ifade edilmiştir.

Marifetnâme’nin etkilenmiş olduğu kaynaklar arasında *Atebetü’l-Hakâyık*’tan da bahsedilebilir. *Atebetü’l-Hakâyık*’ta konulara yaklaşım şekli *Marifetnâme*’de de rastlanmaktadır. *Marifetnâme*’de *Atebetü’l-Hakâyık*’takine benzer bir konu bölümü vardır. Bu konular arasında konuşma adabı, yalan söz söylemenin kötülüğü, sır ve sır saklamak, cömertlik ve cimrilik gibi konular ve bu konulara yaklaşım her iki eserde de ortaktır. Yine her iki eser de Allah ve Peygamber sevgisi ve övgüsüyle başlamaktadır.

Atebetü’l-Hakâyık, İslami Türk Edebiyatının ilk örneklerinden biridir. Bu yönüyle dikkate değer bir eser olan *Atebetü’l-Hakâyık*, dinî – ahlaki konular içermesinin yanı sıra didaktik bir eser olarak da kabul edilebilir. Ayrıca eser, Türk İslam Edebiyatı tarihinin elde bulunan ikinci eseri olması bakımından da başta Türk dili tarihi olmak üzere tarih ve edebiyat araştırmaları adına büyük bir önem teşkil etmektedir (Banarlı, 1998, s.243).

“Dinle, bilgili ne diyor:

Edeplerin başı, dili gözetmektir;

Dilini muhafaza altında tut, dışın kırılmasın;

Eğer muhafaza altından çıkarsa, dışını kırar.”

“Düşünerek konuşan adamın sözü, sözün en iyisidir;

Çok gevezelik eden dil, karşı konulmaz bir düşmandır.

Sözünü başıboş bırakma; dilini sıkı tut;

Dilin başıboşluğu bir gün başa bela olur.” (Arat, 2006, s.87).

Atebetü’l-Hakâyık’ta yer alan bu dörtlüklerde, ağızdan çıkacak olan sözün iyi düşünülüp değerlendirilerek dile getirilmesi gerektiği; eğer ağızdan çıkacak söz dikkat

edilmeden, iyice tartılıp düşünülmeden dile getirilirse bunun kişiye olumsuz durumlar getireceği belirtilmek istenmiştir. Ayrıca, yine ağızdan çıkacak her sözün getireceği olası sonuçlar düşünüldükten sonra dile getirilmesinin doğru bir davranış olacağı belirtilerek eğer böyle yapılmazsa kişiye birçok dert ve sıkıntı getireceği ifade edilmek istenmiştir. Bunun yanı sıra fazla konuşmanın da yine kişiye zarar getireceği ve bunun sonucunda birçok hataya düşeceği de anlatılmak istenmiştir. Konuşma adabıyla ilgili verilen bu bilgilerin anlatımındaki yaklaşıma *Marifetnâme*'de de rastlanmaktadır. *Marifetnâme*'de bir kişinin dile getireceği her sözü, büyük bir hassasiyet ve ölçü çerçevesinde ele almasının doğru bir davranış olacağı kişiye getireceği fayda ve zararlar bağlamında anlatılmıştır. Dile getirilen her sözün kişiyi olumlu ya da olumsuz anlamda etkileyeceğinden söz edilmiştir. Ayrıca yine *Atebetü'l-Hakâyık*'ta ifade edildiği gibi çok konuşmanın kişiye hata yapma olasılığını daha da artırarak kişinin başına türlü olumsuzlukların gelebileceği, bu yüzden gereğinden fazla ve gereksiz konuşmaların yapılmaması gerektiği anlatılmıştır.

“Yalan söyleyen adamdan uzak dur, kaç;

Sen ömrünü doğruluk ile geçir.

Ağzın ve dilin ziyneti doğru sözdür;

Sözü doğru söyle, dilini süsle.”

“Doğru söz, bal ve yalan söz, soğan gibidir;

Soğan yiyip ağzı acılandırma; bal ye.

Yalan söz, hastalık ve doğru söz, şifa gibidir;

Bu söz eskiden söylenmiş bir meseldir.” (Arat, 2006, s.88).

Yine, *Atebetü'l-Hakâyık*'ta yer alan bu dörtlüklerde yalan söylemenin çirkin ve hoş olmayan bir davranış olduğu belirtilerek kişinin ömrü boyunca yalandan uzak durması gerektiği, insana yakışan sözün doğru söz olduğu, yalan sözün adeta acı bir tat gibi ağızda olduğu ve de yalan sözün bir hastalık olduğu, bu hastalığın kişiye ve etrafına zarar getirdiği ifade edilmek istenmiştir. *Marifetnâme*'de de yalan konusuna ayı yaklaşım ile bakılmıştır. *Marifetnâme*'de yalan söz söylemenin insana yakışmayan, insanda olmaması gereken en kötü şeylerden biri olduğuna dikkat çekilerek yalan söz söyleyen kişilerin adeta hastalık gibi kendinde taşıdığı dile getirilmiştir. İnsan ömrünün yalan sözlerle değil doğru ve güzel sözlerle dolu olması gerektiğine dikkat çekilerek

yalan söyleyen kişiden uzak durulması gerektiği, doğru söz söyleyen kişiye ise yakın olunması hususunda öğüt verici bilgilere rastlanmaktadır.

*“Sırrını iyi sakla, kimse bilmesin,
Sözünden kendine pişmanlık gelmesin;
Bütün gizli işlerin aşikâr olup
Gören ve duyan sana gülmesin”* (Arat, 2006, s.88).

Atebetü'l-Hakâyık'ta yer alan yukarıdaki dörtlüklerde ise sır saklamanın önemine vurgu yapılarak kişinin sırrını saklamada olabildiğince özenli ve dikkatli olması gerektiği, eğer böyle yapılmazsa kişinin sırlarının açığa çıkarak kişiyi zor durumda bırakacağı ifade edilmiştir. Sır ve sır saklamayla ilgili aynı yaklaşım tarzı *Marîfetnâme*'de de görülmektedir. *Marîfetnâme*'de sır tutmanın bir erdem olduğu, sır tutmanın ve sırrı açığa vurmamanın insanın en önemli yetilerinden biri olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca yine eserde, sır tutmayı bilmeyen ve kendi gizli işlerini sır olarak tutamayıp başkalarıyla paylaşan kişilerin başlarına türlü olumsuzluk ve sıkıntıları geleceği de anlatılmıştır.

*“Tabiatların en iyisi ve adetlerin ayıplanmayanı
Cömertliktir; bil ki hasislik (bunların) en çirkinidir.
Ellerin en kutlusu veren eldir;
Alıp da vermeyen el ellerin kutsuzudur.”*
*“Hasislik ilaç ile iyileşmez bir hastalıktır;
Hasisin eli vermekten yana çok sıkıdır.
Açgözlü hasisin gönlü toplamakla doymaz,
O malın kuludur ve malı ona hâkimdir.”*
*“Bu halk arasında en iyi adam, cömert adamdır;
Cömertlik şeref, ikbal ve cemali artırır;
İnsanlar arasında sevmek istersen,
Cömert ol; cömertlik seni sevdirebilir.”* (Arat, 2006, s.91).

Atebetü'l-Hakâyık'ta ele alınan konulardan biri de cömertlik ve cimriliktir. İnsan huylarının en güzeli ve en beğenileninin cömertlik olduğu, cömertliğin kişiyi toplumda sevilen biri olmasını sağladığı ve cömertliğin mutlaka her insanda olması gereken bir huy olduğuna belirtilmiştir. Cimriliğin ise insanda bulunan en kötü huy olduğuna, bu huyun insanda var olan bir hastalığa benzediği ve insanlar tarafından cimri kişilerin

sevilmediği de ifade edilmiştir. *Marifetnâme*'de de cimrilik konusuna *Atebetü'l-Hakâyık*'taki yaklaşım tarzıyla değinildiği görülmektedir. *Marifetnâme*'de de aynı şekilde, cimriliğin en kötü huy ve hastalık gibi bir huy olduğu, cimri kişilerin insanlar tarafından sevilmediği ve böyle kişilerin kendi mallarını harcayıp kullanamadıkları anlatılmıştır. Ancak cömertliğin ise insanda bulunması gereken en güzel huy olduğu belirtilerek cömertliğin örnek bir davranış biçimi olduğu ve de cömert kişilerin insanlar tarafından çokça sevildiği de anlatılmıştır.

Marifetnâme'nin yukarıda da bahsedildiği gibi dinî – tasavvufî yönü içerdiği konuların tamamında öne çıkmaktadır. Eserde verilen her öğüt, nasihat ve bilginin dinî bir temele dayandırılması bu yönden öne çıkmaktadır. *Marifetnâme*'nin yine aynı gelenek ve düşüncenin eserleri olan ve de dinî konu ve içerik bakımından faydalandığına dair ipuçlarının kaynaklardan biri de Hoca Ahmet Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eseridir. Eserde Allah ve Peygamber sevgisi, nefsin hataya düşürerek Allah'tan uzaklaştırması, dinî öğretiler, sosyal hayata dair öğüt ve nasihatler öne çıkan konular arasındadır. Ayrıca Hoca Ahmet Yesevi bu konuları anlatırken kendi hayatından ve İslami yaşantısından da örnekler vermiştir.

Hoca Ahmet Yesevî *Divan-ı Hikmet* adlı eserinde zamanında yeni Müslüman olmuş veya olmakta olan Türklerin kolayca anlayabileceği, zamanına göre duru bir Türkçe ile yazılmış şiirleri İslam Peygamberine inanılmaz yüksek bir sevgi ve saygı bağlılığını, İslam şeriatını en olgun anlamda yaşayışını anlatır. Ahmet Yesevi, ilahi sevgi ve tutku ile çılgına dönüp gönlü esridikçe İslam şeriatına daha sıkı sarılmanın, ibadet, tefekküre ve zikrin tadının doyumsuzluğunu anlatmaktadır (Rıdvanoğlu, 2014, s.27).

Divan-ı Hikmet'te yer alan bilgi öğüt ve görüşlerin büyük bir çoğunluğu *Marifetnâme*'de de yer almaktadır. Özellikle aşağıda yer alan dörtlüklerin konusu ve konuya yaklaşım tarzları *Marifetnâme* ile oldukça benzerdir:

Nefsîm beni hep kötülüğe meylettirip günah işletmek isteyen içimdeki benlik beni Hakk'a bakmadan Yaratanı düşünüp yeterli kulluk yapmadan çok uzaklaştırdı. Gece gündüz gamsız, üzüntüsüz Allah için gözümünden bir damla bile yaş akmadan yürüdüm. Boş, değersiz geçici istekler ile kendimi düşünmek, kendi özümü önde tutmak, kibir, gurur gibi mümine uygun olmayan duyguları ateşe atıp yakmadan, gam, sıkıntı, üzüntü, tasa ile dolu olarak ben yeraltına mezar gibi dar ve karanlık bu yere girdim işte (Rıdvanoğlu, 2014, s.126-127).

Divan-ı Hikmet'te yukarıda yer alan nefsin insanı yanıltarak günaha yönlendireceği ve Allah'tan uzaklaştıracağı, dünyanın gelip geçici işlerine önem vererek ahiret için hazırlık yapmaktan alıkoyacağı, bencillik ve kibir, guru gibi duyguların insana dünya ve ahiret hayatına zarar getireceğinin anlatılması gibi konuların anlatılması ve bu anlatılan konulara olan yaklaşımlar *Marifetnâme*'de de yine konuya aynı yaklaşımla ortaya çıkmaktadır. *Marifetnâme*'de de dünyanın gelip geçiciliğine aldanmamak gerektiği, çünkü buna devam etmenin insanı yanıltıcı ve aldattırıcı olduğundan söz edilmiştir. Yine *Marifetnâme*'de *Divan-ı Hikmet*'te olduğu gibi nefsin yanıltıcılığı ve aldattırıcılığından bahsedilerek nefsin insanın en büyük düşmanı olduğundan söz edilmesindeki yaklaşımın aynı çizgide olduğu görülmektedir. Ayrıca kibir, guru gibi duyguların hem sosyal hayata dair bir olumsuz durum oluşturmalarına hem de dinî anlamda bir olumsuzluk arz etmesine ilişkin görüş ve düşüncelerdeki yaklaşımların da oldukça benzer şekilde ele alındığı da görülen özelliklerdendir.

*“Garîb, fakîr, yetimleri sevindiresin;
Parçalayıp azîz Cânını eyle kurbân;
Yiyecek bulsan, cânın ile misâfir,
Hakk’tan işitip bu sözleri dedim ben işte”*

*“Garîb, fakîr, yetimleri her kim sorar,
Râzı olur o kulundan Rahîm Allah.
Ey habersiz, sen bir sebep, Zât’ı saklar;
Hak Mustafâ öğüdünü işitip dedim ben işte”* (Tatçı, 2016, s. 46).

Divan-ı Hikmet'te yukarıda yer alan beyitlerde; fakirlere, gariplere, yetimlere karşı davranmanın, onların sıkıntılarıyla ilgilenmemenin, onları ağırlayıp, misafir edip onlara yedirip içirmek gerektiği ifade edilerek böyle bir davranış içinde olan kişiyi Allah'ın da böyle bir davranış gösterdiğinden dolayı seveceği, ondan razı olacağı anlatılmıştır. *Marifetnâme*'de de bu konuya olan yaklaşımın aynı olduğu görülmektedir. *Marifetnâme*'de de fakirlere, gariplere, yetimlere her türlü sıkıntılarında ve işlerinde yardım ve kolaylık sağlayarak onlara yumuşak davranılması gerektiği hususunda öğüt verici bilgiler verilmiştir. Yine *Divan-ı Hikmet*'te olan yaklaşım şekliyle, bu tür davranışları göstermenin kişiye hem iç huzur sağlayacağı hem de Allah'ın da bu davranışlardan dolayı o kişiden memnun kalacağı anlatılmıştır.

*“Duâ edin câhillerin yüzünü görmeyim,
Hakk Teâlâ refîk olsa bir dem durmayayım,
Hasta olsa câhillerin hâlini sormayayım,
Câhillerden yüz bin cefâ gördüm ben işte”* (Tatçı, 2016, s. 79).
*Karanlık içinde yol şaşırırsan yola salmaz.
Boyun büküp yalvarsan elini tutmaz,
Câhilleri şikâyet ederek geldim ben işte”* (Tatçı, 2016, s. 80).

Divan-ı Hikmet'te yukarıda yer alan beyitlerde ise cahil ve bilgisiz kişilerle zaman geçirilmemesi, her ne sebeple olursa olsun onlara yaklaşılmaması gerektiği, cahil ve bilgisiz kişilerden yardım dahi istense ellerini uzatmayacakları ifade edilerek böyle kişilerden zarar geleceği anlatılmak istenmiştir. *Divan-ı Hikmet*'te cahil ve bilgisiz kişilere karşı önerilen bu yaklaşım tarzı *Marifetnâme*'de de karşılaşılan bir yaklaşım tarzıdır. *Marifetnâme*'de, *Divan-ı Hikmet*'te ifade edildiği gibi cahil ve bilgisiz kişilerden kesinlikle uzak durulması gerektiği hususunda önerilere yer verilerek bu kişilerin etrafına hiçbir yardımının, faydasının ve iyiliğinin dokunmayacağı gibi zararının daha çok dokunacağı konusunda öğüt verici mahiyette bilgilere yer verilmiştir.

*“Arzuluyum akrabalık ve dostluğa,
Ulu babamın türbesi o Ak Türbe'ye,
Babamın rûhu saldı beni bu gurbete;
Hiç bilmem, nasıl kusur eyledim ben işte”* (Tatçı, 2016, s. 85).

Bu dörtlüklerde ise akrabalık ve dostluk ilişkilerinin önemine dikkat çekilmiştir. Akrabalık ve dostluğun insan ilişkilerinde önemli olduğuna dikkat çekilerek akraba ve dostlardan uzak kalmanın kişinin bir kusuru ve hatasından dolayı ortaya çıktığına işaret ettiği ve bu durumun da kişi için olumsuz bir durum ifade ettiği anlatılmak istenmiştir. *Marifetnâme*'de de akrabalık ve dostluk ilişkilerine bu bağlamda bakılmıştır. *Marifetnâme*'de de akrabalık ve dostluk bağlarının güçlü olmasının önemine dikkat çekilerek kişinin akrabasından ya da dostundan uzaklaşmasının, ayrı kalmasının nedenini kendinde araması gerektiği, bunun nedeninin de bir hata veya kusurundan kaynaklandığı ifade edilmiştir.

*“Durmadan yürüyüp âlimlerden ilim öğrendik,
Her ne bildiğimiz ilmimizle âmel kıldık,*

Ya Kâdir, ulu Zâtını anlayıp bildik...”

Ağlayıp yürü, gözyaşının riyâsı yok (Tatçı, 2016, s. 308).

Yukarıda yer alan bu beyitlerde ise ilim öğrenmenin, ilim yolunda ilerlemenin önemine dikkat çekilerek ilim öğrenen, bilen kişinin her işinde bunu gösterdiği, yaptığı her işe bunu yansıttığı ifade edilmek istenmiştir. İlim bilme ve öğrenme yolunda yapılan her çabanın önemli olduğuna *Marifetnâme*’de de dikkat çekilmiştir. *Marifetnâme*’de *Divan-ı Hikmet*’te var olan anlayışla, ilim öğrenmenin ve bu yolda karşılaşılan zorluklara rağmen ilerlemenin kıymetli olduğuna dikkat çekilerek ilim ve ilim yolunda ilerlemenin kişiye her işinde başarı, düzen ve mutluluk getireceği konusunda nasihat niteliğinde bilgilere yer verilmiştir.

“Büyükleme şeytâna neler eyledi,

Büyüklendiğinden lanet arzûsunu ona saldı,

Melekler görüp orada secde eyledi,

Secde eyleyip âmîn oldu dostlarıma” (Tatçı, 2016, s. 185).

“İşanım” diye türlü yemek derip yerler,

Dünyâ malın alıp varsa, sevinip alırlar,

İyileri göze iliştirmez, ben-ben derler,

Vallâh-billâh, ben-benlikden geçtiği yok” (Tatçı, 2016, s. 418).

Divan-ı Hikmet’te *Marifetnâme*’yle ortak olarak aynı yaklaşım tarzıyla ele alınan konulardan biri de kibir ve bencilliktir. Yukarıdaki dörtlüklerde kibirli olmanın kötü bir huy olduğu, bu huyun kişiye zarar getireceği ifade edilerek bencilliğin ise yine kötü bir huy olduğu ve bencil olan kişilerin kimseyi gözetmeden daima kendisini düşünerek hareket ettiği anlatılırken bu durum dinî bir temele de dayandırılmıştır. *Divan-ı Hikmet*’te kibir ve bencillığe karşı olan bu yaklaşım tarzı *Marifetnâme*’de de göze çarpmaktadır. Kibir ve bencilliğin, bir insanın sahip olabileceği en kötü huy olduğu; kibir sahibi bencil kişilerin büyükenerek hem çevresindekileri rahatsız ettiği hem de bu durumun Allah tarafından hoş karşılanmayacağı anlatılmıştır. Tüm bunlar anlatılırken *Divan-ı Hikmet*’teki gibi dinî temelli bir hassasiyetle dile getirilmiştir.

2.1.2.4. Nüshaları

İbrahim Hakkı'nın bu önemli eseri olan *Marifetnâme*'nin birçok basma ve yazma nüshaları mevcuttur. Bunların yanında sadeleştirilmiş nüshalar da bulunmaktadır. “*Mârifetnâme*'nin aslı iki cilt olup Tillo'daki torunlarından Celaleddin Toprak'ın elindedir” (Binark ve Sefercioğlu, 1977, s.15).

Bu yazmanın haricinde *Mârifetnâme*'nin yazılmış birçok nüshası vardır. Bu nüshalar Ankara Etnografya Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Edirne Selimiye Kütüphanesi, İslam Eserleri Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi, Konya Mevlana Müzesi, Erzurum Müzesi, Londra British Museum gibi birçok müze ve kütüphanede koruma altına alınmıştır. Bu müze ve kütüphanelerin haricinde birçok yazma nüsha da İbrahim Hakkı'nın akrabalarının şahsi kütüphanelerinde bulunmaktadır. Bu yazma nüshalar çok titizlikle hazırlanmış olup tezhip ve hattına çok önem verilmiştir (Eren, 2003, s.26).

Marifetnâme'nin çok sayıda nüshası bulunması aslında *Marifetnâme*'ye olan ilginin ne kadar fazla olduğunun bir göstergesidir. Kütüphanelerimizde mevcut olan *Marifetnâme* nüshalarının hiçbirisi İbrahim Hakkı'nın kendi el yazısından çıkmış orijinal nüshalar olmayıp orijinal nüshadan istinsah edilmiş eserlerdir. Konya Mevlana Müzesi Kütüphanesinde 1673 numarada kayıtlı olan nüsha, 1173/1763 yani İbrahim Hakkı'nın *Marifetname*'yi bitirmesinden 6 yıl sonra, İbrahim Hakkı hayatta iken, onun nezareti altında Erzurum Mahkemesi Mukayyidi Ahmed Zeki tarafından istinsah edilmiştir (Ünal, 2010, s.24).

“*Marifetname*'nin en sağlam ve eski nüshalarından biri, belki de ilki bu nüshadır. 1284 İstanbul Matbaa-i Amire'de baskısı yapılan nüsha, Hazine-i Bahriye kâtiplerinden Ahmed Şevket tarafından istinsah edilmiştir” (Gölpınarlı, 1971, s.507-508).

Yazma nüshaların haricinde bir de basma nüshalar söz konusudur. İlk basma *Marifetnâme* 1251/1835 yılında Mısır'da Bulak Matbası'nda 23+563 sayfa hâlinde basılmıştır.” (Eren, 2003, s.26). Bu basmanın haricinde birçok basma nüsha da bastırılmıştır. “Osmanlı Devleti'nin belki de en önemli eserlerinden biri olarak sayılabilecek *Marifetnâme*'nin çeşitli baskıları yapılmıştır. Bu baskıların tarihi, baskı yeri ve sayfa sayısı şöyledir:

1. 1835'te Mısır'da Bulak Baskısı, 23+563 s.
2. 1845'te Rusya'da Kazan Üniversitesinin baskısı, 338+65 s.

3. 1863'te Mısır-Bulak ikinci baskı, 33+563 s.
4. 1867'de İstanbul'da Matbaa-i Âmire baskısı, 23+659 s.
5. 1877'de İstanbul'da Hacı Muharrem Efendi baskısı, 534 s.
6. 1892 yılında İstanbul'da Sahhafiye-i Osmaniye Şirketi baskısı, 16+564 s.
7. 1912 yılında Matbaa-i Ahmet Kamil baskısı, 16+563 s.
8. 1914 yılında yine Matbaa-i Ahmet Kamil baskısı 16+563 s. (Eren, 2003, s.26-27; Altıntaş, 1997, s.43)
9. *Marifetnâme* – Sadeleştiren Fehmi Akalın, Ankara 1964
10. *Marifetnâme*, *Marifetullah*, *Muhabbetullah* 1.c., Sadeleştiren M. Süleyman Teymuroğlu, Ankara, 1964, Şark Matbaası, 212 s.
11. *Marifetnâme*, İlham Pırıltıları, 1.c. Sadeleştiren Turgut Ulusoy. İstanbul 1972. Hisar Cilt ve Yayın Evi, 303 s.
12. *Marifetnâme*, 2.c. Sadeleştiren Turgut Ulusoy, İstanbul, 1972, Ahmet Sait Matbaası, 183 s.
13. *Marifetnâme*, 3.c. Sadeleştiren Turgut Ulusoy, İstanbul 1972, Ahmet Sait Matbaası, 183 s.
14. *Marifetnâme*, Sadeleştiren Faruk Meyan, İstanbul, 1980, Bedir Yayınevi, 872 s. (Eren, 2003, s.27-28).

2.1.2.5. Eğitsel Değeri ve Önemi

Marifetnâme dinî – tasavvufî temelli bir eser olmasına rağmen içerisinde astronomi, tıp, anatomi, biyoloji, fizyoloji, jeoloji, coğrafya, matematik, tasavvuf, ahlak, sosyoloji, psikoloji gibi birçok ilmi ve bilimi barındıran önemli bir eserdir.

Eserde çeşitli konu ve alanlarla ilgili bilgiler verilirken uygulanmasının ve bunların anlaşılabilirliğinin yüksek düzeyde olmasına dikkat edilmiştir. Çünkü eserin kaleme alınış gerekçelerinden en önemli paya sahip olanı, eğitici bir mahiyette olmasıdır. *Marifetnâme*'nin belki de eğitici yönünün ve üslubunun bu denli etkili olmasında kaleme alındığı dönemin toplumsal koşullarının zayıf olmasına bağlanılabilir. Eserin hemen hemen her satırında bilgi aktarımı yapılarak bu bilgilerin günlük hayatta nasıl uygulanacağına yönelik öğretilerin yer alması, *Marifetnâme*'nin sosyal ve toplumsal yaşamı düzene sokmayı amaç edinen eğitici ve öğretici bir eser olduğunu göstermektedir. Eserde verilen bilgilerin büyük bir çoğunluğu günlük hayata yönelik sosyal ve toplumsal konulardan oluşmaktadır. Eserin günlük hayata yönelik

insanı ön plana alarak birtakım bilgi ve konuları içermesi, eseri oldukça önemli ve değerli kılmaktadır.

Marifetnâme yer alan eğitsel içerikli bilgilerin verilmesinde dikkat edilen yaklaşımlar şu şekilde görülmektedir:

- Bilgilerin eğitici yönü ön plandadır.
- Bilgiler sade, yalın ve açık bir dille verilmiştir.
- Bilgiler, kolayca anlaşılabilir ve uygulanabilir şekilde verilmiştir.
- Bilgiler, kişinin günlük hayattaki sorunlarına çözümler üretecek şekilde verilmiştir.
- Verilen bilgi ile onun hayata uygulanması arasında uyum gözetilmiştir.
- Verilen bilgiler kişinin anlayış ve yaşayış tarzının olumlu anlamda değişmesini amaçlamaktadır.
- Bilgiler, daha çok insan yaşamı ve yaşamında karşılaşılabileceği muhtemel sorunları önleme amaçlıdır.

Marifetnâme'de bu anlayış ve metot çerçevesinde verilen bilgilerin konusu daha çok sosyal hayata yöneliktir. Kişinin günlük hayatında ve insan ilişkilerinde kullanabileceği bilgilerden oluşmaktadır. Eserde yer alan eğitsel içerikli konular ve konulara olan yaklaşımlar şöyle gözlemlenmiştir:

- İlk olarak toplumsal hayatı düzenleyen ve insan ilişkilerini düzene koymayı amaçlayan davranış eğitime yönelik konulardır. Bu konular, toplum içinde var olan çeşitli kişi ve topluluklara karşı davranılması gereken bazı hâl ve tutumlara yönelik eğitici bilgilerden oluşmaktadır. Bu konular arasında ebeveyne, akrabalara, dost ve arkadaşlara, komşulara, tanıdıklara, emir altındaki kişilere, öğreten ve öğrenen kişilere, büyüklere, cahil ve bilgisiz kişilere, hayvanlara karşı davranış adabları ve de genel olarak toplum yaşamına yönelik saygı ve davranış kuralları yer almaktadır. Bu konular anlatılırken tamamen günlük yaşamda uygulanabilir ve kullanılabilir bir şekilde, eğitsel bir üslupla verilmesi yönüyle önemlidir.

- *Marifetnâme*'de yer verilen diğer bir sosyal konu da evlilik ve evlilik yaşamına ait konulardır. Bu konular arasında genel olarak evliliğin ne olduğu ve nasıl olması gerektiği, evlenmeyi gerektiren nedenlerin ne olduğu, eşlerin birbirine karşı olması gereken tutumları, ebeveynlerin ve çocukların birbirlerine karşı olan davranış sorumlulukları, evliliğin olumlu ve olumsuz yönleri yer almaktadır. Bu konular

verilirken kişilerin evlilik hayatının nasıl bir düzen içinde gitmesi gerektiği ve düzenin sağlanması için nelerin yapılıp nelerin yapılmaması gerektiği anlaşılır ve uygulanabilir olarak açık ve sade bir üslupla dile getirilmesi yönüyle önem teşkil etmektedir.

- Eserde yer alan insan yaşamı için önemli olan bir başka konu da sağlık konusudur. Sağlıkla ilgili temel bilgilerin verildiği bu konu bölümünde sağlığı korumanın önemi esasları, uyku ve uyku adabı, beslenme adabı, açlık ve tokluğun zararları, doğal gıdaların sağlık üzerindeki olumlu etkileri, bu doğal gıdaların neler olduğu ve ne şekilde alınması gerektiği gibi bilgiler yer almaktadır. Sağlık ile ilgili verilen bu bilgiler de yine günlük hayatta uygulanabilir bir üslup ve anlatımlar dile getirilmiştir. Sağlığın nasıl korunacağı ve sağlığı devam ettirmede dikkat edilmesi gereken hususlar olabildiğince açık ve anlaşılır bir anlatımla günlük hayatta uygulamaya yönelik olarak anlatılmıştır.

- *Marifetnâme*'de cinsellik ve cinsel yaşam ile ilgili de eğitici bilgiler yer almaktadır. Sağlıklı bir cinsel yaşamın gerekliliklerinin neler olduğu, cinselliğin nasıl bir şekilde yaşanmasının doğru olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Cinsellik ve cinsel yaşam ile ilgili bu bilgilerin verilmesinde, eserin tümünde var olan öğretme ve öğretileni uygulama metodu burada da göze çarpmaktadır. Cinsel yaşamın ve cinselliğin nasıl ne şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğine dair uygulama ve yöntemler sade ve açık bir anlatımla verilmesi yönüyle önemlidir.

- Eserde dile getirilen bir başka konu da fizyonomidir. Bu ilim için kıyafet ilmi de denilmektedir. “Kıyafet ilmi, insanların saç, göz, kulak, kaş, burun, boy ve görünüş gibi çeşitli fiziki özelliklerine göre karakter ve ahlak özellikleri hakkında çıkarım yaparak bilgi edinmektir” (Çelebi, 2016, s.38). *Marifetnâme*'de bu ilim ile ilgili çeşitli bilgilere yer verilerek örneklerle anlatılmıştır. Eserde fizyonomi ilminin ne olduğu hakkında açıklayıcı ve öğretici bilgilere rastlanmaktadır. Kişinin fiziki özelliklerinden nasıl yola çıkılması gerektiği anlatılarak bu izlenimlerden ve görünümünden ne gibi sonuçlara ulaşılabileceği olabildiğince anlaşılır eğitici bir üslupla ifade edilmiştir.

- *Marifetnâme*'de yer alan konulardan biri de din eğitimi ile ilgili bilgilerdir. Eserin genelinde dinî temelli bir yaklaşım göze çarpmaktadır. Bu konuların arasında Allah ve Allah sevgisi, dünya hayatı ve ahiret, abdest ve namaz, dinî kavram ve kişilikler hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Eserin tamamında din ve inanca vurgu yapılarak dinin nasıl yaşanması gerektiği hususunda olabildiğince açıklayıcı ve eğitici

bir üslupla bilgiler verilmektedir. Bu anlamda eserin din eğitimi konusunda da oldukça yetkin ve eğitici bir yön taşıdığı bariz bir şekilde görülmektedir.

“Eğitimin çıkış noktası sahip olduğu felsefi yaklaşımlardır. Eğitim bu felsefi yaklaşımlar çerçevesinde öğretim amaçlarına ulaşır. Eğitimin temel amacı öğrencilerin veya yetiştirilen bireylerin belli başlı istendik özelliklere sahip olmasını sağlamaktır” (Bozkırlı, 2015, s.32). Eğitimin bu yönü göz önüne alındığında *Marifetnâme*’de dile getirilen birçok görüş ve bilginin aktarımı, çeşitli eğitim felsefesi yaklaşımlarını da yansıtmış olduğu göze çarpmaktadır. *Maifetnâme*’de göze çarpan bu eğitim felsefeleri şunlardır:

2.1.2.5.1. Daimicilik (Pennializm)

“İnsanın doğasının değişmez bir yapısının bulunduğunu, bu yüzden de eğitim modellerinin değişmeyeceğini savunan bu yaklaşıma göre eğitimin temel evrensel amacı doğru bilgi ve gerçekliktir. Ayrıca bu yaklaşım eğitimin yaşamın bir taklidi olarak değil yaşam için yapılan bir hazırlık olduğunu ve bilgi öğrenmenin eğitimin temel noktası olduğunu savunur” (Celep, 2010, s.173).

2.1.2.5.2. Esasicilik (Perennializm)

Bu yaklaşım idealizme ve realizme dayanır. Eğitimi, insanlığın mirası olan bilgi, beceri ve olguların korunması ve yeni kuşaklara aktarılması olarak gören geleneksel anlayışa sahip bir eğitim akımıdır. Sıkı disiplin altında konu merkezli ağırlıklı bir eğitimi öngören bir akımdır. Ayrıca eğitimde deneyimler, zihinsel düşünme, öğreten kişinin üstünlüğü ve öğreten kişi merkezli bir yaklaşımdır (Arslanoğlu, 2012; Sönmez, 2011).

2.1.2.5.3. İlerlemecilik (Progressivizm)

Bu akıma göre eğitimin özünün, deneyimlerin sürekli olarak yeniden yapılandırılarak gelecekteki davranışları yönlendirmeye çalışmaktır. Eğitime pragmatik bir anlayışla yaklaşan bu akım, geleneksel öğretmen merkezli öğretim değil öğrenci merkezli bir öğretim metodu uygulayarak bilginin daha rahat bir şekilde kullanabilmesi ve etkileşimli bir öğrenme ön plana konulmuştur (Demirel ve Kaya, 2014; Ergün, 2014; Cevizci, 2012).

2.1.2.5.3. Yeniden Yapılanmacılık (Reconstructionism)

Temeli pragmatizme dayanır. İlerlemecilik eğitim felsefesinin devamı olarak görülmektedir. Eğitimin temel amacının toplumu sürekli ve yeniden şekillendirmek ve düzenlemek olduğu savunur. İdeal toplumu şekillendirecek temel özelliklerin sevgi, hoşgörü ve demokrasiyi esas alarak belirlenmesi gerektiğini ileri sürer (Demirel ve Kaya, 2014; Ergün, 2014; Sönmez, 2011).

Sonuç olarak *Marifetnâme*'de daimicilik, esasicilik ve yeniden yapılanmacılık eğitim felsefesi akımlarının daha baskın olarak ortaya çıktığı görülmesine rağmen ilerlemecilik ve yeniden yapılandırıcılık öğelerinin de varlığına rastlanmaktadır.

2.2. Çalışılan Konu ile İlgili Yapılan Araştırmalar

Tezler:

Özdemir (2005) “Din – Ahlak – Ekonomi İlişkisinin Sosyolojik Analiz ve Kapitalist Zihniyetinde Değerlendirilmesi (Adam Smith ve İbrahim Hakkı Örneği)” isimli çalışmasında ilk olarak din, ahlak ve ekonomi ilişkisi açıklanarak Adam Smith ve İbrahim Hakkı'nın din, ahlak ve ekonomiye dair görüşleri verilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Adam Smith ve İbrahim Hakkı'nın ekonomik görüşlerinin din ve ahlak temeline dayandığı ve uyum arz ettiği görülmektedir. Ayrıca her iki düşünürün de eserlerinde toplumlarının problemlerini tespit ederek onlara çözüm yolu üretmek isteyen, yol gösterici bir anlayışa sahip oldukları tespit edilmiştir.

Gökpinar (2006) “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme'sinde Tasavvufi Hayat” isimli çalışmasında ilk olarak İbrahim Hakkı'nın yaşadığı dönemin genel olarak özellikleri verildikten sonra hayatı, kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra *Marifetnâme*'de yer alan tasavvuf düşüncesi ve tasavvufi kavramlar verilmiştir. Çalışmanın sonucunda İbrahim Hakkı'da diğer mutasavvıflarda görüldüğü gibi inandığı gibi yaşama çabası, zahir ve batını bütünlüğünü kavrayıp asıl huzurun tasavvuf düşüncesiyle hareket ederek İlahi huzurda olduğu, hem dünyevi hem de uhrevi olarak örnek insan olma görevini yerine getirmek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Karadeniz (2006) “Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ahlak Felsefesi” isimli çalışmasında İbrahim Hakkı'nın ahlak felsefesi üzerinde durulmuştur. İlk önce İbrahim Hakkı ile ilgili hayatı, ilmi ve serleri hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra İbrahim Hakkı'ya göre iyi ve kötü ahlaka sebep olan durumlar ve etkenler, ruh bakımından da

iyi ve kötü ahlakın mertebeleri, ahlakın değişip değişmeyeceği ve kötü ahlaktan kurtulmanın yolları anlatılmıştır. Çalışmanın sonucunda İbrahim Hakkı'nın ahlak felsefesinin temelinde kendisinin de genel karakteristik özelliği olarak akli unsurlar, dinî ve mistik fikirlerin ve de bir kişinin, bir toplumun ya da bir milletin değil bütün insanların mutlu olmasını sağlayacak görüşler yattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yücelik (2006) “Erzurumlu İbrahim Hakkı’da Ahlak Anlayışı” isimli çalışmasında ilk olarak İbrahim Hakkı ile ilgili genel bilgiler verildikten sonra İbrahim Hakkı'nın ahlak anlayışının kaynakları ve ahlaki mutluluğu engelleyen ve destekleyen nitelikler ifade edilmiştir. Çalışmada, İbrahim Hakkı'nın ahlaki düşüncesinin temelinde marifetullah (Allah'ı bilme), muhabbetullah (Allah'ı sevmek) ve ahlaki prensiplerin üzerinde tezahür ettiği insan-ı kâmil olma hedefi üzerinde olduğu ve de ona göre bütün insanların Allah'ın kulu olduğu, her insana karşı iyi ve güzel davranılması tavsiye edilerek ahlakın evrensel olduğu tespit edilmiştir.

Gözütok (2011) “Âşık İhsan Yavuzer’in Şiirlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar” isimli çalışmasında Âşık İhsan Yavuzer'in şiirlerinde yer alan eğitsel unsurlar tespit edilmiştir. Çalışmada âşık, şiirlerinde sosyal gözlemler yaparak tarihi, dinî, ahlaki ve milli konularda toplumun bilinçlenmesini amaçladığı, bu toplumsal eğitimi yaparken de nasihat, atasözü, kıssalar, vecizeler, yaşantılar, ayetler, hadisler ve model oluşturma gibi geleneksel eğitim yöntemlerini kullandığı tespit edilmiştir.

Menek (2011) “Ünver Oral'ın Karagöz Metinlerindeki Kültürel ve Eğitsel Unsurlar” isimli çalışmasında Ünver Oral'a ait olan Karagöz metinlerindeki eğitsel öğeler araştırılmıştır. Metinlerde dostluk- arkadaşlık, kültürün ve eğitimin önemi, Kitap okuma alışkanlığını kazanılması, duyarlı ve bilinçli birey olma, çocukların büyüklerini örnek alarak onları model olarak görmesi gibi çeşitli konularda ihtiva eden eğitsel içerikli metinler tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda, bu metinler içinde bahsi geçen konuların ve bu metinlerde geçen birçok sözcük, deyim, atasözünün, soyut düşünce ve mecazlı ifadelerin olması çocukların dil gelişimine etki ettiği tespit edilerek bu metinlerin çocuklara okutulmasının doğru olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Şahin (2012) “Âşık Fuat Çerkezoğlu'nun Şiirlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar” isimli çalışmasında Âşık Fuat Çerkezoğlu'nun şiirlerinde yer alan milli ve eğitsel unsurlar incelenmiştir. Çalışmada toplumu eğitme konusundaki çabaları nasihat verme, atasözü ve deyimler, gelenek – görenek, ortam eğitimi ve yergi yoluyla eğitim

vasıtasıyla olduğu gözlemlenmiştir. Bu çabaların temelinde de inanç ve ahlak eğitimi, tarih eğitimi, yurt ve millet olma bilinci, sosyal değerler eğitimi göze aldığı ve de Âşık Fuat Çerkezoğlu'nun toplumsal hayat konusunda hedef kitesini eğitmeye çalışan âşık olarak eğitim anlayışını sanatına ve şiirlerine yansıttığı tespit edilmiştir.

Yılmaz (2012) “Ziya Gökalp’in Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” isimli çalışmasında Ziya Gökalp'in şiirlerinin değerler aktarımı ve değerler eğitimi açısından incelenmesi amaçlanmıştır. İncelenen bu şiirlerde Ziya Gökalp'in Türk'ün kahramanlık ve cesareti, vatan için can vermenin kutsal bir değer olduğunu hissettirip anlatarak vatan sevgisi, millet sevgisi, dini duygular, Türk büyüklerine saygı, kahramanlık ve şehitlik gibi değerlere fazlaca önem vererek üzerinde durduğu görülmüştür. Çalışma sonucunda, Ziya Gökalp'in şiirlerinin değer aktarımı konusunda önemli olduğu, öğrencilere değer eğitimi aktarımı konusunda ders kitaplarında kullanılması gerektiği, Ziya Gökalp'in öğrenciler tarafından sadece edebi yönünün değil şiirsel yönünün de tanınması ve bilinmesi gerektiği sonuncuna ulaşılmıştır.

Yılmaz (2013) “Fatih Erdoğan’ın Eserlerinin Eğitsel Değerler Açısından İncelenmesi” isimli çalışmasında Fatih Erdoğan'ın kitapları, çeşitli dergi ve gazetelerde yazmış olduğu yazılarında yer alan eğitim ve çocuk değerlerine ilişkin unsurların incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, Fatih Erdoğan'ın eserlerinde çocuk ekseninde kurgulanmış pek çok değer bulunduğuna görülmüştür. Erdoğan, tüm bu değerler aracılığıyla çocuklara iyiyi, doğruyu, güzeli göstermeye çalışmıştır. Tüm bunları yaparken biraz farklı bir yöntemle, yani olumsuz değerlerin anlatılarak olumlu değerlerin kazanılmasını amaçlamıştır. Çalışmanın sonucunda ise Fatih Erdoğan'ın çocuk edebiyatıyla ilgili yol gösterici ve ufuk açıcı nitelikte öneriler sunduğu, eserlerinde olumlu ve olumsuz birçok değer yer verdiği ve de değer eğitimi anlamında olumlu katkısının olduğu tespit edilmiştir.

Emer (2014) “Safahat'ta Değerler Eğitimi Unsurları” isimli çalışmada Milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un *Safahat* adlı eserindeki değerlerin tespiti amaçlanmıştır. Çalışmada elde edilen bu değerlerin Mehmet Akif'in hayatında yaşayarak göstermiş olduğu adalet, ahlak, edep, doğruluk, hakkaniyet, hoşgörü, idealizm, sabır, sadakat, saygı, inanç, vefa, vatanseverlik gibi birçok değeri eserine de yansıttığı görülmüştür. Çalışma sonunda, eserde yer alan insanın bu değerlere hem iletişimde hem sosyal ve

şahsi hayatta insanın sahip olması ve bu değerlerin insan hayatında tatbik edilmesi gerektiği; Bu nedenle de Mehmet Âkif'in Safahat'ında hem milletimizin ve insanımızın sahip olması gereken değerleri sunması yönüyle hem de milli ve kültürel değerlerin aktarımında Safahat'ın önemli bir eser olduğu tespit edilmiştir.

Erol (2014). "Tarık Buğra'nın Hikâyelerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi" isimli çalışmada Tarık Buğra'nın hikâyelerinde var olan değerlerin incelemesi amaçlanmıştır. Üzerinde araştırma yapılan bu hikâyelerde Türk toplumunun ve özellikle Türk tarihinin önemli problemlerine dair yorumlar, çözümlemeler, teklifler ve fikirler yer almaktadır. Tarık Buğra'nın tüm bunları hikâyelerinde yaparken insanı merkeze koyarak okuyucuyu milli, manevi, insani ve ahlaki değerler bakımından bilinçlendirmeyi amaçladığı görülmüştür. Çalışma sonunda, değer eğitimi konu olabilecek tarih bilinci, insan sevgisi, adalet anlayışı, vatan ve millet kavramları gibi pek çok konunun varlığı tespit edilmiştir. Bu yönüyle Tarık Buğra'nı hikâyelerinin değerler aktarımında bir vasıta olarak kullanılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Akbalık (2015) "Değerler Eğitimi Bağlamında Hacı Bektaş-ı Veli'nin Eserlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar" isimli çalışmada Hacı Bektaş-ı Veli'nin eserleri değerler eğitimi bağlamında incelenmiştir. Bu yönden incelenen eserde, hoşgörü, aile birliği, dürüstlük, çalışkanlık, alçakgönüllülük, bilimsellik, arkadaşlık – dostluk, saygı, sabırlı olma, sorumlu olma gibi birçok değer tespit edilmiştir. Tespit edilen bu değerlerin büyük bir çoğunluğunun Türkçe eğitiminde değer aktarımı için önemli olduğu görülmüştür.

Batur (2015) "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Şiirlerinde Maddi Kültür ve Sosyal Hayat Unsurları" isimli çalışmada ilk olarak İbrahim Hakkı'nın hayatı ve sanatı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde yer alan maddi kültür ve sosyal hayat unsurları konusu ile ilgili elde edilen bilgi ve bulgulara yer verilmiştir. Çalışmanın sonucunda, 18. yüzyılın maddi kültür zenginliğinin ve sosyal hayat unsurlarının İbrahim Hakkı'nın şiirlerine yansıdığı bilgisine ulaşılmıştır.

Bozkırlı (2015) "Kutadgu Bilig'deki Eğitsel Öğelerin Tespiti ve Bu Öğelere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi" isimli çalışmada, ilkönce *Kutadgu Bilig*'de yer alan eğitsel öğelerin tespiti yapılmıştır. Daha sonra elde edilen bu eğitsel öğelere yönelik anket yoluyla Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesinde öğrenim gören Türkçe öğretmeni adaylarının görüşleri alınmıştır.

Çalışma sonucunda *Kutadgu Bilig*'de yer alan eğitsel içerikli beyitlerin birçoğunda çağdaş eğitim anlayışının karşılıkları bulunduğu, bunların gelişim psikolojisi ve öğrenme psikolojisi içinde değerlendirilebileceği ve de eserde geçen eğitsel düşüncelere bahsi geçen Türkçe öğretmeni adaylarının büyük bir çoğunluğunun katıldığı ve birçok görüşün bugün hala geçerliliğini koruduğu tespit edilmiştir.

Öncü (2015) “Değerler Eğitimi Bağlamında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay’da Değerler” isimli çalışmada Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Huzur* ve Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar* romanları içerdikleri insani değerler bağlamında incelenmiş, sonrasında ise din eğitimi için ifade ettiği anlamlar üzerinde durulmuştur. Romanın, değerler eğitiminin imkânlarına etkilerinin araştırıldığı bu çalışmaya göre, romanlarda anlatılanların ne yönde ve nasıl olacağının önceden tahmin dilememesine rağmen romanların kendilerini okuyanlar üzerinde derin etkiler bıraktığı ve bırakılan bu etkilerle bireylerin değer dizgelerini değiştirebildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Emirhan (2016) “Değerler Eğitimi Bağlamında Yavuz Bahadıroğlu’nun Çocuk Romanları” isimli çalışmasında Yavuz Bahadıroğlu’nun 15 çocuk romanında yer alan dinî ve sosyal değerler tespit edilerek eserlerin değerler eğitimi bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Yavuz Bahadıroğlu’nun eserlerinde pek çok dinî ve sosyal değer aktarıldığı görülmüştür. Araştırma sonucunda, çalışma kapsamında incelenen eserlerin çocuklara değer aktarımı konusunda oldukça zengin ve çeşitli örnekler içerdiği tespit edilmiştir; ayrıca yazarın eserlerin, değerler eğitiminde söz konusu çocuk romanlarından yararlanılmasının faydalı olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Yalçinkaya (2016) “Mantık ve Değerler Eğitimi” isimli çalışmasında mantık ve değerler eğitiminin ne olduğu ve bu ikisi arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada mantık, mantığın ilkeleri, değer, değerler eğitimi ile ilgili bilgiler verildikten sonra mantık ve değerler eğitiminin ilişkisi üzerinde durulmuştur. Mantık ve değerler eğitiminin arasında aslında bir ilişki olduğu ileri sürülmüştür. Çalışmanın sonucunda ise, mantığın zihni bir faaliyet olduğu ve de mantığın insanı hataya düşmekten, yanlıştan korumaktan uzak tuttuğu ileri sürülerek değerlerin doğru ve yanlıştan uzak bir şekilde yaşatılmasında ve aktarılmasında mantığın önemli bir rolü olduğu sonucuna varılmıştır.

Makaleler:

Tan, Akpınar, ve Gezer, (2014). “İbrahim Hakkı’nın talim, terbiye ve irşada yönelik görüşlerinin eğitim bilim perspektifinden değerlendirilmesi” isimli çalışmada İbrahim Hakkı’nın eğitim, öğretim ve irşada yönelik görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, İbrahim Hakkı’nın eserlerinde eğitime ve öğretime dair çok fazla sayıda önemli görüş ve düşüncelerinin olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra yine İbrahim Hakkı’nın ilimlerin tasnifi ile ortaya koyduğu müfredat niteliğinde liste ile Marifetullah yolunda kâmil insan olarak vaz ettiği eğitimin amacını, öğretim ilke ve yöntem ve tekniklerine yönelik fikir ve uygulamalarının eğitimin programlarının ilk örnekleri arasında kabul edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca İbrahim Hakkı’nın eğitime dair bu görüş ve düşüncelerinin Türk Eğitim Sistemine felsefi ufuk vermede ve eğitim programlarına zemin oluşturması bakımından yol gösterici olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Sempozyum Bildirileri:

Karslı (2015) “Değer Kavramının Toplumsal ve Bireysel İşlevi Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme” isimli çalışmada değer kavramı üzerinde durarak değerlerin işlevleri ve fenomenolojik bakışta değerlere dair incelemelerde bulunulmuştur. Çalışma sonucunda, değerlerin aslında birey – toplum ilişkisi içinde anlam kazandığı ve de değerlerin daha özelde birey açısından daha genelde ise toplum üzerinde algılanışına göre anlam kazandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bu yönüyle değerlerin aktarılmasında ve yaşatılmasında birey – toplum ilişkisinin önemli olduğu da ortaya konulmuştur.

Dölek (2015) “Değerlerin Yeniden İnşasında İman - Ahlak Bütünlüğü” isimli çalışmada Değerlerin iman - ahlak boyutu ve değerlerin oluşumunda iman ve ahlakın rolü üzerinde durulmuştur. İnsani değerlerin temelinde ahlak, daha derininde ise imanın olduğu kanaatine varılmıştır. Çalışmada, değerlerin özünde aslında imanın yer alarak insani değerlerin kazanılmasında, yaşatılmasında ve hayata tatbikinde bir vasıta olduğu dile getirilmiştir. Ayrıca güzel ahlakın dinin ve imanın bir gereği olduğu belirtilerek değerlerin yeniden inşasında iman – ahlak bütünlüğünün bir şart olduğu kanaatine varılmıştır.

Avcı ve Taşkesen (2011) “Marifetnâme’nin Bireysel ve Toplumsal Değerler Açısından İncelenmesi” isimli çalışmasında İbrahim Hakkı’nın *Marifetnâme* eserinin bireysel ve toplumsal değerleri yönü üzerinde durulmuştur. Çalışmada İbrahim Hakkı’nın *Marifetnâme*’de günümüzde hâlâ sorun olan bazı ahlaki ve toplumsal problemlere çözüm ürettiği ve bunlara çözüm sunduğu görülmüştür. *Marifetnâme*’nin yazarı İbrahim Hakkı’nın içinde yaşadığı toplumun değer ve ahlak ilkeleri doğrultusunda tespit ve tavsiyelerde bulunduğu, tüm bunları söylerken geniş bir ilmî ve bilimsel birikime, bilgiye göre ilettiği kanaatine varılmıştır. Çalışma sonunda, İbrahim Hakkı’nın bugün bile güncelliğini koruduğu bu ahlaki görüşlerinin temelinde dinî bir ahlakın var olduğu, bireyin kendisinin tavsiye ettiği bu görüşler çerçevesinde ilerlemesinin ilkönce bireyi, sonra da tüm toplumu olumlu yönde etkileyerek bireysel ve toplumsal düzenin, huzurun yakalanabileceği sonucuna varılmıştır.

Bodur (2011) “Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinde Din-Toplum İlişkisi: Fonksiyonalist Din Perspektifinden Sosyal Görüşlerin Günümüz Toplumlarında Uygulanabilirliği” isimli çalışmasında İbrahim Hakkı’nın din algısı ve anlayışı üzerinde durularak bunların günümüz toplumlarında uygulanabilirliği dini sosyal sermaye yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada, İbrahim Hakkı’nın âlim, mutasavvıf ve entelektüel tipin temsilcisi olarak dinî – ahlaki ilkeleri, sonuçlarında bağımsız olarak bir görev bilinciyle içselleştirdiği görülmektedir. Ayrıca İbrahim Hakkı’nın birçok dinî ilmi bilmesinin yanında pozitif ilimleri de bilmesinin eleştirel ve doğru dinî anlayışın yerleştirilmesine yönelik çabalar olduğunun düşünülebileceği ileri sürülmüştür. Sonuç olarak ise İbrahim Hakkı’nın düşünce sistematığının modern din adamlarının dinî - manevi sermaye ile donatılmış olarak doğru yöntemle araştırma yapma yollarını gösterdiği kanaatine varılmıştır.

Karahan (2003) “Mutasavvıf ve Öğretici Şair Olarak Erzurumlu İbrahim Hakkı” isimli çalışmada İbrahim Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın ansiklopedik bilgi ve bilimsel görüş verebilme yönüyle Türk toplumu tarafından sevilerek okunduğu ve gelecek nesilleri etkilediği ifade edilerek onun Müslüman – Türk halkını eserleriyle aydınlattığı ve insanlara doğru ve gerçeğe ulaştıran yol ve ilkeleri anlattığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca İbrahim Hakkı’nın mutasavvıf olmasının ayrı bir avantaj sağlayarak insanlara güzel ahlakı, iyiyi, doğruyu ve güzeli anlatmada ona hem bir temel dayanak noktası

olması hem de ona anlattığı yöntem ve telkinleri ifade etmede önemli bir rol oynadığı tespit edilerek onun aynı zamanda itî bir öğretici olduğu kanaatine varılmıştır.

Çubukçu (2003) “İbrahim Hakkı’nın Felsefesi” isimli çalışmada İbrahim Hakkı’nın felsefesi üzerinde durulmuştur. İbrahim Hakkı’nın on sekizinci yüzyılın yetiştirdiği çok büyük bir mütefekkir olduğu ve onun felsefesinin manevi bir felsefe olduğu belirtilmiştir. İbrahim Hakkı’nın pozitif bilimleri ve dinî ilimleri bilmesi ve de bunları bir arada kullanmasının onun felsefesinin sağlam bir temele oturmasını sağladığı ifade edilerek felsefesinin akli ve ilmî temellere yaslandığı dile ifade edilmiştir. Ayrıca İbrahim Hakkı’nın felsefesinin tüm insanlığı kucaklayan evrensel bir özellik taşımasının yanında onun Türk – İslam felsefesine yeni bir sayfa açarak ortak tarihi kültürü, tarihi değerleri ve manevi değerleri iletmesi yönüyle de önemli bir fikir ve ilim adamı olduğu kanaatine varılmıştır.

Karışman (2008) “Global Dünyanın Meydan Okuyuşları Karşısında Bir Değerler Sistemi Olarak Marifetnâme’nin Önemi” isimli çalışmasında İbrahim Hakkı’nın Marifetnâme eserinde yer verdiği insani değerleri ve bu değerlere değer katan şeyin Allah’ın emrinin bir yansıması olarak dile getirdiği görüşü ifade edilmiştir. Ayrıca globalleşen dünyanın kültürel ve milli değerlerin asimilasyonuna katkı sağladığı ve de bu duruma tarihi birikim ve geleneğin tutarlı ve sürekli unsurları ile karşı konulacağı dile getirilmiştir. Çalışmada, bu duruma bağlı olarak Batı dışındaki toplumların din ve hayat pratiğini çözme başarısına bağlı olan global aktivite karşısında bu pratik esaslarının bütüncül insan ve bilgi anlayışı çerçevesinde, ahlaki değer ve sosyal adap kaideleri ortaya koyan *Marifetnâme* ve benzeri eserlerin kayda değer olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Sempozyum Bildiri Kitapları:

Gündoğdu (2014) “İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu” isimli üç cilt hâlinde yayımlanan sempozyum kitabında, Erzurum Atatürk Üniversitesinde yapılan insani değerler ile ilgili gerçekleştirilen sempozyum bildirilerinde yer alan 110 bildiri yer almaktadır.

Gündoğdu (2012) “Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu Bildirileri” isimli yayımlanan sempozyum kitabında, Erzurum Atatürk Üniversitesinde yapılan insani değerler ile ilgili gerçekleştirilen sempozyum bildirilerinde yer alan 50 bildiri yer almaktadır.

Eren (2003) “Doğumunun 300. yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı” isimli yayımlanan sempozyum kitabında, Erzurumlu İbrahim Hakkı ile ilgili tebliğler, makaleler, araştırma ve incelemelerden oluşan 24 yayın yer almaktadır.

Siirt Halk Eğitim Merkezi Müdürlüğü (1984) “İbrahim Hakkı ve Müspet İlimler Sempozyumu Tebliğleri” isimli çalışmada İbrahim Hakkı ve onun ilgilendiği ilim ve bilimler hakkında 9 bildiri yer almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, incelenen döküman / evren ve örneklem, veri toplama araçları ve verilerin toplanması, verilerin analizi ve yorumlanması ile ilgili bilgi verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Marifetnâme'deki eğitsel unsurların ve Türkçe öğretmeni adaylarının bu eğitsel unsurlara yönelik görüşlerinin incelenmesini amaçlayan bu araştırmada karma yöntem kullanılmıştır.

“Karma yöntem araştırması; araştırmacı veya araştırma ekibinin, anlama ve doğrulamanın genişliği ve derinliği amacıyla nitel ve nicel araştırma yaklaşımlarının bileşenlerini (örnek, nitel ve nicel bakış açıları, veri toplama, analiz ve çıkarım tekniklerinin kullanımı) birleştirdikleri bir araştırma türüdür” (Johnson vd., 2007'den akt. Dede ve Demir, 2015 s.4). “Karma yöntem araştırması, araştırmacının veri topladığı ve analiz ettiği, bulguları dâhil ettiği ve tek bir çalışmada veya araştırma programında nitel ve nicel yaklaşım veya yöntemleri kullanarak çıkarımlarda bulunduğu bir araştırma olarak tanımlanmıştır” (Tashakkori ve Creswell, 2007'den akt. Dede ve Demir, 2015, s.5).

“Karma yöntemi, ‘görmenin birden fazla yolu’ olarak tanımlamak, bu yöntemi sadece bir araştırma yöntemi olarak kullanmanın ötesinde geniş bir uygulama alanı ortaya çıkartmaktadır” (Creswell ve Plano Clark, 2015'ten akt. Dede ve Demir, 2015, s.5).

Karma yöntem araştırması, hem felsefi varsayımları olan bir araştırma deseni hem de bir araştırma yöntemidir. Bir yöntem olarak karma yöntem, araştırma sürecinin pek çok aşamasında nitel ve nicel yaklaşımların karışımı ile veri toplama ve analiz işlemlerinin yönetilmesine rehberlik eden felsefi varsayımları içermektedir. Bir yöntem olarak, tek bir araştırmada veya bir araştırmalar dizisinde hem nitel hem de nicel verilerin toplanmasını, analiz verilerin birlikte kullanımı olup araştırma probleminin tek başına kullanılan herhangi bir

yöntemden çok daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır (Creswell ve Plano Clark, 2007'den *akt.* Dede ve Demir, 2015, s.5-6).

“Karma yöntemde, araştırmacı:

- Araştırma sorularına dayalı olarak hem nitel hem de nicel verileri ikna edici ve titiz bir şekilde toplar ve analiz eder.
- Aynı anda iki veri türünü, bu veri türlerinden birini diğerinin içine yerleştirerek veya sırasıyla birini diğerinin üzerine inşa ederek birleştirmek (bütün oluşturmak) kaydıyla harmanlar (bütünleştirir veya birbirine bağlar).
- Araştırmacının vurgusuna göre veri türlerinden birine veya her ikisine öncelik verir.
- Bu prosedürleri tek bir çalışma içerisinde veya bir çalışma programının birden fazla aşamasında kullanır.
- Bu, prosedürleri, felsefi dünya görüşleri ve kuramsal bakış açıları kapsamında çerçeve içine alır.
- Bu işlemleri, çalışma yürütme planını yönlendiren özel araştırma deseni ile birleştirir” (Dede ve Demir, 2015, s. 6).

Araştırmanın ilk aşamasında, eserdeki eğitsel unsurların tespiti hedeflendiği için, nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. “Etimolojisine bakıldığında, çok eski tarihlerden beri Fransızca ve Latince ‘öğretme, kanıt, gösterme, belge’ gibi anlamlarda kullanılan doküman (document) sözcüğünün Türkçedeki karşılığı genellikle ‘belge’ ya da ‘doküman’ olarak geçmekte; yönteme ilişkin açıklamalar da ‘belgesel tarama / gözlem’, ‘doküman incelemesi / analizi’ gibi isimlerle yer almaktadır” (Nevra Seggie ve Bayyurt, 2015, s.283).

“Sonradan oluşturulan yazılı ve basılı belgeler ise gerçeğinden çok daha uzak olabilir” (Madge, 1965’den *akt.* Karasar, 2014, s.183). “Belgesel gözlem denilen bu teknik, birçok yazar doküman metodu olarak tanımlamaktadır” (Duverger, 1973; Rummel, 1968’den *akt.* Karasar, 2014, s.183). “Best (1959), var olan kayıt veya belgelerin veri kaynağı şeklinde sistematik bir biçimde incelenmesi olarak tanımlayanlar olduğunu belirtirken Rummel (1968) ise sadece yazılı belgelerle sınırlandırıp kitaplık araştırması biçiminde tanımlayanlar olduğunu belirtmiştir (*akt.* Karasar, 2014, s.183).

“Döküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar” (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.187). “Dökümanlar, gözlem ve görüşme yapmaya gerek kalmadan bilgiye ulaşmayı mümkün kılan büyük bir kolaylık olarak nitel araştırmalarda mutlaka dikkate alınması gereken kaynaklar olarak görülmektedir” (Yıldırım ve Şimşek, 2006, s.187).

Dökümanların araştırmacıya zaman ve para tasarrufu sağlamasından daha önemlisi; örneğin döneme tanıklık etmiş fakat artık yaşamayan kimselerin araştırmaya dâhil edilmesinin anı, otobiyografi, günlükler, köşe yazıları vb. metinler sayesinde mümkün olabilmesidir. Fakat dökümanların bir araştırmada temel ya da yardımcı malzeme olarak kullanılmasında, araştırmacının yaklaşımı da özel bir önem taşımaktadır (Nevra Seggie ve Bayyurt, 2015, s.284).

“Döküman incelemesi belli başlı beş aşamada yapılabilir: 1) dökümanlara ayırma, 2) orijinalliğini kontrol etme, 3) dökümanları anlama, 4) veriyi analiz etme ve 5) veriyi kullanma” (Fosrter, 1995’den akt. Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.187).

Araştırmanın nicel boyutu ise, *Marifetnâme*’den elde edilen eğitsel ifadelere dayanan ölçek ve bu ölçekle Türkçe öğretmeni adaylarının eğitsel unsurlara yönelik görüşlerini oluşturmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, araştırma modellerinden tarama modeli kullanılmıştır.

Tarama modelleri, geçmişte var olan ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan, onu uygun bir biçimde ‘gözleyip’ belirleyebilmektir (Karasar, 2014, s.77).

Bu tür araştırmalarda araştırmacı var olan durumu ayrıntılı bir biçimde betimler ve durumla ilgili detaylı bir şekilde bilgi verir (Karakaya, 2011). Çalışılan durumun özellikleri özetlenebildiğinden eğitim araştırmalarında kullanılan en yaygın modeldir (Büyüköztürk vd., 2011; Ekiz, 2009).

3.2. İncelenen Doküman / Evren ve Örneklem

Araştırmanın nitel kısmını oluşturan *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurların tespit edilmesi aşamasında Başar (2015) tarafından yayınlanan *Marifetnâme* baskısından yararlanılmıştır.

Araştırmanın nicel bölümünde 2016 – 2017 öğretim yılı bahar dönemi içerisinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri incelenmiştir. Türkçe öğretmeni adaylarının görüşleri *Marifetnâme*'den hareketle hazırlanan ölçek yoluyla toplanmıştır.

Çalışmanın hedef kitlesini Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adayları oluşturmaktadır. Araştırmanın hedef kitlesini oluşturan toplam öğretmen adayı sayısı 468'dir. Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında Kurtuluş'un (2006) örneklem hesaplama formülü kullanılmıştır. Bu formül şu şekildedir:

$$\% 95 \text{ güvenirlilik ile } z= 1.96 \text{ e}= 0,05$$

$$n= p*q.(Z/e)^2 = 0,5 * 0,5.(1,96/0,05)^2$$

$$n= 384$$

Örnekleme yöntemi olarak tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden yargısal örnekleme uygulanmıştır. Bunun nedeni, araştırma kapsamına sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören öğretmen adaylarının dâhil edilmesidir. Bu durum örneklemin belirlenmesi için geçerli bir yargı olarak görülmektedir. Örnek büyüklüğü %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile $n = 384$ olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında 512 öğretmen adayı ile yüz yüze anket uygulanmıştır. Eksik ve hatalı doldurulan anketlerin elenmesinden sonra toplam 468 anket araştırmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının demografik özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 3.1.'de gösterilmiştir.

Tablo 3.1

Çalışmaya Katılan Türkçe Öğretmeni Adaylarına Ait Demografik Bilgiler

Demografik Özellikler		Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	243	51,9
	Erkek	225	48,1
Sınıf	1	176	37,6
	2	133	28,4
	3	49	10,5
	4	110	23,5
Anne Eğitim Durumu	Okuryazar değil	233	49,8
	İlkokul	165	35,3
	Ortaokul	28	6,0
	Lise	20	4,3
	Üniversite	22	4,7
	Lisansüstü	0	0
Baba Eğitim Durumu	Okur yazar değil	58	12,4
	İlkokul	212	45,3
	Ortaokul	69	14,7
	Lise	78	16,7
	Üniversite	50	10,7
	Lisansüstü	1	0,2
Dini-Tasavvufi Eserlere İlgi Duyup Duymama	Evet	335	71,6
	Hayır	133	28,4
Marifetnâme'yi Daha Önce Okuyup Okumama	Evet	54	11,5
	Hayır	414	88,5

Yaşanılan Bölge	Doğu Anadolu	274	58,5
	Güneydoğu Anadolu	126	26,9
	İç Anadolu	7	1,5
	Marmara	13	2,8
	Ege	17	3,6
	Akdeniz	21	4,5
	Karadeniz	8	1,7
	Yabancı Uyruklu	2	0,4
Bölümdeki Alan Derslerini Yeterli Bulup Bulmama	Evet	149	31,8
	Hayır	319	68,2
Bölümdeki Eğitim Bilimleri Derslerini Yeterli Bulup Bulmama	Evet	158	33,8
	Hayır	310	66,2
Akademik Genel Not Ortalaması (AGNO)	0-1,99	21	4,5
	2,00-2,49	83	17,7
	2,50-2,99	184	39,3
	3,00-3,49	149	31,8
	3,50-4,00	31	6,6

Tablo 3.1'e göre araştırmaya toplam 468 kişi katılmıştır. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarından 243'ü kadın, 225'i erkektir. Sınıf düzeylerine göre katılımcıların 176'sı 1. sınıf, 133'ü 2. sınıf, 49'u 3. sınıf ve 110'u da 4. sınıf öğrencisidir. Araştırma kapsamında görüşleri alınan Türkçe öğretmeni adayları ebeveynlerinin eğitim durumlarına bakıldığında 233'ünün annesinin okuryazar olmadığı, 165'inin ilkökul, 28'inin ortaokul, 20'sinin lise, 22'sinin üniversite mezunu olduğu ve lisansüstü eğitim almamış olduğu görülmektedir. Baba eğitim durumuna bakıldığında 58 öğretmen adayının babasının okuryazar olmadığı, 212'sinin ilkökul, 69'sinin ortaokul, 78'inin lise ve 50'sinin üniversite mezunu olduğu, 1'inin ise lisansüstü eğitim aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarından 335'i dinî – tasavvufi eserlere ilgi

duyarken 133'ü ilgi duymamaktadır. Araştırma kapsamında incelenen eser olan *Marifetnâme*'yi daha önce okuma durumları incelendiğinde katılımcıların 54'ü *Marifetnâme*'yi daha önce okumuş, 414'ü ise okumamıştır. Katılımcıların 274'ü Doğu Anadolu, 126'sı Güneydoğu Anadolu, 7'si İç Anadolu, 13'ü Marmara, 17'si Ege, 21'i Akdeniz, 8'i ise Karadeniz Bölgesi'ndendir. 2 katılımcı ise yabancı uyrukludur. Katılımcıların 149'u bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulurken 319'u yetersiz bulmaktadır. Bunun yanı sıra 158'i bölümde aldıkları eğitim bilimleri derslerini yeterli bulurken, 310'u yetersiz bulmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Araştırma, karma sıralı desende oluşturulduğundan araştırmanın nitel ve nicel olmak üzere iki boyutu vardır. Veri toplama yöntemleri de bu iki boyutta farklılık göstermektedir.

3.3.1. Nitel Verilerin Toplanması

Çalışma, karma desenli şekilde yürütüldüğünden dolayı nitel ve nicel veri toplama araçları sırasıyla kullanılmıştır. Anket geliştirme çalışmasının kuramsal yapısını ve soru havuzunu oluşturabilmek amacıyla gerçekleştirilen nitel veri toplama aşamasında doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu unsurların tespitinde doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. “Bu yöntemde araştırma kapsamındaki olgularla ilgili yazılı materyaller incelenmektedir” (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s. 187). Çalışmanın ilk aşaması olan nitel kısmında, *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlar tespit edilmiştir.

3.3.2. Nicel Verilerin Toplanması

Araştırmada, Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşlerini belirlemek ve ölçek hazırlamak amacıyla veri toplama aracı olarak ölçek oluşturulmuştur. “Ölçekler bireyin iç dünyasını ortaya çıkarmak için oluşturulmuş bir dizi ifadeye bireyin cevap vermesi için hazırlanmış anketlerdir” (Karaca, 2016, s.22). Anket, insanların yaşam koşullarını, davranışlarını, inançlarını veya tutumlarını betimlemeye yönelik bir dizi sorudan oluşan bir araştırma materyalidir (Thomas, 1998'den akt. Büyükoztürk, 2005). Anket, diğer veri toplama tekniklerine (görüşme, gözlem) göre farklı bölgelerden çok daha büyük gruplara hızla uygulama olanağının olması ve maliyetinin daha düşük olması gibi avantajları vardır. Ancak anketin

‘cevaplayıcı anket maddelerini okuyup anlayabilir’ ve ‘cevaplayıcı maddeleri dürüstçe cevaplamaya hazırdır’ şeklinde ifadelendirilen iki temel varsayıma dayandığına da dikkat çekilmektedir” (Wolf, 1988; akt. Büyüköztürk, 2005, s.1).

“Hazırlanacak anket, ölçülmek istenilen özelliklere göre bölümlere ayrılır ya da her amaç için ayrı bir anket hazırlanır. Buna göre anketlerde, ölçülen özelliğe göre dört farklı soru grubu kullanılabilir” (Aiken, 1997; Balcı, 1997; Hayman, 1996; Plumb ve Spyridakis, 1992’den akt. Büyüköztürk, 2005, s.2):

1. “Cevaplayıcıların demografik özelliklerini (cinsiyeti, yaşı, mesleği, eğitim düzeyi, ailenin sosyoekonomik göstergeleri, bir eğitim programına katılma durumu vb.) betimlemeye yönelik olgusal sorular,
2. Cevaplayıcıların bir konuda (sosyal, ekonomik, politik vb.) ne bildiklerini ve bilgiye ulaşma kaynaklarını belirlemeye yönelik bilgi soruları,
3. Bir konu veya objeye ilişkin davranışlarını (sınıf içi öğretmen ve öğrenci davranışları, tüketim alışkanlıkları, oy verme davranışları, kurum içi iletişim davranışları, sosyal ve sanat etkinliklerine katılma davranışları vb.) belirlemeye yönelik davranış soruları,
4. Bir konu veya objeye ilişkin duygularını ve görüşlerini (mesleğe ilişkin tutum, kurum içi atama ve yükseltme uygulamalarına ilişkin görüş, iş doyumu algısı vb.) belirlemeye yönelik inanç ve kanaat soruları.”.

İlk önce çalışmanın amacına uygun olduğu düşünülen paragraf ve cümleler tespit edilmiş, bu paragraf ve cümlelerdeki görüşler esas alınarak anket maddeleri oluşturulmuştur. Maddeleri belirlemeden önce eğitsel unsurlar gruplandırılmış aynı ya da benzer içeriğe sahip olan unsurlar ortak bir tema altında birleştirilmiştir.

3.3.2.1. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi

Veri toplama aracı olarak ölçek geliştirilmiştir. Ölçeklerin genel olarak amaçları şöyle özetlenebilir:

- Ölçekler, bireylerin belirli tutumlarının ve değerlerinin tespit edilmesinde kullanılmaktadır.
- Bireylerin gözlemlenen tutumlarını ve değer yargılarına etki eden aile, sosyal – toplumsal gibi genel çevresel faktörlerin incelenmesine yönelik kullanılmaktadır.

- Ölçekler, davranışı etkileyen önemli bir faktör olarak bireyin uyum sorunlarının tespitinde de kullanılmaktadır (Tavşancıl, 2010).

Ölçeğin geliştirilmesine yönelik aşağıdaki aşamalar izlenmiştir:

3.3.2.1.1. Soru Havuzunun Oluşturulması

Bu aşamada ölçekte yer alacak maddelerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Soru havuzu, ölçülmek istenen kuramsal yapıyı ölçtüğü varsayılan maddeler belirlenerek oluşturulmuş bir ölçme aracı taslağı niteliğindedir. Maddeler oluşturulurken, ölçülmek istenilen yapının olabilecek tüm alt boyutları da gözetilerek kuramsal bir temelde hazırlanmaktadır (Tezbaşaran, 1997; Comrey, 1988'den *akt.* Şahin, 2009).

“Soru geliştirme konusunda izlenebilecek iki yöntem bulunmaktadır: Tümdengelim ve tümevarım yöntemleri” (Hinkin, 1995, s.969).

Ölçeğin geliştirileceği alanda yeterli kuramsal birikimin bulunması durumunda birinci yöntem tercih edilmektedir. Çünkü tümdengelim yönteminde soruların geliştirilmesi için bu konuda daha önce yapılmış çalışmalardan yararlanılmaktadır. Bu yaklaşım ilgili konuda geniş bir yazın taraması yapılmasını ve konuyla ilgili kuramsal çerçevenin netleştirilmesini gerektirmektedir. Böylece ölçek kuramsal olarak belli bir temele oturmakta, soruların geliştirilmesi kolaylaşmakta ve bu da ölçeğin içerik geçerliliğini artırmaktadır (Schwab, 1980; *akt.* Erdemir, 2007, s.140).

“Tümdengelim yaklaşımı iki biçimde uygulanmaktadır. Ya soruların geliştirilmesi için önceki kavramsal çerçevelerden biri temel alınmakta, ya da ilgili kuramlar incelenerek çalışmaya temel oluşturacak yeni bir kavramsal çerçeve geliştirilmektedir” (Hinkin, 1995, s.969).

Ölçeğin geliştirileceği alanda yeterli teorik birikimin olmadığı durumlarda ise tümevarım yöntemi kullanılmaktadır. Tümevarım yönteminde soruların geliştirilmesi amacıyla nitel araştırma tekniklerinden yararlanılmaktadır. Ölçeğin konusuyla ilgili olarak yazından yararlanılarak geliştirilen açık uçlu sorular yardımıyla konu ile ilgili uzmanların görüşleri alınmakta ve bu görüşlerin betimsel analizleri yapılarak ölçekte yer alabilecek sorular belirlenmeye çalışılmaktadır (Hinkin, 1998, s.106-107).

Bu çalışmada ölçek geliştirme yaklaşımı olarak tündengelim yöntemi kullanılmıştır. “Nihai ölçekte yer alması düşünülen madde sayısının üç katı kadar madde oluşturulması önerilmektedir” (Şencan, 2015, s.750). Bu aşamada *Marifetnâme*’den hareketle elde edilen nitel verilerden hareketle 146 maddelik soru havuzu oluşturulmuştur.

3.3.2.1.2. Yüzey Geçerliliğinin Belirlenmesi

Araştırmanın yüzey geçerliliğini belirlemek amacıyla Türkçe eğitiminden iki, eğitim bilimlerinden iki olmak üzere dört uzmanla birlikte soru havuzunu oluşturan anket maddeleri incelenmiştir. Bu incelemeyle dil hataları bulunan, tekrar edilen, birden fazla şeyi ölçmeyi amaçlayan maddeler çıkarılmıştır. Aynı şeyi ölçmeyi amaçlayan maddeler arasından ise ölçülmek istenen şeyi en iyi şekilde ölçebileceği düşünülen maddeler tercih edilmiştir. Bu işlemten sonra uzman değerlendirmesine tabi tutulmak üzere kalan madde sayısı ise 66 olarak sonuçlanmıştır. Ardından ise ölçeğin yapılandırılması aşamasında ölçeğin kapsam geçerliği analizinin yapılabilmesi için uzman değerlendirmesine tabi tutulmuştur.

3.3.2.1.3. Kapsam Geçerliliğinin Belirlenmesi

Marifetnâme’de yer alan eğitsel unsurlara yönelik Türkçe öğretmeni adaylarının görüşlerini belirlemek üzere geliştirilen maddelerden oluşan soru havuzu, ölçek geliştirme aşamasında uyulması gereken tüm kurallara dikkat edilerek çeşitli yöntemlerle analiz edilmiştir. Soru havuzu oluşturulmasından sonraki aşamada, verilen maddelerin düzgün ve anlamlı bir şekilde ifade edilmesi; doğru terimlerin ve kavramların kullanılması; uygun kelimelerin seçilmesine özen gösterilmesi; anlamın açık, net ve anlaşılır olması; birden fazla anlama gelebilecek sözcüklerden uzak durulması gibi incelemeleri içeren yüzey geçerliliği analizi gerçekleştirilmiştir.

Hazırlanan ölçek maddelerinin eserin içeriğine uygun olup olmadığını belirlemek için Lawshe (1975) tarafından geliştirilen Lawshe tekniği (kapsam geçerlik oranları) kullanılmıştır. Uzman görüşleri esası temelli nitel araştırmaların nicel çalışmalara çevrilmesinde kullanılan bu teknik Yurdugül ve Bayrak, 2012) altı aşamadan oluşmaktadır. “Bu aşamalar aşağıdaki gibidir (Yurdugül, 2005, s.1):

- a) Alan uzmanları grubunun oluşturulması
- b) Aday ölçek formlarının hazırlanması

- c) Uzman görüşlerinin elde edilmesi
- d) Maddelere ilişkin kapsam geçerlik oranlarının elde edilmesi
- e) Ölçeğe ilişkin kapsam geçerlik indekslerinin elde edilmesi
- f) Kapsam geçerlik oranları/indeksi ölçütlerine göre nihai formun oluşturulması”

“Lawshe tekniğinde, en az 5 en fazla ise 40 uzman görüşüne ihtiyaç vardır” (Yurdugül, 2005, s.2). Oluşturulan uzman grubunun maddeler ile ilgili görüşleri ‘gerekli’, ‘yararlı fakat gereksiz’ ve ‘gereksiz’ gibi üçlü kategoriler şeklinde derecelendirilmektedir. Bu aşamadan sonra ise madde için “gerekli” diyen uzman sayısı dikkate alınarak hesaplama yapılır” (Ayre ve Scally, 2014, s.79). Bu tekniğe göre hesaplama yapılırken şu formül kullanılmaktadır (Lawshe, 1975, s.567):

$$KGOİ = \frac{NG - N/2}{N/2}$$

Yukarıda yer alan formülde “KGOİ i. maddenin kapsam geçerlik oranını göstermek için, NG i. madde için ‘gerekli’ olduğunu belirten uzman sayısını; N ise toplam uzman sayısını göstermektedir” (Yurdugül ve Bayrak, 2012, s.266). Kapsam geçerlik oranları +1 ile -1 arasında değerler almaktadır. 0 ve negatif değerler elde edildiğinde o madde direkt olarak çıkarılmaktadır (Yurdugül, 2005). Kapsam geçerlik oranlarının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı Tablo 3.2’de yer verilen minimum değerler üzerinden belirlenmektedir:

Tablo 3.2.

Kapsam Geçerlilik Oranları İçin Minimum Değerler (Lawshe, 1975)

Uzman Sayısı	Minimum Değer
5	.99
6	.99
7	.99
8	.78
9	.75
10	.62
11	.59
12	.56
13	.54

14	.51
15	.49
20	.42
25	.37
30	.33
35	.31
40	.29

p = .05

Çalışmanın bu aşamasında ilk olarak *Marifetnâme*'deki eğitsel içerikli ifadelerden hareketle oluşturulan eğitsel karşılıkların bilgilerin içeriğine uygunluğunu yansıtıp yansıtmadığının tespit edilmesi için 14 kişilik bir uzman grubu belirlenmiştir. Uzman grubunu oluşturan kişiler; Türkçe eğitimi alanında yüksek lisans derecesine sahip olan 3 araştırma görevlisi, yine Türkçe Eğitimi alanından 7 öğretim üyesi, Eğitim Bilimleri alanında yüksek lisans derecesine sahip 2 araştırma görevlisi ve yine Eğitim Bilimleri alanından 2 öğretim üyesinden oluşmaktadır. Tablo 3.2'ye göre (Lawshe 1975) bu araştırma açısından minimum anlamlılık değeri .51'dir.

Madde geliştirme aşamasında, asıl hedef noktanın ölçeğin uygunluğunun sağlanması için minimum psikometrik gereklilik olan kapsam geçerliliğinin (content/sampling validity) sağlanması olarak görülmektedir (Schriesheim vd., 1992). Kapsam geçerliliği, ölçülmesi hedeflenen bileşenin temsil edici bir örneklemeşinin ölçeğin maddeleri tarafından sağlanıp sağlanamadığının bir göstergesi olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, o bileşenin evreninde yer alan özelliklerin ve davranışların, ağırlıklarına uygun olarak ölçeğin maddelerine yansıtılması gerekmektedir (DeVellis, 2003; Dağ, 2005).

İkinci aşamada ise, *Marifetnâme*'de yer alan bilgilere yönelik araştırmacı tarafından belirlenen eğitsel karşılıkların ölçek maddesi olabilmesinin uygunluğunun uzman tarafından değerlendirileceği “Uygun”, “Düzeltilmeli” ve “Uygun Değil” kategorilerinden meydana gelen bir form oluşturulmuştur (EK 2). Bu bölümün son aşamasında ise oluşturulan form uzmanlara verilerek görüş bildirmeleri istenmiştir. Gerçekleştirilen bu uygulama sonucunda elde edilen sonuçlar Tablo 3.3'de yer almaktadır:

Tablo 3.3.

Marifetnâme'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Ölçek Maddeleri

Ölçek Maddeleri	Uygun		Düzeltilmeli		Uygun Değil		KGO
	f	%	f	%	f	%	
1. Arkadaş seçiminde dikkatli davranmak gerekir.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
2. Arkadaşlara karşı dürüst olunmalıdır.	12	85.74	0	0	2	14.28	.71
3. Bilgi, insana mevki ve itibar kazandırır.	11	78.57	0	0	3	21.42	.57
4. Bilgisiz ibadetten fayda gelmez.	11	78.57	0	0	3	21.42	.57
5. Kadınların sosyal hayatta yeri önemlidir.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
6. Çocuklar ebeveynlerini örnek alırlar.	12	85.74	0	0	2	14.28	.71
7. Çocuk yetiştirmek kolay değildir	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
8. Çocuk sıkı disiplin altında yetiştirilmelidir.	9	64.28	0	0	5	35.71	.28
9. Çocuklara toplumsal kültür aktarılmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
10. Yetişkinler toplumsal hayatta çocukları dikkate almalıdır.	11	78.57	0	0	3	21.42	.57
11. Sır tutmak bir erdemdir.	14	100	0	0	0	0	1.00

12. Toplum içinde gereğinden fazla zaman geçirmek insanı yanlışla götürebilir.	8	57.14	0	0	6	42.85	.14
13. İnsanların kusurları örtülmelidir.	12	85.74	0	0	2	14.28	.71
14. Yalan söylemek kişiyi zor durma sokar.	12	85.74	0	0	2	14.28	.71
15. İlim öğrenmek insan için göz ardı edilemez.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
16. Öğrenen ve öğreten insanların dışındakiler değersizdir.	8	57.14	0	0	6	42.85	.14
17. Öğreten kişi, öğrenen kişiye karşı sabırlı olmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
18. Öğreten kişi, öğretmek için istekli olmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
19. Öğrenen kişi, öğreten kişiye karşı saygılı olmalıdır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
20. İnsana, toplum içindeki davranışları ölçüsünde değer verilmelidir.	11	78.57	0	0	3	21.42	.57
21. Az konuşmak insanı hatadan kurtarır.	12	85.74	0	0	2	14.28	.71
22. Görülen bir yanlış durum karşısında sessiz kalınmamalıdır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
23. Sabır, önemli bir erdemdir.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
24. İyilik yapan iyilik bulur.	12	85.74	0	0	2	14.28	.71
25. İsraf, göz ardı edilemeyecek bir kusurdur.	14	100	0	0	0	0	1.00
26. Güler yüzlü olmak, kişiye arkadaş kazandırır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85

27. Tatlı dilli olmak, kişiye arkadaş kazandırır	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
28. Bilgi ve görgü sahibi olan kişilere saygı gösterilmelidir.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
29. Nasihat hayat tecrübesidir.	14	100	0	0	0	0	1.00
30. Emir altında olan kişilere kötü davranılmamalıdır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
31. Akraba ziyaretleri olması gereklidir.	12	85.74	0	0	2	14.28	.71
32. Akrabalara yardım edilmelidir.	11	78.57	0	0	3	21.42	.57
33. Komşulara kötü günlerinde destek olunmalıdır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
34. Komşulara karşı güleryüzlü ve tatlı dilli olunmalıdır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
35. Makam, mevki ya da şöhret uğruna karakterden taviz verilmemelidir.	14	100	0	0	0	0	1.00
36. Cahil kişilerin sözlerine itibar edilmemelidir.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
37. Büyükler saygıyı hak eder.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
38. İhtiyaç sahibi kişilere maddi ve manevi yardım edilmelidir.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
39. Evlilik, toplumsal hayatı düzene sokar.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
40. Evlilik, insanın hayatını düzene sokar.	14	100	0	0	0	0	1.00
41. Evliliğin asıl amacı huzurlu bir yaşam sürmektir.	10	71.42	0	0	4	28.57	0.42

42. Erkek ve kadın her zaman eşit olmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
43. Eşler birbirine karşı saygı ve sevgi içinde olmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
44. Ebeveynler çocuklarına güzel ahlak kazandırmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
45. Ebeveynler çocuklarına iyi bir gelecek sunacak temel bilgi ve beceriler kazandırmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
46. Ebeveynler çocuklarına karşı şefkatli davranmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
47. İnsan fizyolojisi mükemmel bir yaratılışın göstergesidir.	14	100	0	0	0	0	1.00
48. İnsan nefesine yenik düşmemelidir.	14	100	0	0	0	0	1.00
49. Dünya hayatında yapılan her eylemin ahirette bir karşılığı vardır.	14	100	0	0	0	0	1.00
50. Tefekkür etmek Allah'a ulaştırır.	14	100	0	0	0	0	1.00
51. Kibir insanın düşmanıdır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
52. Olumlu ya da olumsuz her duruma, Allah'tan geldiği için rıza gösterilmelidir.	14	100	0	0	0	0	1.00
53. Allah'ı zikretmek kişiyi olumsuzluklardan kurtarır.	14	100	0	0	0	0	1.00
54. Allah sevgisini kaybetmek kişiye olumsuz durumlar getirir.	14	100	0	0	0	0	1.00
55. Kanaatkâr olunmalıdır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
56. Yemin etmek sorumluluk getirir.	14	100	0	0	0	0	1.00

57. Zekât ve sadaka verilmelidir.	14	100	0	0	0	0	1.00
58. İbadet etmek kişiyi olumsuz durumlardan ve günahlardan kurtarır.	14	100	0	0	0	0	1.00
59. İnsanın fiziki yapısıyla karakteri arasında ilişki vardır.	11	78.57	0	0	3	21.42	.57
60. Vücuttaki bazı uzuvların seğirmesinin / hareketinin olabilecek herhangi bir olay ya da duruma işaret ettiğine inanırım.	11	78.57	0	0	3	21.42	.57
61. Sağlığı korumak için gereken önlemler alınmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
62. Temizlik, sağlık için vazgeçilmezdir	14	100	0	0	0	0	1.00
63. Az uyumanın sağlık açısından olumlu yönleri vardır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85
64. Alınacak gıdaların seçiminde sağlık esas alınmalıdır.	14	100	0	0	0	0	1.00
65. Doğal gıdaların sağlığa olumlu etkileri vardır.	14	100	0	0	0	0	1.00
66. Az yemek sağlık için faydalıdır.	13	92.85	0	0	1	7.14	.85

Tablo 3.3'e göre çalışmaya katılan uzmanlar 8, 12, 16 ve 41. maddelerde yer alan sırasıyla; "çocuk sıkı disiplin altında yetiştirilmelidir", "toplum içinde gereğinden fazla zaman geçirmek insanı yanılsa götürebilir", "öğrenen ve öğreten insanların dışındakiler değersizdir", "evliliğin asıl amacı huzurlu bir yaşam sürmektir" maddelerinin uygun olmadığını (KGO = -0,1) belirtmişlerdir. Bu nedenle ismi geçen maddeler uzmanlarca uygun görülmediği için anket formundan çıkarılmıştır. Diğer maddeler bu çalışma için minimum anlamlılık düzeyi olan .51'in üzerinde olduğundan araştırma kapsamında kullanılmıştır. Ölçek formundan çıkarılan maddeler ve bu maddelere ait KGO değerleri şöyledir:

Tablo 3.4.

Marifetnâme'deki Eğitsel Ögelere Yönelik Ölçekten Çıkarılan Maddeler

Ölçek Maddeleri	Uygun		Düzeltilmeli		Uygun Değil		KGO
	f	%	f	%	f	%	
8. Çocuk sıkı disiplin altında yetiştirilmelidir.	9	64.28	0	0	5	35.71	.28
12. Toplum içinde gereğinden fazla zaman geçirmek insanı yalnızla götürebilir.	8	57.14	0	0	6	42.85	.14
16. Öğrenen ve öğreten insanların dışındakiler değersizdir.	8	57.14	0	0	6	42.85	.14
41. Evliliğin asıl amacı huzurlu bir yaşam sürmektir.	10	71.42	0	0	4	28.57	0.42

Ölçek, geliştirme sürecinin son kısmında ise ölçeği büyük bir gruba uygulanmadan önce bu grubu temsil eden daha küçük bir gruba ölçek uygulanmıştır. İlgili grupla yapılan uygulama sırasında ölçek ile ilgili görüşlerin yazılı olarak alınması ve katılımcılarla birlikte ölçek maddelerinin değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Yapılan bu uygulamayla ölçeğe son şeklini vermeden önce gereken düzeltmeler yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 2016 - 2017 öğretim yılında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümünde öğrenim gören 45 Türkçe öğretmeni adayı ile bir ön uygulama yapılmıştır. Yapılan ön uygulama esnasında bütün katılımcıların ölçek maddeleri ile ilgili görüşlerini ilk olarak yazılı olarak bildirmeleri istenilmiş, gerçekleştirilen uygulama sonrasında ise katılımcılarla bireysel görüşme yapılarak ölçek ile ilgili görüşleri alınmıştır. Ön uygulama sonucunda, katılımcıların anlamakta güçlük çektiklerini bildirdiği ölçek maddeleri düzenlenmiş ve benzer içerikte olduğunu bildirdikleri maddeler ise tek bir ifade altında toplanarak ölçeğe son şekli

verilmiştir. Yapılan son düzenlemeler sonucunda 62 maddeden oluşan ölçek formu oluşturulmuştur.

Nihai şekli verilen ölçek formu; “Kesinlikle Katılıyorum” (5), “Katılıyorum” (4), “Kararsızım” (3), “Katılmıyorum” (2), “Kesinlikle Katılmıyorum” (1) cevaplama seçeneklerinden oluşan 5’li Likert tipindedir. Likert tipi ölçmede, “bireylere, bir dizi tutum ifadesi sunulur; bireyler de bu ifadelere, genellikle ‘tamamen katılıyorum’, ‘katılıyorum’, ‘kararsızım’, ‘katılmıyorum’ ve ‘hiç katılmıyorum’ şeklinde 5 kategoride tepkide bulunur (kendine uyanı seçer); birey burada yargıcı olarak ifadeleri değerlendirmez, kendi tutumunu yansıtır” (Erkuş, 2012, s.78). Ölçek formu iki bölümden mevcuttur. İlk bölüm, ölçek katılımcıların demografik bilgilerinin tespit edilmesine yönelik kişisel bilgi formundan; ikinci bölüm ise ölçek maddelerinden oluşmaktadır.

3.3.2.1.4. Yapı Geçerliği (Faktör Analizleri)

Belirlenen örnekleme uygulanan ölçeklerden elde edilen verilere, keşfedici faktör analizi uygulanarak uygun olmayan sorular ayıklanmış, *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurları oluşturan faktörler keşfedilmiş ve bu faktörler isimlendirilmiştir.

İlk olarak belirlenen örneklemden elde edilen verilerin faktör oluşturmak için uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) testi yapılmıştır. Korelasyon ve kısmi korelasyon analizi sonuçlarına dayalı olan test sonuçları 0 ile 1 arasında değişmektedir. Bu değer yüksek çıkması, ölçekteki her bir değişkenin ölçekteki diğer değişkenler tarafından mükemmel bir şekilde tahmin edilebileceği anlamına gelmektedir. Değerlerin sıfıra yakın çıkması durumunda ise faktör analizi yapılmaz. Test sonucunun 0,50’den büyük olması faktör analizine devam edilebileceği anlamına gelmektedir. KMO sonucu 0,50’den küçük değerler kabul edilemez, 0,50-0,60 arasındaki değerler kötü, 0,60-0,70 arasındaki değerler zayıf, 0,70-0,80 arasındaki değerler orta, 0,80-0,90 arasındaki değerler iyi, 0,90’dan büyük değerler ise mükemmeldir (Comrey ve Lee, 2013).

KMO testi ile birlikte Bartlett Küresellik testi yapılmıştır. Bartlett Küresellik Testi ile araştırma veri setinin faktör analizi için uygun olup olmadığını ve verilerden anlamlı faktörler oluşturulup oluşturulamayacağı test edilmektedir. Bu testte anlamlılık değerine bakılmaktadır (p). Anlamlılık değeri 0,05’ten küçük ise korelasyon ve

kovaryans matrisindeki verilerin birim matrisinden farklı olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu da söz konusu matrsten faktör oluşturulabileceği anlamına gelmektedir. Anlamlılık değeri 0,05'ten büyük ise söz konusu veri seti için faktör analizi yapılamaz (Comrey ve Lee, 2013). Tablo 3.5'te KMO ve Bartlett Küresellik Testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3.5.

KMO ve Bartlett Küresellik Testi Sonuçları

KMO Uygunluk Ölçütü	0,900
Bartlett Küresellik Testi	
Tahmini Ki-Kare	3477,972
Serbestlik Derecesi	467
Anlamlılık değeri	0,000

Tablo 3.5'te görüldüğü üzere KMO uygunluk ölçütü 0,900'dür. Bu sonuç ölçekteki her bir değişkenin ölçekteki diğer değişkenler tarafından mükemmel bir şekilde tahmin edilebileceği anlamına gelmektedir. Bartlett Küresellik Testi ise 0,001 düzeyinde anlamlıdır ($p=0,000$). Bu sonuç, veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu ve verilerden anlamlı faktörler oluşturulabileceğini ifade etmektedir.

Diğer taraftan, ölçüm araçlarında gözlem değişkenleri farklılaştıran temel boyutları ortaya çıkarmasından dolayı, keşfedici faktör analizinin uygulanmasında temel bileşenler analizi kullanılmıştır (Principle Component Analysis). Bununla birlikte, bir faktör altında toplanabilecek değişken sayısı minimize edilmesini sağlayan varimax döndürme (varimax rotation) yöntemi seçilmiştir. Böylelikle nihai ölçekte yer alması uygun maddelerin tespit edilmesi sağlanmıştır.

Öte yandan, faktör yapısının sağlıklı olarak değerlendirilmesinde çoklu doğrusallık gösteren (multi collineraty) yani her bir maddenin faktör yükü değerleri arasında 0,10 fark bulunmayan maddeler elenmiştir.

Son olarak, keşfedici faktör analizinde her bir maddenin faktör yükünün en az 0,40 olması gerekmektedir (DeVellis, 2012). Bu nedenle faktör yükü 0,40'ın altında olan maddeler elenmiştir.

Keşfedici faktör analizi yukarıda açıklanan kriterler sağlanıncaya kadar tekrar edilmiş ve son yapılan analizlere ilişkin bulgular raporlanmıştır. Ölçeğin son halinde 45 madde yer almaktadır. Kriterleri sağlamayan 17 madde elenmiştir (M4, M7, M12, M13, M16, M18, M22, M24, M26, M28, M31, M33, M34, M37, M38, M49, M52). Tablo 3.6.'da açıklanan toplam varyans tablosu gösterilmiştir.

Tablo 3.6.

Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

Faktör	Başlangıç Özdeğerleri			Yük Kareleri Toplamı			Döndürülmüş Yük Kareleri Toplamı		
	Toplam Özdeğer	Varyans %si	Birikimli %	Toplam Özdeğer	Varyans %si	Birikimli %	Toplam Özdeğer	Varyans %si	Birikimli %
1	4,642	22,252	22,252	4,642	22,252	22,252	3,313	15,883	15,883
2	3,829	18,353	40,605	3,829	18,353	40,605	3,091	14,818	30,701
3	2,606	12,491	53,096	2,606	12,491	53,096	2,615	12,535	43,237
4	1,010	6,841	59,937	1,010	6,841	59,937	1,974	10,463	53,699
5	0,795	3,813	63,750	0,795	3,813	63,750	1,888	10,051	63,750

Tablo 3.6'da görüldüğü üzere, elde edilen faktörlerin döndürülmüş yük kareleri toplamının birikimli %'si 63,75'dir. Yani elde edilen faktör sayısı toplam varyansın %63,75'ini açıklamaktadır. DeVellis'e (2012) göre açıklanan toplam varyansın en az 0,40 olması gerekmektedir. Bu durumda, elde edilen %63,75 varyans değerinin oldukça iyi olduğu söylenebilir. Buna ek olarak, elde edilen her bir faktörün birikimli varyans toplamı üzerinde en az 0,10 ağırlığı olmalıdır. Elde edilen faktörler incelendiğinde tüm faktörlerin birikimli varyans toplamı üzerinde 0,10'dan daha fazla ağırlığı olduğu görülmektedir. Tablo 3.7'de faktör yükleri tablosu yer almaktadır.

Tablo 3.7.

Faktör Yükleri Tablosu

Maddeler	Faktörler				
	1	2	3	4	5
M1	0,565				
M2	0,672				
M3	0,633				
M10	0,597				
M11	0,667				
M14	0,566				
M15	0,641				
M17	0,538				
M19	0,475				
M20	0,524				
M21	0,612				
M23	0,492				
M25	0,483				
M27	0,555				
M29	0,596				
M30	0,621				
M32	0,701				
M35	0,412				
M51	0,408				
M5		0,587			
M6		0,588			

M8	0,619
M9	0,641
M36	0,711
M39	0,433
M40	0,613
M41	0,515
M42	0,661
M44	0,720
M45	0,818
M46	0,751
M47	0,807
M48	0,621
M50	0,775
M53	0,894
M54	0,841
M43	0,910
M55	0,875
M56	0,857
M57	0,716
M58	0,687
M59	0,608
M60	0,597
M61	0,488
M62	0,794

Tablo 3.7’de görüldüğü üzere, ölçeğin son hâlinde toplam 5 faktör ve 45 madde yer almaktadır.

Birinci faktör toplam varyansın %15,883 ile en büyük kısmını açıklamaktadır. Bu faktör altında 19 madde toplanmıştır. Birinci faktörde yer alan maddelerin tamamının davranış eğitimi ile ilişkili oldukları görülmektedir. Bu nedenle, bu faktöre “Davranış Eğitimi” adı verilmiştir.

İkinci faktör toplam varyansın %14,818’ini açıklamaktadır. Bu faktör altında dokuz madde toplanmıştır. İkinci faktörde toplanan maddelerin evlilik eğitimi ile ilişkili oldukları görülmektedir. Bu bakımdan, bu faktöre “Evlilik Eğitimi” adı verilmiştir.

Üçüncü faktör toplam varyansın %12,535’ini açıklamaktadır. Bu faktör altında sekiz maddenin toplandığı görülmektedir. Üçüncü faktör altında yer alan maddelerin tamamı hane din eğitimi davranışlarıyla ilişkilidir. Bu doğrultuda, bu faktöre “Din Eğitimi” adı verilmiştir.

Dördüncü faktör toplam varyansın %10,463’ünü açıklamaktadır. Bu faktör altında üç madde toplanmıştır. Dördüncü faktör altında toplanan maddelerin tamamının fizyonomi eğitimi ile ilişkili oldukları görülmektedir. Bu nedenle bu faktöre “Fizyonomi Eğitimi” adı verilmiştir.

Beşinci ve son faktör ise toplam varyansın %10,051’ini açıklamaktadır. Bu faktör altında altı madde toplanmıştır. Beşinci faktör altında toplanan maddelerin tamamının sağlık eğitimi ile ilişkili oldukları görülmektedir. Bu bakımdan bu faktöre “Sağlık Eğitimi” adı verilmiştir.

3.3.2.1.5. Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik, aynı ana kütleden seçilen farklı örneklemeler üzerinde aynı yöntem ve aynı prosedürler uygulanarak yapılan ölçümlerde benzer sonuçların elde edilme olasılığı olarak tanımlanmaktadır (DeVellis, 2012; Hinkin, 1995; Zikmund ve Babin, 2006). Bu açıdan güvenirlilik, test/ölçeğin sözel veya şekilsel içeriğine değil, verilerine ilişkin bir değerlendirmedir. Bu bakımdan, elde edilen veriler ile belirli bir ana kütleyle genelleme yapılamaz ve bu nedenle de her ölçümden sonra güvenirlilik analizleri yeniden yapılmaktadır (Zikmund ve Babin, 2006).

Literatürde çok boyutlu (oluşturucu göstergelere sahip) Likert tipi ölçeklerin güvenilirliklerinin hesaplanmasında genellikle temel bileşenler faktör analizi yöntemleri ile birlikte ölçeklerin güvenilirlik katsayılarının hesaplanmasında kullanılan Cronbach Alpha katsayıları hesaplanmaktadır. Bir önceki kısımda faktör analiz yapılmış ve oldukça iyi sonuçlar elde edilmiştir. Bu nedenle bu kısımda tekrar faktör analizin bulgularına yer verilmemiş ve Cronbach Alpha hesaplamaları yapılmıştır.

DeVellis (2012) ve Hinkin (1995)'e göre Cronbach Alpha değeri 0,60'tan küçük ise zayıf; 0,60 ile 0,70 arasında ise orta; 0,70 ile 0,80 arasında ise iyi; 0,80 ile 0,90 arasında ise çok iyi, 0,90'dan yukarda ise aşırı yüksek olarak değerlendirilir. Bu bakımdan 0,60'tan düşük ve 0,90'dan yüksek Cronbach Alpha değerleri kabul edilemez niteliktedir. Tablo 3.8'de elde edilen faktörlere ilişkin ortalama, standart sapma ve Cronbach Alpha değerleri gösterilmiştir.

Tablo 3.8.

Faktörlere İlişkin Ortalama, Standart Sapma ve Cronbach Alpha Değerleri

Faktörler	Ortalama	Standart Sapma	Cronbach Alpha
Davranış Eğitimi	4,05	0,81	0,813
M1	4,8953	0,76	0,809
M2	3,7650	0,80	0,810
M3	3,3739	0,66	0,813
M10	3,7564	0,68	0,809
M11	3,4274	0,71	0,809
M14	3,7030	0,69	0,816
M15	3,7880	0,58	0,756
M17	3,0021	0,41	0,778
M19	4,4573	0,78	0,798
M20	4,7222	0,74	0,777

M21	4,0491	0,70	0,801
M23	4,2094	0,69	0,824
M25	4,3761	0,51	0,758
M27	4,5546	0,79	0,798
M29	4,4551	0,61	0,781
M30	3,6538	0,66	0,777
M32	3,5363	0,73	0,791
M35	4,7137	0,77	0,800
M51	4,5620	0,79	0,756
Evlilik Eğitimi	3,30	0,74	0,802
M5	3,6816	0,39230	0,802
M6	4,4957	0,57078	0,787
M8	3,6261	0,88958	0,719
M9	3,6175	10,09076	0,753
M36	2,8056	0,70112	0,797
M39	2,9188	0,75328	0,701
M40	2,9060	0,70094	0,699
M41	2,8547	0,65370	0,797
M42	2,8590	0,72066	0,793
Din Eğitimi	4,08	0,65	0,880
M44	3,6774	0,64499	0,882
M45	4,5748	0,83343	0,852
M46	4,6218	0,80690	0,847
M47	3,7585	0,59569	0,887

M48	4,3504	10,04352	0,873
M50	3,5214	0,88381	0,853
M53	4,6538	0,75460	0,866
M54	3,4915	0,93580	0,855
Fizyonomi Eğitimi	3,85	0,68	0,881
M43	4,6838	0,68511	0,851
M55	3,5043	0,39822	0,864
M56	3,3889	0,36115	0,856
Sağlık Eğitimi	3,98	0,55	0,801
M57	4,7286	0,54857	0,638
M58	3,7778	0,54926	0,647
M59	3,8376	1,24997	0,784
M60	4,6709	0,58775	0,615
M61	3,7393	0,57462	0,618
M62	3,1774	1,06761	0,715
Genel	3,87	1,35	0,836

Tablo 3.8’de görüldüğü üzere *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurlar ölçeğinin genel Cronbach Alpha katsayısı 0,836’dır. Bununla birlikte, ölçeği oluşturan faktörlere ilişkin Cronbach Alpha katsayıları sırasıyla şöyledir: davranış eğitimi faktörü 0,813; evlilik eğitimi faktörü 0,802; din eğitimi faktörü 0,880; fizyonomi eğitimi faktörü 0,881; sağlık eğitimi faktörü 0,801. Ayrıca ölçeği oluşturan tüm maddeler 0,800 ile 0,900 arasında Cronbach Alpha katsayılarına sahiptir. Bu sonuçlar ışığında, ölçeğin hem genel hem de alt boyutlar ve maddeler bazında çok iyi derecede Cronbach Alpha değerlerine sahip olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan, ölçeğin genel ortalaması 3,87’dir. Buna ek olarak, ölçeğin alt boyutlarına ilişkin ortalamalar şu şekildedir: davranış eğitimi faktörü 4,05; evlilik

eğitimi faktörü 3,30; din eğitimi faktörü 4,08; fizyonomi eğitimi faktörü 3,85; sağlık eğitimi faktörü 3,98. En düşük ortalamaya fizyonomi eğitimi faktörü (3,85) sahipken; en yüksek ortalamaya din eğitimi faktörü sahiptir (4,08).

3.3.2.1.6. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi, kuramsal bilgilere dayalı olarak belirlenen gözlem değişkenlerin gizli faktörlerle ve gizli faktörlerin de kendi aralarında birbirleriyle ilişkili olup olmadıklarının belirlenmesi amacıyla yapılmaktadır. Buradan hareketle araştırma modelinde yer alan değişkenlerin gözlem verileri tarafından teyit edilip edilmediği ve ölçekler ile gözlem verilerinin ne ölçüde uyum gösterdiğinin belirlenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Doğrulayıcı faktör analizi için ölçek çalışmasından elde edilen veriler, Lisrel 9.1 paket programıyla analiz edilmiştir. Analizde kovaryans matrisleri kullanılmıştır. Yapılan analizde; ölçeğin uyum indekslerine, χ^2 (ki-kare) değerlerine ve gizil değişkenlerin gözlenen değişkenleri açıklama durumuna ilişkin standart katsayılar dikkate alınmıştır. Bunun nedeni doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarının belli uyum iyiliği indekslerine göre değerlendirilmesinin gerekmesidir (Jöreskog ve Liu, 2014). Bu indeksler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3.9.

Uyum İyiliği İndeksleri

Uyum İyiliği İndeksleri	Kabul Edilebilir Değerler	Kaynak
χ^2 / df	$\leq 2,5$ = mükemmel uyum	Jöreskog ve Sörbom, 1993;
Ki-karenin serbestlik derecesine oranı	≤ 5 = iyi uyum	Tabachnick ve Fidell, 2001
RMSEA (Root mean Square Error of Approximation)	$\leq 0,05$ = mükemmel uyum	Jöreskog ve Sörbom, 1993;
Yaklaşık hataların ortalama karekökü	$\leq 0,08$ = iyi uyum	Steiger, 2007

RMR (Root mean Square Residual) Ortalama hataların karekökü	$\leq 0,05$ = mükemmel uyum $\leq 0,08$ = iyi uyum	Hu ve Bentler, 1999
NFI (Normed Fit Index) Normlaştırılmış uyum indeksi	$\geq 0,90$ = iyi uyum $\geq 0,95$ = mükemmel uyum	Kelloway, 1989; Schumacker ve Lomax, 1996
NNFI (Non-normed Fit Index) Normlaştırılmamış uyum indeksi	$\geq 0,90$ = iyi uyum $\geq 0,95$ = mükemmel uyum	Tabachnick ve Fidell, 2001
CFI (Comparative Fit Index) Karşılaştırmalı uyum katsayısı	$\geq 0,90$ = iyi uyum $\geq 0,95$ = mükemmel uyum	Hu ve Bentler, 1999; Tabachnick ve Fidell, 2001; Thompson, 2004
GFI (Goodness of Fit Index) Uyum iyiliği indeksi	$\geq 0,90$ = iyi uyum $\geq 0,95$ = mükemmel uyum	Hooper vd., 2008; Kelloway, 1989; Schumacker ve Lomax, 1996
AGFI (Adjustment Goodness of Fit Index) Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi	$\geq 0,90$ = iyi uyum $\geq 0,95$ = mükemmel uyum	Hooper vd., 2008; Sümer, 2000

Tablo 3.9’da yer alan uyum değerlerinin anlamları şöyledir (Özabacı, 2011):

Ki-kare değerinin serbestlik derecesine oranı (χ^2 / df), gözlenen kovaryans matrisinin beklenen kovaryans matrisinden ne derece uzaklaştığını göstermektedir. Bu değer 2,5’ten küçük olması mükemmel uyumu; 5 ile 2,5 arasında olması ise iyi uyumu göstermektedir.

Yaklaşık hataların karekökü (RMSEA) ve ortalama hataların karekökü (RMR) gözlenen ve oluşturulan matrisler arasından minimum hata olması için 0’a yakın değerler alması istenir. Bu değerler 0,05’ten küçük olması durumunda mükemmel uyumun, 0,08 ile 0,05 arasında olması ise iyi uyumu göstermektedir.

Normlaştırılmış uyum indeksi (NFI) ve normlaştırılmamış uyum indeksi (NNFI) varsayılan modelin temel ya da sıfır hipoteziyle olan uygunluğunu araştırır. 0-1 arasında değişen değerler almaktadır. Bu değerlerin 0,95'ten büyük olması mükemmel uyumu; 0,95 ile 0,90 arasında olması ise iyi uyumu ifade etmektedir.

Karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), test edilen model ile gizil değişkenler arasındaki model uyumunu korelasyon ve kovaryans matrislerine göre karşılaştırmaktadır. Bu değerlerin 0,95'ten büyük olması mükemmel uyumu; 0,95 ile 0,90 arasında olması ise iyi uyumu göstermektedir.

Uyum iyiliği indeksi (GFI), test edilen modeldeki gözlenen değişkenler arasındaki genel kovaryans miktarını göstermektedir. Regresyon analizindeki R^2 değeri gibi düşünülebilir. Ayrıca örneklem büyüklüğünden etkilenmektedir. Örneklem büyüklüğü arttıkça GFI değeri yükselmektedir. Bu da istatistiksel aldatici etkiye (statistical artifact) neden olabilmektedir. Bu değer 0,95'ten büyük olması mükemmel uyumu; 0,95 ile 0,90 arasında olması ise iyi uyumu göstermektedir.

Son olarak, düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi (AGFI) ise örneklem büyüklüğü dikkate alınarak düzeltilen GFI değeridir. Örneklem sayısının özellikle büyük olduğu durumlarda istatistiksel aldatici etkiyi azaltmak için AGFI'nın dikkate alınması gerekmektedir. Bu değerlerin 0,95'ten büyük olması mükemmel uyumu; 0,95 ile 0,90 arasında olması ise iyi uyumu göstermektedir.

Marifetnâme'deki eğitsel unsurlar ölçeğini test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda ölçekte yer alan 45 değişkenin model uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde oldukları görülmüştür. Model uyum değerleri Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 3.10.

Uyum İyiliği Değerleri.

Uyum İyiliği İndeksleri	Uyum İyiliği İndeks Değerleri	Kabul Edilebilir Değerler
Ki-kare (χ^2)	27	
Serbestlik derecesi (df)	98,24	
Ki-kare/serbestlik derecesi (χ^2/df)	3,64	1-5

RMSEA	0,08	$0,01 \leq RMSEA \leq 0,08$
RMR	0,03	$0,01 \leq RMR \leq 0,08$
NFI	0,95	$0,80 \leq NFI \leq 0,97$
NNFI	0,95	$0,80 \leq NNFI \leq 0,97$
CFI	0,97	$0,80 \leq CFI \leq 0,97$
GFI	0,95	$0,80 \leq GFI \leq 0,97$
AGFI	0,92	$0,80 \leq AGFI \leq 0,97$

Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına göre Sorumlu Yönetim ölçeğinin uyum iyiliği değerleri şöyledir:

Ki-kare/serbestlik derecesi, 3,64'tür. Bu değer modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

Yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA), 0,08'dir. Bu değer modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu ifade etmektedir.

Ortalama hataların karekökü (RMR), 0,03'tür. Bu değer, modelin mükemmel bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

Normlaştırılmış uyum indeksi (NFI), 0,95'dir. Bu değer, modelin mükemmel bir uyuma sahip olduğunu ifade etmektedir.

Normlaştırılmamış uyum indeksi (NNFI), 0,96'dır. Bu değer, modelin mükemmel bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

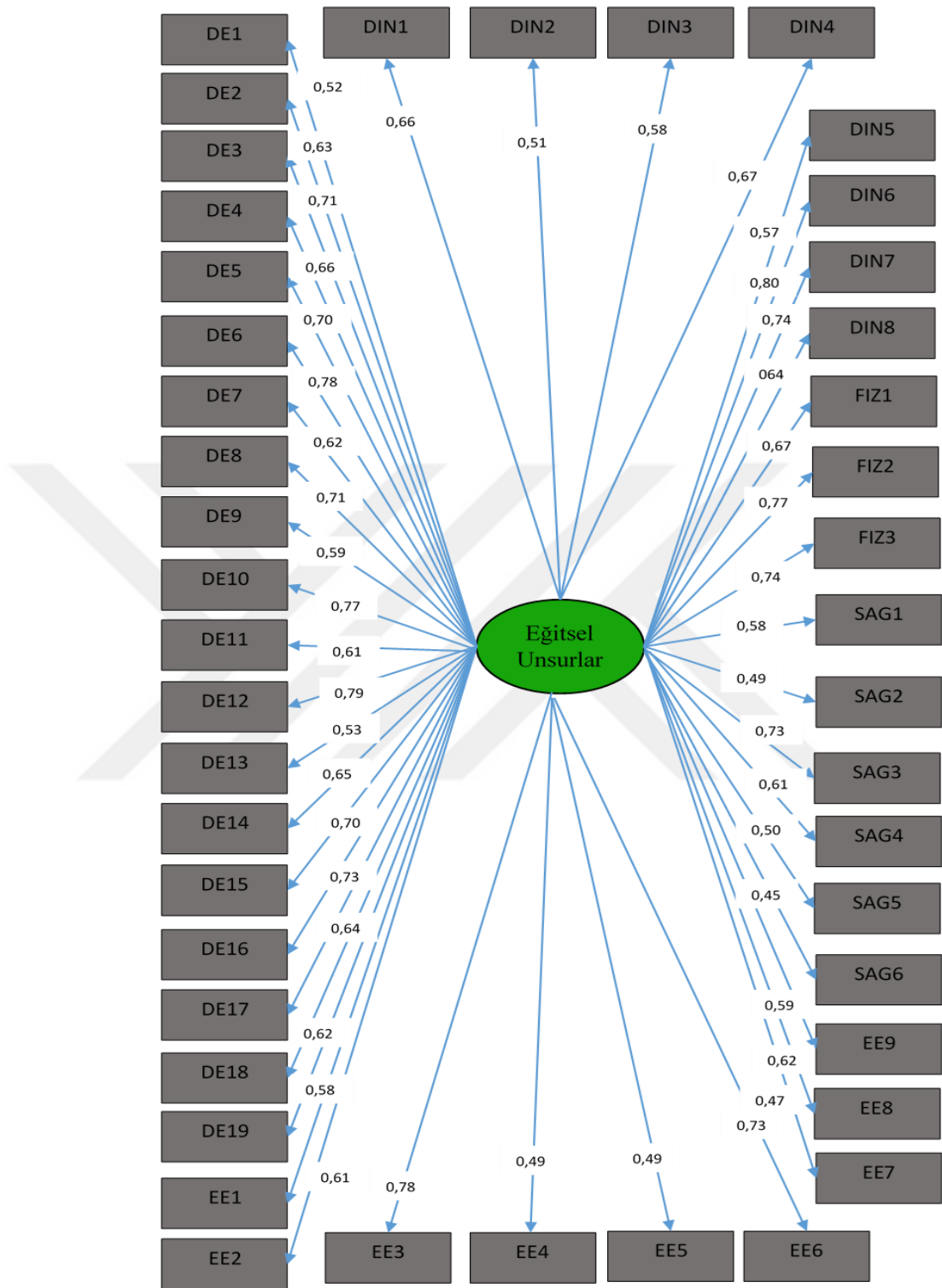
Karşılaştırmalı uyum katsayısı (CFI), 0,97'dir. Bu değer, modelin mükemmel bir uyuma sahip olduğunu ifade etmektedir.

Uyum iyiliği indeksi (GFI), 0,95'dir. Bu değer, modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir.

Düzeltilmiş uyum iyiliği indeksi (AGFI), 0,92'dir. Bu değer, modelin iyi bir uyuma sahip olduğunu ifade etmektedir.

Sonuç olarak, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan değişkenlerin kabul edilebilirliklerinin oldukça iyi düzeyde oldukları söylenebilir.

Şekil 3.1'de doğrulayıcı faktör analizi uygulanan *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlar ölçeğinin path diyagramı gösterilmiştir:

Şekil 3.1. Marifetnâme’deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Path Diyagramı

(DE: Davranış Eğitimi EE: Evlilik Eğitimi DIN: Din Eğitimi
FIZ: Fizyonomi Eğitimi SAG: Sağlık Eğitimi)

Şekil 2’de görüldüğü üzere ölçekte yer alan maddelerin standart katsayıları 0,45 ile 0,80 arasında değişmektedir. Bu katsayılar, keşfedici faktör analizinde raporlanan faktör yükleri olarak düşünülebilir (Joireman ve Liu, 2014). Katsayıların 0,30’un üzerinde olması, maddelerin ait oldukları alt boyuta iyi derecede uyum sağladıklarını göstermektedir.

Özetle keşfedici faktör analizi ile elde edilen *Marifetname*’deki eğitsel unsurlar ölçeğine ait faktörlerden; davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi faktörlerinin tamamı doğrulayıcı faktör analizi ile teyit edilmiş ve keşfedici faktör analizinde elde edilen beş faktörlü yapıda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu sonuçlar, araştırmanın diğer aşamalarına ölçekte yer alan beş faktörlü yapıyla devam edilmesinin istatistiki açıdan herhangi bir sakınca doğurmayacağını en güçlü kanıtlardır.

3.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmanın nicel boyutunu teşkil eden anket sonuçlarının değerlendirilmesinde frekans ve yüzde gibi betimsel istatistik yöntemlerinden faydalanılmıştır. Çalışmada, nitel verilerin ve anket maddelerinin oluşturulmasında uzman görüşüne başvurulmuştur.

3.4.1. Nitel Verilerin Analizi

Çalışma kapsamında nitel verilerin analizinde içerik analizi ve betimsel analizden yararlanılmıştır.

Betimsel analizde; elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler, araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Betimsel analizde, görüşülen ya da gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılarla sık sık yer verilir. Bu tür analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlemiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Daha sonra yapılan bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden – sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır. Ortaya çıkan temaların ilişkilendirilmesi, anlamlandırılması ve ileriye yönelik tahminlerde bulunulması da araştırmacının yapacağı yorumların boyutları arasında yer alabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.224).

İçerik analizinde ise temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tutulur ve betimsel bir yaklaşımla farkedilmeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. Bu amaçla toplanan verilerin önce kavramsallaştırılması, daha sonra da ortaya çıkan kavramlara göre mantıklı bir biçimde düzenlenmesi ve buna göre veriyi açıklayan temaların saptanması gerekmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.227).

Marifetnâme'nin incelenmesi neticesinde ulaşılan nitel veriler, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. “İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır” (Yıldırım ve Şimşek, 2008, s.227). *Marifetnâme*'de yer alan eğitsel içerikli bilgiler esas alınarak kodlanmıştır. Kodlama, bilgilerin içeriği temel alınarak eğitsel karşılıklarının tespitinin bulunmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kodlamaların uygunluğuna dair 1 Türk Dili ve Edebiyatı, 1 Türkçe Eğitimi uzman, 1 de Ölçme ve Değerlendirme uzmanından görüş alınmıştır. Araştırmada, *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlar içeriklerine göre yedi ana tema oluşturulmuştur. Tespit edilen bu temalara ait eğitsel unsurlar, alt temalarına da ayrılarak yorumlanıp analiz edilmiştir. Bu yedi ana tema ve alt temaları Tablo 3.11'de yer verilmiştir.

Tablo 3.11.

Marifetnâme’de Tespit Edilen Temalar ve Bunların Alt Temaları

<i>Marifetnâme’de Tespit Edilen Temalar</i>	
Ana Temalar	Alt temalar
Davranış Eğitimi	- Ebeveyne Karşı Davranış Adabı - Akrabalara Karşı Davranış Adabı - Dost – Arkadaşa Karşı Davranış Adabı - Dost – Arkadaş Seçimi - İnsan Tipleri - Komşulara Karşı Davranış Adabı - Tanıdıklara Karşı Davranış Adabı

	• Emir Altındakilere Karşı Davranış Adabı • Öğretenin (Âlimin) Öğrenene (Talebeye) Karşı Davranış Adabı • Öğrenenin (Talebenin) Öğretene (Âlime) Karşı Davranış Adabı • Büyüklere Karşı Davranış Adabı • Cahillere / Avama Karşı Davranış Adabı • Hayvanlara Karşı Davranış Adabı • Toplum İçinde Genel Davranış Adapları
• Evlilik Eğitimi	• Evlilik ve Evlilik Hayatı • Evliliği Gerektiren Durumlar • Eşlerin Birbirine Karşı Davranış Adabı • Ebeveynlerin Çocuklarına Karşı Davranış Adabı • Evliliğin Olumlu ve Olumsuz Yönleri
• Sağlık Eğitimi	• Sağlığı Koruma Esasları • Uyku ve Uyku Adabı • Beslenme (Yeme – İçme) Adabı • Açlık ve Tokluk • Doğal Gıdaların Özellikleri ve Sağlığa Faydaları
• Cinsellik	
• Anatomi Eğitimi	• Organların ve Organların İşlevleri • Vücut Yapısı ve Vücut Yapısının Gelişimi • Beden Uzuvları ve Beden Uzuvlarının Özellikleri

• Fizyonomi Eğitimi	• İnsanın Fiziki Yapısıyla Karakter İlişkisi
	• Seçirmeler
• Din Eğitimi	• Allah ve Allah Sevgisi
	• Dünya Hayatı ve Ahiret
	• Abdest ve Namaz
	• Bazı Dinî Kavramlar
	• Bazı Dinî Kişilikler

3.4.2. Nicel Verilerin Analizi

Araştırmanın ikinci aşaması olan anket çalışması kapsamına Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği bölümünde 2016 – 2017 bahar döneminde öğrenim gören öğretmen adayları dâhil edilmiştir.

Araştırmada veriler, kapalı uçlu soruların yer aldığı ölçek yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Ölçek formunda toplam 55 soru yer almıştır. Sorulardan 10'u cevaplayıcıların kişisel bilgilerden, 45'i ise *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik ifadelerden oluşmaktadır.

Ölçek formunda yer alan *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik ifadeler araştırmacı tarafından *Marifetnâme* eseri temel alınarak hazırlanmıştır.

Verilerin analizinde SPSS 22 ve Lisrel 9.1 paket programından yararlanılmıştır. Veriler; tanımlayıcı istatistikler, korelasyon analizi, bağımsız örneklem t testi, ANOVA analizi ve doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur.

Araştırmanın amacı doğrultusunda şu hipotezler geliştirilmiştir:

H1: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri cinsiyetlerine göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

H2: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri sınıf düzeylerine göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

H3: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile anne eğitim durumu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H4: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile baba eğitim durumu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır.

H5: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri dinî - tasavvufî eserlere ilgi duyup duymamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

H6: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri yaşadıkları bölgelere göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

H7: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri *Marifetnâme*'yi daha önce okuyup okumamalarına göre farklılıklar göstermektedir.

H8: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

H9: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri bölümlerindeki eğitim bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

H10: Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile akademik genel not ortalamaları arasındaki ilişki vardır.

Araştırma amacı doğrultusunda geliştirilen bu hipotezlerin test edilmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t Testi, ANOVA Analizi ve Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır. Bu amaçla, öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşlerinin cinsiyetleri açısından istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t Testi; sınıf düzeyleri açısından istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla ANOVA analizi; anne eğitim düzeyi yönünden istatistiki olarak anlamlı ilişkilerin olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla Pearson Korelasyon analizi; baba eğitim düzeyi yönünden istatistiki olarak anlamlı ilişkilerin olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla Pearson Korelasyon analizi; dinî - tasavvufî eserlere ilgi duyup duymamaları yönünden istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi için Bağımsız Örneklem t Testi; yaşadıkları bölgelere göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amacıyla ANOVA analizi; *Marifetnâme*'yi daha önce okuyup okumamalarına göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t Testi; bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t Testi;

bölümlerindeki eğitim bilimleri derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t Testi ve son olarak akademik genel not ortalamaları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BULGULAR ve YORUM

4.1. Marifetnâme’de Yer Alan Eğitsel Unsurlara Yönelik Bulgular

Bu bölümde *Marifetnâme*’de yer alan eğitsel unsurlar yer almaktadır. Eserde yer alan pek çok eğitsel unsur, eserin kaleme alındığı dönemde, o dönemin genel sosyal – toplumsal ve bilimdeki gelişme ve ilerlemeler ışığında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle *Marifetnâme*’de yer alan bu eğitsel unsurların dönemin yapısı ve İbrahim Hakkı’nın görüşleri, fikirleri ve bilgileri bağlamında ele alıp değerlendirmek daha doğru olacaktır. Dolayısıyla *Marifetnâme*’de yer alan eğitsel unsurların bütünüyle bilimsel ve evrensel doğrular olarak ileri sürme amaçlı değil sadece *Marifetnâme*’de yer aldığı ve ifade edilmek istendiği şekilde, yani İbrahim Hakkı’nın sahip olduğu hassasiyetlere göre ifade edilip yorumlanmıştır.

Eserde yer alan eğitsel unsurlar, içeriklerine ana başlıklarda ele alınmıştır. Bu başlıklar ve içerikleri şunlardır:

4.1.1. Davranış Eğitimi

Marifetnâme, içerdiği bilgi ve bu bilgilerin uygulanmasına yönelik taşımış olduğu üslup dolayısıyla eğitim ve ahlak aracı ya da rehberi olduğu söylenebilir. Eğitim, “İnsanın bugünkü ve gelecekteki yaşamına bir müdahaledir. İnsan düşünce ve davranışlarında amaçlı olarak istenilen yönde bir değişiklik gerçekleştirme sürecidir. İnsanın ve toplumun yararı ve yarını düşünülerek uyumun ve üretkenliğin artırılmasına yönelik düşünce ve davranış değişikliğini oluşturma çabasıdır” (Barutçugil, 2002, s.18). Ahlak ise, “Belli bir toplumun belli bir döneminde davranış kurallarının tümüdür. Ahlak, önceden yerlermiş tüm kurallara uygundur. Ahlaka göre davranmak, belli bir ölçüye göre davranmak, Kişiye davranış biçimlerinin nasıl olması gerektiğini söyler” (Durkheim, 2016, s.30-31). “Ahlak aslında evrensel olması yönüyle dikkat çeken bir kavramdır” (Köseoğlu, 2015, s.219-225). “*Marifetnâme*’de sosyal hayata ve topluma dair oldukça fazla eğitsel bilgi yer almaktadır. Eser, tamamen insana yönelik olduğu için toplum içinde insanın yeri ve rolü üzerinde fazlaca durmaktadır. Bu durum,

bilgilendirici ve eğitici bir üslupla karşımıza çıkmaktadır. İbrahim Hakkı, olaylara bir sosyolog gözüyle bakmaktadır. Dile getirmiş olduğu bazı hususlar bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Eserde en çok üzerinde durulan konuların başında, toplum içinde olan insanın davranışlarına yönelik tavsiyeler ve eğitici bilgiler gelmektedir.

Marifetnâme'de kişinin ailesi, yakın çevresi ve tanıdıklarıyla nasıl bir sohbet ve davranış içinde olması gerektiği oldukça açık ve net bir şekilde dile getirilmiştir. Kişinin ebeveynine, akrabalarına, dostlarına arkadaşlarına, komşularına, tanıdıklarına, emri altında bulunanlara, cahil kişilere, öğrenenin öğretene, öğretenin öğrenene hatta hayvanlara karşı olan davranışlarında her zaman bir ölçü, uygunluk ve seviye bulunması gerektiği didaktik bir üslupla izah edilmiştir.

4.1.1.1. Ebeveyne Karşı Davranış Adabı

Marifetnâme'de ebeveyne karşı davranış adabıyla ilgili birçok bilgiye yer verilmiştir. Maddeler hâlinde verilen bu eğitsel bilgilerin içeriğini daha çok ebeveyne itaat, onları kırmamak, onlara her işinde yardımcı olmak ve onların işlerinin görmede rahatsızlık duymadan memnuniyetle bu işlerini yerine getirmek gibi öğretiler oluşturmaktadır. Eserde yer alan, ebeveyne karşı davranış adapları şöyledir:

Ana ve babası hayatta olan kimsenin, ebeveyniyle sohbet ve iltifatının adap ve erkânı on beştir:

1- *Onların sözlerini dinlemektir* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Eserde, ebeveyne karşı davranış adapları maddeler hâlinde sıralanırken ilk olarak ebeveynin sözlerini dinlemek gerektiği belirtilmiştir. Anne babanın sözlerini dinlemek, kişiyi her zaman olumsuz durum ve tehlikelerden koruyacaktır. Muhakkak ki ebeveynler her zaman çocuklarının iyiliği ve onların doğru yolda ilerlemesi için onlara sözler söyleyip nasihat vermektedir. Bu gibi nedenlerden dolayı evlatların ebeveynlerinin sözlerini dinlemesinin önemli olduğuna vurgu yapılmıştır.

2- *Emirlerine yapışmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Yukarıdaki maddede, ebeveynlerin sözlerinin dinlenilmesi gerektiğine vurgu yapılırken bu maddede ise ebeveynlerin vermiş olduğu emirlere, görevlere sıkıca bağlanarak onları yerine getirmek gerektiğine vurgu yapılmıştır. Anne babanın emirlerinin hiç ertelemeden üşenmeden ve isteyerek yapmak gerektiğinin altı çizilerek ebeveynlerin vermiş olduğu emirleri evlatları yerine getirilirse, bu durumdan dolayı

hem ebeveynlerin hoşnut kalacakları hem de evlatların kendisinin iyiliği için verilen bu emirleri yerine getirerek yanlışa düşmeyip doğruya ulaşacakları belirtilmek istenmiştir.

3- *Onlardan izinsiz oturmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Anne babanın evlatları üzerindeki emeği çok fazladır. Bu duruma eserde bir gönderme yapılarak evlatların onlardan izin almadan, onların varlığını görmezden gelerek yanlarında rahat bir şekilde oturup kalkmalarının doğru olmayacağı; çünkü böyle bir durumla karşı karşıya kalan ebeveynlerin bundan rahatsız olacağı belirtilmiştir.

4- *Onların kalkması için ayak üzere durmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Yukarıdaki maddede yer alan benzer bir içeriğe sahip olan bu maddede de evlatların, ebeveynleri oturduğu yerden kalktığında veya bir ortamdan çıkarken ayağa kalkmaları gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü ebeveynler evlatlarından bunu bir saygı gereği olarak bekleyeceklerdir. Aynı zamanda bu, evlatların ebeveynine karşı bir saygı görevi olduğu da belirtilmek istenmiştir.

5- *Onların önünden gitmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Genel olarak evlatların ebeveynlerine karşı göstermesi gereken saygı ve davranış kurallarını sıralamaya devam eden İbrahim Hakkı, bu maddede ise evlatların ebeveynlerinin önünden gitmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Aslında burada anlatılmak istenen şey iki türdür: Birincisi, evladın ebeveyniyle birlikte yürüdüğünde onların önüne geçerek önden yürümemesi gerektiğidir. İkincisi ise, ebeveynler bir şeye karar verdiğinde ona itiraz etmeyerek onların sözünün üzerine bir söz söylememek ve ona uymak gerektiğidir. Her ne anlamda olursa olsun evlatların, ebeveynlerinin önüne geçerek onları ikinci plana atarak geride bırakmalarının yanlış olduğu belirtilmek istenmiştir.

6- *Sesini onlarınkinden fazla yükseltmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Eserde, ebeveyne karşı bir başka saygı göstergesi ise; konuşma esnasında evlatların, ebeveynin sesinden daha yüksek bir sesle konuşmamaları gerektiğidir. Çünkü hem toplumsal yaşam tarzımızın hem de evlat olarak ebeveyne karşı olan saygı gereği olarak evlatların, ebeveynlerinin konuşma sesinden daha yüksek bir sesle onlarla konuşmasının saygı sınırlarını aştığının ve hoş olmadığının altı çizilerek bunun yanlış bir davranış olduğu anlatılmak istenmiştir.

7- *Onları isimleriyle çağdırmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Eserde dikkat çekilen bir başka husus ise, evlatların anne ve babalarına isimleriyle hitap etmemesi gerektiğidir. Anne ve baba ailenin reisidir; evlatlar ise onların emrindedirler. Bir evladın anne ve babasına ismiyle hitap etmesinin hem saygısızlık olacağı hem de toplumsal anlayış bakımından yanlış olacağı vurgulanmak istenmiştir.

8- *Davetlerine icabet edip “Buyrun” demektir* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Ebeveynler evlatlarını huzurlarına çağdırdığında yanına giderek saygı çerçevesi içinde onlara yaklaşp “buyrun” diyerek anlatacaklarını dinlemeleri ve bir şey isteyip istemediklerini sorarak eğer varsa emir ve isteklerini dinlemelerinin doğru bir davranış olacağı belirtilmiştir.

9- *Hizmetlerinde çabuk davranmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Yukarıda ifade edilen maddenin devamı niteliğinde verilen bu maddede ise, ebeveynlerin vermiş olduğu emir ve istekleri yerine getirmede oldukça hızlı ve çabuk davranılmasının icap ettiğı de vurgulanmıştır. Bu gibi durumlarda ne kadar hızlı olunursa ebeveynlerin de o kadar mutlu ve razı olacağı anlatılmak istenmiştir.

10- *Onların rızalarını talepte istekli olmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Yukarıdaki 8 ve 9. maddelerle bağlantılı olarak verilen bu maddede, ebeveynlerin emir ve isteklerini yerine getirmede saygılı davranmak ve hızlı olmak kadar istekli olmanın da önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Evlatlar, ebeveynlerinden gelen hiçbir emir ve isteğı gönülsüz, içtenlikten uzak bir tavır ve hâl ile yapmamaları gerektiğı ifade edilmiştir. Çünkü ebeveynlerin böyle bir durum karşısında hem mutsuz olacakları hem de üzülebilecekleri anlatılmak istenmiştir.

11- *Onlara kol kanat yapıp hürmet etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Anne ve babaya karşı görevler arasında belki de en önemlilerinden birine daha değinen İbrahim Hakkı, anne ve babaya karşı her zaman hürmeti eksik bırakmayıp onları sahiplenmek, onlara bakmak gerektiğini de belirtmiştir. Ebeveynlerin, evlatlarını dünyaya getirip onları yetiştiren, büyüten kişiler olduğundan dolayı evlatların da onlara hürmet ve saygı çerçevesinde onlara bakmasının, ihtiyaçlarını gidermesinin doğru bir davranış olacağı vurgulanmıştır.

12- *İyilik ve ihsanını esirgememektir* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Evlatların hiçbir zaman ebeveynlerine karşı iyilik ve güzel davranışları da esirgememesinin icap ettiği dile getirilmiştir. Evlatların, ebeveynlerine karşı en önemli görevlerinden birisinin de onlara karşı iyilikte bulunma ve onlara karşı güzel davranışlarda bulunma olduğuna dikkat çekilmiştir.

13- *Onlara hiddetle bakmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.717).

14- *Onların yüzüne karşı yüzünü ekşitmeyip güleç yüzle ve tatlı sözle hatırlarını hoş etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Yukarıda yer alan 13 ve 14. maddede evlatların ebeveynlerine karşı davranışlarında her daim, onlara karşı güler yüzle, tatlı dille, nezaketli ve kibar davranmaları gerektiği, asla onlara karşı öfkeli ve sinirli bakışlarla bakmamaları gerektiği de belirtilmiştir. Aslında bu öneri verilirken bunun, ebeveyne karşı doğal ve aslında olması gereken bir davranış biçimi olarak var olmasının icap ettiği de belirtilmek istenmiştir.

15- *Emirleri olmadıkça gurbete gitmeyip yanlarında kalmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Eserde evlatların, her işinde ve davranışında ebeveynlerinin rızasını ve gönül hoşluğunu dikkate alması gerektiğini vurgulayan İbrahim Hakkı, evlatların ebeveyninden izinsiz olarak bir yere gitmemesinin, onların haberi olmadan yanlarından uzaklaşmamasının doğru olacağına da dikkat çekmiştir. Çünkü her işinde, her hareket ve davranışında ebeveyninin hoşnutluğunu gözeterek evlatların her daim başarı ve mutluluğu elde edecekleri vurgulanmak istenmiştir.

4.1.1.2. Akrabalara Karşı Davranış Adabı

Akrabalık, şüphesiz ki toplumumuzda önemli bir yere sahiptir. Çünkü geleneklerimiz ve yaşam tarzımız, kültürel yapımız gereği akrabalık ve akrabalık bağı oldukça büyük önem teşkil etmektedir. *Marifetnâme*'de akrabalık konusu da ele alınmıştır ve akrabalık ilişkilerinin önemine dikkat çekilerek akrabalara nasıl davranılması gerektiği gibi konulara açıklık getirilmiştir. Eserde, akrabayla olan iletişimin tatlı dille olması, akrabaya sık ziyaretin önemli olduğu ve akrabalar arasında yardımlaşma ve dayanışmanın olması tavsiye edilmiştir:

1- *Kişi, akrabasını ziyaret edip onlara tatlı söz söylemelidir. Akrabaya mümkün ise ya haftada bir ya ayda bir veya senede bir kere ziyaret et. Eğer mümkün değilse, ziyarete karşılık onlara birer hediye ya bir mektup veya birer selam gönder (Marifetnâme, 2015, s.728).*

İbrahim Hakkı *Marifetnâme*'de, akrabalara karşı nasıl davranılmasının doğru olacağını, onlara karşı ne görevlerin olduğunu açık bir şekilde anlatmıştır. Eserde, ilk olarak akrabalara karşı tatlı dilli ve güleryüzlü olunması gerektiğinin altı çizilmiştir. Her insana tatlı dilli ve güleryüzlü olmanın doğru ve yerinde bir davranış olacağı şüphesizdir. Aynı durum akrabalara karşı olan davranışlarımızda daha da önem kazanmaktadır. Kişinin ailesinden sonra en yakını olan kişiler akrabaları olduğu için onlara karşı tatlı dili, güleryüzü, nezaketi ve saygıyı elden bırakmamanın önemine değinilmiştir. Ayrıca akraba ziyaretlerinin muhakkak olmasını da dile getiren İbrahim Hakkı, bu ziyaretlerin haftada, ayda ya da yılda en az bir defa da olsa yapılması gerektiğini belirtmiştir. İbrahim Hakkı bunu ifade ederken aslında, akraba ziyaretlerinin; insanlar arasında iletişimin kopmamasını, insanların birbirleriyle yakınlaşmasını, birbirlerini aynı aileden bilip sahiplenmesini sağlaması yönünden önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca, akraba ziyaretlerinin gerçekleştirilemediği durumlarda ya da bu ziyaretlerin uzaklık veya başka engel oluşturan durumlar karşısında ise, akrabalara hediye almak, onlara selam göndermek gibi davranışların yapılmasının da önemine değinilmiştir. Çünkü akraba ziyareti yapılamadığı durumlarda bu gibi davranışların sergilenmesinin, akrabalık bağlarının kopmamasını sağlaması yönüyle de önemli olduğu belirtilmek istenmiştir.

2- *Kendi aşiret ve kabilesi ve yakın akrabası ile yardımlaşma ve dayanışmada tek gönül, tek yön ve tek el olmalıdır. Şu hâlde insan, akrabasına kendi gereksinimlerinden bir şey teklif etmeyip mihnetlerinden onları rahat bıraksın. Onların gamları ile gamlanıp sevinçleri ile sevinçlensin. Bayram günlerinde birbirinin ziyaretine gitsin. Onlar geldiklerinde sevinçleri ile sevinsin. Ayağa kalkıp güler yüzle konuşsun. Giderlerken beraber gidip kapıya kadar uğurlasın (Marifetnâme, 2015, s.728).*

İbrahim Hakkı, akrabaların birbiriyle yardımlaşmadan kaçmamasının önemine, birbirlerine sıkıntılarında üzüntülerinde destek olmaları gerektiğine de değinmiştir. Arapça bir kelime olan akraba kelimesi, anlam itibarıyla de yakınlık anlamına

gelmektedir. Akrabalığın temel noktası yakınlık olduğuna göre, akrabaların birbiriyle her anlamda ve her zaman yakınlık ve samimiyet içinde olmalarının bir gereksinim olduğu ifade edilmek istenmiştir. Akrabaların, ihtiyaçları olduğunda birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamaları gerektiğine değinilerek her ihtiyaç duyulduğunda, akrabaların birbirlerini rahatsız edip talepte bulunmalarının da yanlış olduğuna dikkat çekilmiştir. Akrabalardan bir yardım ya da destek talep edildiğinde onların da durumu ve şartları göz önüne alınmasının doğru olacağı ifade edilmiştir. Eğer karşı tarafın da bir sıkıntısı ya da güç bir durumu varsa akrabalar bundan kaçınmalıdır. Aynı zamanda akrabaların birbirlerinin sorunlarıyla, üzüntüleriyle ilgilenerek birbirlerine destek olması ve birbirlerinin sorunlarına, sıkıntılarına çözüm bulması gerektiğine de dikkat çekilmiştir. Ayrıca, birbirlerini sık ziyaret ederek aralarındaki bağın zayıflamamasını sağlamanın önemine ve ziyarete gelen akrabalarla ilgilenmenin, onları hoş bir şekilde karşılayıp, ağrılayıp, yolcu etmenin de gerekli bir davranış olmasına vurgu yapılmıştır.

3- *Akrabasına düşen ihtiyacını reddetmeyip yapmaktır. Zira onları reddetmek, bağı koparmaktır. Onun için akrabaların komşuluğu mekruh sayılmıştır ki her gün görüşmekle muhabbetleri noksan kalmasın ve hürmetleri kalkıp bağı kopmasına sebep olmasın* (Marifetnâme, 2015, s.728).

Eserde, akrabalık ilişkilerine dair eğitsel bilgiler verilirken konuya farklı ve ince bir noktadan da bakış açısı getirilmiştir. Maddede ilk olarak akrabaların birbirlerine karşı üzerine düşen görevleri yerine getirmede uzak durmaması, bu görevleri reddetmeyerek yerine getirmesi gerektiğine değinilmiştir. Çünkü akrabalık, daha önce de belirtildiği gibi yakınlık anlamına gelen bir kelimedir. Akrabalığın gereği de akraba olunan kişilerle sıklıkla görüşmek, onların yardımlarına ve ihtiyaçlarına koşmaktır. Eğer akrabalar, birbirleriyle olan bu tür ilişkilerini keserlerse arada soğukluk oluşacağından dolayı akrabalık bağının zayıflayarak kopacağı belirtilmiştir. Maddede dikkat çekilen diğer husus ise, akrabaların birbirleriyle komşu olmalarının, komşuluk yapmalarının bazı sorunlar ortaya çıkarabileceğidir. Akrabalar zaten doğal olarak bir yakınlığa sahip oldukları için ilaveten bir de komşu olduklarında aradaki saygı ve hürmetin zedelenebileceğine, hatta bu yüzden aradaki akrabalık bağının kopabileceğine de dikkat çekilmiştir. Bu yüzden akrabaların komşu olmalarının ortaya sorunlar çıkarabileceği belirtilmiştir. Ayrıca akrabaların birbirlerine yardımda bulunmada kaçınmamasının doğru olacağına da vurgu yapılmıştır.

4- *Babasından sonra amcasına, büyük kardeşine ve halasına hürmette, itaat ve hizmette babasına davrandığı gibi davranmaktır. Onlar da şefkat ve merhamette evladı gibi muamele etmelidir* (Marifetnâme, 2015, s.728).

İbrahim Hakkı, kişinin babasından sonra amcasına, büyük olan kardeşine ve halasına babasına davrandığı gibi davranıp ona göstermiş olduğu hürmeti, itaati, saygıyı, yaptığı hizmeti göstermesinin icap ettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde amcanın, büyük kardeşin ve halanın da bu kişiye karşı aynı şekilde hürmetle, şefkatle ve sevgiyle yaklaşmasının doğru bir davranış olacağı vurgulanmak istenmiştir. Çünkü amca ve hala baba tarafından kişiye en yakın olan, bir anlamda onun yerine konulan kişilerdir. Bu yüzden karşılıklı olarak hürmet, saygı ve sevgi kaybedilmemelidir.

5- *Anasından sonra dayısını ve teyzesini, anası gibi görmeli; onlar da ona izzet ve şefkat etmelidir* (Marifetnâme, 2015, s.728).

Yukarıdaki maddede olduğu gibi bu defa da duruma anne tatarından bakılmıştır. Anneden sonra dayının, teyzenin anne gibi görülmesinin önemine dikkat çekilmiştir. Çünkü anne tarafından kişiye en yakın olanlar dayı ve teyzedir. Kişi, dayısına ve teyzesine saygıda, hürmette herhangi bir kusur göstermemesi icap ettiği gibi, teyze ve dayının da o kişiye karşı şefkat ve ilgiyi elden bırakmaması gerektiğinin icap ettiği vurgulanmıştır.

6- *Kişi, akrabasını esir olmuş bulduysa satın alıp azat etmelidir* (Marifetnâme, 2015, s.728).

7- *Akrabanın her eziyetine tahammül edip acı sözlerini yutmalıdır. Hastalarını görüp, cenazelerine gidip vasiyetlerini tutmaktır. Zira akraba, birbirinden sıla-yı rahim ikramını kemâli ile tutmayı ümit etmelidir. Ümit ettiklerinin aksi çıktığında hısnı koyup düşmanlığa başlarlar. Şu hâlde, akrabalarla onların ehli ve evladı ile güzel davranılmalıdır ki hısnılık husumete dönmeyip sıla-yı rahim etsinler. Cesetlerin şerrinden selamet bulalar* (Marifetnâme, 2015, s.728).

İbrahim Hakkı'nın eserde dikkat çektiği bir başka husus ise, akrabaların kırııcı veya hoş olmayan sözleri, davranışları olduğunda görmezden gelerek onları affetmenin doğru olacağıdır. Akrabalardan biri hasta olduğunda ziyaretine gidilmesinin, akrabalarından birinin cenazesi olduğunda katılmanın ve ziyaretin elden bırakılmamasının önemine de dikkat çekilmiştir. Doğal olarak akrabalık ilişkilerinin bunu gerektirdiği ifade edilmek istenmiştir. Ayrıca, akrabaların birbirleriyle olan ilişkilerinde ölçüyü

gözetmelerinin faydalı olacağı da bildirilmiştir. Çünkü akrabalık yakın ve samimi ilişkileri beraberinde getirdiğinden dolayı, akrabalık ilişkilerinde oldukça temkinli, saygı ve nezaketi aşan davranışlar içinde olunmaması gerektiği ifade edilmiştir. Eğer ilişkilerde aşırı, gereksiz ve saygıdan uzak bir davranış içinde bulunulursa, bu durumun beraberinde bazı kırılmalara veya yanlış anlaşılmalara neden olabileceğinden dolayı akrabalık ilişkilerine zarar vererek akrabalık bağlarının kopabileceğinden dikkat çekilmiştir.

4.1.1.3. Dosta – Arkadaşa Karşı Davranış Adabı

Dostlar ve arkadaşlar; kişinin ailesinden sonra en çok güvendiği, düşüncelerine önem verdiği, en çok paylaşımında bulunduğu kişilerdir. Toplumumuzda dostluk ve arkadaşlık oldukça önemli bir yere sahiptir. *Marifetnâme*'de dostlara karşı davranış adabı oldukça yalın ve eğitici bir üslupla karşımıza çıkmaktadır. Eserde; dostuna karşı iyi davranmak, kusurlarını örtmek, hakkında iyi düşünmek, iyi ve kötü günde yanında olmak, sırrını kimseye söylememek gibi davranışların, iyi bir dostluğun oluşması ve sürmesi için gerektiği izah edilmiştir:

1- *Mal ve mülkünü dostuna bahşedip rızasına vermektir. Bu mümkün olmadı ise malının fazlasıyla ihtiyacını gidermektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

İbrahim Hakkı, dostluğun ve arkadaşlığın önemli kavramlar olduğuna eserinde sıkça değinmiştir. İlk olarak kişinin arkadaşlarının maddi sıkıntılarında onların yanında olmaları gerektiği ifade edilmiştir. Kişinin sahip olduğu zenginliğin, malın bir kısmını arkadaşının problemlerini halletmesi için ona vermesinin doğru olacağı belirtilmiştir. Çünkü arkadaşlığın sadece hem iyi hem de kötü günde birlikte olmayı gerektiren bir kavram olduğu belirtilmek istenmiştir.

2- *Dostunun zor durumunda iltimastan önce tedbirlerle yardımına gitmektir. Eliyle ya da diliyle ona yardım etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Kişinin dostuna karşı bir başka davranış önerisi ise şöyledir: Kişinin dostu güç bir durumla karşı karşıya kaldığında, ona doğrudan ve açık destek vermekten ziyade ona ilk olarak dolaylı yollardan, konuşma ve hâl, hareket gibi, destek verilmelidir. Çünkü bir dosta karşı açık olarak verilebilecek bir destek her zaman olumlu sonuçlar alınmasını sağlayamayabilir. Bu nedenle bir dostun yaşamış olduğu ya da yaşayabileceği muhtemel sıkıntı ve sorunlar karşısında ilkönce onu, bu olumsuz durumlardan kurtarabilecek tedbirleri almanın doğru olacağı vurgulanmıştır.

3- *Dostunun her sırrını herkesten gizlemektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Sır saklamanın ve sırrı kimseyle paylaşmamanın önemine eserde sıkça belirten İbrahim Hakkı, dostların sırlarını saklamanın önemine de değinmiştir. Dost, kişinin kendisine en yakın gördüğü ve güvendiği kişi olması yönüyle onun sırrını, saklı kalması gereken her sözünü saklaması, kimseyle paylaşmaması gerektiği anlatılmak istenmiştir.

4- *Dostunun ayıplarını örtmektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Yukarıdaki maddede, dostların sırlarının saklanması ve kimseyle asla paylaşılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu maddede ise yukarıdaki maddeye ilaveten dostların hata ve ayıplarını da örtmenin doğruluğuna değinilmiştir. Herhangi bir dostun veya arkadaşın hata ve ayıpları örtülerek onun mahcup olmamasının sağlanması gerektiği ve böyle davranmanın hata ve ayıpları düzeltme şansı vermek bakımından da daha yerinde bir davranış olacağı anlatılmak istenmiştir.

5- *Halkın ona gam veren sözlerini ondan gizlemektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Bir dostun veya arkadaşın arkasından onu üzebilecek, kırabilecek olan sözleri işitildiğinde, öğrenildiğinde ona bu sözleri söylemenin doğru olmayacağı ifade edilmiştir. Çünkü kişinin dostu bu sözleri işitince üzülebilecektir. Ancak işitilen bu sözlerin uygun bir ortamda ve dille anlatılmasının da uygun olacağı belirtilmek istenmiştir.

6- *Halkın onu methinden, ona sürür veren sözü söylemektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Kişinin dostu eğer toplum içinde methedilip hakkında güzel şeyler söyleniyorsa, onu sevindirecek, neşelendirecek, gururlandıracak olan sözleri ona iletmenin daha doğru olacağı belirtilmiştir. Çünkü gereksiz iltifat işitmek belki dostu yanlışla sürükleyebilir. Ancak onu sevindirecek, gururlandıracak olan sözler ona iletildiğinde ise yapmış olduğu doğru ve güzel davranışların toplum tarafından takdir gördüğünü anlayarak doğru hareket ve davranışlarına devam edeceği vurgulanmıştır.

7- *Arkadaşının sözünü can kulağı ile dinlemektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Bir kişi konuşurken onu saygı içinde ve dikkate alarak dinlemenin önemine eserde çoğu yerde rastlanmaktadır. Aynı şekilde bir arkadaşın veya dostun konuşması esnasında onu ciddi bir şekilde dikkate alarak can kulağıyla dinlemenin önemine değinilmiştir. Çünkü kendisinin dost ya da arkadaş olduğunu bilen bu kişi, karşıdakinin

dikkatsiz ve onu umursamaz tavırlar ile dinlemesinden dolayı gönlünün kırılabileceği ve hoş bir durumun ortaya çıkacağı anlatılmak istenmiştir.

8- *Dostunun sözüne müdahale ve muaraza etmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Kişinin dostu konuşurken sözünün kesilmemesi ve onunla kavga eder ya da tartışır gibi konuşulmaması gerektiği de dile getirilmiştir. Böyle bir davranış elbette kırıncı ve şık olmayan bir durum meydana getirecektir. Bu davranış önerisi herkese karşı olması gerektiği gibi dost ve arkadaşlara karşı ise böyle davranmanın daha da önemli olduğuna dikkat çekilmiştir.

9- *Dostunu gökçek adıyla, yani kendine hoş gelen lakabıyla davet eylemektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Kişinin, dostuna her daim güleryüzlü olması, iltifat ve hoş lakaplarla seslenmesinin doğru ve hoş bir davranış olacağı ifade edilmiştir. Dosta karşı ne kadar hoş seslenmeler ve lakaplarla yaklaşılsa aradaki muhabbetin o kadar artacağı belirtilmek istenmiştir. Çünkü dostluğu pekiştiren, sağlamlaştıran bu gibi davranışlardır.

10- *Dostuna öğüt gerekirse lütuf ve rıfk ile nasihat etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Eğer kişi, bir dostuna öğüt vermesini veya onu uyarmasını gerektiren bir durumla karşılaştığında, ona tevazu ve yumuşak bir üslupla onu kırmadan, incitmeden uyarması, yaptığının yanlış olduğunun söylenmesinin icap ettiği belirtilmiştir. Çünkü insanlara öğüt verilirken ya da insanlar uyarılırken ne kadar alçakgönüllü olunup samimiyet içinde davranılırsa o kadar olumlu sonuç alınacağı muhakkaktır.

11- *Dostunun iyiliği için meth ve sena söylemektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Dostun iyiliği ve onun daha güzel davranışlar sergilemesi, bu durumun devam etmesi bakımından ona hoş sözlerin söylenmesinin, hoş davranışlarda bulunmanın doğru olacağı da belirtilmiştir. Ne kadar hoş sözler söylenip ne kadar iyi davranılırsa o kadar şık ve doğru davranışlar görüleceği, sözler işitileceği şüphesizdir.

12- *Dostunun gıybeti olduğunda düzeltmektir* (Marifetnâme, 2015, s.732).

Bir dostun hakkında doğru ve hoş olmayan sözler konuşulduğunda bunun yanlışlığı dile getirilerek doğru olanın söylenmesinin sağlanmasının gerekliliğine de vurgu yapılmıştır. Yanlış bir bilginin ya da sözün o ortamda düzeltilmesi için duruma müdahil olunmasının doğru olacağı belirtilmiştir.

13- Dostunun kusurlarını göz yumarak affetmektir (Marifetnâme, 2015, s.732).

Dostun kişiye karşı yapmış olduğu hatalarının görmezden gelinerek onun affedilmesinin icap ettiği ifade edilmiştir. Dostun kusurlarını uygun bir dille söyleyerek bu hatalarından döndürülmesinin sağlanması 10. maddede anlatıldığı gibi yumuşak ve nazik bir dille uyarılarak bu hatalarını düzeltmesi istenerek dost affedilmelidir.

14- Dostunun hüznüyle üzülmektir. (Marifetnâme, 2015, s.732).

15- Dostunun süruruyla sevinmektir (Marifetnâme, 2015, s.732).

Yukarıda yer alan 14 ve 15. maddede kişinin, dostlarının üzüntüsüyle üzülmeyen, sevinciyle sevinmenin icap ettiğine değinilmiştir. Çünkü dostlar, kişinin en yakınında olan, onların iyi ve kötü günlerinde her daim yanında olan kişiler olması nedeniyle, kişinin de dostunun her üzüntülü ve neşeli anında yanında olarak o duyguları birlikte yaşamasının hoş ve doğru bir davranış olacağı vurgulanmak istenmiştir.

16- Dostunun ona yalnızken açıkladığını gizlemektir (Marifetnâme, 2015, s.732).

Kişinin dostu ona, yalnızken sır olmayan fakat önemli ve gizli kalması daha doğru olan bir şeyler söylediğinde onu kimseyle paylaşmamak gerektiği de ifade edilmiştir. Çünkü dostlar birbirlerini en yakın ve ne güvenilir kimseler olarak gördükleri için bu rahatlıkla söyledikleri şeylerin kimse tarafından duyulmamasını, bilinmemesini istemeleri gayet doğaldır. Bu yüzden, yalnızken birlikte konuşulan şeyleri de kimsenin yanında konuşmamanın doğru bir davranış olacağı belirtilmiştir.

17- Dostunun yanında ve gıyabında aynı olup gizli ve açık ona hayır sanmaktır (Marifetnâme, 2015, s.732).

Kişinin, dostu yanında veya yanında olmadığı zamanlarda da aynı şekilde iyi niyetli olup, hakkında iyi düşünüp öyle davranılıp hareket edilmesi gerektiği de ifade edilerek dostlar hakkında her daim güzel düşüncelere sahip olmanın önemine dikkat çekilmiştir.

18- Dostuna kendi hacetinde bir nesne teklif etmeyip kendi mühimmatından onun kalbini rahat eylemektir (Marifetnâme, 2015, s.732).

Kişinin dostuyla olan ilişkisinde kendi ihtiyaçlarını göz önüne alıp kendi için dostundan bir şeyler istememesi gerektiği; aksine dostunun ihtiyaçlarını gözetip onun için gerekli olan şeyleri onun için tedarik etmek gerektiği anlatılmak istenmiştir.

19- *Dostu geldiğinde neşeyle ayağa kalkmaktır. Selamını almaktır* (Marifetnâme, 2015, s.733).

Kişi, dostu yanına geldiğinde bundan memnuniyet ve sevinç duyduğunu ona hissettirerek, davranışlarıyla bunu göstererek karşılaması gerektiği ve de selamını alarak buyur etmesinin doğru bir davranış olacağından da söz edilmiştir.

20- *Dostuna mecliste yer açmaktır veya kendi yerini ona vermektir* (Marifetnâme, 2015, s.733).

Bir ortamda bulunulduğunda dostun da o ortama girdiğini gören kişi, ona hemen bir yer göstermesinin, ayrıca eğer yer yoksa ona kendi yerini vererek ağırlamasının icap ettiği de belirtilmiştir.

21- *Dostunun hâl ve hatırını, evlat ve etbâını sormaktır* (Marifetnâme, 2015, s.733).

Kişinin, dostuyla karşılaştığında, bir araya geldiğinde onun hâlini, hatrını, ailesi ve yakınlarının durumunu sormasının dost nazarında hoş karşılanacağı ifade edilmek istenmiştir. Ayrıca bu gibi davranışların dostlar arasındaki hukuk ve muhabbetin sürekliliği açısından da önemi vurgulanmak istenmiştir.

22- *Dostunun sözünü tasdik edecek söz söylemektir* (Marifetnâme, 2015, s.733).

Dostların konuşmalarının ciddiyet içinde dinlenilmesine daha önce değinen İbrahim Hakkı, bu defa da dostların konuştuğu doğru olan sözlerin onaylanarak dinlenilmesinin de dostlar tarafından iyi karşılanarak bu durumun hoşlarına gideceği de belirtilmek istenmiştir. Ayrıca dostların konuşmuş olduğu doğru sözleri onaylayan, doğrulayan sözler söylemenin de doğru bir davranış olacağı ifade edilmiştir.

23- *Dostu ayağa kalktığında onu uğurlamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.733).

Dostla birlikte olunan bir ortamda kişinin, dostu ayağa kalkıp çıkmak istediğinde ona eşlik edilerek aynı şekilde ayağa kalkıp onun uğurlanmasının da icap ettiği belirtilmiştir. Çünkü dost, kişinin en yakınında olan insanlardan biri olduğu için böyle bir davranışın doğal bir şekilde olması gerekmektedir.

24- *Velhâsıl, kendisi için sevdiği muameleyi dostuna eylesin ki dostluğuna sadık ola. Zira ki canına sandığını dostuna sanmayanın dostluğu bozulur* (Marifetnâme, 2015, s.733).

İbrahim Hakkı, kişinin kendisi için istediğini dostu için de istemesi gerektiğini ifade etmiştir. Dost, daha önce de izah edildiği gibi kişinin ailesinden sonra en çok

güvendiği, samimiyetine en çok inandığı kişidir. Bu yönüyle kişi, kendi adına ne gibi güzellikler, istekler diliyorsa bunu dostu için de dilemesi, istemesi gerektiğine değinilmiştir. Ancak bu şekilde gerçek bir dostluk oluşacağı belirtilirken bunun aksi bir durumda ise dostluğun anlamını yitirebileceği ve dostluğun zaman içinde yok olabileceği vurgulanmak istenmiştir.

25- Dostunun ölümünden sonra onun ehli ve evladyıla ve sevdiği akrabalarıyla bile iyi geçinmektir (Marifetnâme, 2015, s.733).

Kişinin dostu vefat ettiğinde onu her daim iyi anarak, hakkında güzel şeyler konuşarak onu yâd etmek icap etmektedir. Ayrıca vefat eden dostun ailesine, yakınlarına hatta sevdiği akrabalarına bile destek olunarak onlarla iletişim hâlinde olmanın doğru, şık ve yapılması gereken bir davranış olduğu anlatılmak istenmiştir.

Arkadaş çevresi ve dostlar insan hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Arkadaşlar ve dostlar, iyi günde kötü günde kişinin yanında olan vazgeçilmezlerdir. Onlara karşı her zaman iyi niyet içinde olmak, onlara elden geldiğince yardımcı olmak ve onlara karşı doğru davranışlar sergilemek gerekir. Bir çalışmada, bir işte onları geride bırakıp önüne geçmek için gizli ve kötü düşünce içinde olunmamalıdır. Unutulmamalıdır ki dostlar, her zaman bulunmayacak kadar değerli ve önemli kişilerdir (Marifetnâme, 2015, s.753).

4.1.1.3.1. Dost – Arkadaş Seçimi

Dost – arkadaş kavramı her insan için önemlidir. Çünkü dostlar – arkadaşlar, iyi günde de kötü günde de her zaman kişinin yanında olur ve destek olurlar. Eserde, dost - arkadaş kavramı üzerinde de önemle durulmuştur. Dost – arkadaş seçiminde dikkat edilecek bazı hususlar izah edilmiştir. Bunlar arasında, dost – arkadaş olarak seçilecek kişilerin akıllı ve zeki olması, güzel ahlaklı olması, insani değerlere sahip olması, kanaatkâr ve dürüst olması gibi özelliklerin aranmasının doğru olacağı belirtilmiştir:

1- Akıldır. O hâlde, ahmakla sohbetle hayır bulunmaz. Zira onun en güzel belirtisi, sana menfaat murat ederken zarar ettiğini, bilmemesidir (Marifetnâme, 2015, s.731).

Kişini arkadaş seçerken o kişide dikkat etmesi gereken hususların başında o kişinin akıllı ve zeki olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Aklını kullanamayan, ahmak olan kişilerin arkadaşlığından her daim zarar geleceği, güzellik yapmak ya da yardımcı

isterken kişiye daha çok zararının dokunacağı belirtilerek böyle kişilerle arkadaşlık yapılmamasının doğru olacağı vurgulanmak istenmiştir.

2- *Güzel ahlâktır. O halde kötü huylu olan kimseden vefa ve safa gelmez. Kötü huylu gazap ve şehvetine malik olamayan kişidir. Şu hâlde öyle bir kimseyi arkadaş edin ki sen hizmet edince seni korusun. Sen onunla ülfet eyledikçe o sana ziynet verip tatlı söylesin. Senden bir iyilik görünce, onu saysın ve bir kötülük görünce onu kapasın* (Marifetnâme, 2015, s.731).

Eserde, arkadaş olarak seçilecek kişinin güzel ahlaka sahip olmasının ve vefa bilen biri olmasının gerekliliğine de vurgu yapılmıştır. Güzel ahlaka sahip olan kişinin arkadaş olarak seçilmesi durumunda, ona karşı edilen iyilikleri, güzellikleri, ona sıcak davranmanın önemini bileceğinden dolayı o kişinin de arkadaşına o yönde, iyi davranıp onun yaptığı iyilik ve güzelliklerin kıymetini belirtilmiştir. Ayrıca böyle bir tabiata sahip kişinin, arkadaşının kusuru ya da hatası olduğunda da onu affedip hatasını kapatacağına vurgu yapılarak arkadaş seçilecek kişide güzel ahlak aranmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

3- *Salâhtır. O hâlde bir büyük günah üzerinde ısrar eden fasık ile dost olma. Hak'tan korkan, isyanında ısrar etmez. Hâlbuki Hak'tan korkusu olmayan kimsenin gailinden emin olunmaz. Zira o, arazların değişimi gibi değişici olur; yanında kalmaz* (Marifetnâme, 2015, s.731).

İbrahim Hakkı, dinine bağlı olan, iyilik yapmayı seven kişilerin arkadaş olarak seçilmesinin doğru olacağını; dinine uzak olan, kötülüklerle içi içe olan ve günah işleyen kişilerle ise arkadaşlık yapmanın yanlış olacağına dikkat çekmiştir. İçinde Allah korkusu olan kişilerin arkadaşına zararının dokunmayacağı; ancak içinde Allah korkusu olmayan kişilerin ise, sürekli değişken bir yapıya sahip oldukları için ve ne zaman ne yapacağının belli olmadığından dolayı, arkadaşına zararının dokunacağı vurgulanmak istenmiştir. Bu yüzden arkadaş olarak seçilecek kişinin içinde Allah korkusu olması gerektiği anlatılmak istenmiştir.

4- *Kanaattir. O hâlde, dünyaya düşkün ile yakın olma. Onun sadakati zaildir. Hâris ile arkadaşlık, öldürücü bir zehirdir. Tabiatı bukalemuna benzer, arkadaşlarından habersizdir, birbirinden huy ve haslet uğurlamakta da mahirdir. O hâlde hâris ile arkadaş, elbette hâris olur. Nitekim zahidin yakını zahittir* (Marifetnâme, 2015, s.731).

Arkadaş olarak seçilecek kişide kanaat kavramının önem arz etmesi gerektiğine dikkat çekilerek dünya işlerine ve hâline fazla düşkün olan kişinin sadakatının güvenilirmez olduğu ve bu sadakatının geçici olduğuna dikkat çekilmiştir. Böyle kişilerin bir anının bir anını tutmadığı, arkadaşlarının durumlarından habersiz olduğu ve de iyilik yapmayı, güzel ahlaka sahip olmayı ilke edinmediği için böyle kişilerin arkadaş olarak seçiminde uzak durulması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca fazla hırslı olan kişilerin de kişiyi hırslı olmaya sürükleyebileceği ihtimalinden dolayı böyle kişilerle de arkadaşlık yapmanın uygun olmayacağına işaret edilmiştir.

5- *Doğruluktur. O hâlde yalancı ile dost olma çünkü o, kötüdür. Baştan ayağa şomdur. Zira onun sana ırağı yakın, yakını ırak etmesi malumdur* (Marifetnâme, 2015, s.731).

Ayrıca, dost ve arkadaş seçerken görünüşlerine aldanmamak gerektiği, onları iyice izleyip sonra dost ya da arkadaş olmayı tercih etmek gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü görünüşte dost gibi olup aslında içinde düşmanlık barındıran sahte kişiler de olabileceğine dikkat edilmesi gerektiği izah edilmiştir:

İnsanlardan çekin çünkü kötülüğü sadece görünüşte dost olanlardan, görürsün. Sadece arkadaşın sana yardım eder. Bilmediğin dilleri ile dostluk gösterirler, gönülden düşmanlık ederler. O hâlde kudretin oldukça bu tiplerden uzak ol ki kötülüklerinden selâmet bulasın. (Marifetnâme, 2015, s.733)

Eserde, arkadaş seçilirken o kişinin ilkönce sadakate önem vermesi gerektiğine dikkat çekilerek yardımseverlik yönü olan, arkadaşlarına sahip çıkan, arkadaşlarının hakkını koruyan ve gözeten kimselerin arkadaş olarak seçilmesinin daha doğru ve uygun olacağı vurgulanmıştır (Marifetnâme, 2015).

4.1.1.3.2. Dost ve İnsan Tipleri

Eserde, dost tipleri verilerek bu tiplerin sahip olduğu bazı özellikler verilmiştir. İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme*'de vermiş olduğu dost tipleri ve bu dost tiplerinin ifade ettiği özellikler şöyledir:

Dostlar üç türdür:

1- *Sana Ahiret kardeşidir. O durumda onda ancak diyanet ararsın* (Marifetnâme, 2015, s.731).

İbrahim Hakkı'nın bahsetmiş olduğu ilk dost tipi, dinine bağlı bir hayat süren ve tüm işlerinde dininin gerekliliklerini yerine getirmekle meşgul olan dost tipidir. Böyle

bir dost, kişiye Allah'ı hatırlatır, her işinde Allah'ın rızasını gözetmede kişiye yardımcı olur ve ahiret için kazanımlar elde etmesini sağlar. Aynı zamanda kişiye, dinini bilmesinde ve dinî vecibelerini yerine getirmede bir rehber olmasını sağlaması yönüyle de oldukça önemli bir dost tipi olduğu belirtilmek istenmiştir.

2- *Dünya kardeşidir. O zaman onda ancak güzel ahlak ararsın* (Marifetnâme, 2015, s.731).

Eserde bahsedilen diğer bir dost tipi ise kişiye dünya hayatında yanında olan, onunla güzel vakitler geçiren, onu sahiplenene dost tipidir. Böyle dostlar dinî anlamda belli bir yeterlilikte ve hassasiyette olmasa da kişiye iyiliklerde bulunması, ona dünya işlerinde elinden geldiğince yardımcı olması, güzel bir ahlaka sahip olması ve sahip olduğu bu güzel ahlakla kişiye örnek olması yönüyle de bu dost tipinin de önemine vurgu yapılmıştır.

3- *Ünsiyet kardeşidir. O zaman onda ancak şerrinden selâmet bulmak ararsın* (Marifetnâme, 2015, s.731).

İbrahim Hakkı son olarak vermiş olduğu dost tipinin ise, sadece alışkanlık veya yakınlık duymaktan dolayı arada dostluk kurulan kişiler olduğudur. Bu tip dostların kişiye gerçekten faydası mı dokunan yoksa zararı mı dokunan kişiler olduğunun belli olmamasıdır. Böyle dostların ne zaman faydasının veya zararının dokunacağı bilinmemekle birlikte daha çok kişiye olumsuz durumlar oluşturabilme ihtimalinin daha fazla olduğu belirtilmiştir. Çünkü bu tip dostlukların temelinde dinî hassasiyetler, güzel ahlak, güven gibi konularda tam anlamıyla bir emin olma durumu olmadığı için bu gibi dost tipine sahip olan kişilere karşı daha temkinli olunması gerektiği anlatılmak istenmiştir.

İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*'de insan tipleriyle ilgili çeşitli bilgilere yer vermiştir. Eserde, dost ve arkadaş seçerken insan tiplerini de bilmenin önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Esere göre; insanların, sahip oldukları vasıflara göre üç tipte oldukları anlatılmıştır:

Gerçekten insan, yaratıklar konusunda üç derecede bulunur:

1- *Halkın hakkında Meleklerden İyilik Melekleri seviyesinde bulunmaktadır. Herkese iyilik yapmaya çalışıp kalplere sevinç sokmada imtihan etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.745).

Eserde verilen insan tiplerinden ilki, herkese iyilik yapan, insanlara yardımcı olmaya çalışan, insanları mutlu etmek için çabalayan insan tipidir. Bu gibi insanlar toplumda sevilen, saygı duyulan, herkes tarafından iyi insan olarak tanınan, bilinen kişiler olarak tanınır. Bu insan tipinin en ideal insan tipi olduğu, eserde vurgulanmak istenmiştir.

2- *Halkın hakkında cansızlar derecesine inmehtir ki onlara hayranı eriştirmez; lâkin şerrini da onlardan çeker* (Marifetnâme, 2015, s.745).

Eserde anlatılan diğer bir insan tipi ise insanlara hiçbir şekilde faydası dokunmayan, onlara iyilik, güzellik ve yardımda bulunmayan, kısaca insanlara hiçbir faydası olmayan insan tipidir. Ayrıca bu tip insanların kimseye faydasının dokunmadığı gibi kimseye zararının da dokunmadığı ifade edilmiştir. Ancak bu tip kişilerin ideal insan tipinde oldukça uzak olduğu da belirtilmek istenmiştir.

3- *Halkın hakkında yırtıcı hayvan, yılan ve akrep seviyesine düşmüştür ki ondan hayır umulmaz. Belki şerrinden korkulup çekinilir* (Marifetnâme, 2015, s.745).

Eserde son olarak anlatılan insan tipi ise, insanlar nazarında zarar veren, yırtıcı hayvan görünümünde olan insan tipidir. Bu gibi kişilerin insanlara hiçbir faydası ve iyiliğinin dokunmadığı gibi tam aksine onlara zarar verebilme, onları türlü olumsuzluklarla yüz yüze getirebilme ihtimallerinin olması yönüyle de toplum tarafından seilmeyen, uzak durulması gereken kişiler olarak görüldüğü belirtilmiştir. Sonuç olarak bu tipe sahip olan insanlardan uzak durulması gerektiği tavsiye edilmiştir:

O hâlde, eğer sen Melekler mertebesine yükselmeye kadir olmadınsa, bari cansızlar derecesinde kalasın. Sakın ondan yırtıcı hayvanlar derecesine ve zehirli derecesine inmeyip ondan çekinesin; Eğer iyiler derecesine kendine lâıyk gördünse, bari alçaklar derecesine inmeyi lâıyk görmeyesin ki ateşin dibine düşmeyesin (Marifetnâme, 2015, s.745).

İbrahim Hakkı yukarıda insan tiplerini anlattıktan sonra, bu insan tipleriyle ilgili bazı önerilere de yer vermiştir. Eğer iyi bir insan olmak, insanlara yardımcı olmak için çabalanıp bu gerçekleştirilemezse, en azından kimseye kötülüğünün de dokunmadığı insan olmak gerektiğini ifade etmiştir. Eğer insan kendini iyi bir insan olma yolunda ilerleyip bunu devam ettirmek istenirse de bunu aksatacak, bozacak hiçbir duruma meydan verilmemesi gerektiğini de belirtmiştir.

4.1.1.4. Komşulara Karşı Davranış Adabı

Komşuluk, Türk toplumunda ayrı bir önem ve değer verilen bir olgudur. Toplumumuzda komşuluk her ne kadar eskisi gibi olmasa da hâlâ muhafaza edilmektedir. Ancak toplumdaki kültür değişimleri ve bozulmaları nedeniyle bu kavram, günden güne önemini ve değerini yitirmektedir. İbrahim Hakkı yüzyıllar öncesinde bu duruma ilişkin görüş ve önerilerini dil getirmiştir. Komşuluk kavramının yaşaması ve ayakta kalması için ve komşuluk ilişkisinin nasıl olması gerektiğine dair bazı önemli didaktik bilgiler vermiştir. Bunlar arasında; komşuya maddi – manevi yardım etmek, ziyaret etmek, kötü günlerde yanında olmak, yumuşak sözlü ve güler yüzlü olmak gibi değerler yer almaktadır.

Komşunun, komşularıyla dostluğunun adap ve erkânı kırktır:

1- *Kişinin kendi evine bitişik olan evlerin sahipleri ve kendi kapısı karşısında bulunup kapıları görünen evlerin sahipleriyle kırk eve varıncaya dek -zımmi olanlar da- iyilik etmesi vaciptir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Komşuluğun önemine oldukça önemle dikkat çeken İbrahim Hakkı, ilk olarak kişinin evinin yanında bulunanlardan başlayarak onlara karşı iyiliğin, yardımın yapılmasını, onlara karşı ilgi ve alakanın kesilmemesinin önemini değinmiştir. Aslında komşuluğun ilk görevlerinden birinin bunlar olduğunu belirtmek istenmiştir.

2- *Komşularının ev ehline hıyanet etmeyip ırzlarını korumalıdır* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Eserde bahsedilen diğer bir komşuluk görevinin ise, komşularına sahip çıkarak, onları kötülüklerden koruyup kollayarak onların güvenliğini ve ırzlarını korumak olduğu ifade edilmiştir. Bu görev ifade edilirken aslında komşuların da kişinin kendi ailesinden birileri gibi görünmesi gerektiği vurgulanmak istenmiştir.

3- *Komşuların hizmetçilerine bakışını uzatmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.729).

4- *Yakın komşusu aç iken kendisi tok yatmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Kişinin komşusu, maddi ya da başka nedenlerden dolayı yiyecek içecek bulamayıp aç kalmışsa mutlaka ona yiyecek içecek verilerek bu ihtiyaçlarının giderilmesi icap ettiği vurgulanmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi komşular, aileden biri olarak görülmesi gerektiği için onların bu ihtiyaçlarını karşılanmasının doğru olacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu konuyla ilgili Peygamber Efendimizin de bir sözü

vardır: “Komşusu açken yatan bizden değildir”. Bu sözden hareketle bu durumun dinî bir yönünün bulunduğu, dinî bir anlam ifade ettiği de anlaşılmaktadır.

5- *Komşularını eliyle ya da diliyle incitmekten sakınmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Komşuların hiçbir surette sözlü ya da fiziki olarak incitilmemesi gerektiği de ifade edilmiştir. Çünkü komşular aslında akrabalarından sonra en yakın olunan kişilerdir. Hatta bazı durumlarda akrabalarından bile daha yakın olabilmektedirler. Bu gibi nedenlerden dolayı komşuların her daim iyi ve kötü günde kişinin yanında olması yönüyle onları her türlü incitecek ya da üzecek davranışlardan uzak durulmasının önemine dikkat çekilmiştir.

6- *Onların evine izinsiz bakmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Mahrem olan hiçbir şeye bakmanın, izlemenin doğru olmadığı gibi komşunun evini izleme, onların evine girip çıkanları gözetlemenin de doğru bir davranış olmayacağı belirtilmek istenmiştir. Her ne surette olursa olsun bir başkasının evine bakmak, onu izlemek ya da gözetlemek hoş olmayan bir hâldir.

7- *Komşularına az veya çok -zimmî olsalar da- hediye vermektir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Komşulara iyi ve güzel davranışlar sergileme, onlara her türlü yardımı etmenin yanında onlara hediye vermenin de güzel bir davranış olacağı belirtilmiştir. Hediyeleşmek insanlar arasında yakınlığın ve muhabbetin artmasını sağlayan bir etken olduğu şüphesizdir. Ayrıca hediyeleşmenin sünnet olduğu da dinimizce bilinmektedir. Bu yönüyle de komşulara hediye vermenin dinî bir çağrışım yaptığı da görülmektedir.

8- *Komşu çanağı göndermektir. Yani bir yemek pişirince yakın komşusuna hisse vermektir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Günümüzde, toplumumuzda yaygın bir gelenek olan eve pişen yemekten yakın komşuya tadımlık olarak yemek ikram etmek *Marifetnâme*’de de yer almaktadır. Bu geleneğin *Marifetnâme*’nin yazıldığı dönemde de yaşadığı görülmektedir. Komşuya evde pişen yemekten ikram etmek, hem komşuyla ilgi ve alakanın kesilmemesi, onun hatırlandığını göstermek amacıyla hem de pişen yemeğin kokusunun belki komşunun evine gidip onların canının çekmesine neden olabileceğinden dolayı, pişen bu yemekten komşuya ikram etmenin önemine vurgu yapılmıştır.

9- *Satın aldığı meyveden, gördüğü komşusuna hediye etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Yukarıdaki maddeyle yakın anlamda verilen bu maddede ise, ev için alınan meyvelerden eğer bir komşu görürse ona bu meyvelerden ikram etmek gerektiği belirtilmiştir. Çünkü yiyecek ve içeceğin her türlüünün insan nefsinin harekete geçirebilme ihtimalinden dolayı, bunlardan gören bir kimse olduğunda ikram etmenin doğru bir davranış olacağı anlatılmak istenmiştir.

10- *Komşuları borç isterlerse vermektir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Komşulardan herhangi biri maddi anlama sıkıntı ve zora girdiğinde, komşusundan borç almak istediğinde onu geri çevirmemek gerektiği, elden geldiğince bu sorununun çözümünde destek olunması gerektiği de belirtilmiştir.

11- *Komşuları muhtaç olurlarsa ihtiyaçlarını gidermektir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Kişinin, komşularının ihtiyaçları oluştuğunda onlardan yardım ve desteği esirgemeyerek onların ihtiyaçlarının karşılanmasında elden geleni yapmasının hoş ve güzel bir davranış olacağı belirtilmiştir.

12- *Komşularını bayramlarda ziyaret etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Bayram ziyareti toplumumuzda şüphesiz oldukça önem verilen değerlerden biridir. Bu değer, Marifetnâme'nin yazıldığı dönemde de var olduğu ve günümüze kadar geldiği görülmektedir. Bayram ziyaretleri en yakın çevreden başlayarak komşulara, hatta tanıdıklara kadar uzanan bir gelenektir. Bayram ziyaretleri insanlar arasındaki diyalogun kesilmeden devam etmesini sağlaması, sevgi ve bağlılığı artırmasının yanında dinî anlamda da gerekli olan bir değer olarak var olduğu belirtilmek istenmiştir.

13- *Komşusunun duvarına işememektir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Aslında bu maddede anlatılmak istenen şey komşunun evini, bahçesini ya da evinin çevresini kirletebilecek şeyleri evinin önüne, yakınına veya çevresine atmanın yanlış bir eylem olacağıdır. Bu yüzden komşunun evini veya çevresini kirletebilecek şeyleri atmamak gerektiği vurgulanmak istenmiştir.

14- *Komşusunun köpeklerine taş atmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Bu maddede ise anlatılmak istenen şey, komşunun hayvanlarına zarar verebilecek herhangi bir eylemin yapılamaması gerektiğidir. Çünkü komşunun herhangi

bir canlısına zarar vermek kendisine zarar vermekle eşdeğer bir anlam taşıyabileceği belirtilmek istenmiştir.

15- Komşularının duvarına vurmamaktır (Marifetnâme, 2015, s.729).

Bu madde ise yine hassas bir yaklaşım tarzıyla, kişinin hiçbir şekilde kendi evinde dahi olsa komşusunu rahatsız edecek derecede ses çıkarmaması, gereğinden fazla sesli konuşmamasının icap ettiği anlatılmak istenmiştir. Çünkü her ne olursa olsun hiçbir insanı rahatsız etmeye kimsenin hakkı olmadığı gibi hiçbir komşuyu da rahatsız etmeye kimsenin hakkı olmadığı vurgulanmıştır.

16- Komşularının evladını, kendi evlâdına dövdürüp sövdürmemektir (Marifetnâme, 2015, s.729).

Kişinin, kendi evladının komşusunun evladını dövdürmesine, ona kötü sözler söylemesine izin ve fırsat verilmemesi gerektiğine de değinen İbrahim Hakkı, bunun yanlış ve çirkin bir davranış olduğunu da belirtmek istemiştir.

17- Komşularından izinsiz kendi binasını, onların binası üzerine engel ve yüksek yapmamaktır (Marifetnâme, 2015, s.729).

İbrahim Hakkı'nın dile getirdiği farklı ve ince bir konu ise ev yapımında komşunun da durumunun gözetilmesidir. Ev yaparken komşunun evine engel olacak veya onun evinin görüntüsünü engelleyebilecek yapılaşmadan kaçınılmasının doğru olacağından da söz etmiştir. Böyle bir yapılaşmaya gidilirse komşunun bundan rahatsızlık duyacağı kesi olduğu için bundan kaçınılmasının icap ettiği vurgulanmıştır.

18- Komşularını, kendi duvarına ağaç çakmaktan men etmemektir (Marifetnâme, 2015, s.729).

Eserde yer alan başka bir husus ise, komşuların kişinin evini ya da evinin etrafını görsel olarak bozacak bir şey yapmasına izin vermemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Yani, komşunun kişinin evine, bahçesine ya da bunların etrafına düzeni bozacak şekilde herhangi bir nesne veya eylemde bulunmasına razı olmayıp komşunun uyarılarak bu gibi durumların önüne geçilmesinin doğru olacağı anlatılmak istenmiştir.

19- Komşularını kar ve yağmur serpintisi, su sıçraması gibi şeyler için sıkıştırmamaktır (Marifetnâme, 2015, s.729).

Komşuluğun bir başka önemli hususlarından birine daha değinen İbrahim Hakkı, komşusundan kişinin evine gelen su sıçraması, başka rahatsız edebilecek herhangi bir nesne ya da durum için komşuların üzerine gidilerek onlarla tartışmaya girmenin

yanlışlığını belirtmiştir. Böyle bir durum karşısında sessiz kalınarak komşularla söz kavgasına girmemenin doğru olacağını belirtmiştir.

20- Komşularına ayıp ve sırlarını sormamaktır (Marifetnâme, 2015, s.729).

Komşuların sırlarını ve ayıplarını araştırmak, öğrenmek kadar bunları öğrenmek için komşulara sormanın ad yanlış olduğu ifade edilmiştir. Çünkü her kim olursa olsun kimsenin ayıbını ve sırrını öğrenmeye çalışmanın oldukça çirkin bir şey olduğu ve bunu komşulara karşı yapmanın ise daha da büyük bir yanlış olduğu dile getirilmek istenmiştir.

21- Komşularının işlerini ve durumlarını söylememektir (Marifetnâme, 2015, s.729).

Kişinin, komşusu ile ilgili onun halini ve işlerini başka kimselere anlatmamak gerektiği de belirtilmiştir. Çünkü komşu, kişiyi yakın görüp kendiyle ilgili gizli kalması daha uygun olan şeyleri ona söyleyebilir veya kişi komşusunun bu tür işlerine, durumlarına şahit olabilir. Bu yüzden, bunları kişinin başkasıyla paylaşmasının doğru olmayacağı anlatılmak istenmiştir.

22- Komşularına yolda rastlayınca önce selam vermektir (Marifetnâme, 2015, s.729).

Komşulara yolda rastlanıldığında onlara gülyüzle bakarak selam verilmesinin hem doğru bir davranış olacağı hem de bunun yapılmasının karşılıklı olarak muhabbeti artıracığı belirtilmek istenmiştir.

23- Komşularıyla önce sözü uzatmayıp düşürmektir (Marifetnâme, 2015, s.729).

Kişinin, komşularıyla karşılaştığında onlarla genel hâl hatır sorma konuşmasından sonra sözü fazla uzatıp onları rahatsız etmeden uğurlamasının doğru bir davranış olacağına vurgu yapılmıştır.

24- Komşularının su ve tuz gibi ev ihtiyacı isteklerini vermektir (Marifetnâme, 2015, s.729).

Komşular, eve gelip yiyecek içecek gibi temel ihtiyaç maddeleri komşusundan isterse bunu geri çevirmeyip vermek gerektiği belirtilmiştir. Bu durum dile getirilerek komşulukta önemli olanın yardımlaşma olduğuna dikkat çekilmek istenmiştir.

25- *Komşularının hediyesini az ise de kabul edip çok görmektir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Kişiye komşusu bir hediye verdiğinde onu sevinçle karşılayıp az görmemesi gerektiği de belirtilmiştir. Hediye ne olursa olsun onun hatır ve hoşnutlukla kabul edilerek alınmasının komşuluk ilişkileri açısından önemi hatırlatılmak istenmiştir.

26- *Komşularının ayıplarını örtmektir* (Marifetnâme, 2015, s.729).

Kişinin, komşularının ayıp ve kusurlarını araştırmamasının ve bunları örtmesinin doğru bir davranış olacağı vurgulanmıştır. Çünkü komşuluğun sadece birlikte yaşamak anlamına gelmediğinin bilinmesi gibi, komşularının ayıp ve kusurlarını da örtmek gibi bir görev taşıdığına da bilinmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

27- *Komşularıyla uyusmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.730).

İbrahim Hakkı'nın dile getirdiği bir başka husus ise kişinin komşularıyla iyi ilişkiler içinde bulunması, onlarla uyuşması, tartışma ve kavgadan uzak durması gerektiğidir. Çünkü komşularla iyi ilişkiler içinde bulunularak birlikte güzel bir yaşam sürmek komşuluğun sağlıklı bir şekilde devam etmesi açısından birçok olumlu sonuçlar meydana getireceği vurgulanmak istenmiştir.

28- *Evinin ancak komşularının izniyle başkasına satmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.730).

Diğer bir ince ve hassas davranış şekli ise kişinin, evinin başka birine satarken evi alacak kişi için komşularının rızasını ve onayını almaları gerektiğidir. Çünkü komşuluk sadece bir arada yaşayıp onlardan ayrıldığında biten bir şey olmadığı için, kişinin satmış olduğu eve gelecek yeni kişinin de oradaki komşularla uyum sağlayıp sağlamamasına dikkat edilerek ve komşuların da onayı alınarak bunu gerçekleştirilmesinin doğru olacağı vurgulanmak istenmiştir.

29- *Komşuları bir taraftan geldiklerinde ziyaret etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.730).

Komşuları bir yere gidip döndüğünde onlara “hoş geldin” deme amaçlı ziyarette bulunmanın icap ettiği de belirtilmiştir. Komşular evinden bir süre uzaklaşıp seyahat edip evlerine döndüklerinde komşularının gelip ziyaret etmelerini bekledikleri anlatılmak istenmiştir. Ayrıca, komşuluğun gereği olarak da bu ziyaretin yapılmasının doğru olacağı da belirtilmiştir.

30- Komşuları sevindiğinde tebriklerine gitmektir (Marifetnâme, 2015, s.730).

Kişinin, komşularının bir durum karşısında sevindiklerinde yani düğün, nişan ya da ev halkından birinin bir başarı elde etmesi ya da ev halkını neşelendiren bir şey duyulduğunda onların sevincine ve neşesine ortak olmasının komşuluk ilişkileri açısından memnuniyetle karşılanacak bir olay olacağı vurgulanmak istenmiştir.

31- Komşuları mahzun olduğunda onları teselli etmektir (Marifetnâme, 2015, s.730).

Yukarıdaki maddede olduğu gibi komşuların sevinçli ve mutlu oldukları zamanlarda yanında olmak kadar onların üzüntülü ve sıkıntılı günlerinde de komşuluk hukuku icabı yanlarında olarak üzüntülerine, sıkıntılarına çare bulmak gerektiği de belirtilmiştir.

32- Komşuları onu davet ettiğinde icabet etmektir (Marifetnâme, 2015, s.730).

Bir komşu, komşusunu evine ağırlamaya veya yemeğe davet ettiğinde ona icabet etmenin doğru bir davranış olacağı anlatılmak istenmiştir. Çünkü bir daveti geri çevirmek hiçbir surette kimse tarafından hoş karşılanmaz, özellikle de komşu tarafından.

33- Komşuları bir şey istediklerinde gülyüzle vermektir (Marifetnâme, 2015, s.730).

Komşuluk ilişkilerinde gülyüzün öneminden sıkça bahseden İbrahim Hakkı, bu defa da komşuların bir şey istediğinde onlara karşı yine gülyüzle cevap vererek isteklerinin geri çevirmeden vermenin komşuluk gereği icap ettiğine dikkat çekmiştir.

34- Komşuları kusur eylediklerinde af ile dostluğa ermektir (Marifetnâme, 2015, s.730).

Komşuların hata ve ayıplarını örtmenin gerekliliğinden daha önce bahsedildikten sonra bu defa da onların bu hata ve ayıplarının affedilerek komşuluk ve dostluğun pekiştirilmesinin öneminden bahsedilmiştir. Hatayı örtmek ve affetmek komşuluğun daha da güçlenerek devam ettireceği belirtilmek istenmiştir.

35- Komşuları hastalandığında görmektir (Marifetnâme, 2015, s.730).

Kişinin, komşusu hastalandığında ya da rahatsızlandığında onu muhakkak ziyaret ederek bir ihtiyacının olduğu görülürse o ihtiyacının karşılanarak ona yardımcı olunması gerektiği üzerinde de durulmuştur. Komşu, komşusunun en yakınında olan

kişi olduğundan dolayı bu tür davranışların gerçekleştirilmesinin öneminin oldukça büyü olduğuna da dikkat çekilmiştir.

36- *Komşularından biri öldüğünde cenazesine gitmektir* (Marifetnâme, 2015, s.730).

Vefat eden kişi her kim olursa olsun cenaze namazına katılmak dinimizce sevap olan bir eylemdir. Özellikle de komşunun cenaze namazına katılmak hem komşuluk hukuku gereği hem de dinî bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Komşu, yukarıda anlatıldığı gibi iyi ve kötü gününde, üzüntüsünde sevincinde hep yanında olduğu gibi, komşunun ona son komşuluk görevi olarak da cenaze namazına katılmasının doğru bir davranış şekli olacağı anlatılmak istenmiştir.

37- *Komşularının yetimlerine sahip çıkmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.730).

Vefat eden komşunun geride bırakmış olduğu çocukları veya yakınları varsa onlara gereken desteğin verilerek onlara sahip çıkılmasının doğru ve yerinde bir davranış olacağı da belirtilmiştir.

38- *Komşularıyla karşılaştığında güler yüzle tatlı konuşmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.730).

Komşulara karşı genel davranış ilkelerinden bir olan, komşularla iyi ilişkiler içinde olarak onlara karşı güler yüzlü ve tatlı dilli davranmanın önemine bir kez daha değinen İbrahim Hakkı, böyle davranışların komşular arasındaki yakınlığın ve muhabbetin artmasında önemli bir rol oynadığına da vurgu yapmak istemiştir.

39- *Komşularından kendisiyle ne şekil davranışlarından mahfuz olursa onlara öylece davranmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.730).

Kişinin komşularının kendisine karşı olan hangi davranışları hoşuna gidiyorsa, rahatsız etmiyorsa, öyle davranışları kendisinin de komşusuna göstermesinin doğruluğu ifade edilmiştir. Eğer bir komşunun davranışları hoşsa ve kişiyi mutlu ediyorsa, o davranışın doğru ve güzel bir davranış olduğu anlaşılarak aynı davranışların da o komşuya karşı yapılmasının doğru olacağı belirtilmek istenmiştir.

40- *Diğer insanlardan tahammül etmediği eziyeti, komşularından tahammül etmektir. Rahatsız edenlere teslim olup sert konuşmamaktır. Sert söz söyleyenlere yumuşak söylemektir* (Marifetnâme, 2015, s.730).

Komşulara karşı her daim diğer insanlardan daha çok tahammül edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Komşuluk hukuku ve komşuların birbirlerine karşı azami

saygı gereği, olumsuz durum ve olaylar karşısında tahammül eşiğinin daha yüksek olmasının icap ettiği ifade edilmek istenmiştir. Ayrıca komşunun rahatsız eden davranışları ya da sert konuşmaları olduğunda da ona karşı mümkün olduğunca yumuşak bir ve mizaçla karşılanması gerektiği de belirtilmiştir.

Komşundan gördüğün ayıp, emanettir; onu örtüp kimsenin sırrını kimseye söylemeyesin (Marifetnâme, 2015, s.740).

Yukarıdaki bilgilere ilaveten İbrahim Hakkı, yine komşunun görülen ayıbı ve kusurunu örtüp kimseyle paylaşmamak gerektiği, çünkü komşuluk anlayışı ve komşuya karşı davranış adabları çerçevesinde doğru bir davranış olacağını, bunun aksi bir davranışın ise yanlış bir davranış olacağını ifade etmek istenmiştir.

4.1.1.5. Tanıdıklara Karşı Davranış Adabı

Tanıdık olan kişiler, kişinin kendisine yakın gördüğü ya da bir şekilde tanışıklığı olan kişilerdir. Bu kişilere karşı belli ölçü ve seviyede yaklaşmak ve de davranmak gerektiği anlatılmıştır. *Marifetnâme*'de bu konuyla ilgili izahatlar yer almaktadır. İbrahim Hakkı eserinde, kişinin etrafında olan ancak fazla bir samimiyet ya da yakınlık içinde bulunmayan insanlarla iletişim kurarken, onlarla sohbet edilirken veya aynı ortamda bulunulurken dikkat edilmesi gereken hususlar hakkında bilgiler vermiştir. Eserde, yakından tanınan birinin, kişiye dost ya da arkadaş olarak görünerek, ona iyilik yaparak, yardımda bulunarak kişinin güvenilebileceği bir kişi izlenimi verip aslında o kişinin arkadaşı olmayan, arkasından onun aleyhinde gizli işler çevirip ona düşmanlık yapan insanların fazla olduğuna dikkat çekilerek böyle kişilere karşı temkinli olunması, mümkünse bu kişilerle olan alakanın kesilmesinin doğru olacağı belirtilmiştir. Ayrıca yakından tanınan insanların kişiye bir kötülüğü veya olumsuz bir davranışı olduğunda, bu insanların affedilerek onlara karşı düşmanlık, kin gibi duygular gözetmemenin doğru olacağı da belirtilmiştir. Aynı zamanda, tanıdık olan kişiler hakkında dedikodu yaparak insanların onlar hakkında yanlış veya yanıltıcı bilgilere sahip olmasına neden olmanın yanlışlığına değinilerek dedikodudan uzak durulmasının icap ettiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, bu kişilere karşı, ihtiyacı olduğu durumlarda yardımda bulunmanın, onlara karşı yardımı esirgememenin güzel bir davranış olacağı bilgisi de verilmiştir. İbrahim Hakkı yine hassas bir konuya değinerek tanışıklık olan ancak fazla bir yakınlığın bulunmadığı insanlara, onlar tarafından bir danışma neticesinde kişiden fikir veya öğüt almak istemediği sürece kişinin onlara akıl, öğüt verme gibi davranışlardan uzak durması

gerektiğine işaret etmiştir. Kişinin böyle bir davranış sergilemesi durumunda, bu insanların hem verilen öğütleri, önerileri dikkate almamasına hem de kişiye karşı hırslanıp daha da ileri giderek kin duymasına bile yol açabileceğine dikkat çekmiştir. İbrahim Hakkı son olarak ise, tanıdık olan kişilerin doğru ve işe yarar sözlerini dinleyip dikkate almak gerektiğini; ancak onların gereksiz ve yanlış sözlerine kulak asmamak gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, bu kişilerin üslubu ve davranışları önceden tahmin edilemediği için de bu kişilerle tartışmaktan da uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır.

4.1.1.6. Emir Altındakilere Karşı Davranış Adabı

Emir altında olan kişiler, üstünde olan kişiler tarafından onlara emir verilerek bazı işlerin yaptırıldığı kimselerdir. Bu kişilere karşı her daim iyi davranmak ve merhametli olmak esastır. *Marifetnâme*'de de bu konuya değinilmiştir. Eserde, emir altında olan kişilere fazla iş yükleyerek onları yormamayı, onlara karşı nezaketli ve yumuşak davranmayı, gerektiğinde onların cezalandırılabilmesi ancak bunda fazla ileri gitmemenin uygun olacağı gibi bazı hükümler eğitici bir üslupla esas alınmıştır:

Efendinin kendi mülkünde olan köle ve cariyesi ile sohbetinin adap ve erkânı on yedidir:

1- *Efendi, o esirleri satın aldığı anda başlarını tutup onlara bereketle dua etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

İbrahim Hakkı, emir altındakilere karşı davranış adaplarından bahsederken eserin yazılmış olduğu döneme dair yaşam şartlarından hareket etmiştir. Günümüzde emir altında çalıştırılacak kişi satın almak gibi durumlar olmasa da *Marifetnâme*'nin yazılmış olduğu dönemde bunun olduğu bilinmektedir. Bu maddede, bir kişinin esir satın aldığı anda ona sıcak ve yakın davranarak dua etmesinin doğru olacağı belirtilmiştir. Bunu yaparken aslında esirin, satın alan kişi için hayırlı olması adına dua edilmesinin icap ettiği anlatılmak istenmiştir.

2- *Önce onlara şirin bir nesne yedirmektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

Emir altında çalıştırılacak olan kişiye, ilk geldiğinde ona ikramlarda bulunulmasının hoş ve onu rahatlatacak bir fiil olduğunun da altı çizilmek istenmiştir. Çünkü o kişiye böyle bir davranışta bulunmak elbette ki güzel bir eylem olacaktır.

3- *Kendi yiyeceğinden yedirip kendi giyeceğinden giydirmektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

Kişinin emir altında çalıştırdığı kişilere karşı bazı sorumluluklarının ve gerçekleşmesinin doğru olduğu bazı davranışların olduğu vurgulanmıştır. Bunlardan ilki, kişinin emri altında çalıştırdığı kişiye kendi yediğinden içtiğinden yedirmesinin ve kendi giydiğinden giydirmesinin daha doğru ve güzel bir davranış olacağı belirtilmek istenmiştir.

4- *Onlara evladı gibi Kuran, farzlar ve din akaidi öğretmektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

Yukarıdaki maddede kişinin emri altında çalıştırdığı kişilere karşı bazı görev ve sorumlukları olduğundan söz edilmiştir. Bu maddede ise yine bunların devamı olarak o kişilere karşı kişinin dinî görev ve sorumluklarının olduğundan da söz edilmiştir. Bunlar arasında, o kişilere Kuran-ı Kerim okumayı, dinin farzlarını ve din kurallarını öğretmek gibi görevlerin olduğu belirtilirken kişinin emri altı bulunanlara karşı var olan dinî sorumluluklarının önemi de vurgulanmak istenmiştir.

5- *Onlara meşakkatli iş teklif etmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

Kişilerin, emir altında çalıştırdığı kişilere gereğinden fazla ya da onların yapamayacağı, yapmakta zorlanacağı işleri onlara vermenin yanlış ve hoş olmayan bir durum olduğunun da altı çizilmiştir. Çünkü böyle bir işi onlardan istemek, o işin gerçekleştirilmesinin zor olacağı ya da gerçekleştirilemeyeceği için böyle bir davranış içinde olmamak gerektiği anlatılmak istenmiştir.

6- *Onlara zor iş teklif ettiğinde yardım etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

Ayrıca eğer kişi, emir altında çalıştırdığı kişilerden yapılması zor olan, onları zorlayabilecek bir görev verdiğinde, onlara karşı yardımını esirgememesi gerektiği de vurgulanmıştır. O kişiler her ne kadar iş verenin emrimde olsalar da onlara yardım ederek işin daha kolay ve çabuk bitmesi için onlara yardım etmenin önemi de belirtilmiştir.

7- *Bir gün bir gecede yetmiş kere kusur etseler, af ile muamele etmektir. Yetmiş birinci kusur ettiğinde dil ile azarlayıp yetmiş ikincide tedip için eli ile vurmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.726).

İbrahim Hakkı bu maddede, emir altında çalıştırılan kişilerin yaptıkları hatalar karşısında onları affetmenin öneminden bahsetmiştir. Maddede, o kişilerin yaptıkları

hata sayıları temsili olarak verilmiştir. Aslında anlatılmak istenen şey, bu kişiler ilk defa hata yaptıklarında onları affetmek gerektiği, yine hata yaparsa onu uyarmak gerektiği ve son olarak yine hatalarında devam ederse set bir şekilde onları uyarmanın disiplin yönünden elzem olduğudur.

8- *Onları öfkesi yatışmadıkça dövmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

Emir altında çalıştırılan kişileri hata yaptıklarında uyarırken onların öfkeli ve sinirli olmadıkları zamanların tercih edilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir. Çünkü kişi, onları uyarırken karşı taraf da öfkeli ya da sinirli olduğu için olası tartışma veya kötü durumlara mahal vermemek adına, bu uyarıların onların sakin oldukları zamanda yapılmasının en doğrusu olacağı anlatılmak istenmiştir.

9- *On silleden yukarı gitmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

İbrahim Hakkı, bu maddede emir altında çalıştırılan kişilere on silleden fazla atmamak gerektiğini ifade ederken aslında onlara uyarı yapılırken fazla ileri gidilmemesi gerektiğini belirtmek istemiştir. Kişinin, emri altında olan kişiler hata yaptıklarında onlara uyarı yaparken belli ölçülerde ve sınırlarda kalarak onları fazla kırmadan uyarmak gerektiğinin de altını çizmiştir.

10- *Onları tedip için dövdüğünde yüzlerine ve tehlikeli yerlerine vurmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.726).

11- *Köle ve cariyesinin hizmetinde olan kusurlarını, kendinin Mevlası hizmetinde olan kusurlarından görmektir* (Marifetnâme, 2015, s.727).

Ayrıca eserde, emir altında çalıştırılan kişilerin hata ve kusurları olduğunda onları çoğu zaman affetmesinin doğru bir davranış olacağı belirtilmiştir. Her insanın hata ve kusurunun olduğu ya da olabileceği gibi bu kişilerin de hata ve kusurunun olabileceğinin kendisinden de bilmesi gerektiği anlatılmak istenmiştir. Çünkü kişinin de kendi kusurlarının olduğunu hatta Allah'a karşı sorumluluklarında bile kusur ve eksiklerinin olduğunu ya da olabileceğini aklına getirmesinin doğru olacağı belirtilmek istenmiştir.

12- *Onların terbiye kabul etmeyenlerini ya satma veya evlendirme ile çırak etmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.727).

Çalışılan her işte kişilerin hassas, özenli ve işini düzgün yaparak ahlaken de düzgün olması doğru olduğu için bu davranışlar o kişilerden beklenmektedir. İbrahim Hakkı da bu duruma değinerek emir altında çalıştırılan kişilerin disiplin, ahlak gibi

konularda eksikleri ya da kusurları olduğunda ve bunlara devam etmede ısrarcı olduklarında, o kişilerin çalıştırılmasının uygun olmayacağı ve bu kişilerin artık işlerine son verilerek uzaklaştırılması gerektiği vurgulanmak istenmiştir.

13- Onları kendisiyle bir sofrada beraber oturtup yedirmektir. Eğer onlar ayakta hizmet eder olurlarsa, yenilen yemekten onlara birer lokma vermektir (Marifetnâme, 2015, s.727).

İbrahim Hakkı, emir altında çalıştırılan kişilerin küçümsenmeyerek onlarla birlikte aynı sofrada oturulup, yenilip içilmesinin doğru olacağının altını çizmiştir. Ayrıca onlar hizmet ederken ya da iş yaparken yemek yeniliyorsa, onlara yenilen şeylerden ikram etmenin de hoş bir davranış olacağı da eklenmiştir. Çünkü bu gibi davranışların o kişilerin hem kendini rahat etmesini sağlaması açısından hem de işini daha da severek yapmasını sağlaması açısından da önemli olduğu anlatılmak istenmiştir.

14- Onları bir zaman istihdamdan sonra azat etmektir ki Hak Teâlâ onu ateşinden azat eylesin (Marifetnâme, 2015, s.727).

15- Onları azat ettikten sonra istihdam etmemektir. Zira o, onlara eziyettir (Marifetnâme, 2015, s.727).

Ayrıca, emir altında çalıştırılan kişilere verilen görevleri yerine getirdikten sonra hemen ardından yeni bir iş ya da görev vermenin doğru olmayacağı belirtilmiştir. Çünkü o kişilere verilen bir işin ardından hemen yeni bir iş ya da görev vermek etik açıdan da yanlış olacağı gibi o kişilerde rahatsızlık, memnuniyetsizlik gibi durumlara da yol açabileceği anlatılmak istenmiştir.

16- Kendi bindiği hayvan üzerinde kölesini redif etmektir (Marifetnâme, 2015, s.727).

17- Kölesi ile nöbetleşe binip bazen de yaya gitmektir. Ama kendi atına binip kölesini ardınca yürütmek, halka kibir etmektir (Marifetnâme, 2015, s.727).

Köle ve cariyelerinle şaka ve alay etmeyesin (Marifetnâme, 2015, s.736).

İbrahim Hakkı, emir altında çalıştırılan kişilere karşı olan davranışlarda daha hassas ve dikkatli olunması gerektiğinin de altı çizmiştir. Bu kişilere şaka yapmak, onlarla alay etmek ya da onları hafife alan davranışlarda bulunmak elbette onları üzecek ve kıracaktır. Emir altında iş ve görev yapan kişiler psikolojik anlamda daha kırılgan ve hassas olabileceklerinden dolayı bu tür davranışlardan uzak kalmanın doğru ve yerinde olacağı ifade edilmek istenmiştir.

Marifetnâme'ye göre, emir altında çalışan kişilerin de emri altında çalıştığı karşı görev ve sorumlulukları vardır. Emir altında çalışan kişi, verilen emri yerine getirmelidir. Verilen emre saygısızlık yapıp verilen sözü yapmamak ve karşı gelmek yanlış bir davranış olacaktır. Bir yerde çalışan, bir yerde görevi bulunan kimsenin verilen görevi layıkıyla yerine getirmesi gerekir. Sorumlu olduğu işi aksatmamalı, verilen işten kaçmamalıdır. Çünkü çalışan kişinin işi, görevi ve sorumluluğu budur.

Yine eserde yer alan bilgiler göre, emri altında çalışılan bir kişinin yanlış görüldüğünde, onun gücünden çekinip yanlışını söylemekten geri durulmamalıdır. Ancak görülen bu davranışın yanlış olduğunu olabildiğince yumuşak bir ifadeyle dile getirmek gerekir. Çünkü o kişi, emri altındaki birinin kendisine sert bir şekilde uyarı yapmasından hoşlanmayacağı için yanlışında ısrar ederek uyarı yapan kişiyi de küçümseyebilir, kırabilir.

4.1.1.7. Öğretenin (Âlimin) Öğrenene (Talebeye) Karşı Davranış Adabı

İbrahim Hakkı'nın en önemli özelliği aslında dinî ilimleri ve tasavvufu bilmesinin yanı sıra aynı zamanda iyi bir eğitimci ve pedagog olmasıdır. Çağdaşları arasında ve günümüz eğitim bilimlerinde ifade edildiği şekliyle eğitimci ya da pedagog olarak isimlendirilen pek çok Batılı bilim adamı ve düşünürler araştırıldığında, İbrahim Hakkı'nın onlardan geride kalan yönünün olmadığı hatta daha önde olduğu bile söylenebilir. İbrahim Hakkı birçok ilke ve görüşü çok daha önceden ortaya koyması, bunları dile getirmesi yönüyle de farkını ortaya koymaktadır. İbrahim Hakkı'nın eğitimci kişiliği ve müderrislik yönünün ne denli güçlü olduğunu aşağıda yer alan maddelerde görülmektedir. İbrahim Hakkı'nın burada yer alan görüşleri, aslında bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu görüşlerin günümüz eğitim anlayışında çok da kabul görmeyecek olsa da *Marifetnâme*'nin kaleme alındığı dönemde geçerli ve mümkün olduğu bilinmektedir. İbrahim Hakkı'nın öğretene karşı hoşgörülü, sabırlı olma, öğretilen şeyleri anlaşılır ve açık ifade ederek kanıtını da göstermek, şaka ve alay etmemek gibi birtakım görev sorumluluklarını şu şekilde sıralamıştır:

Üstadın, öğrencilerine talim ve tedrisi sırasında gözeceği adap ve erkânı on yedir:

1- *Ezalarına katlanmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.715).

İbrahim Hakkı ilk olarak öğretene karşı öğretene birtakım olumsuz davranışlarını, onun öğrenmeye karşı isteksiz hallerini sabır ve sükûnetle karşılayarak

öğrenmeye karşı istekli olmasını sağlanmaya çalışmanın önemini belirtmiştir. Öğretenin belki de ilk görevinin bu olduğu anlatılmak istenmiştir.

2- *Susmaya bağlanmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.715).

Öğreten kişinin öğrenenlere karşı her daim sesini yükseltmeden onlara yumuşak bir üslupla bilgi vermesinin de gerekli ve önemli bir husus olduğunun altı çizilmiştir. Çünkü ne kadar ses tonu ne kadar yükseltilerek bir şeyler anlatılırsa öğrenen kişide o kadar rahatsızlığın ve isteksizliğin oluşabileceği anlatılmak istenmiştir.

3- *Halim ve selim olmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.715).

Öğrenen kişi genellikle öğretene karşı tatlı dile, güleryüze ve yumuşak tabiata sahip olmasını beklemektedir. Bundan dolayı öğretene karşı olan kişilerin öğrenen kişilere karşı olabildiğince sakin ve hoş mizaçta davranmasının öğrenen kişiler üzerinde daha olumlu sonuçlar alınabileceğine dikkat çekilmiştir.

4- *Vakarla oturmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.715).

Öğreten kişinin sahip olması gereken en önemli şeylerden başında ağırbaşlı olmak ve olgun bir tavır sergilemek olduğu ifade edilmiştir. Çünkü öğretene karşı ağırbaşlı olması ve olgun tavırlar sergilemesi, öğrenen kişiler karşısındaki saygınlığını artırarak onların anlatılanları daha ciddiyetle ve sabırla dinlemelerini sağlayacağı belirtilmek istenmiştir.

5- *Başını önde tutmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.715).

Öğreten kişi, her şeyden önce ilim bilmesi ve bunu insanlara anlatması yönüyle oldukça değerlidir. Eserde bu konuya değinilerek öğretene karşı kişinin her zaman kendinden emin ve bir o kadar da tevazu sahibi olması gerektiği gibi aynı zamanda hâl ve hareketlerinde de belli bir seviye ve ölçüde olmasının konumu gereği icap ettiği vurgulanmıştır.

6- *Tevazu sahibi olmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.715).

Tevazu sahibi olmak her insan için oldukça önemli bir erdem olsa da bu durum, öğretene karşı için daha da fazla bir önem teşkil ettiği ifade edilmiştir. Öğreten kişi ne kadar tevazu sahibi olursa öğrenen kişilerin de o kadar öğretene karşı saygı duyarak anlatılanları, öğretilenleri istekli bir şekilde ciddiyet içinde kavrayacakları anlatılmak istenmiştir.

7- *Şaka ve mizahı terktir* (Marifetnâme, 2015, s.715).

Sürekli ya da aralıklı zamanlarla şaka yapmanın, alay etmenin ve güldürü unsurları kullanmanın bir süre sonra öğrenen kişi nazarında öğretene kişinin saygınlığını ve itibarını zedeleyerek ona karşı saygıyı ve öğrenme isteğini kaybetmesine yol açarak öğrenilen şeylerin de önemini tam olarak kavrayamamasına neden olacağından dolayı öğretene kişinin bu tür davranışlardan uzak kalması gerektiği vurgulanmak istenmiştir.

8- *Öğrenene mülayim olmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.715).

İbrahim Hakkı bir diğer önemli konuya daha değinmiştir. Öğreten kişinin her zaman öğrenene karşı mülayim olması gerektiğinin altını çizmiştir. Çünkü öğrenen kişi, öğretene kişiden sert davranışlı olmadığı için çekinmezse ona daha rahat soru sorabileceği, tam olarak kavrayamadığı şeyleri ona danışmasına fırsat vereceği belirtilmek istenmiştir.

9- *Öğrenemeyene sabretmektir* (Marifetnâme, 2015, s.715).

Öğrenemeyen ya da anlatılan şeyleri geç kavrayan, zihnine geç yerleşen kişilere karşı Öğreten kişinin kesinlikle sabrı elden bırakmaması gerektiği ifade edilmiştir. Aslında İbrahim Hakkı bunu ifade ederken öğretene kişinin sahip olması gereken en önemli özelliğın sabır olduğunu dile getirmek istemesidir. Eğer öğretene kişi, sabırdan yoksun davranarak öğrenen kişinin anlayamadığı şeyleri tekrar anlatmaktan ya da fazlaca soru sormasına katlanamazsa eğitimin, bir şeyler öğretmenin gerçekleşmesinin sağlıklı olamayacağı vurgulanmak istenmiştir.

10- *Bunu güzel uyarı ile düzeltmektir* (Marifetnâme, 2015, s.715).

Yukarıda maddenin devamı olarak verilen bu maddede ise öğretene kişinin, öğrenemeyen veya öğrenmekte zorlanan kişiyi hoş ve tatlı dille uyararak ona daha kolay öğrenebilmesi için bazı önerilerde bulunarak onun öğrenmesini kolaylaştıracak şeyler yapmasına yardımcı olması gerektiği de belirtilmiştir.

11- *Soruyu tekrar edeni azarlamamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.715).

Bu madde de diğer maddelerle bağlantılı olarak öğretene kişinin tevazu sahibi olması, öğrenen kişilerle yüksek sesle ve kırıncı bir şekilde konuşmaması gerektiği de ifade edilmiştir. Öğrenen bir kişinin öğretene kişiye, ondan bir şeyler öğrenmek için soru sorması ve anlayamadığı şeyleri ona danışması sorması eğitimin temel ilkelerinden olduğu için öğretene kişinin öğrenen kişinin sorularına oldukça istekli, yumuşak bir tavırla cevaplar vermesinin doğru olacağı belirtilmek istenmiştir.

12- Soru sorana sırf himmetle davranmaktır (Marifetnâme, 2015, s.715).

Öğrenmek için ya da anlayamadığı bir konu hakkında soru soran öğrenen kişiye karşı öğreten kişi olabildiğince açıklayıcı ve sorunun tam cevabını onun anlayacağı şekilde izah ederek vermesi gerektiği de belirtilmiştir. Öğreten kişi, soruya ne kadar doyurucu cevap verirse o konu o kadar anlaşılacağı ve kavranmış olacağı anlatılmak istenmiştir.

13- Soruyu anlayıp öyle cevabını söylemektir (Marifetnâme, 2015, s.715).

Öğreten kişi öğrenen kişiden gelen soruları tam olarak anladıktan sonra ona cevap vermesi gerektiği belirtilmiştir. Eğer gelen soru tam olarak anlaşılamazsa karşı tarafa net ve doyurucu bir cevap verilemeyeceği dile getirilmiştir. Çünkü soru tam anlaşılmadan cevap verildiğinde, karşı tarafa muhtemelen yanlış ya da eksik bilgi verileceğinden dolayı bunun da eğitim için doğru olmayacağına vurgu yapılmıştır.

14- Kanıtı kabul etmektir (Marifetnâme, 2015, s.715).

İbrahim Hakkı, öğreten kişinin kanıtlarla bir şeyler öğretmesinin ve bu yönde hareket etmesinin doğruluğunu dile getirmiştir. Öğrenen kişi öğrendiği şeyin kanıtlarla anlatılıp öğretilmesini beklemekte olduğunu ve eğer böyle yapılırsa hem öğrenen kişi nazarında öğreten kişinin saygınlığının artacağını hem de anlatılan, öğretilen şeylerin daha kalıcı ve değerli olacağını da ifade etmek istemiştir. Bu yüzden öğreten kişinin her daim kanıtlarla bir şeyler öğretmeli ve kanıtlanan bir şey hakkında da ilave söz ekleme, yorum yapma ya da kanıtı kabul etmeme gibi yollara başvurmaması gerektiğini de belirtmiştir.

15- Doğruya dönmek ve boyun eğmekle gitmektir (Marifetnâme, 2015, s.715).

İbrahim Hakkı bu defa da öğreten kişinin kesinlikle doğrularla hareket etmesinin doğru olacağını, kendinin bilmediği bir doğru karşısında da doğruyu kabullenip ona göre hareket etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Öğreten kişinin, elbette ilim sahibi ve bilgi birikimi yüksek bir kişi olduğunu ifade eden İbrahim Hakkı, her insanın bilmediği doğrular ve gerçekler olduğu gibi ilim sahibi bir kişinin de bilmediği doğrular ve gerçeklerin olacağını dile getirerek öğreten kişinin her daim yeni bilgiye, bilmediği doğruları öğrenmeye açık olması gerektiğini ifade etmiştir.

16- Zararlı ilimden talebeyi menetmektir (Marifetnâme, 2015, s.715).

Öğreten kişi öğrencisini her türlü olumsuzluklardan kurtarması, onlardan uzak tutması gerektiği gibi ona zarar getirecek veya faydası olmayacak ilimlerden de uzak

tutmasının doğru bir davranış olacağı ifade edilmiştir. Öğrenci bir anlamda, öğretene kişinin sorumluluğunda olduğu ve öğretene kişi ona rehber olduğu için öğretene kişiyi dikkate almakta ciddi davranacağından bu önerinin oldukça önemli olduğu anlatılmak istenmiştir.

17- Faydalı ilmi, Allah'tan başkası için öğrenmekten onu yasaklamaktır. O hâlde, her âlimin talebelerine bu adap üzere davranıp faydalı ilmi öğretmesi gerekir (Marifetnâme, 2015, s.715).

İbrahim Hakkı bu maddede, öğretene kişinin öğrenen kişilere karşı olan dinî sorumluluklarının da bulunduğu dikkat çekmiştir. Yukarıdaki maddede, öğretene kişinin öğrenen kişiyi zararlı ilimden uzak tutması gerektiğinin altı çizilirken bu maddede de faydalı bir ilmin, öğretene kişi tarafından öğrenen kişilere öğretmesi ve bu yolda ona yardımcı olması gerektiği belirtilmiştir. Bunun ise ancak Allah'ın rızası için yapılmasının, bunun dışında başka hiçbir kişi veya durum için yapılmaması gerektiği de özellikle vurgulanmıştır.

Eğer on yıl kitapsız ve esbabsız kaldınsa da sakın ilminden yüz çevirmeyesin ki ilimden yüz çevirip geçim darlığı tarafına gitmeyesin. Kendi talebelerine iltifatın tam şefkatle olsun ki her bir taleben kendini, senin oğlun saysın. İlme çalışma ve gayretleri günbegün artsın. Seninle çekişen halk ile ve çarşıdakiler ile bir konuşman olmasın ki cahiller ile yüzünün suyu dökülmesin (Marifetnâme, 2015, s.739).

İbrahim Hakkı, her ne sebeple olursa olsun ilim öğrenmekten ve kendini geliştirmekten kaçmamak gerektiğini, ilim öğrenmek isteyen kişi için hiçbir olumsuz durum veya sebebin geçerli olmayacağını dile getirmiştir. Ayrıca, öğretene kişinin öğrencilerine karşı şefkatle, sevgiyle yaklaşmasının doğru olduğunu ve bunun sonucunda öğrencinin öğretene kişiye karşı sevgi ve yakınlık duymasını sağlayacağından, çalışma gayretinin ve isteğinin de artacağından söz etmiştir. Bir başka öneri ise, öğretene kişinin avam ile aynı üslup ve hâl, hareket içinde olmaması; çünkü öğretene kişinin ilim ile meşgul olduğundan dolayı her hâl ve hareketinde daha özenli, dikkatli olması gerektiğidir.

4.1.1.8. Öğrenenin (Talebenin) Öğretene (Âlime) Karşı Davranış Adabı

Yukarıda yer alan “Öğretenin (Âlimin) Öğrenene (Talebeye) Karşı Davranış Adabı” bölümünde, öğretene kişinin öğrenen kişiye karşı bazı görev, sorumluluk ve davranış adaplarını içeren eğitsel bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde ise yukarıdaki

bölümün devamı niteliğinde olan, öğrenenin öğretene karşı olan görev, sorumluluk ve davranış adaplarını içeren eğitsel bilgiler yer almaktadır. *Marifetnâme*'de öğrenen kişinin öğreten kişiye karşı saygılı olmak, söz vermedikçe konuşmamak, hoşuna gitmeyecek olan davranışlar sergilememek, kendinin daha iyi bildiğini iddia etmemek gibi eylemleri yapmaması gerektiği anlatılmıştır. İbrahim Hakkı'ya göre öğrenen kişinin öğreten kişiye karşı olması gereken davranış adapları şöyledir:

Talebenin âlimden istifadesinin adap ve erkânı on beştir:

1- *Üstadına selam verip ayakta durmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.716).

İbrahim Hakkı, öğrenen kişinin öğreten kişiye karşı olan sorumluluklarından bahsederken ilk olarak saygılı olmanın öneminden bahsetmiştir. Öğrenen kişinin yanından öğreten kişi geçtiğinde, bir yerde karşılaştığında ya da ders yapılacak ortama geldiğinde onu selamlayıp konuşmasının beklenmesinin icap ettiğini dile getirmiştir. Çünkü İbrahim Hakkı, öğrenen kişinin öğreten kişiye karşı ilk görevinin ona karşı saygı olduğunu belirtmiştir.

2- *Üstadı izniyle oturmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.716).

Yukarıdaki maddenin devamı olarak verilen bu maddede, öğrenen kişi öğretene geldiğinde onu saygıyla karşılayıp selamladıktan sonra onun izniyle oturmasının doğru olacağı belirtilmiştir. Çünkü saygı gereği bunun yapılmasının gerektiği vurgulanmak istenmiştir.

3- *Namaz içindeki gibi edepli oturmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.716).

Öğrenen kişi ders anında veya ona bir şeyler öğretildiği zamanlarda da öğreten kişi karşısından edepli, ölçülü ve saygılı oturmasının doğru bir davranış olacağı da belirtilmiştir. Hatta bu oturuşun namaz esnasındaki oturuş kadar ciddi ve saygı içinde olması gerektiği de ifade edilmiştir.

4- *Onun huzurunda az konuşmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.716).

Öğrenen kişi öğretenin yanındayken veya aynı ortamdayken mümkün olabildiğince az ve sessiz konuşmasının doğru olduğu belirtilmiştir. Çünkü kendisinden bilgi öğrenilen her ilim sahibi kişiye bu davranışın yapılarak hem onun ilmine olan saygıdan dolayı hem de onun sahip olduğu bilgiden dolayı öğreten konumunda olmasından dolayı önemli ve olması gereken bir davranış olduğu anlatılmak istenmiştir.

5- *Üstadı sormadıkça konuşmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.716).

Öğreten kişi, öğrenen kişiye soru sormadıkça konuşmasının doğru olmayacağı da dile getirilmiştir. Çünkü âlim kişi bir şey anlattığında onun akışını bozabilecek ya da anlatılan o konunun dışında sapmasına neden olabilecek bir konuşmanın gerçekleşmemesi için âlim kişi söz verinceye kadar öğrenen kişinin beklemesinin gerektiği belirtilmek istenmiştir.

6- *Ondan izin istemedikçe soru sormamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.716).

Öğrenen kişi, öğretene kişiye onun izni olmadan soru sormasının doğru olmayacağı ifade edilmiştir. Öğrenen kişi soru soracağı zaman öğretene kişiden izin istemeyip usulüne uygun olmadan araya girmesinin öğretene kişi tarafından hoş karşılanmayacağı ve anlatımın akışını bozacağı için bundan uzak durulmasının icap ettiği belirtilmiştir.

7- *“Fılan senin hilâfına demiştir” demesiyle ona karşıt gitmektir* (Marifetnâme, 2015, s.716).

Öğrenen kişinin, öğretene kişinin anlattıklarının doğru olduğunu kabul edip karşı çıkmadan dinlemesi gerektiğine dikkat çekilerek öğrenen kişinin, öğretene kişinin anlattıklarının tersini iddia eden başka kişilerin sözlerini öne sürerek öğretene kişinin anlattıklarının yanlış olduğunu dile getirmesinin öğrenme adabına uygun olmayan davranış olacağı belirtilmiştir.

8- *Doğruyu, üstadından daha iyi bildiğini ona göstermemektir* (Marifetnâme, 2015, s.716).

Diğer bir doğru ve yapılması davranış ise öğrenenin bildiği bir doğruyu veya bir bilgiyi öğreteneine karşı onu daha bildiğini ima etmemesi ya da göstermemesidir. Öğrenenin herhangi bir bilgiyi öğretenden daha iyi bilmesi mümkündür. Ancak öğretenein bilgisi daha fazla olduğu için öğrenen kişi öğretenein yanına gelmektedir. Bu anlayıştan hareketle saygı içinde, kendi bildiği bilgiyi öğreteneine karşı savunup kendini öne çıkarmasının yanlış olduğu anlatılmak istenmiştir.

9- *Onun meclisinde arkadaşının kulağına gizlice söz söylemektir* (Marifetnâme, 2015, s.716).

Öğretenein bulunduğu bir ortamda ya da onun bir şeyler anlattığı, bilgi verdiği yerde, karşısında sesli ve umursamaz bir tavırla konuşmanın yanlış olduğu belirtilmiştir. Eğer öğretenein bulunduğu ortamda yanındaki veya o ortamdaki başka bir kişiye bir

söylemek, onunla konuşmak gerekirse sessizce ve öğretenin görmeyeceği şekilde bunu yapmanın icap ettiği vurgulanmak istenmiştir.

10- Başını önüne eğip etrafına iltifat etmemektir (Marifetnâme, 2015, s.716).

İbrahim Hakkı, öğrenenin her daim mütevazılığını muhafaza etmesi ve de öğretenin bulunduğu ortamlarda etrafıyla çok fazla konuşup, gülüp ilgilenmemesi gerektiğini de ifade etmiştir. Çünkü öğrenen, bilgi anlamında eksik ve bilgi talep eden kişi olduğundan dolayı ve de öğrenen kişi konumunda olması sebebiyle hâl ve hareketlerinde ölçü ve özeni elden bırakmamasının doğru bir davranış olacağı anlatılmak istenmiştir.

11- Onun sıkıntısı sırasında ağzını mühürlemektir (Marifetnâme, 2015, s.716).

Eserde dikkat çekilen diğer bir nokta ise öğrenen kişinin öğretenin sıkıntılı, üzüntülü ya da öfkeli olduğu durumlarda onu kıracak, daha da öfkeliendirecek, üzecek davranışlardan veya konuşmalardan kaçınmasıdır. Öğrenen kişi her anlamda öğretene karşı saygı içinde davranması ve onun hâlinde anlamaya çalışarak davranması, bunu dikkate alarak konuşması icap ettiğinden dolayı, böyle durumlarda daha dikkatli ve hassas olmasının doğru bir davranış olacağı anlatılmak istenmiştir.

12- O, gidip geldikçe ayağa kalkmaktır (Marifetnâme, 2015, s.716).

İbrahim Hakkı yine bu madde de saygının önemine dikkat çekmiştir. Öğreten kişi, öğrenen kişinin bulunduğu ortama geldiğinde ve gittiğinde öğrenen kişilerin ona saygı göstererek ayağa kalkmasının hoş ve doğru bir davranış olacağını belirtmiştir.

13- Üstadı kalkınca soru sormamaktır (Marifetnâme, 2015, s.716).

Öğreten kişi bir ortamdan kalktığı zaman veya dersini bitirip çıkmak üzereyken ona soru sorarak engellemek, yolundan alıkoymak saygı gereği yanlış bir davranış olduğu ifade edilmiştir. Öğrenen kişinin sorusu olduğunda bunu ancak ders içinde sormasının uygun olacağı belirtilmek istenmiştir.

14- O yoluna giderken ona bir şey sormayıp yanı sıra gitmektir (Marifetnâme, 2015, s.716).

İbrahim Hakkı'nın dikkat çektiği bir diğer husus ise öğretene kişi yolda ilerlerken öğrenen kişinin onun yanına gelip onunla konuşmasının yanlış olacağı ifade edilerek ancak onunla yan yana bir şey sormadan gitmenin doğru olacağı ifade edilmiştir. Çünkü öğrenen kişi, öğretene kişiden her zaman bilgi talep eden konumda olduğu için öğretene kişiye gereğinden fazla samimi davranarak onunla yolda muhabbet edip konuşmasının

hoş olmayacağı ve bu durumdan öğreten kişinin de rahatsızlık duymasına neden olabileceğinden dolayı, öğrenen kişinin bu tip davranışlardan uzak durması gerektiği vurgulanmak istenmiştir.

15- *Onun bütün çocuk ve yakınlarına tazim ve ikram etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.716).

Öğreten kişinin ilim sahibi olması ve eğitimci olması yönüyle her daim saygı ve hürmeti hak ettiği; ancak bunun sadece kendisine değil ailesine ve yakınlarına da bu saygının ve hürmetin gösterilmesinin icap ettiği ifade edilmiştir. Çünkü öğrenen kişi öğretenden birçok bilgi ve görgü öğrendiği, hayatını olumlu anlamda değiştiren kişi yine o olduğu için öğrenenin öğretene karşı görevlerini, sorumluklarını bilip bu davranış ve eylemleri gerçekleştirmesi gerektiği anlatılmak istenmiştir.

Ayrıca *Marifetnâme*'ye göre; öğreten kişinin öğretmekten kaçınmaması, öğretmeye her daim istekli olması gerektiği gibi öğrenen kişinin de öğrenmekten kaçmaması ve öğrenmeye istekli olmalıdır. Öğretmek kutsal bir görevdir. Bunun gibi, öğrenmek de kutsal bir görev olduğu gibi sorumluluk da gerektiren bir şeydir. Öğrenen kişi, öğrenme isteğinin içinde sönmemesi gerekir. Öğrenmenin ne denli önemli bir iş olduğunu kabullenerek bu yolda ilerlemesi gerekir. Öğrenmekten hiçbir zaman usanmamalı, öğrenmeyi hiçbir zaman bırakmamalıdır.

4.1.1.9. Büyüklere Karşı Davranış Adabı

Gelenek – göreneklerimiz ve kültürümüz gereği, toplumumuzda büyüklere karşı herkesin bir saygısı vardır. Büyük insanlar, hem yaşça hem de deneyim olarak oldukça ileride olduğundan dolayı birçok hayat tecrübesine sahiptir. Onların nasihatleri bu yönüyle her zaman önemlidir. Kültürümüzde büyüklere karşı verilen saygı ve önem, dilimizde kendine ait yer de bulmuştur. “Büyük sözü dinlemek; Büyük bilmek; Büyüklük etmek...” gibi bazı deyişler bulunmaktadır. *Marifetnâme*'de de büyüklere karşı saygılı olunması, onlara her zaman hürmetle bakmak gerektiği, nasihatlerine ve önerilerini dikkate alıp onlara uymak gerektiği gibi bazı eğitici bilgiler verilmiştir.

Marifetnâme'de, büyüklerin toplumdaki yerinin her daim en üst noktada yer aldığına dikkat çekilmiştir. Büyüklerin yaş olarak, hayat tecrübesi olarak çok ileride oldukları belirtilerek bu kişilere karşı her şeyden önce yaşından ve hayat tecrübelerinden dolayı saygı ve hürmet gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. İnsanların herhangi bir işe kalkışmadan önce ya da herhangi bir durum hakkında bir çıkarım

yapmadan önce muhakkak büyüklerin görüş ve düşüncelerinin alınmasının, vermiş oldukları önerilerin uygulanmasının doğru bir davranış olacağına vurgu yapılmıştır. Çünkü büyüklerin, normal bir bireyin göremediği bazı muhtemel tehlike ve sonuçları önceden tahmin edebilme potansiyeline sahip oldukları için bireyin yaşayabileceği muhtemel olumsuz durumların önüne geçerek ona doğru hamleler yapmasına yardımcı olacağı anlatılmak istenmiştir. Ayrıca, büyüklerin isteklerini yerine getirmede olabildiğince hızlı olunarak onlara karşı her daim saygılı ve ölçülü davranışlar sergilemesinin hem kültürel bir olgu olarak hem de yaşa hürmetten dolayı doğru bir davranış olacağı anlatılmak istenmiştir.

4.1.1.10. Cahillere / Avama Karşı Davranış Adabı

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe Sözlüğü'ndeki cahil tanımlaması şöyledir: 1. *Öğrenim görmemiş, okumamış.* 2. *Belli bir konuda yeterli bilgisi olmayan.* 3. *Deneysiz, genç, toy.* (Türkçe Sözlük, 2011, s.434)

Cahil kişilerin genel olarak bilgi sahibi olmadıkları ve toplum içinde nasıl davranacaklarını tam olarak bilmedikleri için çevresindeki kişilere ve topluma da faydası olmaz. Eserde bu konuya dikkat çeken İbrahim Hakkı, cahillerin sözlerini dikkate almamak, inanmamak gerektiği, onlarla aynı ortamda bulunmamak gerektiği gibi hususlara dikkat çekmiştir:

Cahillerle oturmanın erkân ve adabı, halka karışmanın da usul ve adabı vardır ki küçük büyük herkese lazımdır. Cahillerle oturmanın adap ve erkânı ancak beştir:

1- *Onların sözlerine dalmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.735).

İbrahim Hakkı cahillere karşı dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsederken ilk olarak onların sözleri üzerinde düşünüp zihin yormamak, o sözlerden hareketle birtakım çıkarımlarda bulunmamak gerektiğini özellikle belirtmiştir. Çünkü cahillerin ve avamın sözlerinin herhangi bir geçerliği, güvenilirliği ve faydası olmayacağından dolayı bu tip kişilerden ve özellikle de konuşmalarından uzak durmanın, bunlar üzerinde düşünmemenin doğru olacağına dikkat çekmiştir.

2- *Boş laflarına kulak asmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.735).

Yine İbrahim Hakkı, yukarıdaki maddenin devamı niteliğinde olan bu madde de cahil kişilerin ve avamın boş, gereksiz sözlerini dikkate almamanın doğru olacağını ifade etmiştir. Çünkü bu tip kişilerin sözlerinin doğru yanlış, eksik fazla, gerçek yalan gibi kavramlarla ilişkilendirmenin neredeyse mümkün olamayacağından ve de bu

sözlerinin boş, önemsiz olduğu için bunların sözlerine kulak asmamak gerektiğini anlatmak istemiştir.

3- *Onların aralarında cari olan kötü lâfızları dinlemeyip kulağa almamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.735).

Bu maddede anlatılan diğer bir husus da cahil ve avamın konuşmalarına şahit olduğunda onların arasında geçen kötü, boş, çirkin ve gerçek olmayan sözleri dinlemeyip onları hiç duymazdan gelmek gerektiği de belirtilmiştir. Çünkü bu sözleri dinlemenin ve bunlara kulak asmanın kişiye ancak zarar getireceği ahlatılmak istenmiştir.

4- *Onlarla karşılaşmaktan çekinip meclislerinde çok kalmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.735).

İbrahim Hakkı, cahil kişiler ve avamla karşılaşılmanmaya dikkat edilmesi ve eğer mecbur kalınıp aynı ortamda bulunuluyorsa da o ortamda çok fazla kalınmadan oranın terk edilmesinin doğru olacağını ifade etmiştir. Eğer bu kişilerle aynı ortamda kalınırsa bir şekilde bu kişilerle diyaloga geçileceği ve ister istemez onlarla muhabbet edileceği için onların olumsuz, boş, faydasız konuşmalarına şahit olarak yanlış düşebilme ihtimaline maruz kalınabileceğini anlatmak istemiştir.

5- *Onlardan uzak durup onlara muhtaç olmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.735).

Cahil kişiler ve avamdan mümkün olabildiğince uzak durmak gerektiği dile getirilerek bu kişilere muhtaç olacak durumlara sebebiyet vermemeye de dikkat çekilmiştir. Daha önceki maddelerde ifade edildiği gibi bu madde de cahil kişiler ve avamdan uzak durmanın doğru olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu kişilere muhtaç olunabilecek herhangi bir olay ya da duruma maruz kalınabilecek şeylere mahal vermemek gerektiği de ifade edilmiştir. Çünkü bu tip kişilerin kime ne zaman nasıl bir zararının olabileceğinin bilinmemesinden dolayı bu kişilerin tehlikeli olduğu anlatılmak istenmiştir.

O hâlde onlarla müptela olan kimse, kurtuluncaya kadar sükût ile muamele kılsın ki onlardan ırz ve verakıyla selâmet bulsun (Marifetnâme, 2015, s.735).

İbrahim Hakkı, cahil kişiler ve avamla bir şekilde yakınlık içinde bulunan kimselerin bir an önce bu kişilerden uzaklaşmaları gerektiğini dile getirmiştir. Ancak onlardan uzaklaşırken temkinli, dikkatli ve sessiz olmalarının icap ettiğini de eklemiştir.

Çünkü İbrahim Hakkı, bu tip kişilerin, kendilerinden uzaklaşan kişilere karşı olumsuz ve zarar verici hâl ve hareketlerinin olabileceğini anlatmak istemiştir.

Ayrıca *Marifetnâme*'ye göre; insanlarla seviyelerine göre konuşmak gerekir. Her kişiyle her konu konuşulmamalıdır. Eğer karşıdaki kişi cahil ve bilgisiz ise kişiyi zor duruma sokabilir. Çünkü cahil kişi nerede ne konuşacağını, nerede ne tepki vereceğini bilmez. Anlatılan bir konuyu ya da sohbeti farklı anlayabilir ve yanlış bir şekilde başka kişilere aktarabilir. Böylece telafisi olmayan hatalara sebep olabilir. Bu yüzden, sohbet edilecek kişi iyi seçilmeli, bilgi ve görgü seviyesine göre konuşulmalı ve davranılmalıdır.

4.1.1.11. Hayvanlara Karşı Davranış Adabı

Marifetnâme'de, insanlara karşı davranış adabı ve toplumsal yaşama dair görgü kuralları, toplum içinde davranış adabı gibi eğitsel bilgiler verilmiştir. Tüm bu bilgiler verilirken insan ve toplum odaklı olarak ele alınmıştır. Ancak eserde, unutulmayıp yer verilen davranış adaplarından biri de hayvanlara karşı olan davranış adaplarıdır. İbrahim Hakkı, dünyada hayvanların da aslında aynen insanlar gibi olan ve yaşamını sürdüren canlılar olduğuna dikkat çekerek insanların, hayvanlara karşı bazı davranış sorumluluklarının var olduğunu anlatmıştır. Eserde, hayvanlara karşı davranışlarda gözetilmesi gereken ve onlara karşı yapılmaması gereken davranış ve eylemler şu şekildedir:

Hayvanlar da insanlar gibi birer canlıdır ve bir yaşam sürmektedir. Dünya sadece insanlar için yaratılmış bir mekân değildir. Hayvanların da bu mekânda bir yeri vardır. Hayvanlara muamele ederken onlara şefkatli ve yardımsever davranılmalıdır. Hiçbir hayvana kötü muamele edilmemelidir. Yardıma muhtaç bir hayvan görüldüğünde mutlaka ona yardım edilip ihtiyaçları karşılanmalıdır. Her ne olursa olsun hiçbir hayvana acı verilmemelidir. Onlar korkutulmamalıdır. Tam tersine onlara karşı iyi niyetle müşfik davranılmalıdır. Eğer bir hayvan telef olmak üzereyse, bir tehlikedeyse ona yardım edilerek canı kurtarılmalıdır. Ayrıca, hayvanlara zevk için acı çektirilmemelidir. Hayvanlara fiziki şiddet uygulanmamalıdır. Çünkü fiziki şiddet, her canlı gibi hayvanların da canını yakacaktır. Hayvanları nişan alıp onları vurarak canını yakmak oldukça yanlış bir davranıştır. Hayvanları birbirleriyle dövüştürüp onların canını yakmasına sebebiyet vermek ve bundan hoşlanarak izlemek de çok çirkin bir davranıştır. Hayvanlara karşı yapılmaması gereken diğer bir davranış ise, hayvanların

üzerinde fazla durulmamasıdır. Taşıyıcı hayvanın üzerinde fazla durmak elbette ki hayvanı yoracaktır. Unutulmamalıdır ki hayvanlar da tıpkı insanlar gibi canlıdır ve güzel, hoş muameleyi hak etmektedirler. Bu nedenler insanlar, hayvanlara karşı olan davranışlarda ölçü ve şefkati gözetmelidir.

4.1.1.12. Toplum İçinde Genel Davranış Adapları

Daha önce de bahsedildiği gibi toplumsal ve insani bir yönü olan *Marifetnâme*'de, insanın toplum içindeki rolüne ve davranışlarına çok defa göndermelerde bulunulmuştur. Eserin bu bölümünde ise, insanın toplum içinde yapması ve yapmaması gereken davranışlara ait eğitsel bilgiler verilmiştir.

İnsan sosyal bir varlıktır. İnsan olmanın bir nevi gerekliliğidir sosyallik. Çünkü insan, gözlerini dünyaya açtığı andan itibaren kendini sosyal bir ortamın içinde bulur. İlk önce ailesiyle tanışan insan, ailesinde sosyalleştikten sonra zaman geçtikçe sosyal çevresi genişler. Ait olduğunu hissettiği sosyal çevrenin bir parçası olmak için çaba sarf eder ve o sosyal çevrenin sahip olduğu bazı normları, değerleri edinmeye çalışır. Birey, zamanla o sosyal çevre içinde yer edinir. Ancak bir bireyin toplum içinde yer almasının ve o toplumun bir parçasının olabilmesi için, o toplumun genel davranış kurallarını bilmesi ve bunları uygulaması gerekir. Toplum içinde davranışlar, sözlerden ve konuşmalardan daha etkilidir. Çünkü bireyin belirleyiciliği, sözlerinde çok davranışlarıdır. *Marifetnâme*'de, toplum içindeki genel davranış kuralları verilerek bunlara ilişkin öneriler sunulmuştur. Toplum içinde genel davranış ilkeleri ve topluma ait genel görgü kuralları oldukça basit ve açık bir anlatımla eğitsel bir anlatım tarzıyla anlatılmıştır. Eserde, toplum içinde genel davranış adapları oldukça sade ve anlaşılır bir üslupla izah edilmiştir.

Marifetnâme'de ilk olarak sır konusuna değinilmiştir. *Marifetnâme*'de anlatıldığı üzere sır tutmak önemli bir erdemdir. Sır, insani bir olgudur ve ancak kişinin kendisine yakın gördüğü, güvendiği dostlarına verebileceği bir şeydir. İnsan, her ne kadar çok güvendiği kişi olsa bile sırrını kimseyle asla paylaşmamalıdır. Çünkü insan, yapısı gereği sır tutmakta zorlanır. Ve bir yerde sahip olduğu o sırrı başkalarıyla paylaşabilir. Bu durumda da sırrını açığa veren kişi, zor duruma girer, istemediği durumlar başına gelebilir. Dost çok sevilse bile güvenilese bile yine de dostla bile sır paylaşılmalıdır. Kişi, sırrını kendi içinde saklamalıdır. Bu yüzden kimseyle sır paylaşılmalıdır (Marifetnâme, 2015, s.288).

Marifetnâme'de, sır ve sır tutma ile ilgili bilgiler verildikten sonra konuşma adabı ile bilgilere geçilmiştir. Konuşma, insan olmanın doğal bir yansımasıdır. Ancak konuşma eylemi sanıldığı kadar basit olan bir eylem değildir. Çünkü insanın konuşmaları, onun sorumluluklarını belirlediği gibi toplum içindeki yeri ve saygınlığını da belirler. *Marifetnâme*'ye göre dil, insanın aslında bir ölçөгüdür. Çok konuşmak hem hoş karşılanmaz hem de kişiye olumsuz durumlar getirir. Çünkü çok konuşmak, insanı hata yapmaya zorlar ve bir yerde mutlaka hata yaptırır. Çok konuşan kişileri insanlar sevmez, onlardan uzaklaşırlar. Toplumda da yer dinmek de zorluk yaşarlar. Çok konuşan kişi etrafını rahatsız eder ve etrafındakilere şaka ya da espri yaparak onları kırabilir. Ve bunu yapan kişinin itibarını toplumda azaltır. Aynı şekilde, yine çok fazla acı söz söyleyen, sürekli etrafını ve mevcut durumları eleştiren kişiler de kırıcı oldukları için toplumda sevilmez. Kimse hakkında dedikodu yapılmamalı, kimsenin sırrı açığa vurulmamalıdır. Fazla konuşan kişinin yalan söyleme ihtimali de artar. Bu da hiç hoş olmayan ve kişiyi insanlardan uzaklaştıran, itibarını kaybettiren diğer bir unsurdur. Konuşmanın en güzel olanı doğru, az ve tatlı dilli olanıdır. İnsan olmanın gereği ve hoş olan yanı da budur. Bu yüzden çok konuşmamalı ve konuşmada ölçülü ve dikkatli olunmalıdır. Sır tutma ve sırrı saklama kadar önemli olan bir husus da emanete sahip çıkmaktır. Emanet, aslında insanın gururu ve şerefidir (*Marifetnâme*, 2015, s.286-287).

Çok konuşmanın kişiye birçok olumsuzluk ve muhtemel tehlikeleri yukarıda izah edildikten sonra *Marifetnâme*'de, az konuşmanın kişiye getireceği faydalardan bahsedilmiştir. *Marifetnâme*'ye göre, çok konuşmak kişiyi nasıl hataya ve toplum içinde hoş olmayan bir konuma itiyorsa, az konuşmak da bir o kadar kişiyi muhtemel hata ve tehlikelerden uzaklaştırarak toplum içinde saygın bir yere ulaştırır. Az konuşmak, kişinin etrafındakileri tarafından sevilmesini sağlar. Çünkü karşıdaki kişiyi yormaz, ona bıkkınlık ya da sıkıntı vermez. Bu da kişiye toplum içinde saygınlık kazandırır. Az konuşan kişi, daha az yalan ve yanlış söyleme ihtimali taşıyacağı için kendini daha rahatta ve emniyette hisseder. Fazla konuşmayan kişi, hem kendi sırrını hem de başkalarının ona vermiş olduğu sırrı saklayabilir. Susmak ya da az konuşmak, insan için bir gurur, saygınlık ve adeta bir süstür. Az konuşan kişi kimseyi rahatsız etmediği için, kimseye zararı dokunmadığı için toplumda itibar kazanır. Çünkü susmak, sessiz olmak, konuşmadan itibar kazanmaktır. Konuşmanın en güzeli, kısa ve derin anlamlı olanıdır.

Bu gibi nedenlerden dolayı az konuşmak, her zaman kişiye huzur verdiği gibi sevgi ve saygı da kazandıracaktır (Marifetnâme, 2015, s.286-291).

Marifetnâme'nin geneline bakıldığında iletişimin önemi de vurgulanmıştır. Esere göre, insanlarla iletişim içinde olmak sosyalleşme anlamında oldukça önemlidir. Ancak iletişim basit bir şey değildir. Dikkatli olunması gereken bir konudur. Bir ortamda kulağa hoş gelmeyen, küfür içeren sözler söylenmemelidir. Böyle bir konuşma üslubu insanları rahatsız edecektir. Yine, insanlar hakkında dedikodu yapmak da çirkin bir şeydir. Bir kimsenin hakkında bilip bilmeden, varsayımlarla konuşulmamalıdır. İnsanlarla gereksiz yere düşmanlık, münakaşa ve alay etmekten, alay iğneleyici sözler söylemekten, insanların hatalarını bulmaya çalışarak hatalarını yüzüne vurmaktan kaçınılmalıdır. Bu gibi davranışlar, toplum içinde hoş karşılanmayacağı için kişiye zarar getirecektir (Marifetnâme, 2015).

İbrahim Hakkı söz kesmenin yanlış bir davranış olduğuna da dikkat çekmiştir. İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme*'de anlattıklarına göre, bir kişi konuşurken sözünü kesmemek ve o kişinin söz bitinceye dek dinlemek gerekir. Eğer böyle yapılmazsa, konuşan kişi mahcup olabilir ve ona karşı saygısızlık yapılmış olur. Doğru olan, konuşan kişinin konuşması bitene kadar onu dinlemek ve sonra eğer ilave edilecek bir söz varsa onu söylemektir. Konuşma ve genel davranış adabıyla ilgili çok açık ve kısa bilgiler de verilmiştir. Bunlar arasında tartışma ve sınav anında heyecan yapmamak, çok gülmek, konuşma esnasında sesi fazla yükseltmemek gibi bilgiler yer almaktadır:

Sakın imtihan ve münazara meclisinde korku ile konuşmayasın. Zira o, mülâhazaya halel; dile zaaf ve kekemelik getirir. Sakın çok gülmeyesin, bu kalbi öldürür ve tatlılığını götürür. Yürürken vakar ile yavaş gidesin, bütün işlerinde acele etmeyip yavaş davranasın. Seni geriden- çağırının cevabını vermeyesin, zira ki hayvanlar geriden çağırılır, onu kendine lâıyk görmeyesin. Konuştuğunda sesini yükseltip çağırmayasın. Ancak muhatabın işitecek şekilde aheste söyleyesin. Kendin için sükûtu ve az hareketi adet sayasın ki, senin sabır ve sebatını halkın hepsi bilsin (Marifetnâme, 2015, s.739).

Marifetnâme'ye göre, konuşma şekli ve tavrı her ne kadar önemliyse dinleme şekli ve tavrı da bir o kadar önemlidir. Bir kişi konuşurken söylediği şeyler onaylanmasa bile sözü bitene dek dinlenilmelidir. Konuşan kişinin sözü asla kesilmemelidir. Eğer ifade ettiği sözlerde yanlış veya doğru olmayan bir söz varsa o

kişiyi kırmadan, doğru bir üslupla uyararak söylediği sözlerin yanlış olduğu anlatılmalıdır. Ayrıca, kimsenin konuşmaları gizli bir şekilde dinlenilmemelidir. Yine, eğer bir kişi kendimizden bir şey ricacıysa ve o kişi zayıf, güçsüz ya da makam, mevki sahibi değilse, onu hafife alıp sözlerine kulak asmamak, onu dinlememek de doğru olmayan çirkin bir davranıştır. Buna ilaveten eğer bir kişinin konumu ve bilgisi yüksekse, o kişinin yanında söze başlamak ve ortama hükmedercesine konuşmak da yanlıştır (Marifetnâme, 2015, s.745).

Marifetnâme'de arkadaşlığın önemine de değinilmiştir. Esere göre, arkadaşlık muhakkak ki önemlidir. Ancak çok fazla arkadaş, kişiye bazı olumsuz durumlar getirebilir. Her arkadaşlık aynı yapıya sahip değildir. Kimi arkadaş faydalı olup doğru ve güzel şeylere yöneltirken kimi arkadaş ise kişiyi yanlışlara sürükleyebilir. Bu yüzden, arkadaşlık yapılacak kişi oldukça önemlidir. İnsanların arasına gereğinden fazla karışmak, fazla zaman geçirmek de zamanın kaybolmasına neden olur. İnsanlara karşı davranışlarda her zaman ölçülü olunmalıdır. İnsanlarla ne çok fazla samimi olunmalı ne de insanlara çok fazla uzak durulmalıdır. Seven, değer veren, arayan, soran kişi seilmeli; ancak bunları yapmayan kişiden uzak durulmalıdır (Marifetnâme, 2015, s.303).

Marifetnâme'de öğüt verici nitelikte bilgilere de rastlanmaktadır. Olabildiğince sade ve açık bir dille anlatılan bu bilgiler, aslında insanın taşıması gereken davranış biçimlerini özetler niteliktedir:

Cömertlik insanın ziyneti, affetmek de ihsanın en güzelidir. Tevazu ilmin meyvesidir. İlim, hilmin direği, sıdk ve keramettir. Yalan, ihanettir. Kurtuluş, doğruluk iledir. Bereket, rıfk iledir. Tevazu, şereftir. Büyüklenmek, telef olmanın temelidir. Kanaat, kolaylığın özüdür. Açgözlülük, fakirin felâketidir. Söz vermek, bir hastalıktır ki, onun şifası vefasıdır. Akıllıya muhalefet etmek, itabın en şiddetlisidir. Ahmağa susmak, cevabın en faziletlisidir. Kerîm, aza şükredici olur. Cimri adam, çoğa küfredici olur (Marifetnâme, 2015, s.705).

Marifnâme'ye göre cömertlik, insana en çok yakışan vasıflardan biridir. Ancak cimri olmak belki de insana en çok yakışmayan şeylerden biridir. Cimrilik bencilliğin de bir göstergesidir. Cimri kişiler etraflarına faydası dokunmayan, aslında kendisine de bir faydası dokunmayan kişilerdir. Çünkü cimri kişi maddiyata oldukça fazla önem verir. Bu da o kişiyi seilmeyen ve toplum içinde yer verilmeyen bir kişi hâline

dönüştürür zamanla. Bunun nedenlerinin en başında da insanlardan uzaklaşarak harcama yakmaktan kaçınmasıdır. Böylelikle kişi insanlardan yani toplumdan uzaklaşmış olur ve yalnız kalır (Marifetnâme, 2015, s.741).

Marifetnâme'ye göre insan, davranışlarında her daim ölçülü olmalıdır. Özellikle de sabırlı ve hoşgörülü olma konusunda oldukça özenli olmalıdır. Çünkü davranışlarında hoşgörüyü gözetmeyen kişi, sabırlı olma konusunda da eksik kalacaktır. Bu da birçok hatayı beraberinde getirecektir. Hoşgörülü olmasını bileyen kişi etrafındaki kişileri rahatsız edecek ve kıracaktır. Hoşgörü sahibi olmak belki de insan olmanın en güzel yanıdır. İnsanları kırmamak, onların hatalarını ya da kusurlarını örtmek en önemli insani davranışlardan biridir. Bir insanın yapmış olduğu kusur örtülürse, o hatayı yapan kişi de kendine çeki düzen verecektir. İnsanlara karşı yumuşak ve tatlı dilli davranmak elbette karşıdaki kişiyi kazanmada ve onu doğruya ulaştırmada önemi azımsanamayacak derecede etkilidir. İnsanlara karşı ne kadar hoşgörülü ve nezaket çerçevesinde davranılırsa, o kadar olumlu sonuçlar alınacağı şüphesizdir (Marifetnâme, 2015, s.705).

Marifetnâme'ye göre, hoşgörülü olmak ne kadar önemliyse sabırlı olmak da o kadar önemlidir. Sabır her şeyin ilk ve en önemli basamağıdır. Bir kişiyi kazanmak ya da bir başarı elde etmek ancak sabırla mümkündür. Bir kişinin kusuru görüldüğünde hemen onu set bir şekilde ya da hoşuna gitmeyecek bir üslupla uyarmak, o kişinin hatasını devam ettirmesine engel olamayacağı gibi aksine, o kişinin daha çok hata yapmasına ve hatasında ısrar etmesini beraberinde getirecektir. Çünkü insan, doğası gereği hoş olmayan bir üslup ya da davranışla uyarılmayı kabullenmez. Kişinin hatası olduğunda, onu sabırla izleyerek ve dinleyerek uyarmak gerekir. Ancak bu şekilde kişi kazanılabilir ve hatasından döndürebilir. Bu durum her işte ve durumda böyledir. Bir başarı elde etmek isterken de sabrı elden bırakmamak gerekir. Başarı ancak sabrederek ve çalışarak elde edilir (Marifetnâme, 2015, s.705).

Yukarıdaki bilgilere ilave olarak *Marifetnâme*'ye göre, yardımsever ve iyi niyet sahibi olmak da çok önemli bir erdemdir. Yardımsever olmak, kişiye toplum içinde saygı ve sevgi duyulmasını sağlar. Bir kişinin yardımı dokunduğu kişi, yardım eden kişinin yardımını unutmayacaktır. Gün gelir, iyilik yapılan kişi de bu iyiliği unutmaz. Yardıma ihtiyaç olunan anda bu kişi yardıma yetişebilir. Ayrıca, insanlara yardıma vesile olmak da güzel bir davranıştır. Ancak bu, gerçekten ihtiyacı olan kişilere

yapılmalıdır. Sadece tanıdık, eş dost, arkadaş olduğu için yardıma ihtiyacı çok da gerekli olmayan kişilere yardımcı olmak doğru değildir. Yardım edilecek kişinin gerçekten ihtiyaç sahibi olması gerekir (Marifetnâme, 2015, s.705-706).

Marifetnâme'ye göre, özür dilemeyi bilmek ve özrü kabul etmek de ideal insan tipinin özelliklerindendir. Birey bir kusur işlediğinde muhakkak özür dilemelidir. İnsanlar hata yapabilir; ancak hatasını görüp özür dilemeyi bilmesi çok önemlidir. İnsan olmanın gereklerindendir özür dilemek. Karşıdaki kişiyi üzecek ya da onu kıracak bir davranışta bulunduğumuzda, onun gönlünü tekrar kazanmak ve de yapılan hatayı affettirebilmek için özür dileyip hatayı telafi etmeye çalışmak, kuşkusuz en doğru davranış olacaktır. Özür dilemeyi esirgemek insanların kişiden uzaklaşmasına neden olur. Toplum içindeki saygınlığı azalır. Özür dilemeyi bilmek ne kadar önemliyse, dilenen özrü de kabul etmek o kadar önemlidir. Yapılan bir hatanın farkına varılıp hata yapılan kişiden özür dileniyorsa, elbette özür kabul edilmeli ve o kişi affedilmelidir. Çünkü hata yapan kişi yaptığı hatanın farkına varmış ve kendini affettirmek için özür dilemiştir. Bu kişinin özrü kabul edilirse o kişi, affedilerek hem kazanılmış olur hem de o kişinin bir daha o hatayı yapmaması sağlanmış olur. Eğer tam tersi bir muameleye maruz kalırsa, yani özrü kabul edilmeyip onu affetmemekte ısrar devam ederse hem o kişi kaybedilmiş olur hem de o kişinin hatasında devam etmesine fırsat verilmiş olur ki bu da doğru bir davranış olmaz (Marifetnâme, 2015, s.706).

Yukarıda ifade edilen olumlu davranış tiplerine ek olarak *Marifetnâme*'de yer alan bilgilere göre mütevazı olmak da ayrı bir önem taşımaktadır. Mütevazı olan kişi, etrafınca sevilen ve saygı duyulan kişidir. Tevazu sahibi olmak, insanlara en güzel örnek davranışlardan biridir. Sahip olunan bilgi, zenginlik ya da makam, mevki ile kişinin kendini diğer insanlardan üstün görmesi ve onlara hoş olmayan, kibirli davranışlarla yaklaşması kişiyi, insanlardan dolayısıyla da toplumdan uzaklaştırır. Çünkü toplum, kendini yücelten, kendini beğenen, kibirli insanlardan uzaklaşır. Bu kişiler toplumda sevilmezler. Ancak sahip olduğu çeşitli donanımlara rağmen kişi, mütevazılığı kaybetmiyorsa bu kişi toplumda sevilcektir. Toplumda sevilmenin en önemli koşullarından biri de tevazu sahibi olmaktır. Çünkü insanlar, kendilerine yakın bulduğu ve samimi gördüğü kişileri sever. Mütevazılığın bazı göstergeleri vardır. Bunlardan birkaçı şunlardır: yalnız başına sakin bir şekilde normal davranışlar çerçevesinde yürümek, etrafındaki kişilerin selamını beklemeden selam vermek;

hoşgörülü, güler yüzlü ve tatlı dilli olmak; ihtiyaç sahibi olanlara yardım etmek, komşulara karşı iyi davranmak, emir altında çalıştırılan kişiyle birlikte sofraya oturmak, yiyip içmek gibi davranışlardır (Marifetnâme, 2015, s.706 / 743).

Marifetnâme'de, toplum ya da topluluk içinde parmak çıtlatmak, sakalla ve burunla oynamak, tükürmek, gerilmek, hitap edenin sözünü layıkıyla dinlememek, gülünç durumlara kayıtsız kalmamak gibi yapılamaması gereken ve hoş karşılanmayacak olan bazı davranış ve hareketler de dile getirilmiştir:

Mecliste başını açmak ile saçını taramaktan, parmak çıtlatmaktan, sakal ve yüziğünle oynamaktan, dişlerini hilalletmekten korunasın. Parmağını burnuna sokmaktan, tükürmek ve sümürmekten sakınasın. Yüzünden sık sık sinek kovmaktan, çok gerilmekten ve halkın yüzüne karşı esnemekten sakınasın. Oturman hep edepi, sözün her an tertipli olsun. Seninle konuşanın lâtif sözüne aşırı sevgi göstermeksizin, taaccüple habersizce faydalanasın. Kötü ve gülünçlüklerden sükût ile geçip gidesin. Dualarını ve şiirlerini, hitap ve sözlerini, nefsinı temize çıkarmaya dönük olan şair tavırlarını meth ve taaccüple halka söyletmeyesin (Marifetnâme, 2015, s.735).

Yine devamında giyimde aşırılığa kaçmamak, kimseyi zor duruma sokmamak, zulüm edene destek çıkmamak, düşmanlık edene fevri hareketle karşılık vermemek ve sinir yatışmadan kimseyle konuşmamak gibi önemli davranış biçimleri anlatılarak bu davranışların uygulanması hâlinde kişiye rahatsızlık ve olumsuzluk getireceği ifade edilmiştir:

Süslenmede yapmacığa kaçmayıp, sürme ve kokuda ileri gitmeyesin. Kimseyi alçaltmayıp, bir emri gerekli saymayıp, bir kimseye zor kullanmayasın; çünkü o ağırlık ve cefadır. Hâkime arka çıkıp, zalime yardımcı olma ki, o fitne ve belâdır. Eğer sultana yakınlığa müptela oldunsa, ondan uzak otur; çünkü o, yakıcı ateştir. Afiyete sadâkatten sakın ki, o düşmanlık defterinin sırrıdır. Malını ırzından üstün tutmayasın ve hasımlık edenlere gazapla acele etmeyesin. Elinle işareti ve geriye iltifatı çok etmeyesin. Dize gelmeyesin ve gazabın yatışmadıkça konuşmayasın (Marifetnâme, 2015, s.735).

Marifetnâme'de, ideal insanın toplum içinde nasıl ve şekilde davranılması gerektiğiyle ilgili pratik ve günlük hayata yönelik bilgilere de yer verilmiştir. Kişi, sahip olduğu mal miktarını eşine ve çocuklarına bile söylememelidir. Çünkü onlar, sahip olunan malı az görürlerse kişi, onların yanında mahcup olup saygınlığı azalabilir. Eğer çoksa da kişiyi yanlışa sürükleyebilir. Hapşırma ya da aksırma esnasında başı eğip yüzü

el ile kapatarak mümkün olduğunca az ses çıkarmak gerekir. Aksini yapmak yanlıştır. Topluluk içinde göze kulağa hoş gelmeyeceği için topluluk tarafından iyi karşılanmaz.

Marifetnâme'ye göre, avam ve tüccarla olan diyaloglarda temkinli olunmalıdır. Onlarla işleriyle ilgili konuşmalar yapmaktan sakınılmalı, sadece genel konuşmalar yapılmalıdır. Yoksa mala ve rüşvete düşkün olduğu gibi yanlış anlaşılabilir. Ayrıca, alışveriş için çok fazla çarşı pazar gezilmemelidir. Çünkü kişinin cimri ve zor beğenen biri imajına sahip olduğu düşünülebilir. Ayrıca, alışverişte abartılı pazarlıklardan da kaçınılmalıdır. Bu durum alıcı ve satıcı için hoş olmayan bir durumdur. Alışveriş ve satın almanın aslında, yukarıda ifade edildiği gibi pazarlığı fazla yapmamak gibi yazılı olmayan kuralları da vardır. Örneğin, bir malın ya da yiyeceğin, talep edilen yere götürülürken onu, satıldığı miktardan daha fazla miktar verilerek satın alınması doğru değildir. Çünkü o mal ya da yiyeceğin pazarlığı yapılmış ve gideceği yerde insanların ona ihtiyaçları vardır. Yine benzer bir durum da şöyledir: Bir malı etraftan toplayıp stok yaparak gizlemek ve bunu daha sonra daha pahalıya satmak oldukça çirkin bir eylemdir. Böyle bir eylem insanları, o maldan uzak bırakarak mağdur ettiği gibi daha sonra da daha pahalıya satın alacağı için bir kez daha mağdur edecektir. Yine, bir satıcıdan bir mal alındığında onu korkutarak, malının değerini düşürmeye çalışıp malını kötüleyerek fiyatını kırmaya çalışmak da doğru değildir. Böyle bir davranış yerine makul ve uygun bir pazarlık yapılarak satın almak en doğrusudur (Marifetnâme, 2015, s.737).

Günlük hayata yönelik davranış önerilerine Marifetnâme'de yer verilmeye devam edilmektedir. Örneğin; insanların çok fazla olduğu kalabalık yerde oturmak uygun değildir. Bu gibi yerlerde oturup insanları izlemek hoş bir davranış değildir. Orada yer alan ve oradan geçen insanlar olabilir. Eğer bir yerde oturmak gerekiyorsa cami avlularında oturulmalıdır. Cami avluları insanların ibadet amacıyla geldikleri bir yerdir. Herkes bu amaçla oraya geldiği için buradaki insanlar rahatsız olmazlar (Marifetnâme, 2015, s.738).

Yine, topluluk içinde insanların çok benimseyemeyeceği, parlak, renkli ve göze batan giysiler giyilmemelidir. Böyle giyinmek insanların o giysiyi giyen kişiye karşı önyargılarının oluşmasına ve o kişiye farklı gözle bakıp ondan uzaklaşmalarına neden olur. Eğer güç sahibi olan bir kişinin yakını olunursa bu durum hiç kimseyle paylaşılmamalıdır. Çünkü bunun fakına varıp bu durumdan faydalanmak isteyenler

olacaktır. Bunun sonucunda da kişinin zarar göreceği mutlakdır (Marifetnâme, 2015, s.738).

Marifetnâme'de izah edilen bir başka farklı ve ince bir davranış şekli de şudur: Eğer yürürken üzerimizden bir şey düşürülürse ve bunu, o şeyin düşürüldüğü yerden uzaklaşıldıktan sonra farkına varılırsa dönülmemelidir. Ya da başka biri, o düşürülen şeyi almaya gönderilmemelidir. Çünkü bu tarz bir davranışın, kişiyi insanlar arasında alay konusu etmelerine neden olabilecektir (Marifetnâme, 2015, s.742).

Marifetnâme'ye göre, kumar ve benzeri oyunlar oynamak kişiyi yalnızla götürebilir. Her defasında heveslenilerek kazanma arzusuyla oynanan bu oyunlar, kişinin malını kaybetmesine, psikolojini bozmasına ve toplumdan uzaklaşmasına sebebiyet verebilir. Bu gibi oyunları oynamamak, bunlarla ilgilenmemek doğru bir davranış olacaktır (Marifetnâme, 2015, s.749).

Bir diğer farklı davranış önerisi de şudur: Kişinin kendine ait nikâh, cenaze gibi işlerde dini vecibeleri yerine getirecek olan, kişinin kendisi olmamalıdır. Böyle olması uygun bir davranış olmaz (Marifetnâme, 2015, s.736).

Marifetnâme'ye göre, İnsanlarla alay etmek ve insanlara fazla şaka yapmak saygınlığı azalttığı gibi duyulan sevgiyi de yok edebilir. Çünkü bu gibi davranışlar, karşı tarafın hoşuna gitmeyeceği için bunun sonucunda kin tutma, inat ve kavga gibi olumsuz durumlar ortaya çıkabilir. Eğer alaya alınan ya da gereğinden fazla şakaya maruz kalınırsa, sert cevap verilmeyip o ortamdan uzaklaşılmalıdır. Eğer o ortamda kalmaya devam edilirse kötü söz ağızdan çıkabilir ve daha kötü durumlar meydana gelebilir. Kimsenin ayıbyıla ya da kusuruyla alay etmemek gerekir. Onu hatırlatacak söz ve davranışlardan kaçınılmalıdır. Çünkü böyle bir muamele, hem karşı tarafın üzülp kırılmasına yol açar hem de bu muameleyi yapan kişiye kötü duygular beslenmesine sebep verir. Ayrıca, çocuk ve yetimlerin gönülleri daha hassas olduğundan dolayı onları kırmamak için onlarla alay edilmemeli, onlara karşı şaka yapmaktan kaçınılmalıdır. Onlara karşı şefkat gösterilmeli ve merhamet edilmelidir (Marifetnâme, 2015, s.736).

Marifetnâme'de anlatılan olumsuz davranışlardan bir diğeri ise yalan söylemektir. Yalan söylemek kişiyi insanlardan uzaklaştırır. Yalan söylemek oldukça çirkin bir davranış olduğu için, yalan söyleyen kişiye kimse güvenmez ve toplum içinde saygınlığı yok olur. Güven zor kazanılan bir şey olduğundan dolayı, yalan söyleyen kişiye karşı insanların güven problemi yaşayacağı mutlakdır. Her ne olursa olsun yalan

söylemekten kaçınılmalı ve doğru olan şey söylenmelidir. Yalan söyleyen kişilerin toplumda elde edeceği bir saygınlık bulunması mümkün değildir. Gereksiz yere yemin etmek de yalan ile benzer durumları beraberinde getirir. Çünkü fazla ve gereksiz yere yemin etmek kişiyi zor durumda bırakacağı gibi itibarını da zedeler. Ayrıca, yalan olma ihtimali olan hikâye ve duyulan şeyler insanlara anlatılmamalıdır (Marifetnâme, 2015, s.736).

Marifetnâme'ye göre, yalan söylememek ve yalandan sakınmak ne kadar önemliyse doğru bir söz ya da durum karşısında da sessiz kalmamak ve doğruyu savunmak da bir o kadar önemlidir. Yanlış yapan kişi kim olursa olsun ne kadar güçlü olursa olsun doğruyu savunmak gerekir. Yalan söylememek gibi yanlış karşısında susmamak ve doğruyu savunmak da bir erdemdir (Marifetnâme, 2015, s.739).

Marifetnâme'de, toplum içinde sahip olunması gereken davranışların sıralanmasına devam edilmektedir. Örneğin, toplumda makam ve mevki sahibi olan saygın kişilerin yanında hal ve hareketlerde daha özenli olunmalıdır. Bu kişilerin yanında gereğinden fazla konuşmaktan ve yanında zaman geçirip rahatsız etmek yanlıştır. Eğer fazla sohbet edip zaman geçirilirse yanlış bir davranışta bulunulabilir ya da söz ağızdan çıkabilir. Bu da hoş ve doğru olmaz. Bunun yanı sıra bu gibi kişilerin gücünden yararlanmaya çalışmak da doğru bir davranış değildir. Onların yanında her daim ona saygı duyulduğunu göstermek gerekir. Aynı zamanda, eğer bir makam elde edilmişse bunu kullanarak kibirlenmek ve insanları aşağılamak hor görmek de yanlıştır. Böyle davranmak kişinin sahip olduğu makama ve kendine zarar verir, insanlar tarafından sevilmez (Marifetnâme, 2015, s.737).

Yine *Marifetnâme*'de yer alan bilgilere göre, eğer kişinin bir meclis ya da topluluk içinde konuşulan konuyla ilgili bir fikri ya da bilgisi yoksa konuşmaya girmemelidir. Çünkü kişinin bilgisi yoksa konuşmaya dâhil olup o ortamda mahcup olabilir, itibarına zarar verebilir. Ayrıca, meclis içinde yapılan konuşmalara da dikkat edilmelidir (Marifetnâme, 2015, s.737).

Marifetnâme'ye göre, insan, yaptığı her işte başarılı olmayı hedeflemelidir ve bunun için gereken her türlü çalışmayı, çabayı göstermelidir. Yapılan her işe başarı amaçlanarak, yapılan her iş sevilerek yapılırsa o derece yapılan işten hem hoşnutluk kazanılır hem de yapılan işte başarı sağlanır (Marifetnâme, 2015, s.741).

Marifetnâme'ye göre hediyeleşmek oldukça güzel bir davranıştır. İnsanlar birbirleriyle hediyeleşmeyi amaçlamalıdır. Çünkü hediyeleşmek, insanlar arasındaki sıcaklığı ve yakınlığı artırır. Hediye seçilirken ölçülü olunmaya dikkat edilmelidir. Karşı tarafın maddi ve manevi durumu göz önüne alınarak hediye belirlenmelidir. Eğer hediye verilecek tarafın maddi durumu iyi değilse ve hediye alacak kişi, o kişiye gereğinden fazla maddi değeri olan bir hediye alırsa, o kişiyi bilmeden kırabilir. Çünkü hediye alan kişi, karşı tarafa hediye vermek istediğinde aldığı hediyeyle eşdeğer bir hediye almak isteyebilir ve maddi gücü buna yetmeyeceği için o kişiye karşı mahcubiyet duyabilir. Aynı şey ikram için de geçerlidir. Misafire her zaman en üst seviyede ikramda bulunulmalıdır. Ancak ağırlanacak olan kişiye, durumu göz önüne alınarak ne çok abartılı ikramlar olmasından ne de çok az ve basit ikramlar olmasından kaçınılmalıdır (Marifetnâme, 2015, s.741).

Marifetnâme'de yer alan bilgilere göre, erkeklerin, bayanların olduğu ortamlarda fazla bulunması hoş karşılanmaz. Bayanlar, doğası ve yapısı gereği erkeklere göre daha hassastır ve çekingendir. Erkeklerin, bayanların bulunduğu ortamlarda gereğinden fazla süre yer alması, bayanların çekinmesinden dolayı rahatsız edici bir durum meydana getirecektir. Ayrıca böyle bir durum toplum yapısına da aykırılık arz edeceğinden dolayı, toplum tarafından da hoş karşılanmayacaktır (Marifetnâme, 2015, s.741).

Marifetnâme'ye göre, yolda yürürken ya da gezerken sağa sola, ileriye geriye abartılı selamlar verilmemelidir. Çünkü bu davranış etraftaki kişiler tarafından yadırganır. Eğer yolda giderken bir kişiye rastlanırsa ve selam vermek icap ederse, basit bir hareketle ve yürüyüşü bozmadan, o kişiyi hafife alır gibi davranarak selam verilmemelidir. Selam verilecek kişiye vücudun tamamı dönülerek ona saygı çerçevesi içinde selam verilmelidir. Doğru olan selam verme bu şekildedir (Marifetnâme, 2015, s.741).

Marifetnâme'ye göre, haklılığından ya da mağduriyetinden emin olunmayan kimseye şahitlik edilmemeli ve ona kefil olunmamalıdır. Çünkü o kişi yalan söyleyebilir ve karşısındaki kişiyi kandırabilir. Böylece de kefil ya da şahit olan kişiyi zor duruma sokarak mağdur edebilir. Bu yüzden emin olunmayan kişiye kefil olunmamalı ve ona şahitlik edilmemelidir. Bunun gibi, bir kavga ya da tartışmada da haklı veya haksız olduğu net olmayan kişiye destek olunmamalıdır. Çünkü haklı veya haksız olduğu belli olmayan kişiye destek olunursa hataya düşülebilir (Marifetnâme, 2015, s.741).

Yine *Marifetnâme*'ye göre öfke, insanı zor duruma düşüren, içinden çıkılması zor olan durumlara sürükleyen bir duygudur. Öfkelenmek doğal gelişen bir duygudur. Ancak insan, öfkesini kontrol edebilmelidir. Bir kişiye yaptığı bir hatadan dolayı kızıldığında ya da haksızlığa uğranıldığında öfkeyle hareket ederek karşı tarafa yüklenilmemelidir. Çünkü öfkeyle yapılan ani davranışlar muhakkak kişiyi hataya sevk edecektir. Bu yüzden öfkeli olduğunda daha temkinli olunmalı ve öfke yenilmeye çalışılmalıdır (Marifetnâme, 2015, s.741).

Marifetnâme'de, borç almak ve borç vermek en çok dikkat edilmesi gereken konuların üst sıralarında gelmektedir. Kişinin ihtiyacı olduğunda bir yakınından veya arkadaşından borç alması normal bir durumdur. Ancak bunun da bazı adapları vardır. Eğer borç istenilecek olan kişinin maddi durumu buna çok müsait değilse, onu zor durumda bırakarak borç istenmemelidir. Aynı zamanda, borç verecek olan kişinin de eğer maddi gücü varsa borç isteyen kişiyi geri çevirmemelidir. Ancak borç alan kişi, bu borcunu söz verdiği koşullarda ve zamanda ödemelidir. Maddi gücü yeterli olup da borçlu olunana kişiye borcunu zamanında vermemek ya da geciktirmek de yanlış bir davranıştır (Marifetnâme, 2015, s.755).

Yine *Marifetnâme*'de yer alan bilgilere göre, bir bayana rahatsız edici ve uygun olmayan bir şekilde bakmak, onu izlemek bayanı rahatsız edeceği gibi toplum içinde de hoş karşılanmayacak ve ayıplanacak bir davranış olarak karşılanacaktır. Bir erkeğin her zaman bayanlara karşı bakışlarında ve davranışlarında temkinli, ölçülü olmalıdır. Aynı zamanda bir kimsenin evini gözetlemek, takip etmek de kötü bir davranıştır. Kimsenin özeline ya da mahremine bakılmamalı, gözetlenmemelidir (Marifetnâme, 2015, s.746).

Marifetnâme'ye göre, inatçı olmak doğru bir davranış olmadığı gibi kişiye zarar getiren de bir davranış biçimidir. Bir şeyde ısrar etmek kabullenilebilir bir durumdur. Ancak bir şeyde inat etmek oldukça yanlıştır. İnat etmek insanlar tarafından hoş karşılanmaz ve kişinin etrafındaki insanların ondan uzaklaşmasına neden olur (Marifetnâme, 2015, s.746).

Marifetnâme'ye göre, yapılan bir haksızlığa ya da kötülüğe sessiz kalınmamalıdır. Birine yanlış yapıldığında, bir kişi haksızlığa uğradığında ona destek olunarak o kişinin hakkının aranmasına yardımcı olunmalıdır. Eğer haksızlığa, kötülüğe uğrayan kişi sesini çıkaramayacak kadar güçsüz ve sessizse ona cesaret verilmeli ve yanında olduğu hissettirilmelidir (Marifetnâme, 2015, s.746).

Marifetnâme'de yer alan bilgilere göre, Bir kimseye haksız ve durduk yere fiziki şiddet uygulanmamalıdır. İnsanlar sorunlarını kavgayla değil konuşarak halletmelidir. Birini darp etmek, fiziki müdahalede bulunmak çirkin bir davranış olduğu için böyle bir durum, insanlar tarafından hoş karşılanmayacağı için toplumda huzursuzlukların olmasına neden olur. Çünkü böyle bir davranış kötü bir örnek olacaktır (*Marifetnâme*, 2015, s.748).

Marifetnâme'ye göre diğer bir olumsuz ve çirkin davranış ise hırsızlıktır. Hırsızlık başkasının malını ya da eşyasını izinsiz olarak almak olduğu için kabul edilmesi imkânsızdır. Çünkü hırsızlık yapılan kişi mağduriyet yaşayacaktır. Kimse kimseye hırsızlık yapmamalıdır. Hırsızlık, toplumun temelini sarsacak kadar olumsuzluklar içeren bir eylemdir. Hırsızlık yapan kişi toplumdan dışlanır ve toplum tarafından o kişiye güvenilmez. Böylece o kişi artık toplum içinde barınamaz hâle gelir. İnsanın asala yapmaması gereken şeylerin başında gelenlerden biri de hırsızlıktır. Bu yüzden hırsızlık, asla ama asla yapılmaması gereken bir şeydir. Buna benzer şekilde, emanet edilen bir maldan ya da eşyadan yararlanmak, onu kullanmak da yanlıştır. Çünkü emanet edilen şey kişiye verilen bir sorumluluktur. Bunun bilinciyle hareket edilmelidir (*Marifetnâme*, 2015, s.748).

Marifetnâme'ye göre; çalışarak, çaba sarf ederek para kazanmak, mal edinmek güzel ve doğru bir eylemdir. Maddi bir şeyler kazanmak kadar bunun harcanmasını da doğru yapmak oldukça önemlidir. Kazanmaktan daha zor olan aslında doğru harcama yapabilmektir. Harcamalar doğru yapılmadığı sürece bu durum kişiyi yanlışa götürecek ve türlü olumsuzluklar yaşamasına neden olacaktır. Harcama doğru yapılmadığında elde edilen maddi imkânlar zamanla eriyip kaybolacaktır. Bir mala ederinden fazla para vermek, gerekli olmadığı hâlde bir malı satın almak ya da sadece gösteriş için maddi imkânlar zorlanarak bir şeyler almak kişiyi maddi yönden zor duruma sokacağı gibi, toplum içinde de alay konusu teşkil edebilecek bir mevzuya dönüşebilir (*Marifetnâme*, 2015, s.749).

Marifetnâme'ye göre, kaybolmuş bir eşya görüldüğünde bırakılıp gidilmemelidir. Çünkü onu düşüren, kaybeden kişi için o eşya çok değerli olabilir. Böyle bir şeyle karşılaşıldığında o eşya alınıp sahibini bulmak üzere saklanmalı ya da emanete sahip çıkacağına güvenilen bir kişiye bu eşyayı sahibini bulmak ve ona teslim etmesi istenerek bırakılmalıdır (*Marifetnâme*, 2015, s.749).

Marifetnâme'de yer alan bilgilere göre, toplum içinde bir şeyler yemenin de belli kuralları vardır. Örneğin, kalabalık olan yerlerde alenen yemek yanlışır. İnsanların gözü önünde yemek yemek hoş karşılanmaz. Yine, kalabalıkla yemek yerken kimsenin önünden yenilmemelidir. Çünkü önünden kişi hem bu durumdan rahatsız olur hem de yerken iğrenebilir (Marifetnâme, 2015, s.751).

Yine *Marifetnâme*'ye göre; toplumda seilmeyen, insanlara hakaret eden, onları küçümseyen insanları ziyaret etmekten, onlarla muhabbet etmekten kaçınılmalıdır. Çünkü böyle kişilerle ilişki kurmak, o kişinin yapmış olduğu yanlış şeyleri onaylamak anlamında gelir. Ve bu kişi yaptığı yanlışların farkına varamaz ve yaptığı yanlışlarda ısrar ederek devam etmesine neden olur. (Marifetnâme, 2015, s.751).

Marifetnâme'ye göre, düğün sıradan bir olay değildir. Düğün iki insanın ömür boyunca birlikte yaşamaya söz verdikleri ve bir ömür boyu sürecek olan yaşamın başlangıcıdır. Düğüne verilen bu önemden dolayı davet edilen düğünlere katılmak oldukça önemlidir. Verilen düğün yemeğini yemek ve düğün hediyesi vermek de hem göreneklerimiz gereği hem de nezaket icabı gerekmektedir (Marifetnâme, 2015, s.751).

Yine *Marifetnâme*'ye göre, bir topluluk içinde yapılması hoş olmayan davranışlardan birkaçı ise şöyledir: kalabalık içinde esnemek, kirli bir şekilde etrafta dolaşmak, soğan ve sarımsak gibi koku yapan gıdaları yiyip topluluk içine karışmak da hoş karşılanmayan ve insanları rahatsız eden davranışlardır. (Marifetnâme, 2015, s.751).

4.1.2. Evlilik Eğitimi

4.1.2.1. Evlilik ve Evlilik Hayatı

Evlilik: Evli olma durumu (Türk Dil Kurumu, 2015). Evlilik bir erkek ve bir bayanın aile kurmak üzere, bir ömür birlikte yaşama sözünü verdikleri sosyal bir kurumdur. Evliliğin insan hayatında olması, kişiye pek çok fayda getirmektedir. Toplumumuzdaki anlayış çerçevesinde, kişinin toplumdaki statüsü bir anlamda evlilikle belirlenir. Evli olmayan kişi, evli olan kişiler tarafından çok da makbul insan olarak görülmez. Evliliğin toplumsal ve dinî olmak üzere iki yönü vardır. Evliliğin toplumsal yönden faydalarına bakıldığında; bireyin toplumumuzda bir görev olarak görülen evliliği yerine getirmiş olmanın rahatlığıyla kendini çevresinde daha rahat hissetmesini sağlamasının yanı sıra bireyi muhtemel olumsuz durumlardan da uzaklaştırmasını sağladığı söylenebilir. Çünkü hayatına bir düzen geldiği için daha ölçülü, özenli ve

dikkatli olacaktır. Evliliğin dinî yönden faydalarına bakıldığında ise bireyi pek çok gûnahtan kurtarmasına vesile olmasıdır. Evli olmayan kişi, şehvetine yenik düşüp yanlış gitmesi çok daha kolay olacak iken evli olan kişinin bu hataya düşmesi elbette daha zor olacaktır. Bu gibi tehlikelerin varlığının yanı sıra ibadetten ve Allah'tan uzaklaşma tehlikesi de yer almaktadır.

Marifetnâme'de evlilik eğitimine dair pek çok eğitici bilgi ve görüş yer almaktadır. Bunlar verilirken İslam ahlakı ve İslami hassasiyetler göz önüne alınmıştır. İslami evlilik anlayışı çerçevesinde evlilik ve evlilik yaşamına dair bilgiler eğitsel bir üslupla verilerek evlilik eğitimine dair usul ve yöntemler izah edilmiştir. Evlilik, "Haram ve günahlardan korunmak, hayatı düzene koymak, aile düzeni oluşturmak ve kurmak bakımından önemlidir." (Sofuoğlu, Göktürk ve Kerimoğlu, 2013). *Marifetnâme*'de yukarıda da bahsedildiği gibi evlilik konusu oldukça hassas bir şekilde ele alınmıştır. Toplumsal huzurun ve ahiret saadeti için sağlıklı ve mutlu evliliklerin önemli olduğu vurgulanmıştır. Eserde evlilik hayatına dair eğitsel pek çok bilgi verilmiştir. Kısaca bunlardan bahsetmek gerekirse şöyledir: Erkek, eşine çok fazla iltifat etmemelidir. Ona çok fazla dokunup sevmemelidir. Çünkü kadının doğası gereği çabuk yüz bulur. Ayrıca zenginliği ve çevresi çok olan kadınla evlenmek, kadının kendini eşine karşı saygısını yitirmesinde etkili olabilmesi yönüyle tehlikelidir. "Kadının yeri eşinin yanındır" anlayışı *Marifetnâme*'de oldukça etkindir. Kadının anne babasını, akrabalarını ziyaret etmesine izin verilmeli; ancak bu süre fazla olmamalıdır. Çünkü kadın eşinden çok fazla uzak kalırsa hem erkekte hem kadında duygusal anlamda soğumalar olabilir. Bu durum da aile birliğini tehdit eder. Evlenme sırasının gelebilmesi için ilk önce ilim elde etmek ve bir miktar da maddi güce de sahip olunması gerekmektedir. Ayrıca eserde, evlendikten sonra ilim öğrenmek ve maddi güç elde etmenin zor olacağı belirtilmiştir (*Marifetnâme*, 2015).

Marifetnâme'de evlilik ve evlilik hayatıyla ilgili bilgiler verildikten sonra evliliğin nasıl olması gerektiği, nasıl bir eş seçmek gerektiği konusunda da bilgiler verilmiştir. Bunlar dinî bağlamda ele alınarak evliliğe dair öneriler verilmiştir. Bunlar arasında; evlilik için maddi hazırlık yapmak gerektiği fakat fakirlikten de çekinerek evlilik yapmaktan korkmamak, akıllı ve dindar bir eş seçmek, sosyal konum, yaş ve boy gibi fiziki anlamda da kendinden aşağıda olanı tercih etmek, sadece zenginlik için

biriyle evlenmemek gibi öneriler vardır. Marifetnâme'ye göre evlenme adabları şunlardır:

1- *Yalnızlığı ve iffeti niyet etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Evlilikte en önemli olan hususlardan biri iffetli olmaktır. Evliliğin asıl amacı, eşlerin birbiriyle uyum içinde namus ve iffetini koruyarak hayat sürmeleridir. Evlilikte ilk amaç iffeti amaç edinmek ve korumaktır. Yalnızlıktan kasıt ise, eşlerin birbirine sadık bir şekilde hayat sürmeleri ve eşlerin dinî vecibelerini de yerine getirerek bir evlilik hayatı sürmeleridir.

2- *Düğün ve mehir için para hazırlamaktır. Eğer yanında para bulunmadıysa borç alsın ve Hak Teâlâ'yı onun edasında kefil saysın* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Düğün ve düğün hazırlığı, evlilik hayatının başlangıcı olan ve bunun için yapılması gerekenleri almak, yapabilmek için harcama gerektiren bir iştir. Bu yüzden evlilik, evlilik hazırlığı ve de mehir için birtakım maddi birikimlerin olması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak sadece bu yüzden, yani evliliği gerçekleştirebilecek kadar maddi imkân yoksa evlilik ertelenmemelidir. Mehir ise İslam hukukuna göre, erkeğin evleneceği kadına vermeyi taahhütte bulunduğu mal veya ziynet eşyasıdır. Yakın eş dost veya çevreden gerektiği kadar borç alınıp mehir ve evlilik için gereken harcamalarının karşılanması gerektiği de belirtilmiştir.

3- *Fakirlik ve güçlükten korkup, çekinmeyip Hakk'a tevekkül etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Üstteki maddeyle yakın anlamda olan bu maddede konuya dinî açıdan bakılarak yine maddi imkânların kısıtlılığı ya da zorluğundan dolayı endişe ve telaşa kapılmamak gerektiği, bunun için her zaman kişinin yanında olan Allah'a sığınmayı tercih etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü evlilik hayırlı bir iştir ve bu yolda karşılaşılmaması muhtemel olan maddi sorunlardan çekinmemek icap eder.

4- *Aslı temiz olan dindar ve akıllı kadını nişanlayıp almaktır. Zira itaatli ve saliha hatun ağırlığınca altın değer, dünyanın hayırlı metası sayılır. Ne kadar hakir ve fakir olursa da zevci ona muhabbet edip üzerine bayılır* (Marifetnâme, 2015, s.717).

Evlenilecek olan bayanda aranması gereken en önemli özelliklerden biri dinini bilmek, dindar ve akıllı başında olmaktır. Bunun yanında eşine karşı itaatkâr ve iyi niyetli bir kişi olması da gerekmektedir. Çünkü bayan ne kadar dindar, akıllı ve itaatkâr olursa evlilik o kadar sağlam olur, düzenli bir şekilde ilerler. Ayrıca bayanın mütevazı olması,

maddi durum bakımından erkekten geride olması da önemlidir. Bayan erkekten mütevazılık anlamında ve maddi anlamda geride olursa, eşine daha fazla bağlanıp onu seveceği de belirtilmiştir. İdeal olan, bayanın erkekten maddi anlamda geride olmasıdır.

5- *İzzet, mal ve güzellik için evlenmemektir. Zira ki izzet için evlenen fakir olur kalır. Güzellik için evlenense âleme rüsva olup belâsını bulur* (Marifetnâme, 2015, s.718).

Evlenilecek kişide aranacak özellikler sıralanmaya devam edilirken önemli bir hususun altı çizilmiştir. Bir kişi için sadece zenginliği, makamı, saygınlığı ya da güzelliği için evlenmenin yanlış olduğu vurgulanmıştır. Çünkü eğer sadece zenginliği, makamı mevkiisi ya da güzelliği için evlenilirse, bunların hepsinin gelip geçici olması yönünden böyle bir şey yapmanın yanlış olacağı da belirtilmiştir. Mal, mülk, güzellik baki değildir; gelip geçicidir. Bunlara aldanmamak gerekir.

6- *Şeref, mal, yaş ve boyda kendinden aşağıda olanı almaktır. Zira ki kalbe böyle olması daha uygundur. Onun kötü bakışlarından emin olur. Eğer kadın nişanlanmak isterse, erkekte din, güzellik ve cömert huy arasın* (Marifetnâme, 2015, s.718).

Eserde, evlilik yapılacak kişide dikkat edilmesi gereken şeylerin anlatımına devam edilmektedir. Evlenilecek bayanın, erkekten makam mevki, şan şöhret bakımından daha aşağıda olanı ve yaş bakımından ise kendinden daha küçük olanı seçmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca fiziki anlamda da daha aşağıda olmasına dikkat edilmesi ve boy olarak kendinden kısa olanı seçmesi gerektiği de ifade edilmiştir. Çünkü erkek, hem dinî bakımdan hem de benimsenen toplumsal yaşam tarzı bakımından her zaman bayandan önde olması gerektiği bilinmektedir. Erkek, kendinden her anlamda kendinden daha aşağıda olan bayanla evlilik yaparsa onun her davranışını anlayabilme ve onu kolay kontrol ederek üzerinde hâkimiyet kurar. Bayan açısından da bu duruma bakan İbrahim Hakkı, bayanın evleneceği erkekte araması gereken şeylerin başında erkeğin dindar olması, cömert olması ve iyi huylu olması gibi özelliklerinin olmasına dikkat edilmesinin gerekliliğine vurgu yapar. Çünkü bayanın her zaman kendisine sahip çıkacak, eksiklerini yerine getirecek, namusunu koruyacak bir erkek araması gerekir. Bayanın doğası gereği de bu elzemdır.

7- *Mihri az vermektir. Zira mihrin hayırlısı dört yüz miskal (1920 gram) gümüşdür* (Marifetnâme, 2015, s.718).

Mihrin kadına verilmesi gereken mal veya ziynet olduğu, İslam hukukunda da olan bir şey olduğu yukarıda da ifade edilmiştir. Mihrin normal, olması gereken miktarda olması gerektiği, bunun ideal olanının ise 1920 gram gümüş ya da bu değerde bir miktarın verilmesinin uygun olduğu belirtilmiştir. Bundan daha fazlasını vermek yanlış olabileceği; çünkü kadının fazla mala, ziynete sahip olmasının getirdiği özgüven ve ekonomik olarak güvende olmanın vereceği cesaretle, eşi ile sorun yaşayabilmesine ihtimal verebileceği de anlatılmak istenmiştir.

8- *Zengin ise mihrin ödemesini çabuk yapmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.718).

Eğer erkek maddi anlamda güçlüyse, eşinin mihrinin ödemesini en kısa zamanda yapmalıdır. Çünkü mihr, İslam hukukuna göre erkeğin hanımına karşı olan ilk vazifelerinden biridir. Bu yüzden aksatılmamalıdır.

9- *Bir koyun bile olsa düğün yemeği vermektir* (Marifetnâme, 2015, s.718).

Düğün evliliğin başlangıç noktası olması yönüyle önemlidir. Bu yüzden, sıradan bir şey olmayan düğünde, az da olsa düğünde ikramda bulunmanın önemine işaret edilmektedir. İbrahim Hakkı, bu ikramın mahiyetini anlatırken temsili olarak da en az bir koyun kadar ikramda bulunulması gerektiğini ifade etmiştir.

10- *Yemek yedirme ve düğünü ganimet saymaktır. Zira o, Cennet yemeğinden haz almaktır* (Marifetnâme, 2015, s.718).

Düğünde ikramda bulunmanın güzel bir şey olduğu ifade edilirken düğün, aynı zamanda dinî açıdan da mutluluk verici bir şeydir. Dinî anlamda, düğünde verilen yemek aslında Cennet'te yenilen hoş bir yemek gibi olduğu ifade edilmiştir. Çünkü düğün sadece dünyevi bir anlama sahip olmayıp uhrevi bir anlamının da olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden düğün için verilen yemeği bir lütuf, bir neşe kaynağı olarak görmek gerektiği de vurgulanmıştır.

11- *En güzel elbiseyle süslenmektir* (Marifetnâme, 2015, s.718).

Evlenecek olan veya evlenmiş olan eşlerin birbirinin karşısına her daim güzel giysiler giyerek çıkması gerektiğine değinilmiştir. Çünkü eşlerin birbirine karşı güzel görünmeleri evliliğin heyecanının kaybolmamasını sağlayacaktır. Bu yüzden eşler, birbirine karşı daha güzel görünmelerini sağlayacak giysi ve aksesuarlar kullanmalıdırlar.

12- *Zifaktan önce iki rekât namaz kılmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.718).

Bu madde de ise İbrahim Hakkı, eşlerin birbiriyle yalnız kaldığı evliliğin ilk gecesinde birtakım dinî vecibeleri de yerine getirmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Eşlerin evliliğin ilk gecesinde birlikte olmadan önce iki rekât şükür namazı kılmalarının gerektiği de hatırlatılmıştır.

13- *Önce hanımının alnını tutmaktır. “Bizi birbirimize mübarek kıl” demektir* (Marifetnâme, 2015, s.718).

Bu maddede yine dinî yönden bir bakış açısıyla konuya bakan İbrahim Hakkı, evliliğin ilk gecesinde eşlerin birbiriyle yakınlaşması esnasında erkeğin, eşine yakınlaşarak “Bizi birbirimize mübarek kıl” diye dua etmesi, dinî anlamda da bir gereklilik olarak görmektedir. Bu duayla erkek, eşinin yanında Allah’a dua ederek evliliklerinin hayırlı ve mübarek olmasını diler.

4.1.2.2. Evliliği Gerektiren Durumlar

Evlilik, insan hayatında olması gereken bir olgudur. Evlilik aslında toplumsal bir statü olarak da algılanır. Çünkü evlilik, insan hayatını düzene sokar ve hayatın geri kalanını belli bir düzen içinde geçirmesini sağlar. Toplumumuzda, evlilik konusuna oldukça önem verilmektedir. Geçmişten günümüze kadar her daim üzerinde durulan ve önemsenen bir konu olmuştur evlilik. Toplumumuzda hem dinî inanışlar hem de toplumsal kabuller, gelenek ve görenekler gereği evliliğin bireylerin hayatındaki yeri önemlidir. *Marifetnâme*’de bunun nedenleri arasında toplumdaki huzur ve düzeni sağlamanın yanında cinsel ihtiyaçların da karşılanması vardır.

Sosyal ve eğitsel bir eser olan *Marifetnâme*’de de doğal olarak bu görüşler yer almıştır. Eserde, evliliğin gereğinden bahsedilirken bu gereklilik, manevi nedenlere bağlanmıştır. Evliliğin dinimizce de teşvik edilen bir olgu olduğu belirtilerek insanın Allah’tan uzaklaşmasını engellediği anlatılmıştır. Çünkü evlilik yapmayan kişi şehvetine yenik düşerek yanlış yollara sapabilir. Bunun sonucunda da Allah’tan uzaklaşıp toplumsal düzenin de bozulması kaçınılmaz olduğu dile getirilmiştir. Dinimizce evlilik bekârlığa tercih edilmiştir. Nitekim *Kur’an-ı Kerim*’de, evliliğe teşvik için *Marifetnâme*’de de yer verilen Nisa Suresi 4/3’te: “Size helal olan kadınlardan alın.” buyurulmuştur. Ayrıca evlenip çoğalmanın, ümmetin çoğalması anlamına da geleceği için hayırlı bir iştir. Devamında, maddi korkuyla evliliği ertelemenin ya da gerçekleştirilmemenin yanlış olduğu belirtilmiştir. Evliliğin cinsel ihtiyaçların doğru ve

helal yollardan karşılanması yönüyle de toplumsal bir durum arz ettiği *Marifetnâme*'de belirtilmiştir (Marifetnâme, 2015).

4.1.2.3. Eşlerin Birbirine Karşı Davranış Adabı

Marifetnâme'de eşlerin birbirine karşı nasıl davranması gerektiği, oldukça açık ve didaktik bir üslupla anlatılmıştır. Mutlu bir aile yaşamının temelinde sağlıklı bir iletişimin olduğu bir gerçektir. Bu mutlu aile yaşamını sürdürebilmek için erkeğin ve bayanın birbirlerine karşı bazı davranış görevleri vardır. Özellikle bu görev büyük oranda erkeğe düşmektedir. Çünkü ataerkil bir yaşamı benimsemiş bir sosyal hayata sahip olan toplumumuzda, konumu gereği erkeğe önemli görevler düşmektedir. Erkeğin doğası gereği güçlü bir yapıya sahip olması, ailesini ve eşini kollayıcı ve sahip çıkan bir karakteri vardır. Bu yönüyle erkek, eşine her daim hoş ve insancıl davranmalı, eşinin tüm ihtiyaçlarını karşılamalı, üzüntüsünde sıkıntısında destek olmalı ve onun namusunu korumalıdır. Eserde daha birçok öneri verilmiştir. Davranışlarında bu önerileri uygulayıp eşine gösteren erkek, hem dünya hayatı için hem de ahiret için Allah katında güzel sonuçlara ulaşacağı izah edilmiştir. Eserde, erkeğin eşine nasıl davranması gerektiği konusundaki önerileri şu şekildedir:

1- *Kişi, kendi hanımına güzel huyyla davranmalıdır* (Marifetnâme, 2015, s.722).

Erkek, eşine karşı oldukça hassas ve iyi davranmalıdır. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi kadın, doğası gereği naif ve korunmaya ihtiyaç duyan bir yapısı vardır. Dolayısıyla erkek, eşine karşı her daim ince, hoş, ona sahip çıkan, onu koruyan bir tavırla yaklaşması ve bu yönde davranması gerekir.

2- *Onunla yumuşaklık ve hilim ile sohbet ve iletişim kurup incelik ve yumuşaklıkla konuşmalıdır. Nitekim haberde şöyle gelmiştir: “Halkın hayırlısı, ehline hayırlı ve faydalı olan kimsedir.”* (Marifetnâme, 2015, s.722).

İbrahim Hakkı, bu maddede yine evliliğin toplumsal yönüne dikkati çekmiştir. Eşlerin birbirleriyle nezaket ve muhabbet çerçevesinde iletişim kurmalarının evliliğin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için gerektiğini belirtmiştir. Çünkü her şeyin temelinde sevgi ve nezaket olduğu gibi evliliğin temelinde de karşılıklı saygı ve sevgi yer almaktadır. Etrafına, ailesine hayırlı ve faydalı olan insanın en makbul, en ideal insan olduğunu anlatan hadisten de alıntı yapılarak bu konu desteklenmiştir.

3- *Ehlinin üzerine girdiğinde ona selam verip hâlini sormaktır* (Marifetnâme, 2015, s.722).

Erkeğin, ailesinin yanına geldiğinde nasıl davranması hususunda da bilgilere yer verilmiştir. Erkek, evine girdiğinde ailesine muhabbetle yaklaşmalıdır. Selam verip hâl hatır sormalıdır. Ailesine, bir rahatsızlığının, şikâyetinin ya da isteğinin olup olmadığını sormalıdır. Çünkü aile olmanın, aile büyüğü olmanın gereği budur. Erkek ailesinden her anlamda sorumludurlar.

4- *Onu tenhada neşeli bulduysa, saçlarını okşayıp türlü iltifatlarla öpmektir* (Marifetnâme, 2015, s.722).

Erkek, eşini neşeli, keyifli bulduğunda onun neşesini, keyfini artırmak için iyice teşvik eder olmalıdır. Çünkü sağlıklı bir evliliğin temel hususlarından biri de mutlu bir hayat sürmektir.

5- *Onu tenhada üzüntülü bulsa, ona muhabbet ve şefkat göstermekle hatırını sorup tatlı söz söylemektir* (Marifetnâme, 2015, s.722).

Yine erkek, eşini üzüntülü, sıkıntılı bir hâlde bulursa eşine karşı teskin edici davranmalı ve ona yardımcı olarak üzüntüsünü gidermelidir. Eğer erkek böyle davranırsa, hem eşinin ona karşı olan muhabbeti ve sevgisi daha da artar ve de eşler arasındaki yakınlık artmış olur. Böylece evlilik hayatının temelini sağlamlaştırmasına da katkıda bulunulmuş olur.

6- *Kadının gönlünü türlü vaatlerle hoş etmektir. Zira o evinde mahpus, başkalarından ümitsiz ve kendisiyle ünsiyette olan en yakın dostu, gam ve keder ortağıdır. O hâlde ona imdat edenin Mevlası yardımcıdır* (Marifetnâme, 2015, s.722).

İbrahim Hakkı, evlilik hayatında kadının yalnızlığına ve eşine olan desteğine de vurgu yapmıştır. Çünkü kadın, zamanının çoğunu evinde geçirmektedir. Eşine karşı görevlerini yerine getiren, onun sıkıntısını paylaşan, işlerini gören en yakın dostudur; kader ortağıdır. Bu yüzden erkek, eşine her daim minnettar olmalı, onun gönlünü hoş etmeli, ona iyi davranmalıdır.

7- *Hanıma çocuk terbiyesinde yardım etmektir, Zira çocuk, anasına gece ve gündüz feryat ve figanla bir zaman mühlet vermez: Amansız alacaklısı ve insafsız hainidir. O hâlde ona imdat edenin Mevlası yardımcıdır* (Marifetnâme, 2015, s.722).

Eserde dikkat çekilen diğer bir durum ise, kadının çocuk yetiştirmede önemli görev ve sorumluluklarının olması ve de kadının bunları yerine getirirken yaşadığı

sıkıntılardır. Kadın, çocuğu dünyaya getirme, onu büyütme ve yetiştirme gibi birçok görevi vardır. Ancak kadın bunları tek başına yaparsa oldukça yorgun düşebilir. Erkek, kadına çocuk yetiştirmesinde ve bakımında eşine yardımcı olmalıdır. Bu işte, kadını tek başına bırakmak doğru değildir. Erkek de çocuk yetiştirmede ve bakımında eşinin yanında olarak ona yardımcı olmalıdır.

8- Hanımına kendi giydiğinden giydirmektir (Marifetnâme, 2015, s.722).

Eserde, kadın erkek eşitliğinden söz edilebilecek bilgilere de rastlanmaktadır. Erkeğin sadece kendi giyim kuşamına bakması, eşinin giyim kuşamıyla ilgilenmemesinin yanlışlığından da söz edilmiştir. Erkek kendine ne kadar bakıyorsa, kendine hangi kalitede giysi alıyorsa eşine de aynı kalitede ve aynı özenle giysi alması gerektiği belirtilmiştir.

9- Ona kendi yediğinden yedirmektir. Eğer gücü yarsa, onun nafakasını artırsın. Hanımın oturacağı yeri, giyeceğini ve nafakasını boynuna vacip bilsin (Marifetnâme, 2015, s.722).

Bir önceki maddenin devamı niteliğinde olan bu maddede erkeğin, eşine bakmakla yükümlü olduğu, onun yeme – içme, giyinme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında ve eşinin yaşam şartlarını en iyi hâle getirmekle sorumlu olduğu da vurgulanmaktadır. Daha önce, erkeğin eşine kendi giyindiğinden giydirmekle yükümlü olduğunun altı çizildikten sonra şimdi ise, eşine kendi yediği içtiği şeylerden yedirip içirmesi gerektiğinin de altı çizilmiştir. Eğer erkek eşinden ayrı yiyip içiyorsa ve eşine kendi yediği içtiği şeylerden daha alt kalitede şeyler yedirip içirmemelidir. Erkeğin sahip olduğu yaşam standartlarını, hatta daha iyisini eşine sunmalıdır. Çünkü eşi, onun en büyük dostu ve yardımcısıdır.

10- Hanımını hiç dövmeyip dünya işlerinde olan kusuru için sövmemektir (Marifetnâme, 2015, s.722).

Kadının eşine karşı itaatkâr ve eşinin sözünü dinleyen bir yapıya sahip olması gerektiği dinimizce de toplumsal anlayışımızca da kabul edilmektedir. Eşine karşı görevlerini yerine getiren ve aslında ailenin yaşadığı birçok zor ve olumsuz hâllerin geçirtilmesinde ve yok edilmesinde önemli rol oynayan kadındır. Hem yönüyle hem de ailenin temel taşlarından biri olan kadına karşı, erkeğin kötü söz ve şiddet uygulaması oldukça yanlıştır. Erkek, eşine şiddet uygulamak ya da ona bağırıp çağırmak, kötü sözler söylemek gibi eylemler içinde olmamalıdır. Tam tersi, eşine karşı

her zaman gülyüzlü olmalı, ona tatlı ve hoş sözler söylemeli, ona iyi davranmalıdır. Çünkü evlilikte şiddet ve kötü diyaloglar oldukça tehlikelidir; evlilik hayatını tehlikeye götüren bir durumdur.

11- *Hanımının din işlerinde bulunan taksiri için bir günden ziyade küsmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.722).

Erkeğin eşine karşı olan genel sorumluluklarına değinmeye devam eden İbrahim Hakkı, bu defa da erkeğin eşine karşı olan dinî sorumluluklarına da değinmiştir. Erkek eğer eşinin dinî görevlerini yerine getirmekte kusurlarını görürse, onu sert bir şekilde uyarmamalı ve onunla eğer bu konuda tartışır ve küserse, bu küskünlüğünü fazla uzatmamalıdır. Hatta erkeğin, eşiyle bu konudan dolayı bir günden fazla küs ve kızgın kalmaması gerektiği de belirtilmiştir.

12- *Hanımına yumuşaklıkla gülyüz göstermektir* (Marifetnâme, 2015, s.722).

13- *Hanımının kötü huyları görülünce, kendi nefesine kötü zan besleyip “Eğer ıslah olsa ehlim dahi ıslah olurdu.” demektir. Evliyâ-ı Kiram’dan birisi hanımının kötü huyuna sabredip sual edene şöyle cevap eder: “Korkarım ki onun eziyetine sabretmeyen kimse onu nikâhlayıp ikisi bile belâyâ düşerler.” Nitekim denilmiştir ki: “Erkek, karısının huysuzluğuna sabrederse altı şeyden kurtulur: Çocuk silleden, tabak kırılmaktan, buzağı dövülmekten, kendi sövülmekten, misafir kovulmaktan ve elbisen yırtılmaktan kurtulur.”* (Marifetnâme, 2015, s.722-723).

İbrahim Hakkı, kadının kötü huylara sahip olabileceğinden ve bu durum karşısından erkeğin eşine karşı nasıl davranması konusunda da bilgiler vermektedir. Eğer kadın huysuzluk edip can sıkıyorsa erkeğin, onun da kendi gibi bir canlı olduğunu düşünmesi gerektiğini ve bu durumu normal karşılayarak sabretmesi gerektiğini de belirtir. Erkek, eşi sinirli olduğunda ya da canı sıkırken üzerine gitmemelidir. Çünkü kadın, doğası gereği erkek karşısında güçsüz kalacağından dolayı bu öfkesini eşine karşı gösteremeyerek başka şeylerde gösterebilir. Eşine karşı öfkeli olan, ona karşı söz söyleyemeyen kadın, bu öfkesini çocuklarını döverek, onlara kızarak, eşyaları kırıp dökmek, misafirlere karşı hoş olmayan şekilde davranarak gösterebilir. Ve sonuç olarak gibi hoş olmayan durumlara yol açabileceğinden bahsedilmiştir.

14- *Hanımının gazabı baskın olduğunda susmaktır. Ta ki kadın nâdim olup zevcine özür dilesin. Zira o zayıftır, sükût ile mağlup olur* (Marifetnâme, 2015, s.723).

Bir önceki maddeyle benzerlik gösteren bu maddede, kadının öfkeli ve sinirli olduğu durumlarda erkeğin eşine karşı kontrollü bir şekilde davranması ve suskun kalması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü kadın, zayıf ve güçsüz olduğundan dolayı siniri ve öfkesi geçene kadar erkek sessiz kalırsa, kadın da bir süre sonra sakinleşerek bu durumdan uzaklaşacağı ve eşinin bu tutumundan dolayı ondan özür dileyip hoşnut kalacağı belirtilmiştir.

15- *Hanımının iyi huyu üstün gelip her hizmetini sevinçle eda eyledikçe ona dua, Hakk'a şükür ve sena etmektir. Zira erkeğe uyan kadın, şükürü eda olunmaz bir nimettir* (Marifetnâme, 2015, s.723).

Daha önceki maddelerde de belirtildiği gibi İslam anlayışı ve toplumumuzun kadına bakış açısından dolayı, eşinin sözünü dinleyen, eşine hizmette kusuru olmayan kadın, ideal kadın tipi olarak bilinmektedir. Bu maddede de kadının eşine karşı olan davranışlarını ve sorumluluklarını hoş bir şekilde eksiksiz olarak yerine getirdiğinde, eşine karşı iyi huyla davrandığında, erkeğin de bunun değerini bilerek eşine memnuniyetini ifade eden sözler söylemesi ve onu övmesi gerekmektedir. Çünkü böyle bir kadının ideal kadın tipi olduğu ve böyle bir eşe sahip olunduğu için, bunun bir nimet olarak görülüp şükredilmesi gerektiği belirtilmiştir.

16- *Hanımıyla öyle muamele etmektir ki kadın: “Eşim beni bütün kadınlardan fazla beğenmiş ve sevmiş” desin* (Marifetnâme, 2015, s.723).

İbrahim Hakkı, bu maddede ise kısmen de olsa kadının beğenilme ihtiyacına değinmiştir. Erkek her zaman, eşini beğendiğini belli etmeli ve bunu eşine hissettirmelidir. Kadın, eşinden almış olduğu bu hisle ve eşinin kendisine karşı olan bu yöndeki davranışlarıyla mutlu olacaktır. Kadının doğasında beğenilme arzusu olduğundan dolayı, bunu bir de eşinden duyduğu zaman kadının eşine olan muhabbeti daha da artacaktır. Bu yüzden erkek, eşini beğendiğini öyle bir göstermelidir ki hanımı, yeryüzündeki en güzel ve en beğenilen kadın olduğunu düşünmelidir.

17- *Hanımıyla geçim ve ev idaresi konusunda müşavere edip diğer büyük işleri ona yük etmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.723).

Eserde, erkeğin ev ve geçim işleriyle ilgili olarak eşine danışarak, onun görüşlerini de değerlendirerek hareket etmesinin doğru olacağı üzerinde de durulmuştur.

Toplunun genel yapısı bakımından erkek her zaman aile reisi olarak görülmekte ve düşünülmektedir. Ancak erkek, ev ve geçim işleri konusunda eşine danışmalı, onun fikrini almalı ve ortak karar vermelidir. Çünkü böyle yapılırsa hem erkeğin gözünden kaçmış olan yanlış bir şey engellenerek daha doğru işlerin yapılması sağlanmış olur hem de kadının ev ve geçim işlerinde fikri ve önerileri dikkate alındığı için kadın kendisini evine, eşine daha çok bağlı hissetmesini sağlar.

18- *Hanımının hıyanet ve tuzağından çekinmelidir. Zira Hazret-i Âdem, hanımı Havvâ anamızın davetiyle Rabbine asi olmuştur* (Marifetnâme, 2015, s.723).

İbrahim Hakkı bu maddede ise kadınların tehlikeli yönlerini hatırlatmaktadır. Kadınlar her ne kadar güçsüz ve naif görünse de aslında oldukça gizemli ve tehlikeli bir yapıya da sahiptir. Erkek, eşine karşı her zaman temkinli olmalıdır. Çünkü kadınların ne zaman ihanet edeceği, ne zaman tuzak kurup hile yapacağı bilinmez. Kadın, eşini türlü hareketlerle kandırarak onu yoldan çıkarabilir; hatta dininden bile ayrı koyabilir. Bu düşünce, maddede bir hatırlatma ile desteklenmiştir: Havvâ anamızın hataya düşüp yanlışlar yaparak eşi Hazret-i Âdem'i de bu yanlışla sürüklemesi ve dinî anlamda onun birtakım yanlışlar yapmasına sebep olması anlatılmıştır.

19- *Eşinin günah olmayan kusur ve hilelerini göz yumma ile bilmezlikten gelmektir* (Marifetnâme, 2015, s.723).

Erkek, eşi küçük hatalar yaptığında, günah olmayan yanlışlar yaptığında onun üzerine gitmemesi ve o hatalarını görmemezlikten gelmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü kadın, daha önce de belirtildiği gibi doğası gereği oldukça zayıf ve naiftir. Kadını her kusurunda uyarmak, ona kızmak, kadında bir süre sonra bu durumdan kaynaklanan rahatsızlık belirtilerinin ortaya çıkmasına neden olur ve eşiyile arasında tartışmaların yaşamasına sebebiyet verebilir. Bu yüzden, kadının yapmış olduğu küçük hataları erkeğin görmezden gelmesi gerekir. Çünkü böyle yapılırsa, kadının hem eşiyile sorun yaşama ihtimali azalır hem de her konuda kendisini sıkmayan, uyarmayan eşine karşı olan muhabbeti de artmış olur. Kadının yapmış olduğu zararsız ve günah olmayan küçük hatalar, yanlışlar, erkek tarafından görmezden gelinmelidir.

20- *Hanımının bütün sır ve ayıplarını herkesten gizlemektir* (Marifetnâme, 2015, s.723).

Erkek her zaman koruyucu ve sahip çıkan bir yapıya sahiptir. Hanımının sırlarını, onun sahip olduğu bazı olumsuzları, kusurları kendi içinde saklamalı ve

kimseyle paylaşmamalıdır. Çünkü kadın, bir anlamda erkeğin itibar ve şerefini de temsil eder. Onun sırlarını ve kusurlarını etrafla paylaşır, bu hem eşi için kırıcı ve yanlış bir durum olur hem de aile mahremiyetini dışa vurmaktan dolayı da aile birliğinin temelini sarsar. Dolayısıyla da kadın, bu durumdan dolayı eşine olan güvenini kaybeder ve eşiyle olan muhabbeti azalır. Ayrıca böyle bir durum toplum içinde de hoş karşılanmayacaktır. Çünkü eşinin kusurlarını, sırlarını paylaşan bir erkeğin itibarı toplum içinde azalarak yok olacaktır.

21- *Hanımıyla uyuşup latifeler söylemektir. Kendisi kadın kılığına girmeyip başka oyunlar yapmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.723).

İbrahim Hakkı, erkeğin eşiyle şakalaşması, ona güzel şeyler söylemesi gerektiğini de vurgulamıştır. Çünkü erkek, eşiyle ne kadar şakalaşırsa, ne kadar onunla tatlı oyunlar oynarsa eşiyle arasında o kadar muhabbet ve sevgi artar. Hatta bu, dinî yönden de bir haktır, gerekliliktir. Eşlerin birbirine yakınlaşmasının sağlanması bu gibi davranış ve fiillerle gerçekleşmektedir. Bu yüzden erkeğe, bu anlamda önemli bir görev düşmektedir.

22- *Hanımını insanların kalabalık olduğu yerlere bakan eyvanda oturtmamaktır. Ta ki namahreme bakıp halka meyilli olmasın* (Marifetnâme, 2015, s.723).

Eserde, kadınların kalabalık yerlerde ve erkeklerin fazla olduğu yerlerde fazla oturmamasına dikkat edilmesi konusunda da önerilere yer verilmiştir. Bunun sebebinin ise, kadının kendisine mahrem olan şeyleri ve kişileri görüp olası bir yanlış düşmesinin engellenmesinin amaçlanmasıdır. Erkek, daha önceki maddelerde de belirtildiği gibi her zaman, eşinin namusunu ve iffetini korumalıdır. Erkeğin bu hususta daha dikkatli olması gerektiği belirtilmiştir.

23- *Hanımına Kuran, farzlar ve din edepleri öğretmektir* (Marifetnâme, 2015, s.723).

Erkeğin hanımına karşı birçok sorumluluklarının olduğu yukarıdaki maddelerde de sıralanmıştı. Şimdi ise erkeğin eşine karşı olan dinî bir görevinden bahsedilmektedir. Erkeğin, eşine birtakım dinî farzları ve adabları öğretmesinin yanı sıra Kur'am-ı Kerim okumayı ve Kur'an-ı Kerim'den faydalanmayı da öğretmesinin bir görevi olduğunu belirtilmiştir.

24- *Hanımından izinsiz nutfeyi azl etmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.723).

İbrahim Hakkı bu maddede evlilik hayatının cinsellikle ilgili olan bir yönünden de bahsetmektedir. Cinsellik eğitimine dair daha geniş bilgiler, çalışmanın Cinsellik Eğitimi bölümünde daha geniş olarak yer almaktadır. Bu maddede erkek, eşine izinsiz ve onun rızası olmadan yakınlaşmaması, onunla birlikte olmaması gerektiğine işaret edilmiştir. Çünkü yakınlaşma, birlikte olma hem erkeğin hem de eşinin rızasıyla olması gerektiği vurgulanmıştır.

25- *Hanımına değerli ve süslü elbise giydirmemektir ki ziynet satmak için dışarıya çıkmayıp evine bağlı olsun* (Marifetnâme, 2015, s.723).

Kadınlar her zaman güzel giyinmeyi ve süslenmeyi seven bir yapıya sahiptirler. Sahip olduğu bu şeyleri etrafına göstermek isterler. Ancak erkek, bu duruma zemin hazırlayacak durumları ortadan kaldırması gerektiği belirtilmiştir. Eğer erkek, hanımına çok süslü ve değerli elbiseler giydirirse, kadın da bunu etrafına göstermek için evinden çıkıp insanlara görünerek nispet yapmak isteyecektir. Bu durum da kadının evinden çok sık çıkmasına ve evinden uzaklaşmasına yol açarak ev işlerini aksatması, eşiyle arasında mesafe oluşmasına neden olabilecektir. Bu yüzden erkek, hanımına çok fazla göz alıcı ve değerli elbiseler giydirmemelidir; daha mütevazı elbiseler giydirmelidir.

26- *Hanımından izinsiz sefere, belki Hacc'a gitmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Eşler birbirleriyle sürekli iletişim içinde ve birbirilerinden sürekli haberdar olmalıdırlar. Erkek, eşini zaten emri altında bir kişi olarak ondan habersiz işler yapması ya da bir yere giderken haber vermemesi doğru bir davranış değildir. Bir yere giderken bu Hac bile olsa eşinin rızasını almalı ve ona haber vererek gitmesi gerektiği belirtilerek erkeğin, eşine her zaman kendisi hakkında bilgilendirme yapmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

27- *Hanımı salih ve mutî ise onun üzerine bir daha evlenmemektir. Böylece adâletle güzel ilişkiden mahrum olmasın* (Marifetnâme, 2015, s.724).

İbrahim Hakkı, bu maddede ise çok evliliğin bazı durumlarda gerekli olmadığını ifade etmiştir. Günümüzde çok evlilik hem yasal olarak hem de toplumsal anlayış çerçevesinde artık olmayan bir durumdur. Ancak *Marifetnâme*'nin yazıldığı dönemin yaşam koşulları ve şartları göz önüne alındığında çok evliliğin normal bir durum olduğu bilinmektedir. Ancak İbrahim Hakkı buna rağmen, çok evliliğin elzem bir durum

olmadığına dair görüşünü de belirtmiştir. İbrahim Hakkı, eğer erkeğin hanımı dinine bağlı, eşine karşı görevlerini bilen ve bunları yerine getiren, uysal ve iyi huylu biriye çok evlilik yapmamanın uygun olmadığını da dile getirmiştir.

28- *Hanımına üzüntülerini, gamlarını ve hasımlarını ve borçlarını söylememektir* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Eserde dikkat çeken diğer bir konu ise, erkeğin kendi sıkıntılarını, düşmanlarını ve borçlarını hanımına söylememesi gerektiğidir. İbrahim Hakkı bunları önerirken kastettiği şey aslında erkeğin bu durumundan haberdar olan hanımın, eşini gözünde aciz ve çaresiz, zayıf bir kişi olarak görüp ondan soğuyabilmesi ihtimalidir. Çünkü kadının gözünde erkek her daim güçlü, her soruna çözüm bulan bir profildedir. Bu durumun kadının gözünde yok olmaması için, erkeğin hanımına borçlarını, düşmanlarını aya da sıkıntı çektiği durumları söylememesinin daha doğru olacağı belirtilmiştir.

29- *Hanımına, yüzüne karşı ve arkasından hayır dua edip beddua etmemektir. Zira gece ve gündüz o, onun hizmetkârıdır. Ekmekçisi, aşçısı, terzisi, çamaşırcısı ve hazinedarıdır. Belki enîsi, munîsi, yâri ve nigârıdır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

İbrahim Hakkı kadının, erkeğin hayatında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu daha önceki maddelerde de ifade etmiştir. Bu maddede ise yine diğer maddeleri destekler nitelikte bilgilere yer vermiştir. Kadın, erkeğin her türlü işini yapmaktadır: Yemek, temizlik, giyim kuşam gibi. Kadın, erkek için bir arkadaş, alışkanlık yapmış olan bir dost ve bir sevgilidir. Bu yönüyle erkeklerin her daim, hanımlarına karşı müteşekkire olmaları ve onların kıymetini bilerek onlara dua etmelerinin görev olduğu vurgulanmıştır.

Erkeğin hanımıyla nasıl iletişim bir davranış hâli içinde olması anlatıldıktan sonra, hanımın da erkeğiyle nasıl bir iletişim ve davranış hâli içinde olması gerektiği anlatılmıştır. Eserde, hanımın her şeyden önce eşine tam bir itaat ve saygı içinde olması gerektiği anlatılır. Çünkü erkek, doğası gereği koruyucu ve itaatkârdır; bayan ise, yine doğası gereği korunmaya muhtaç ve itaat etmeye uygun yapıdadır. Bayan, eşine güleryüz göstermeli, eşine sesini yükseltmemeli, eşi yakınlaşmak istediğinde onu geri çevirmemeli, yemeğini ve giyim kuşam düzenini gözetmeli yani kısaca, eşinin tüm ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Bunu yaparken içten ve gönülden yapmalıdır. Eserde bayanın, eşine karşı nasıl davranması gerektiği şu şekildedir:

Kadının eşiyle sohbetinin adap ve erkânı yirmidir:

1- *Eşi içeri geldiğinde ayağa kalkmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

İbrahim Hakkı, kadının her zaman erkekten daha geride olması gerektiğini eserde birçok yerde dile getirmiştir. Bu maddede de bunu destekler nitelikte bilgiye yer vermiştir. Kadın, eşi eve geldiğinde ya da onu gördüğünde ayağa kalkması gerektiğini ifade edilmiştir. Bunu yapmadaki amaç, erkeğin otoritesinin ve gücünün farkında olmasını göstermesi bakımından önemli bir davranıştır.

2- *Eşini güleryüzle karşılamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Kadın, her daim eşine karşı güleryüzlü davranmalıdır; aynı şekilde erkeğin hanımına karşı güleryüzlü davranması gerektiği gibi. Çünkü kadının güleryüzlü, sıcak ve neşeli bir şekilde eşine davranması, erkekte hoş bir yansımaya neden olacaktır. Bu da erkeğin hanımına karşı aynı şekilde güzel davranmasını beraberinde getirecektir. Böylece kadın ve erkek arasında bir muhabbet meydana gelecektir.

3- *Eşine “Merhaba efendim” demektir* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Kadın, eşini temelde kendisinin bir efendisi, sahibi, onu koruyan kollayan bir kişi olarak görmektedir. Bunun bir ifadesi olarak da eşini gördüğünde ona saygı çerçevesinde hitap etmelidir. Hatta maddede yer aldığı gibi “Merhaba efendim” gibi ifadeler kullanması gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü kadının, eşine karşı böyle bir davranış içinde olması ve bu gibi hitaplar etmesi, eşinin hoşuna gidecektir. Ona saygı ve sevgi duyarak daha çok bağlanmasını, sahiplenmesini sağlayacaktır. Bu yüzden kadının eşine karşı hitabında dikkatli olması gerektiğinin altı çizilmiştir.

4- *Eşinin paltosunu almaktır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Kadın, eşi eve geldiğinde üzerindeki giysiyi çıkarırken ona yardımcı olarak elinden almalı ve uygun bir yere koymasının doğru ve güzel davranış olacağı ifade edilmiştir. Erkeğin, hanımının bu gibi davranışlardan memnun kalacağı belirtilmiştir.

5- *Eşine her emrinde itaatkâr ve boyun eğici olmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Kadının, daha önceki maddelerde anlatıldığı gibi bu maddede de benzer şekilde, eşinin emirlerine ve sözlerine uyması ve de kendisine verilen bu emirleri yerine getirmede oldukça itaatkâr olması gerektiği de vurgulanmıştır. Çünkü erkek, evin reisi konumundadır. Daha önceki maddelerde de ifade edildiği gibi erkek, eşinin sözlerini

dinlemesini ve vermiş olduğu görevleri, emirlerini yerine getirmesini beklemektedir. Böyle olursa ailenin temel işleyişinin sağlıklı bir şekilde devam edeceği vurgulanmıştır.

6- *Eşinin yatağından kaçmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

İbrahim Hakkı, kadının eşine karşı nasıl davranması gerektiği hususundaki bilgilere yer vermeye devam ederken kadının eşi ile yakınlaşmasından kaçınmamasının doğru olacağının da altını çizmiştir. Bu konuyla ilgili olarak çalışmanın Cinsellik Eğitimi bölümünde de daha geniş bilgi verilmiştir. Kadının eşiyle yakınlaşmaktan uzak durması erkeğin ondan uzaklaşmasına neden olur. Böylece hem duygusal anlamda hem de cinsel anlamda aralarına soğukluk girebilir. Bu yüzden kadının, eşiyle yakınlaşmaktan kaçınmasının yanlış olacağı da ifade edilmiştir.

7- *Eşinden izinsiz evinden bir yere gitmemektir* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Çalışmanın bir önceki bölümünde, erkeğin eşine karşı davranış adabında yer alan “*Hanımından izinsiz sefere, belki Hacc’a gitmemektir*” ifadesinin benzeri burada da karşımıza çıkmaktadır. İbrahim Hakkı, erkeğin eşinden izinsiz ya da habersiz bir yere gitmesinin doğru olmayacağını ifade ederken kadının da aynı şekilde, eşinden izinsiz ya da habersiz bir yere gitmesinin doğru olmayacağından söz etmiştir. Çünkü erkek ve kadının birbirinden habersiz bir yerlere gitmeleri veya iş yapmalarının doğru değildir. Eğer böyle yapılırsa aile birliğinin temelini sarsacak bir durumun meydana gelebileceği vurgulanmak istenmiştir.

8- *Eşi ondan öpücük vesaire istediğinde nefsinin ona teslim etmektir. Bunu geri bırakmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Bu maddede anlatılan konu, yukarıda yer alan 6. maddeyi de destekler niteliktedir. Bu maddede, erkek eğer eşine yaklaşmak isterse kadının bunu geri çevirmemesi gerektiği anlatılmıştır. Çünkü erkek, eşine yaklaşmayı ve ona sahip olmayı hem doğası gereği hem de evliliğin bir gereği olarak ister. Eğer kadın bu isteği geri çevirirse, erkek ondan duygusal ve cinsel anlamda soğuyabilir. Bu durumun da erkeğin huzursuz olup eşine karşı hoş olmayan davranışlar göstererek aralarının bozulmasına neden olabileceği belirtilmiştir. Bu yüzden kadın hiçbir zaman eşinin yaklaşma isteğini geri çevirmemelidir.

9- *Eşinin elbisesini temizlemektir* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Bayanın asli görevlerinden biri de eşinin her türlü giysi, elbise temizliğini yapmasıdır. Erkeğin kadından beklediği en önemli görevlerden biri giysi temizliğinin yapılmasıdır. Genel bir toplumsal eğilimolan bu beklenti, eserde de dile getirilmiştir.

10- *Eşinin aş ve ekmeğini pişirmektir* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Bir önceki madde de yer aldığı gibi kadının giysi temizliği, yemek yapma gibi asli görevlerinin olduğu eserde ifade edilmiştir. Evlilikte belki de kadının sahip olduğu rolün en önemli görevleri arasında bunlar gelmektedir. Çünkü erkeğin evlilikteki rolü, geçimi sağlamak ve eşinin koruyup kollamak, ona sahip çıkmak gibi aile reisliği iken kadının rolü ise temizlik, yemek gibi evin temel işlerini yerine getirip eşine itaatkâr olmasıdır. Eğer kadın bu görevlerinde birini ihmal ederse ya da yapmazsa evlilikteki görevlerini yapmamış olur. Bunun da evlilik hayatını düzeninin bozulmasına neden olabileceğinin altı çizilmiştir.

11- *Eşinin mumunu ve ocağını yakıp döşegini yaymaktır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Evlilik hayatında kadının rolleri anlatılmaya devam edilmektedir. Yukarıdaki maddede yer alan mum ve ocağı yakmak deyişi eserin yazıldığı dönem itibariyledir. Günümüzde mum ve ocak artık kullanılmamakta ve bunların yerine gelişen teknolojiyle birlikte ampul, kalorifer gibi araçlar kullanılmaktadır. Bu madde de anlatılmak istenen şey, kadının eşinin yatıp dinleneceği zaman, eşinden önce davranıp onun yerini hazırlaması ve eğer gerekiyorsa orayı aydınlatması gerektiği belirtilmiştir.

12- *Eşine gusül ve abdest için su hazırlamaktır*

13- *Eşi isterse gusül ve abdestte onun hizmetini görmektir* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Yukarıda 12 ve 13. maddelerde yer aldığı üzere, kadının yerine getirmesi gereken görevleri arasında eşi, abdest ya da gusül abdesti almak istediğinde onun için uygun ortam hazırlaması, ona bu işinde yardımcı olması gibi görevler bulunduğu ifade edilmiştir. Çünkü kadının evlilikte rolü icabı, her anlamda eşinin emrinde ve hizmetinde olması gerektiği vurgulanmak istenmiştir.

14- *Eşinden izinsiz oruç tutmamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

İbrahim Hakkı yine bu madde de kadının bu oruç tutmak bile olsa eşinden izinsiz hiçbir şey yapmaması gerektiğine işaret etmektedir. Aynı zamanda bunun diğer

bir olumsuz yönü ise kadın, eşinden habersiz tutarsa erkek bunu bilmeyeceği için ona yaklaşmak isteyebilir. Ancak bu durum oruçluyken dinen uygun olmayacağı için dinî anlamda da sorunların çıkmasına sebebiyet verebilir. Bu yüzden kadının hiçbir işinde eşini habersiz bırakmamasının doğru olduğuna dikkat çekilmiştir.

15- Eşine mal ve güzelliğiyle başa kakmamaktır (Marifetnâme, 2015, s.724).

Eserde dikkat çekilen diğer bir husus ise kadının sahip olduğu güzelliği ve zenginliği eşinin başına kakarak kendini ağırdan almasının yanlışlığıdır. Kadın belki eşinden daha çok mala ve zenginliğe sahip olabilir. Hatta eşine nazaran daha alımlı ve güzel de olabilir. Ancak bunu, eşine hatırlatır mahiyette sürekli başına kakarak söylemesinin yanlış olacağı gibi eşinin ondan uzaklaşmasına ve sevgi saygı anlamında azalma olabileceği belirtilmek istenmiştir. Bu nedenle kadının, eşine hiçbir şekilde, sahip olduğu zenginlikten ve güzellikten söz etmemelidir. Çünkü bu durum hem erkeğin evlilikteki reis olma rolüne zarar verir hem de erkeğin zamanla eşinden soğumasına neden olur. Bu da evlilik hayatına zarar verir.

16- Eşine giyim ve yeme işinde bir gam getirmemektir (Marifetnâme, 2015, s.724).

Eserde daha önce yukarıda yer alan maddelere benzer içerikte bu maddede yine, kadının asli görevleri arasında bulunan giysi temizliği ve düzeni, yeme içme hazırlama gibi görevlerini yerine getirirken eşine karşı asla şikâyetçi ve istemez bir tavırda olmaması gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü böyle davranan bir kadın asli görevlerini yerine getirmemekle birlikte yanlış bir davranış içinde olacağı da vurgulanmıştır.

17- Eşinin sesinden fazla sesini yükseltmemektir (Marifetnâme, 2015, s.724).

Yine, erkeğin evlilik hayatında egemen ve reis olduğunu anlatan bu maddede, kadın ve erkek birbiriyle tartıştığında kadının ses tonunun erkekten fazla olmaması gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü erkek evin reisidir ve kadın onun emrinde olmak zorundadır. Kadın, ses tonunun yüksekliği de dâhil her anlamda erkeğin gerisinde olmasının doğru olduğuna işaret edilmiştir.

18- Eşine eziyetle canına yetirmemektir (Marifetnâme, 2015, s.724).

Bir önceki maddeyi destekler nitelikte olan bu maddede yine, kadının eşini üzmemesi ve onun üzerine hoş olmayan bir şekilde gitmemesinin doğru bir yaklaşım olacağı vurgulanmıştır. Kadın, erkeğin evin ve kendisinin reisi olduğunu unutmamasının doğru olacağı da anlatılmak istenmiştir. Erkek, eşinin kendisine karşı

acımasızca konuşması ve davranması karşısında üzülecek ve bu durumda erkeğin aile reisi rolünü kaybettiğini düşünmesine yol açacaktır. Bunun sonucunda ise hoş olmayan bu duruma dayanamayarak eşine karşı kötü muamelede bulunabileceği işaret edilmek istenmiştir.

19- *Eşinin yanında ve gıyabında ona dua ve sena kılmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.724).

Erkek hanımına karşı ne kadar minnettar ve duacı olması gerekirse, kadının da eşine karşı her zaman minnettar ve duacı olması gerektiği ifade edilmiştir. Erkek her anlamda hanımına bakan, ona sahip çıkan, evin geçimini sağlayan kişi olması yönüyle kadın, her daim eşine karşı dua etmeli ve övmelidir. Kadın bu duaları, eşinin de duyacağı şekilde ederse ve aynı zamanda onu övecek şeyleri duymasını sağlayacak şekilde söylerse, bu durumun eşinin de hoşuna gideceği ve aralarındaki sevgi, muhabbet ve yakınlık da artacağı vurgulanmak istenmiştir.

20- *Eşi için süslenmektir: Irz ve malını gece gündüz korumaktır. Yani kendi namahreme görünmeyip ondan izinsiz bir kimseye nesnesini vermemektir* (Marifetnâme, 2015, s.725).

Hem dinî bir gereklilik olarak hem de evlilik yaşantısının bir gerekliliği olarak kadın hiçbir zaman, kendine namahrem olan kişilere görünmemeye dikkat etmesi ve ırzını korumaya dikkat etmesinin önemine işaret edilmektedir. Aynı zamanda giyim ve süslenmeyi ancak eşi için yapması gerektiğine de değinilmiştir. Çünkü bir kadının ancak eşi için süslenip güzel elbiseler giymesinin doğru olacağına dikkat çekilmiştir. Buna ilaveten kadının, ailesinin ve kendisinin sahip olduğu malı ve eşyayı koruması gerektiğine ve de başkasına bir mal veya eşya verirken her işte olduğu gibi bunda da eşinden izinsiz hareket etmemesinin doğruluğuna da dikkat çekilmiştir:

Ayrıca esere göre; eşler, birbirlerinin haberi olmadan evi terk etmemelidirler. Yapılacak olan her işte ortak karar vermelidirler. Eğer eşler birbirinden habersiz iş yapmaya kalkışır ve bu durum alışkanlık hâline gelirse, artık evliliğin yürümesi zorlaşacak ve sorunlar yaşanmasına neden olacaktır. Eşler birbiriyle ne kadar haberdar ve ilgili olarak hareket ederlerse o kadar uyum ve huzur beraberinde gelecektir. (Marifetnâme, 2015, s.751).

Marifetnâme'ye göre; bayanın evlilik hayatındaki rolü azımsanamayacak derecede büyüktür. Çünkü bayan evi idare eden, eve çeki düzen veren, çocukları

doğuran ve büyüten kişidir. Bayanın bu işlerden birini aksatması bile evliliğe ciddi zararlar verecektir. Bayanın sorumlulukları çok fazladır. Çocuk dünyaya getirmek ve büyütmek oldukça önemli ve ciddi bir iştir. Çocuğun hayatına yön veren ilk kişi anne olduğu için çocuğun yetiştirilmesindeki sorumluluğu çok fazladır. Bayanın çocuk yetiştirmek gibi görevlerinin yanında ev işleri yapmak, evi düzenlemek gibi görevleri de vardır. Bir evin düzeni bayandan sorulur, bilinir. Bayan, evin temizliğini aksatmadan yapmalı, ev işlerinden kaçmamalıdır. Çünkü bu iş, erkeğin değil bayanın işidir. Bayanın hiçbir surette evinin temizliğini ve düzenini aksatmaması gerekmektedir. Evlilikteki toplumsal ve bireysel beklentiler de bu yöndedir (Marifetnâme, 2015, s.752).

4.1.2.4. Ebeveynlerin Çocuklarına Karşı Davranış Adabı

Marifetnâme'de ebeveynin çocuklara nasıl davranması gerektiği, onlarla nasıl iletişim kurması gerektiği anlatılmıştır. Çocuk dünyaya geldiğinde sevinmenin ve buna şükretmenin, iyi bir isim vermenin, iyi davranmanın, yemek yapmak, dikiş dikmek gibi birtakım işleri öğretmek gerektiği izah edilmiştir:

İnsanın kendi evladı ile sohbetinin adap ve erkânı yirmidir:

1- *Baba, evladının doğumu ile sevinmektir* (Marifetnâme, 2015, s.725).

İbrahim Hakkı, baba olmanın bir sevinç kaynağı olduğunu ve bundan dolayı da baba olan kişinin sevinmesi gerektiği ifade edilirken aslında, sevinmeyle birlikte şükretmenin de kastedildiği anlaşılmaktadır. Çünkü dünyaya gelen her bebek, kişinin onu iyi ve güzel bir şekilde yetiştirerek ahiret için sevap kazanmasına bir şans, vesile olarak da görülmesi gerektiğinin altı çizilmek istenmiştir.

2- *Kız çocuklar ile fazlaca neşelenip onlara hürmet etmektir. Zira evladın hayırlısı kızdır* (Marifetnâme, 2015, s.725).

Toplumumuzda yaygın bir inanış olan, kız çocuklarının daha sadık ve vefalı olduğuna dair inanç *Marifetnâme*'de de dile getirilmiştir. Eserde, kız evlatların erkek evlatlara göre ailesine, annesine babasına karşı daha sadık, vefalı ve hürmetkâr olduğunun altı çizilerek kız evlatlara karşı ebeveynlerin daha hassas, ince ve lütufkâr davranmaları gerektiği hususunda önerilere yer verilmiştir.

3- *Çocuğuna iyi bir isim vermektir* (Marifetnâme, 2015, s.725).

Ebeveynlerin çocuklarına adını koyarken dikkat etmeleri de belirtilmiştir. Evlada iyi bir isim vermek onu manevi yönden de olumlu etkileyecektir ve onun, ismine yakışır bir hayat sürme konusunda da kendisinde birtakım olumlu davranışların gelişmesini

sağlayacaktır. Eğer ebeveynler evlatlarına isim verirken dikkatli davranmayıp olumsuz çağrışımlar yapan bir isim belirlerlerse, bu isimden dolayı evlatlarının, arkadaşları ve çevresince alaya alınma, küçümsenme gibi durumlarla karşı karşıya gelebileceği de belirtilmek istenmiştir.

4- *Yedinci gününde veya sonra oğlan için iki koyun, kız için bir koyun akika niyeti ile kurban edip kemiklerini kırmadan onu takdim etmeli veya pişirip yedirmelidir* (Marifetnâme, 2015, s.725).

İbrahim Hakkı, bu maddede ebeveynlerin çocuklarına karşı olan dinî ve toplumsal inanışların gereği olan görevlerinden de bahsetmiştir. Hanefî mezhebine göre, çocuk dünyaya geldiğinde özellikle de dünyaya gelişinin yedinci gününde, Allah’a şükür olarak erkek çocuk için iki koyun, kız çocuk için bir koyun kesilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kesilen bu şükür kurbanının etrafa ikram olarak dağıtılması ve yedirilmesi de belirtilmiştir.

5- *Yedinci günde veya on yıla dek oğlunu sünnet ettirmektir* (Marifetnâme, 2015, s.725).

Diğer bir önemli olan sünnet konusuna da eserde değinilmiştir. Erkek çocuklarının en az yedinci gününde, en fazla ise on yaşına kadar sünnet ettirilmesi gerektiği bilgisi verilmiştir. Bu durum hem İslami bir şart hem de toplumsal bir adet olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca sünnet, sağlık açısından da faydaları olan bir cerrahi bir işlemdir.

6- *Oğlu veya kızı altı yaşına geldiklerinde onlara Kur’an, farzlar ve din adabı öğretmektir* (Marifetnâme, 2015, s.725).

İbrahim Hakkı, ebeveynlerin çocuklarına karşı olan dinî görevlerinden birine daha yer vermektedir. Bu görev, çocukların altı yaşına geldiğinde onlara Kuran-ı Kerim okuma, dinin farzları ve adabının öğretilmesi konusunda ebeveynlerin çocuklarına öğreticilik ve rehberlik yapmasıdır. Çünkü dinini iyi bilen ve iyi yaşayan her evladın muhakkak ebeveynine hayırlar getireceği ve hayırlı bir evlat olacağı anlatılmak istenmiştir.

7- *Oğluna okuma yazma, ok akma, yüzme ve geçerli bir sanat öğretmektir. Zira haberde: “Sanat, fakirlikten emniyettir” gelmiştir. Eğer ilme rağbet ederse, ona hidayet olmuştur* (Marifetnâme, 2015, s.725).

Eserde, ebeveynlerin çocuklarına okuma yazma, yüzme ve önemli, işe yarar bir sanat gibi faydalı şeyler öğretmesinin bir görevi olduğuna dikkat çekmiştir. Maddede yer alan ok atmayı öğretme ifade edilirken eserin yazılmış olduğu dönemin koşulları göz önüne alındığında aslında bunun kendini koruma anlamında bir şeylerin öğretilmesi kastedilmiştir. Ok atmanın yerini artık günümüzde, kişinin kendini koruma adına tekvando, boks gibi dövüş sporlarından herhangi birini öğrenmesi almıştır. Ayrıca bu maddede anlatılmak istenen gizli ileti ise, çocuğun eğitim aldığı ilk yerin ailesi, yani ebeveyni olduğudur. Çünkü çocuk, eğitimi ilk olarak ailesinden, ebeveyninden alır.

8- *Oğluna iyi bir lakap vermektir* (Marifetnâme, 2015, s.725).

Eserde yer verilen diğer bir görev ise, yukarıda yer alan 3. maddeye benzer şekilde ebeveynlerin çocuklarına lakap verirken dikkatli davranmaları gerektiğidir. Yanlış veya doğru verilmeyen bir lakabın çocuk üzerinde olumsuz etki oluşturacağı bir gerçektir. Yukarıda 3. maddede ifade edildiği gibi, anlamca uygun olmayan ve olumsuz çağrışımlar yapabilecek bir ismin çocuğun birtakım sıkıntılar yaşayabilmesi ihtimali olduğu kadar, uygun olmayan ve olumsuz çağrışımlar yapabilecek bir lakabın da çocuğun sorun ve sıkıntılar yaşamasına sebebiyet verebileceği belirtilmek istenmiştir. Bu yüzden ebeveynler, çocuklarına isim ve lakap verirken oldukça dikkatli ve özenli olmalıdırlar.

9- *Kızına yemek pişirmek, yün eğirmek, dikiş dikmek öğretmektir* (Marifetnâme, 2015, s.725).

İbrahim Hakkı, kız çocuklarının yemek pişirmek, dikiş yapabilmek gibi temel şeyleri öğrenmesinin önemine de dikkat çekmiştir. Maddede yer alan yün eğirmek, gelişen yaşam şartlarıyla artık günümüzde neredeyse hiç yapılmayan bir iş olmuştur. Ancak eserin yazılmış olduğu dönem düşünüldüğünde, kız çocuğunun bu beceriye sahip olması oldukça önemlidir. Çalışmanın, kadının eşine karşı davranış adabı bölümünde de yer aldığı gibi, toplum olarak kadının iyi bir aşçı olması, temizlik bilmesi, evin her türlü düzenini yürütmesi beklendiği için kız çocuklarının küçük yaşlardan itibaren bu bilgi ve becerilere sahip olması gerektiği belirtilerek ebeveynlerin bu konuda kız çocuklarına rehber olmaları gerektiğinin altı çizilmiştir.

10- *Bütün çocuklarını süs, ihsan ve hediyelerde beraber tutmaktır* (Marifetnâme, 2015, s.725).

Eserde dikkat çekilen diğer bir önemli husus ise ebeveynlerin çocuklarına aldıkları hediyelerde, onlar için yapmış olduğu fedakârlıklarda, onlar için maddi ve manevi anlamda yaptıkları her işte çocukları arasında eşitliğe ve adalete dikkat etmesidir. Eğer ebeveynler, çocukları arasındaki adalete dikkat etmezlerse, çocukları arasında bazı anlaşmazlıklar, kıskançlıklar meydana gelebilecektir. Bunun önüne geçmek için ebeveynler her daim çocukları arasında adaleti gözetmelidir.

11- *Turfanda meyveyi önce kız evladına vermektir. Zira onların yürekleri daha yumuşak ve daha zayıftır* (Marifetnâme, 2015, s.725).

İbrahim Hakkı'nın kız çocuklarına karşı daha hassas ve düşünceli davranılması gerektiğini daha önceki maddelerde belirtmiştir. Bu maddede yine bu konuya ilişkin bir başka önerisi ise, eve yiyecek ve içecek alındığında bunların ilk olarak kız çocuklarına sunulmasıdır. Çünkü kız çocuklarının daha naif, zayıf ve yumuşak bir yapıya sahip olmalarından dolayı ilk olarak onlara yiyeceklerin sunulmasının daha uygun olacağına işaret edilmiştir.

12- *Çocuklarını şefkatle kucaklayıp esirgemekle okşamaktır* (Marifetnâme, 2015, s.726).

Çocuklara şefkatle yaklaşmak, her daim onların koruyuculuğunu bırakmamak, ebeveynlerin en asli ve en önemli görevlerindendir. Çünkü ebeveynler çocuklarına ne kadar sevgi ve şefkatle yaklaşırsa, çocuklar da o kadar ebeveynlerine saygı ve sevgi duyarlar. Bu nedenle, ebeveynlerin çocuklarına karşı sevgi ve şefkati hiçbir zaman bırakmamalarının doğru olacağına dikkat çekilmiştir.

13- *Çocuklarına gayet merhametle muamele etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

Bir önceki maddede yer aldığı gibi bu maddede de ebeveynlerin, çocuklarına karşı şefkatli, merhametli davranmalarına işaret ederek bunun önemine işaret edilmiştir. Anlatılmak istenen diğer şey ise, çocukların bu dünyada ebeveynlere bir emanet olduğu ve onları en iyi şekilde yetiştirmek, onlara karşı bu yüzden de şefkatle, merhametle davranılmasının icap etmesidir.

14- Onlarla oynayıp güler yüzle söylemektir (Marifetnâme, 2015, s.726).

Çocuklarla ilgilenmenin, onlarla oynamanın, onlara güleryüzle davranmanın önemine de dikkat çekilmiştir. Çocuklar hangi yaşta olursa olsun ebeveynlerinin kendileriyle ilgilenmelerini bekler ve isterler. Özellikle çocuklar küçük yaşta iken ebeveynlerinin kendileriyle oyun oynamalarından büyük bir haz duyar. Çünkü çocuğun dünyaya gözünü ilk açtığında gördüğü kişiler anne ve babasıdır. Bu nedenle onlarla zaman geçirmek, oyun oynamanın değeri ve keyfi çok fazladır. Ebeveynlerin bu şekilde davranması hem ebeveynlerin çocuklarına daha fazla sevgi duymasına yol açacağı hem de çocukların aynı şekilde ebeveynlerine karşı daha çok sevgi duymasına ve yakınlık duymasına ortam hazırlayacağı anlatılmak istenmiştir.

15- Onlara beddua etmeyip hayır dua etmektir. Zira beddua fakirlik sebeplerindendir. Çok olur ki icabet olunup onları fesada verir (Marifetnâme, 2015, s.726).

Beddua etmenin fakirliğe neden olan şeyler içinde olduğu, çalışmanın “Diğer Eğitsel Bilgiler” bölümünde de yer almaktadır. Bedduanın her ne sebeple olursa olsun kötü bir şey olduğu ve bunun birçok olumsuz yönünün bulunduğu dair bilgiler eserde verilmiştir. Bedduanın bu olumsuz yanlarından biri de ebeveynlerin çocuklarına beddua etmeleridir. Beddua etmenin çocuklar üzerinde hem kötü his ve duygulara neden olacağından hem de onlar üzerinde manevi bir olumsuz etki edeceğinden dolayı, onları yanlışla sürükleyerek kötü hâl ve davranışlar içinde olabilme ihtimaline dikkat çekilmiştir.

16- On yaşına varan çocukların oğlan ve kızını ayırıp başka döşeklerde yatırmaktır. Zira onları beraber yatırmak fitneye sebep olur (Marifetnâme, 2015, s.726).

İbrahim Hakkı, ebeveynlerin dikkat etmesi gereken bir başka hususa da dikkat çekmiştir. On yaşına gelen kız ve erkek çocuklarının artık birlikte aynı yatakta yatmamaları gerektiğini belirtmiştir. Çünkü on yaşından itibaren kız ve erkek çocuğun aynı yatakta yatmaları, onlar üzerinde farklı bir etkileşim oluşturarak olumsuz düşünce ve hislere kapılabilmelerine neden olabileceğini vurgulanmıştır.

17- *On beş yaşına varan çocukları rızaları ile evlendirmektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

On beş yaşına gelen çocukların kendi rızalarıyla olmaları şartıyla evlendirmek icap ettiğini ifade edilse de artık günümüzde bu görüş geçerliliğini kaybetmiştir. Evlilik yaşı günümüzde 30'lu yaşlara hatta daha yukarılara kadar uzamaktadır. Böyle olmasında günümüzün yaşam şartları ve anlayışı etkindir. Ancak Marifetnâme'nin kaleme alındığı dönem ve koşullar için on beş yaşında evlenmek normal kabul edilebilir. Çünkü o dönemlerde yaşam şartları bunu normal kılmakta olduğu görülmektedir. O dönemlerde eğitim alma, çalışma gibi konularda günümüzden çok farklı şartlar olduğu bilinmektedir. Bu nedenle eserde ifade edilen, çocuğun on beş yaşına girdiğinde rızasıyla evlendirilmesi dönem koşulları içinde değerlendirildiğinde normal karşılanabilir. Ayrıca İbrahim Hakkı bunu söylerken bu konuya dinî yönden de bakmaktadır. Belli bir yaşa ulaşan insanın artık birtakım cinsel arzularının da oluşabileceği, günaha ve yanlışa düşebileceği düşüncesiyle, evlenip bu olumsuz ihtimallerden de uzaklaşacağı belirtilmek istenmiştir.

18- *Evladının eda edemediği hizmeti emretmemektir ki asi olmalarına sebep olmasın* (Marifetnâme, 2015, s.726).

İbrahim Hakkı, ebeveynlerin çocuklarına yerine getirmekte zorlanacağı ya da yerine getiremeyeceği işleri onlardan istemelerin yanlışığına da dikkat çekmiştir. Ebeveyni tarafından kendisine verilen emri yapmakta zorlanan çocuk, ebeveynine karşı gelmesine, onlara kızgınlık duymasına, öfkelenmesine yol açarak onlardan duygusal anlamda uzaklaşmasına ve soğumasına yol açabileceği vurgulanmıştır.

19- *Yanında olanlarına kendi yediklerinden yedirmek, kendi giydiklerinden giydirmektir* (Marifetnâme, 2015, s.726).

Ebeveynlerin çocuklarına her zaman ve her koşulda bakmakla, onlarla ilgilenmekle yükümlü olduğu, daha önceki maddelerde de ifade edilmişti. Bu konuya bir başka ekleme daha yapan İbrahim Hakkı, ebeveynlerin yanında olan çocuklarına kendi giyindiği ve yiyip içtiği kalitede onları da giyindirme, yedirip içirme görevinin olduğunu belirtmiştir. Çünkü doğru ve güzel olanın ebeveynlerin kendi yaşam standartlarını çocuklarına sunması olduğu anlatılmak istenmiştir.

20- *Kimsenin evladına suikast etmemektir ki onun kararı kendi evladına dönmessin, bir zamandan sonra yollarına gelmesin. Nitekim Hz. Yusuf'un kardeşleri onu babasından ayırıp esir yaptılar. Onların evlâdı da Firavun elinde esir oldular. Ektiklerini biçip cezalarını buldular* (Marifetnâme, 2015, s.726).

İbrahim Hakkı son olarak kimsenin evladına kötülük düşünmemek, kimsenin evladının canını yakmamak, canına kastetmemek gerektiğini de dile getirmiştir. Kimsenin evladının canını yakanın, canına kıyanın ilahî adaletle karşısına aynısının geleceğini, yani yapılan her kötülüğün cezası olacağını ifade etmiştir. İbrahim Hakkı bu maddede yer alan görüşünü, Hz. Yusuf'un yaşamından bir kesitle desteklemiştir. Bu hatırlatma anlamındaki kesitte, Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından babasından ayrı düşürülmesi ve bunu yapanların da daha sonra Firavun'un eline esir düşmeleri yani her yapılan kötülüğün bir cezasının olacağı anlatılmak istenmiştir.

Marifetnâme'de, evlada karşı davranışın dinî yönden de birtakım öneminden bahsetmiştir. Eserde yer alan Hadis-i Şerif'te, evlada karşı harcanan, onun iyiliği için yapılan harcamanın ve evlatla geçirilen zamanın Allah katında çok önemli olduğu ifade edilmiştir:

"Bir kimse kendi çoluk çocuğuna bir dirhem harcasa, benim katımda Hak yoluna bir dinar harcamasından daha güzeldir. Bir kimse ana ve babasına bir gün itaat etse, benim katımda bin yıllık ibadetinden hayırlıdır. Bir kimse çoluk çocuğu yanında bir saat eylense, benim yanımda bir mescitte itikâfından daha hayırlıdır." (Marifetnâme, 2015, s.700).

4.1.2.5. Evliliğin Olumlu ve Olumsuz Yönleri

Eserde, evliliğin olumlu ve olumsuz yönleri anlatılmıştır. Bu yönler anlatılırken dinî bağlamda ele alınmıştır. Evliliğin haramdan, şehvetten ve birçok kötü, hoş olmayan durumdan ve de Allah'tan uzaklaşmaktan kişiyi kurtardığı eserde önemle altı çizilen konulardandır. Evliliğin muhakkak maddi ve fiziki anlamda bir olumsuzluğunun olmayacağı, ancak dinî yönden birtakım olumsuzluklarının olacağı belirtilmiştir. Bunlar arasında; geçimi sağlamada helalden uzaklaşma, ailenin ve evlatların hukukunu gözetmede yanlışlıklar, eşin ve çocukların meşguliyetinin Allah'ı zikir ve tefekkürden uzak tutabileceği gibi durumlar vardır. Elbette bunlar ifade edilirken evlilikten uzak kalınması amacıyla dile getirilen ifadeler değildir. Sadece dikkat edilmesi gereken hususlar olarak ele alınmıştır. Ayrıca evliliğin hem dinî açıdan hem de toplumsal

kabuller açısından zaten gerekli olduğu eserde konu edilmiştir. *Marifetnâme*'de yer alan evliliğin olumsuzluk oluşturabilecek yönleri şu şekilde anlatılmaktadır:

1- *Helal maişeti kazanmaktan aciz kalmaktır. Nitekim haberde: "Hepiniz çobansınız ve güttüğünüzden sorumlusunuz."* rivayet edilmiştir (Marifetnâme, 2015, s.709).

İbrahim Hakkı, evliliğin olumsuz yönlerinde bahsederken aslında bu konuya daha çok dinî yönden bakmıştır. Bu maddede, evliliğin geçim yönüne dikkat çekilmiştir. Aile reisinin, ailesine, çocuklarına bakabilmesi, onların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için maddi imkânlar sağlaması ve bulması gerektiği anlatılmak istenmiştir. Çünkü evlilik hayatının sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi bunların yerine getirilmesinin icap ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, eğer kişinin ailesinin geçimini sağlamada zorluk çekerse, bunu gerçekleştirmek için yanlış yollara başvurabileceği, harama yönelebileceği ihtimali de belirtilmek istenmiştir. Çünkü aile reisinin, ailesine helal lokma yedirme, helal kazanç onların geçimini sağlaması gerektiği ifade edilmek istenmiştir. Bu görüş, "Hepiniz çobansınız ve güttüğünüzden sorumlusunuz" hadisiyle de desteklenmiştir.

2- *Ehlinin ve evladının hukukunu edada eksik bırakmaktır. Nitekim haberde: "Ailesinden kaçan, firar eden köle gibidir. Namazı ve orucu kabul olunmaz."* Denilmiştir (Marifetnâme, 2015, s.709).

Eserde anlatılan başka bir muhtemel olumsuz durum ise aile reisinin, aile fertleri arasındaki hak ve adalete uymada, hakkaniyetli davranmada yaşayabileceği problem ve sorunlar olabileceği anlatılmak istenmiştir. Çünkü evlilik kurumunda kadının ve erkeğin çocuklarının hepsine aynı oranda adaletli davranamayacağı konusunda endişeler dile getirilmiştir. Ailesinden çeşitli sebeplerden dolayı uzaklaşan, onlar arasındaki hakkı, adaleti ve hukuku gözetmeyen, onlarla yeteri kadar ilgilenmeyen kadın ve erkeğin yalnızca düştüğü ifade edilmek istenmiştir. Burada da yine dinî yönden bir bakış açısı sunulmuştur. Çünkü maddede, anlatılmak isteneni desteklemek için yer alan "Ailesinden kaçan, firar eden köle gibidir. Namazı ve orucu kabul olunmaz." hadisinde de anlatıldığı gibi, böyle yapan kişilerin bağlı olduğu kişinin emrinden kaçan köleye benzetilmiş; ayrıca böyle kişilerin, ailesiyle tam anlamıyla ilgilenmeyip onların hak ve hukukunu gözetmediği için günah işlediği ifade edilerek kıldığı namaz, tuttuğu orucun da kabul olmayacağı ifade edilmiştir.

3- *Kadın ve çocukların insanı Hakk'tan meşgul etmesidir. Kadını dinleme ve evlatlarla ünsiyet ile Mevla'yı zikir ve fıkirden gafıl kalmaktır. Nitekim haberde: "Zevcenin kölesi, tekesi oldu." rivayet olunmuştur. Ve de: "Kadına düşkün olanın erkekliği gider." denilmiştir* (Marifetnâme, 2015, s.709).

Evliliğin olumsuz durum oluşturabilecek yönlerini daha çok erkek tarafından ele alarak değerlendiren İbrahim Hakkı, bu maddede ise erkeğin, eşi ve çocuklarıyla mecbur ve doğal olarak ilgilenmesinin Allah'ın emirlerini yerine getirmede ve Allah'ı zikretmede onu engelleyeceğini ifade etmiştir. Her insanın olduğu gibi erkeğin de Allah'ı anmak, Allah'ın emirlerini yerine getirmekle görevli olduğu dinimizce bilinmektedir. Bu maddede buna vurgu yapılarak erkeğin aslında eşi ve çocuklarıyla ilgilenmesinin gerekli olduğu; ancak bunu yaparken istemeden de olsa Allah'ın emirlerini yerine getirmede ve Allah'ı zikretmede erkeğin zorluk ve aksaklık yaşayacağı ve de ailesiyle ilgilenmeyi devam ettirerek Allah'ın emirlerini, Allah'ın zikrini aksatmaması gerektiği belirtilmek istenmiştir.

Evliliğin dikkat edilmesi gereken olumsuz yönleri verildikten sonra, bu defa da evliliğin olumlu yönlerinden, getireceği faydalar izah edilmiştir. Evliliğin sayısız, dolaylı ve dolaysız birçok faydasının var olduğu bir gerçektir. Kişinin belli bir düzene geçmesi, toplumsal kabuller gereği toplumda bir statü kazanması ve kişinin cinsel ihtiyaçlarını karşılaması ilk anda sıralanabilecek durumlardır. Bunların yanı sıra insanlığın devamı, zinadan korunması, nefsin şehvetine yenik düşmemesi, eşini ve evlatlarını iyi bir ahlak ve Allah inancıyla yetiştirmesine fırsat vermesi yönüyle oldukça önem arz etmektedir. Eserde ifade edilen evliliğin getireceği faydalar ve olumlu yönler ise şöyle izah edilmiştir:

1- *İnsan, cinsinin bekasıdır. Muhammed ümmeti onunla çok olmaktadır. Masum iken giderse, Mahşer gününde şefaet etmektir* (Marifetnâme, 2015, s.710).

Evliliğin olumsuz yönlerinden yukarıda bahseden İbrahim Hakkı, bu defa ise evliliğin olumlu yönlerinden bahsetmekte; ancak bu maddede yine konuya dinî bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Bu maddede, insanın kendi ırkını devam ettirenin yine kendisi olduğuna dikkat çekilerek aynı zamanda Peygamberimiz Hz. Muhammed'in ümmetini artırmak bakımından da önemli olduğu, evliliğin aslında dinî yönden de bir görevinin olduğu belirtilmek istenmiştir. Çünkü ümmetin sayısı ne kadar artarsa Allah katında o kadar sevap kazanılacağı da ifade edilmek istenmiştir.

2- *Evlenmede zinadan koruma ve ehliyle lezzet bulur. Gönül ferahlığıyla nice hoş hâl bulur* (Marifetnâme, 2015, s.710-711).

Eserde, evliliğin bir başka olumlu yönünün ise kişiyi kötü hâllerden ve zinadan da koruması olduğu ifade edilmiştir. Maddede anlatılmak istenen şey, kişi evli olmadığında birtakım cinsel ihtiyaçlarını karşılama imkânı da bulamayacağı için yanlış yollara girerek ve dolayısıyla da günah işlemeye müsait bir konuma gelerek zinaya kalkışabileceği ihtimalidir. Ancak evlilik yaparak kişinin hem cinsel ihtiyaçlarını günah olmayan yollardan karşılayabileceği hem de evliliğin getirmiş olduğu aile ile yakınlık ve hoşluk bulacağı anlatılmak istenmiştir.

3- *Evlenen insanın nefsi, ehliyle ünsiyet ve rahat bulur. Zira insan nefsi bir işe devam ederse ondan yorulur. Onun için “Zihinlerin rehaveti, bedenlerin rehaveti gibidir.”* denilir. (Marifetnâme, 2015, s.711).

Evliliğin ifade edilen bir başka olumlu yönü ise evliliğin kişi üzerindeki olumlu etkileridir. Bu olumlu etkiler arasında kişinin, ailesine yakınlık duyarak, onlarla vakit geçirmekten mutluluk duyarak gönlünün hoş olmasıdır. Maddede, insanın nefsiyle sürekli meşgul olmasının onun zihnini yorduğu gibi fiziki olarak bedenini de yoracağı belirtilmiştir. Çünkü insan ne kadar zihin faaliyeti yaparsa, sürekli bir şeyler düşünürse, bu durumun fiziki anlamda da yorgunluk vereceği muhakkaktır. Ancak evlilikle birlikte kişinin eşi ve ailesiyle meşgul olarak hoş vakit geçirmesi, dolayısıyla da bundan rahatlık bulmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanmak istenmiştir.

4- *Evlenen kişi, evini tedbirden kurtularak rahat bulur. Zira ev hizmetiyle gece gündüz meşgul olan, ömrünün vakitlerini zayi edip ilim ve amelden uzak kalır. Onun için saliha hatun alçak dünyadan sayılmayıp ahiretten sayılır. Zira o kişi, ev işini ve şehvet hizmetini görüp ahiret amellerinde ona yardımcı olur* (Marifetnâme, 2015, s. 711).

Evliliğin olumlu yönlerinden bahsetmeye devam eden İbrahim Hakkı, erkeğin penceresinden bakan bir yaklaşımla konuyu ele almıştır. Erkeğin evlilikle birlikte artık ev işlerini eşinin yapacağı için rahatlık bulacağı ifade edilmiştir. Çünkü kadının, her türlü ev işini görüp eşine hizmet etmek için dinî amel ve görevlerinden de uzak kaldığı, aynı zamanda eşinin şehvet arzularını da karşılayan kişi olduğu için ona karşı her zaman minnettar ve müteşekkir kalınması gerektiği anlatılmak istenmiştir.

5- *Evlenen kişi, ehl ve evlâdının ıslah ve terbiyelerinde nefsiyle mücadele eder. Onlar için helal kazanmakla ve eziyetlerine ihtimalle riyazet yoluna gider. Zira geçinme tedbiri ve çocuk terbiyesi insanı hâlden hâle salıp, nefsanîyetinden düşürüp, elem ateşiyle pişirip gam potasında külçe eder* (Marifetnâme, 2015, s.711).

Marifetnâme'de, Evliliğin bir başka olumlu yönünün ise, kadın ve erkeğin çocuklarını terbiye etmede, onlara doğru ve güzel davranışlar kazandırmada ve de ailenin geçimini sağlamada birtakım sorunlar ve zorluklar yaşayabileceği ifade edilmiştir. Ancak bu durumun bir olumlu yönü olduğuna değinilmiştir. Kişi bu zorluklarla mücadele ederken nefsini yenmesinin kolaylaşacağı hatta nefsinin yok olacağının da altı çizilmiştir. Bunun da evliliğin bir başka olumlu yönünün olduğu ifade edilmiştir. Çünkü geçimi sağlamanın, çocuk yetiştirmenin zorluğu ve bu yolda çekilen sıkıntı ve zorlukların aslında nefsi yok etmeye, daha razı bir gönlün ortaya çıkması yönüyle evliliğin faydalı olduğu anlatılmak istenmiştir.

4.1.3. Sağlık Eğitimi

Marifetnâme'de insanın genel biyolojik ve fiziksel özellikleri açık olarak izah edilmiştir. Yukarıda yer alan bölümde bunun bir kısmı verilerek İnsanın genel biyolojik ve fiziksel özellikleri açık olarak izah edilmiştir. *Marifetnâme*, tamamen insan eğitime ve yaşamına yönelik bir eser olduğu için, insanla ilgili birçok bilgiye ulaşılabilir. Bu bölümde de yine insanı doğrudan ilgilendiren konu olan sağlık eğitimiyle ilgili önemli bilgiler verilmektedir. TDK (2011)'e göre sağlık, "bireyin fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik durumunda olması, vücut esenliği, esenlik, sıhhat, afiyet" olarak tanımlanmıştır. Sağlık eğitimi ise "bireylere ve topluma sağlıklı yaşam için alınması gereken önlemleri benimsetip uygulamak, sağlıklarını ve çevrelerini iyileştirmek için insanları ikna etmek, bireylerin sağlık kuruluşlarından verimli bir şekilde yararlanmalarını sağlamak, ortak karara vardırmak ve eyleme yöneltmek amacıyla gerçekleştirilen eğitim uygulamalarıdır." (Milli Eğitim Bakanlığı, 2013, s.16). *Marifetnâme*'de bu yönde sağlık eğitime dair çok fazla eğitsel bilgi, uygulama ve görüşler yer almaktadır. Sağlığın nasıl korunabileceği, beslenme usulleri ve yöntemleri, uyku ve uyku düzeni gibi birçok bilgi açıklayıcı ve sade bir dille verilmektedir. Eserde sağlık eğitimi ve bilgisine yönelik unsurlara kategorik olarak şöyledir:

4.1.3.1. Sağlığı Koruma Esasları

Marifetnâme'de sağlığı korumanın insan vücudu için önemli bir durum olduğu vurgulanmaktadır. Eserde, sağlığın korunması için öncelikle vücudu tanımanın gerekliliğine işaret edilmiştir. Yani vücudun göstermiş olduğu bazı belirtileri bilmenin sağlığı korumada ve sağlığı devam ettirmede çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Vücudun göstermiş olduğu bu durumlar hakkında doğru tespitler yaparak sağlığı korumak için vücudun mizaçlarının bilinmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Vücudun dokunma; et, yağ ve içyağı; kıllar; beden rengi; uzuvların yapısı; infial keyfiyeti; tabii fiiller; uyku ve uyanıklık; büyük abdest; nefsanî intikaller olmak üzere on adet mizacı olduğu ifade edilerek bu mizaçlara göre, vücudun bazı durumlar için vermiş olduğu belirtiler izah edilmiştir:

Sıhhati korumanın amacı, önce mizâçları bilip ondaki zaruri sebepleri, açık sebeplerle birlikte bedende bulunan tabii rutubeti bozulmaktan ve fazla ayrışmadan koruyup ecele kadar dışarıdan bir zarar gelmezse, dört çağdan her yaşı kendi gereğince koruyarak sıhhat ve afiyette gönül safasıyla ömrünü tamam etmektir (*Marifetnâme*, 2015, s.113).

İlk olarak vücudun dokunma mizacından ve bazı durumlara göre göstermiş olduğu belirtiler izah edilmiştir:

Beden mizaçlarından birincisi, dokunmadır ki mizacı ortalama olan bedenin dokunuşu; hararet ve soğukluk açısından dengededir. Mizacı sapmış olanın dokunuşu ise mizacının sapması yönünde hissedilir (*Marifetnâme*, 2015, s.114).

İkinci olarak et, yağ ve içyağının mizacından ve bazı durumlara göre göstermiş olduğu belirtiler şunlardır:

İkincisi: Et, yağ ve içyağıdır. Bunların çokluğu bedenin rutubetine, azlığı kuruluşuna işarettir. Fakat etin çokluğu, bedenin rutubet ve hararetine, sadece yağ ve içyağının çokluğu ise, bedenin rutubet ve soğukluğuna işarettir (*Marifetnâme*, 2015, s.114).

Kılların mizacı ve bazı durumlara göre göstermiş olduğu belirtiler şunlardır:

Üçüncüsü kıllardır ki onun çokluk, kıvrıklık, kalınlık ve sertliği bedenin hararet ve kuruluşunu gösterir. Azlık, düzlük, incelik ve beyazlığı ise bedenin soğukluk ve rutubetini gösterir (*Marifetnâme*, 2015, s.114).

Bedenin mizaçlarından dördüncüsü olarak beden renginin mizacı ve bazı durumlara göre göstermiş olduğu belirtiler şunlardır:

Dördüncüsü beden rengidir; rengin beyazlığı, soğukluğuna ve balgam çokluğuna işaretler. Kırmızılığı, hararetine ve kan üstünlüğüne; ikisinin bileşiminse, dengeye işaretler. Buğday rengi, hararetine; sarılığı, hararetine ve safra üstünlüğüne; siyahlığı ise, soğukluğunun fazlalığına ve siyah köpüğünün üstünlüğüne işaretler (Marifetnâme, 2015, s.114).

Bedenin bir diğer mizacı olan beden rengi ve bunun bazı durumlara göre göstermiş olduğu belirtiler izah edilmiştir:

Beşincisi uzuvların yapısıdır ki göğsün genişliği, nabzın fazla hareketi, damarların dışta oluşu ve kalınlığı, el ve ayak kemiklerinin büyüklüğü, bedenin hararetini gösterir. Bu uzuvların zıt olması ise beden soğukluğuna işaretler (Marifetnâme, 2015, s.114).

Bedenin altıncı mizacı olan infial keyfiyeti ile ilgili verilen bilgiler ve bunun bazı durumlara göre göstermiş olduğu belirtiler izah şunlardır:

Altıncısı infial keyfiyetidir ki süratli infial hangi keyfiyetten olursa beden o keyfiyette olduğunu gösterir. Mesela soğukluk keyfiyetinden süratle etkilenmek, o beden soğukluğunu gösterir (Marifetnâme, 2015, s.114).

Tabii fiillerin mizacı hakkında verilen bilgiler ise şunlardır:

Yedincisi tabii fiillerdir ki fiilleri olgun olan tabiat, kendi dengesine, eksik veya batıl olan soğukluğuna, yavaş bulunan ise hararetine işaretler. Tabiatın sürati hararetine, yavaşlığı ise soğukluğuna işaretler (Marifetnâme, 2015, s.114).

Uyku mizacı ile ilgili bilgilere de yer verilerek uyku hâlinin bedende işaret ettiği bazı belirti ve göstergeler izah edilmiştir:

Sekizincisi uyku ve uyanıklıktır ki uykunun çokluğu beden soğukluk ve rutubetine, uyanıklığın çokluğu hararet ve kuruluğuna, ikisinin ortalaması beden dengede olduğuna işaretler (Marifetnâme, 2015, s.114).

Bedenin dokuzuncu mizacı olarak büyük abdest mizacı ile ilgili bilgiler verilerek bunun bazı durumlara göre göstermiş olduğu belirtiler açıklanmıştır:

Dokuzuncusu büyük abdesttir ki onun keskin kokulu ve sağlam renkli olanı beden hararetine, bunun zıddı beden soğukluğuna işaretler (Marifetnâme, 2015, s.114).

Son olarak nefsanî intikallerin mizacı hakkında yine, bilgilere yer verilerek bu hâlin bedende işaret ettiği bazı belirti ve göstergeler izah edilmiştir:

Onuncusu nefsanî intikallerdir ki onların kuvvet, sürat ve çokluğu bedenî hararetine, yavaş hissi bedenî soğukluğuna; devamlılık ve sebatı bedenî kuruluşuna, çabuk bitişi rutubetine işarettir. Gazap ve şiddet, cüret ve hiddet, hızlı ve çok konuşma bedenî hararetine; vakar ve hayâ çokluğu soğukluğuna; kalp zaafî rutubetine; korkaklık ve ürkeklik ise kuruluşuna işarettir (Marifetnâme, 2015, s.114).

Eserde, yukarıda sayılan bu belirtilerden başka kan, balgam, safra ve sevdanın siyah köpüğün) fazlalığının nelere işaret olduğu da ayrıca izah edilmiştir. İlk olarak bedende kanın fazla olmasının belirtileri verilmiştir:

Baş ağrısı, sallanma, esneme, durgunluk, hislerin bulanıklığı, dil kızarması, çıban ve basur çıkması, yüz yarılması ve burun, kanamasıdır. Rüyada kızıl eşya görmek, uyanma anında ağız tatlılığıdır (Marifetnâme, 2015, s.115).

Esere göre, balgamın bedende yoğun olarak yer aldığındaki belirtileri ise şunlardır:

Beyaz renk, hissizlik, deri yumuşaklığı, deri soğukluğu, tükürük çokluğu, susama azlığı, hazım zayıflığı, vurdumduymazlık, geçirme, çok uyuma, rüyada su ve kar görme, uyanma anında ağız tuzluluğudur (Marifetnâme, 2015, s.115).

Safranın bedende fazla olduğunu gösteren belirtiler şunlardır:

Safra üstünlüğünün alâmetleri: Renk sarılığı, göz sararması, ağız kuruması, burun ucu kuruması, şiddetli- susama, iştihâ zayıflığı, kusma çokluğu, dil sertleşmesi, düşte ateş görme ve uyanınca ağız acılığıdır (Marifetnâme, 2015, s.115).

Eserde son olarak yer verilen sevdanın (siyah köpüğün) bedende yoğun olmasına işaret eden deliller ise şunlardır:

Sevdanın (siyah köpük) üstünlüğünün işaretleri: Beden kuruluşu, derinin renk değişimi, idrar kızarması, kan ve idrar kalınlaşması, rüyada duman ve kap görme ve uyanınca ağız ekşiliğidir (Marifetnâme, 2015, s.115).

Marifetnâme'de, insan vücudunun vermiş olduğu bazı işaret ve belirtiler yukarıda verilmiştir. Bu belirtilerin ne anlama geldiğinin bilinmesinin sağlığı korumada önemli olduğu ve bu belirtilerin kişiye, sağlığını korumada nasıl bir yol izlemesi gerektiği hususunda yol gösterdiği izah edilmiştir. Eserde, bu defa da vücudun oluşumunun, yani yapısının altı sebebi olduğu açıklanmıştır. Bunlar arasında soluma,

cismani ve nefsani hareket, uyku, yeme – içme, istifra gibi insani bazı durumların vücudun yapısını teşkil ettiği ve bu durumların fazlalığı – azlığı gibi hâllerin nasıl durumlara yol açacağı oldukça açık bir üslupla izah edilmiştir. İlk olarak bedenin oluşumunun birinci sebebi olan solunumun temel mantığı ve gerekliliği izah edilerek solunumun beden için vazgeçilemez olduğuna dikkat çekilmiştir:

Bedenin oluşumunun zaruri sebepleri altıdır:

Bizi kuşatan havadır ki onu soluyup akciğer içinde ruhun dumansı buharı olan fazlalıklarının nefesin itilmesiyle çıkarılan, ruha denge sağlamak için zorunludur. Bu hava, mademki hâli üzere safi ve mutedil olup pis rüzgârlar ve çirkin dumanlarla karışmamıştır. Bedenin oluşumunu ve vücut sağlığını koruyucudur (Marifetnâme, 2015, s.115).

Yukarıda anlatıldığı gibi solunumun insan için vazgeçilmez olduğu anlatıldıktan sonra mevsimlerin insanlara, kendilerine ait bazı hastalıklar verebileceği; yaz, sonbahar, kış ve ilkbahar mevsimlerinin sahip oldukları özellikler bakımından sağlık için ayrı bir önem taşıdığı da izah edilmiştir:

Dört mevsimin her biri, kendine uygun olan hastalığı verip zıttını giderir. Gerçekten yaz mevsimi, safrayı çoğaltmakla hastalıklar oluşturup rutubeti ayrıştırma ve kalbi ısıtma ile susuzluk ve harareti ortaya çıkarır. Sonbahar, gece ve gündüzü, sıcaklık ve soğukluğu değiştirerek hastalıkları çoğaltıp meyveleri artırarak kanı azaltır, sevdâyı çoğaltır. Kış mevsimi, balgamı çoğaltarak hastalıkları verip, başın maddelerini sıkma ile nezle ve öksürüğü ortaya çıkarır. İlkbahar, karışımları hareket ettirerek bademcikleri şişirip, kanı çoğaltıp maddeli hastalıkları ortaya çıkarır. Bu mevsim, mevsimlerin en sağlıklısidir. Hayat ve sıhhat için en uygun, en latif ve en tatlısıdır (Marifetnâme, 2015, s.115).

Beden oluşumunun ikinci sebebi olan cismani sükûnet ve hareketin azlığının, çokluğunun veya dengede olmasının belirtileri ve sonuçları ise şöyle izah edilmiştir:

Cismani sükûnet ve harekettir. Bu beden hareketi, zaaf ve kuvvette, azlık ve çoklukta, yavaşlık ve süratte farklılığından; az ama kuvvetli ve süratli hareketin, bedeni ayrıştırmasından daha çok onu ısıtır. Zayıf ve yavaş olan çok hareketin etkisi, onun aksi bilinir. Hareket ve sükûnun fazlalığı bedeni soğutur. Hareketin dengede olması, yeme içmeyi düzenler ve hazma yardım eder (Marifetnâme, 2015, s.115-116).

Beden oluşumunun üçüncü sebebini oluşturan nefsanî hareket ve sükûnun ruhun kan ile birlikte olan hareketiyle gerçekleştiği ifade edilerek ve bu hareketlerin belirti ve sonuçları açık olarak şöyle belirtilmiştir:

Nefsânî hareket ve sükûndur. Bu nefis hareketi, ruh ile kanın hareketiyle beraber olur. Bu durumda ruh, ya bedenın dışına doğru sertçe hareket eder, şiddetli gazap hâlinde olduğu gibi veya yavaşça hareket eder, ferah ve lezzet sırasında bulunduğu gibi. Veya ruh bedenın içine sertçe hareket eder. Korku ve ürperme hâlinde olduğu gibi. Veya yavaşlıkla hareket eder, hüzn ve keder vaktinde bulunduğu gibi. Veyahut iç ve dışa art arda hareket eder. Utanç zamanında bulunduğu gibi. Ruhun bu anılan hareketlerinde bedenın üzerine hareket olunan tarafının sükûneti ve kendisinden hareket olunan tarafın soğuk olması gerekir. Zira bedenın ısınması kanın hararetindendir. Soğuması azlığındandır. Bu hareketin aşırılığı helâk edicidir. Bu durgunluğun aşırılığı ise soğutucudur (Marifetnâme, 2015, s.116).

Beden oluşumlarının dördüncüsünü oluşturan uyku ve uykusuzluk hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Uykunun önemine ve uykusuzluğun ise sağlık açısından olumsuz sonuçlar oluşturduğu belirtilerek uyku düzeninin önemine dikkat çekilmiştir:

Uyku ve uyanıklıktır ki uyku sükûna, uyanıklık harekete benzer. Zira uyku hâlinde ruh, kendi hararetiyle yemeği hazmetmek için beden içine yönelir ve bedenın dışı soğuklaşır. Onun için beden, uyurken uyanıklık hâlinde daha fazla örtünmeye muhtaç kalır. Uykunun aşırılığı, bedeni fazlasıyla rutubetlendirir ve soğutur. Eğer uyku, ruhun girmesiyle beden içinde hazmedilebilir gıda bulduysa, onu hazmedip bedeni ısıtır. Eğer hazmedilemez gıdayı veya karışımı bulduysa harareti hareket ettirmekle onu neşredip bedeni soğutur. Gece uykusuzluğunun çokluğu beyni zayıf bırakıp hazmı bozup maddeyi ayrıştırarak tabii rutubetle açlığı verir. Gündüz uykusu da iyi değildir. Zira o, rengi bozar; dalağa zarar verir ve üzüntüyü artırır. Eğer gündüz uykusuna alışıldıysa ve ikinci tabiat hâline geldiyse, terki caiz değildir. Ancak yavaş yavaş terki gereklidir. Uyku ve uykusuzluk arasında tereddüt bile kötü olup şaşkınlık ve eleme sebep olur (Marifetnâme, 2015, s.116).

Beden oluşumlarının beşincisi olarak yiyecek ve içeceklerin de önemli rol oynadığına dikkat çekilerek alınan gıdaların vücuda, sağlık açısından doğrudan veya dolaylı olarak etki ettiği belirtilmiştir:

Yiyecek ve içeceklerdir. O, bedene ya kendi özelliğiyle tesir eder ki o, halis ilaçtır ya da salt maddesiyle tesir eder ki o, halis gıdadır. Veya sadece şekliyle tesir eder ki eğer onun özelliği bedenin mizaç ve hayatına uygun ise panzehir gibidir. Eğer muhalif ise öldürücü zehir gibidir. Veya hem maddesiyle hem niteliğiyle etki eder ki o has gıdadır. Veya hem niteliği hem de şekliyle etki eder ki bazı özel etkili ilaçlar böyledir: Sekmoniya gibi. Veya hem maddesiyle hem şekliyle etki eder ki o, özelliği olan gıdadır: Elma gibi (Marifetnâme, 2015, s.116).

Yukarıda, gıdaların sağlık açısından vücuda etkisinden söz edildikten sonra alınan gıdaların yumuşatılmasında ve hazmedilmesinde suyun önemine de dikkat çekilmiştir:

Gıda ise kâh latif kâh kalın ve kâh orta olur. Bunların her birinin bedene gıdası ya çok olur veya az olur. Mutlak su basit olduğundan bedene gıda olmaz; ancak o, gıdayı yumuşatmak ve pişirmek için ve onu dar yollardan geçirmek için kullanılır (Marifetnâme, 2015, s.117).

Beden oluşumlarının sebeplerinden sonuncusu olarak istifra ve hapsedme ile ilgili bilgilere de yer verilirken bunların aşırı olmasının bedeni soğutarak sağlık yönünden olumsuz etkileyeceği belirtilmiştir:

İstifra ve hapsedmedir. Bunların dengeli olanları cisme faydalı ve sağlığı koruyucudur. İstifranın aşırısı, bedeni soğutur ve boşaltır. Meğerki o istifra olunan kan ve safraya üstün olan balgam ve sevda gibi soğuk ve kuru olsun. Bu durumda aşırı derecede istifra bedeni rutubetlendirir. Aşırı derecede hapsedme ise kan kanallarını doldurur, kokuşma, rutubet, iştah kesilmesi ve ağırlık yapar (Marifetnâme, 2015, s.117).

Ayrıca, ek bir bilgi verilerek soğuk su veya gülsuyunun yüze vurulduğunda her türlü harareti ve daralmayı önleyeceğinin altı çizilmiştir:

Soğuk su ile gülsuyu yüze çarpılsa, her harareti giderip, tabii hararete takviye verip fenalığı önler (Marifetnâme, 2015, s.117).

Eserde, sağlığı korumada, yukarıda yer alan vücut yapısıyla ilgili eğitici bilgilerin yanında, havayı takip ederek mevsimlere göre yeme – içmeden ve mevsimlere göre giyinip sağlığı korumayla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Mevsimlere göre yeme içme ve giyinme ile ilgili bilgiler oldukça sade açık bir dille izah edilmektedir. Sağlığı korumak için ilkbaharda yapılması gerekenler şunlardır:

Kuşatan havayı gözetmek gerekir. İlkbaharı kan aldırma ile karşılayıp kusarak istifra etmek; kavrulmuş şeyleri kullanıp nar gibi teskin edici maddeleri yemek; kuvvetli hareketler, tatlılar, sıcak hamamlar gibi sıcaklıklardan kaçınıp gıdayı azaltma ve elbiseyi hafifletmek gerekir (Marifetnâme, 2015, s.117).

İlkbahar bittikten sonra sağlığı korumak için yaz mevsiminde yapılması önerilen şeyler ise şunlardır:

Yaz mevsiminde hareketsizliğe devam, gölgeye sığınma, safrayı mahveden latif soğuk gıdaları yiyip her ısıtan ve boşaltan gıdadan sakınmak, hıyar, kavun ve karpuz gibi rutubetli meyveleri seçip beyaz elbise ve soğukluk veren keten giymek gerekir (Marifetnâme, 2015, s.117).

Daha sonra yine, sağlığı korumak için sonbahar mevsiminde yapılması gerekenler şunlardır:

Sonbaharda çok cimadan, soğuk su ile yıkanmaktan ve bütün kuru şeylerden kaçınıp soğuk içeceklerden, yaş meyve yemekten, kusmaktan, baş açmaktan, gecenin soğüğundan ve öğle sıcığından sakınmak gerekir (Marifetnâme, 2015, s.117).

Son olarak kış mevsiminde sağlığın koruması için yapılması önerilen şeyler ise şunlardır:

Kış mevsimini kürk ve kalın giyeceklerle karşılayıp et ve keşkek gibi çok sıcak gıdaları seçmek ve bu mevsimde ani ve kuvvetli hareketler yapmak gerekir. Bu dönemde kusmak, kuvveti zayıflatır (Marifetnâme, 2015, s.117).

Marifetnâme’de sağlık eğitimiyle ilgili bilgiler verilirken kabızlık, kusma ve ishal hâli gibi durumlarda neler yapılması gerektiği de izah edilmektedir. İlk olarak vücudun vermiş olduğu belirtilerin takip edilerek ona göre önlem ve çareler bulunması gerektiği belirtilmiştir. Kabız olunması durumunda, incir ve sinameki gibi gıdalar alınması gerektiği ve bunların alınış şekilleri de açık olarak belirtilmiştir:

Vücudunun sıhhatini muhafaza edenin daima kendi tabiatını gözetlemesi gerekir. Eğer tabiatı kabız olursa, onu incir ve sinameki gibi içeceklerle yumuşatmalı. Özellikle bunlar ihtiyarlık tabiatına yumuşaklık, rahat ve selamet verir. Eğer tabiatında aşırı yumuşaklık görürse, onu sumak ve kavruk gibi şeylerle tutsun (Marifetnâme, 2015, s.122).

Fazla gıda alındığında veya alınan gıdalardan dolayı geçirmenin başlaması onun mideden atılması gerektiğine işaret olduğu belirtilerek midede var olan bu gıdanın ya kusma ya da dışkı olarak atılması gerektiğine dikkat çekilmiştir:

Eğer gıda fazlalığından midede ortaya çıkıp geçirmekle çıkan duman ile ekşime veya sadece ağırlıkla gıdayı bozucu olan şeylerle dolarsa, o saat kusmak için can atsın. Eğer kusmak ona zor gelirse veya vakti değilse, sakızla kaynamış sıcak su içip sağ yanı üzerine yatsın. Veyahut bir parmak bala ince tuz katsın ve biraz pamuk ile makatında yarım saat kadar taşımaya dayansın ki yumuşaklık bulup rahatlasın ve o bozucu gıda dışarı gitsin (Marifetnâme, 2015, s.117).

İshal olunması durumunda ise gül yaprağı, fesleğen, kimyon gibi kuru şeyler ve elma, ekşi nar gibi ekşi şeyler yenilmesi gerektiğinin altı çizilerek büyük ve küçük abdestin de fazla tutulmaması gerektiği gibi bilgilere yer verilmiştir:

Eğer ishal olursa gül yaprağı, dövülmüş mazi, nohut sakızı, ermeni çamuru, fesleğen tohumu, tebeşir ve kimyon gibi kuru şeylerden yesin. Veyahut elma, sefercen ve ekşi nar gibi meyveler yesin ki tabiatı yine normale dönsün. Küçük ve büyük abdesti fazla tutmak zararlıdır. Titreme verir ve ihtiyarlığı çabuklaştırır. Alışılmış olan boşalmaların en kolayı cima ve hamamdır (Marifetnâme, 2015, s.122).

Eserde, hamamın sağlık açısından birçok önemli işlevi olduğu anlatılmıştır. İlk olarak hamamın sahip olması gereken özelliklerden bahsederek sıcaklığına göre üç bölümünün olduğundan söz edilmiştir. Eserde, hamama gidip ter atmanın vücut sağlığı için öneminden söz edilmiştir. Ancak hamamın oldukça sıcak bir mekân olması sebebiyle de burada fazla zaman geçirmenin baygınlık, bulantı ve rahatsızlık vereceği belirtilmiştir. Ayrıca hamamda bulunulan süre içinde su tüketimini artırmak gerektiği, hamama tok karnına gidildiğinde vücutta yağlanma yapacağı, hamamdan sonra hemen bir şeyler yenilirse kabızlık yapacağı, cildin yapısının bozulduğu andan itibaren hemen hamamdan çıkılması gerektiği ve ter atmanın sağlık yönünden birçok faydasının olduğu gibi bilgilere de yer verilmiştir:

Hamamın en iyisi; binası eski, içi geniş, suyu tatlı, sıcaklığı orta olanıdır. Onun ilk odası soğuk ve rutubetli, ikincisi sıcak ve rutubetli, üçüncüsü de sıcak ve kuru olandır. Böylece vücut sağlığını koruyup ter boşalımı için hamama giden kişi sıcak olan üçüncü odaya yavaşça girsin. Ondan çıktığında yine yavaş yavaş dışarı çıksın. Hamamın içinde uzun beklemek baygınlık, bulanıklık, ıstırap, kuruluk ve hafakan verir.

Mizacı kuru olan, suyu havadan çok kullanmalıdır. Şu hâlde rutubete şiddetli ihtiyacından dolayı evinin döşemesine su serpip yatmalıdır. Rutubetli buharı çoğaltmak için hamamın içine su dökmeli ve orada hapsetmelidir. Mizacı rutubetli olan havayı, sudan çok kullanmalıdır. Şu halde ayrışma ve kurumaya duyduğu ihtiyacının çokluğundan dolayı, su kullanmadan önce, çok terlemelidir. Sağlığın korunması bakımından hamamda çok ter atmaması gerekir. Zira cildi rutubetlidir ve kızarmıştır. Beden pörsümeye ve sıkıntı vermeye başlarsa, o vakit süratle dışarıya çıkmalıdır. Hamamdan sonra, örtünme ve kurulanma her mevsimde daha fazla olmalıdır. Çünkü beden, hamamın havasından daha soğuk olan havaya çıkar. Beden hamam suyundan emip, çektiğinden dolayı, onun arızı harareti, ondan süratle gidip, tabii olarak soğuk olan su, soğukluğunu bulduğunda, bedeni de soğutur. Eğer hamama, yemekten sonra gidildiyse, bedenin, yağlanmasına sebep olur. Fakat sirke balı içilirse, hastalıktan emin olunur. Eğer hamamdan sonra yemek yenirse kabızlık olur. Eğer yemek hazmedildikten sonra hamama gidilirse, beden yağlanır ve hastalık kapılır. Midenin boş olduğu zaman hamama gitmek, bedeni kurutur. Çünkü asli hararet ile arızı harareti toplar. Az jimnastik yapan kimse, hamamda çokça terlemelidir ki riyazi hareketlerle fazlalıklar, hamam ile ter olup gitsin. Bu boşalma ile vücut, mizacını dengelesin (Marifetnâme, 2015, s.124-125).

Bu bilgilerin devamında ise, soğuk su ile yıkanmanın yaz günlerinde genç insanlara güç ve canlılık sağlayacağı; ancak yaşlıların, çocukların ve ishal, nezle gibi hastalıklara sahip olan kişilere ise sağlık açısından yararlı olmayacağı izah edilmiştir:

Soğuk su ile yıkanma, gençlerin bedenine güç verir. Yaz günlerinde, öğle öncesi sıcak mizaçlı ve normal etli olan kimseler için sağlıklıdır. Ama ihtiyarların, çocukların, ishal ve nezlele yakalananların, hazmı az olanın bedenine zarar verir (Marifetnâme, 2015, s.125).

Yıkanma konusundaki bilgilere şu da eklenmiştir: Kükürtlü suyla yıkanmanın felç, romatizma gibi hastalıklara iyi geldiği ve vücuttaki kokuları yok ettiği vurgulanmıştır:

Kükürtlü kaplıcaları kullanma, yani kükürten kaynayan sıcak su ile yıkanma, fazlalıkları atıcı, titreme ve felce karşı da ilâçtır. Uyuzu iyileştirir, mafsalları ve romatizmaya da şifa verir. Madenî suların hepsi, beden kokularını giderir, yaralara merhemdir (Marifetnâme, 2015, s.125).

Eserde göze çarpan bir diğer bilgi ise oldukça dikkat çekicidir. Sürme taşıyı göze çekmenin sünnet olmasının yanı sıra göz sağlığı açısından faydası olduğu ve kirpikleri çoğalttığı; ayrıca bunu aşure günü gözü sürme taşıyla sürmelemenin göz ağrısından uzaklaştırdığı vurgulanmıştır:

Sürme taşı ile her gözüne üç kere sürmek sünnettir, ziynettir. Kirpikleri çoğaltır ve göze kuvvet verir. Aşure günü gözü sürmek, göz ağrısından korur (Marifetnâme, 2015, s.140).

İnsan bedeninin sağlığını koruması ve devam ettirebilmesi için yemek, giyinmek ve barınmak gibi temel ihtiyaçlara sahip olması gerektiği belirtilerek dengeli beslenmenin ve soğuk sıcaktan ölçülü bir şekilde korunması gerektiği vurgulanmıştır:

Bedenin dünyada üç şeye ihtiyacı vardır. Yemek, giymek ve barınacak bir yer bulmak. Bedenin bu üç hakkını ve bunların gerektirdiği şeyleri, dengeli ve yetecek kadar bedene vermek gereklidir ki, beden korunmuş olsun; açlık veya mide dolgunluğuyla, soğuk veya sıcakta ve diğer işlerinde aşırılıktan kaçınarak helâk olmasın ve sıhhatte kalsın. Ve kalp, onunla birlikte olgunlaşabilsin (Marifetnâme, 2015, s.349).

4.1.3.2. Uyku ve Uyku Adabı

Uyku: Dış uyaranlara karşı bilincin, bütünüyle veya bir bölümünün yitdiği, tepki gücünün zayıfladığı ve her türlü etkinliğin büyük ölçüde azaldığı dinlenme durumu (Türk Dil Kurumu, 2011). Uyku ile ilgili *Marifetnâme*'de şöyle bir bilgi verilmiştir: *Uykunun hakikati; gıdaların yaşlılığı, kalbin damarlarını gevşetip sıcaklığı da kalple beyin arasında bir engel oluşturması; gönlü de beyinde tefekkür ve icraat imkânını yitirmiş olmasıdır* (Marifetnâme, 2015, s.281). Devamında ise, uyku hâlinde his ve hareketlerin kaybolduğu; Çok yeme ve içmenin uykuyu ağırlaştıracağı, balgam oluşmasına ve unutkanlığa neden olabileceği izah edilmiştir: *Duygular ve uzuvlar da his ve hareketten düşer ve beden, kalp yerine ciğer damarlarıyla beslenip, hacmini genişletir. İşte herkeste oluşan uyku, bedenin bu hâlimden ibarettir. Yaşlık ve gıda, uykuya sebep olduğu için çok içmek, ağır uykuyla sonuçlanır ve oluşan balgamla insanın gafleti ve unutkanlığı artar* (Marifetnâme, 2015, s.281).

Uyku, sağlığın korunmasında ve vücudun dinlenmesi için oldukça önemli bir hâldir. Uyku, bedene rahatlık vermesinin yanı sıra ruhun dinlenmesi açısından da faydalıdır. Eserde, fazla uyumanın birçok olumsuz etki ve sonucu olduğu vurgulanmıştır. Fazla uykunun tembellik, cehalet, ilimden uzak kalmak gibi sonuçlar

getireceği ve uykunun bir nevi hastalık olduğu da belirtilmiştir: *Uyku, yerilmiş bir gaflettir. Fazlası da tembellik ve uğursuzluktur. Zira avamın uykusu vücut organlarının tembelliği ve vaktin harcanmasıdır. . O uyku ki; pişmanlığın ve Mevlâ'dan uzak ve kovulmuş olmanın sebebidir. Gevşeklik, cehalet ve kayıptır. İlim ve hikmetten yoksun kalmaya işarettir. Uyku, bir nevi hastalıktır* (Marifetnâme, 2015, s.276). *Uykusu çok olanın ruhu hasta ve işi de zordur* (Marifetnâme, 2015, s.275). Ayrıca uykuyu azaltmanın dinî yönden de önemi olduğu belirtilmiştir. Az uyumanın Allah'a yönelmede en önemli şartlardan biri olduğu ve uykunun fazla olmasının kişiyi gaflete, yokluğa götüreceği ve Allah'tan uzaklaştıracağı vurgulanmıştır (Marifetnâme, 2015, s.272).

Uykunun düzenli ve kaliteli olması insan sağlığı açısından oldukça önemli bir durumdur. Marifetnâme'de de uyku ile ilgili çok önemli bilgilere yer verilmiştir. Eserde, uyku süresinin ortalama olarak dört saat kadar olmasının doğru olduğu belirtilerek gıda alındıktan sonra uykunun gelmesi durumunda, midesi zayıf olan kişinin uyku ile hazım yapmak istediğinde önce yarım saat sağ üzerine yatması gerektiği; sonra iki saat kadar ise sol tarafı üzerine yatması gerektiği; sonra ise yine sağ tarafı üzerine iki saat yatarak hazımın tamamlanacağı izah edilmiştir:

Uykunun en iyisi, süresi ortalama olanıdır. Yani dört saat kadar olmalıdır. Hazım olunduktan sonra uyunursa, yani yeme içmeden sonra iki üç saat geçince uyku bastırırsa, ikinci hazım da yapılmalıdır. Eğer midesi zayıf olan kimse, yemek hazmına uyku ile yardımcı olmak isterse, önce yarım saat kadar sağ tarafı üzerine yatması gerekir. Ta ki gıda, sağ tarafa eğik olan mideye karaciğerin çekmesi ile kolaylaşıp karaciğerin harareti onu ısıtsın. Sonra iki saat kadar solu üzerine yatıp uyuması gerekir ki karaciğer mide üzerine yorgan gibi örtülüp, onu ısıtıp birinci hazımda mideye yardımcı olsun. Sonra yine iki saat kadar sağ tarafı üzerine yatıp uyuması gerektir ki ikinci hazım için karaciğer gıdanın inişine yardım etsin (Marifetnâme, 2015, s.119-120).

Yukarıdaki bilgilerin devamında ise uykunun, alınan gıdaların hazmında oldukça önemli bir görev aldığı vurgulanmıştır. Ayrıca uyku hâlinde terlemenin gerçekleşmesinin vücudun hazım etmede zorlandığına işaret olduğu belirtilerek uykunun ağır ve uzun olanının vücudunda fazla rutubet olduğunun göstergesi olduğu; uykunun az olanının ise vücudun kuruluşunun göstergesi olduğu anlatılmıştır:

Maddenin tabiatını istila bakımından uykunun içindeki hareketi uyanıklıktan fazladır: Zira uyku hâlinde hararet, içerde fazla olduğundan maddeye üstün olur. Uyanıklığın terletmesi, maddenin rutubetini istilası bakımından daha çoktur. Zira uyanıklıkta hararet dışa yönelip maddeyi ayrıştırır ve akıtır. Kimin ki uykuda terlemesi sebepsiz çok olursa, o gıda ile ya da karışım ile dolu demektir. Kimin ki uykusu ağır ve uzun olursa, yani sekiz saatten fazla uyursa, onun beyinde rutubet fazla demektir. O, kuru gıdalarla uykusunu hafifletip dengeler. Kim ki uykusuzlukla müptela olur, yani yirmi dört saatten fazla uykusuz kalırsa, o hamamda rahatlar. Süt ve arpa suyu benzeri rutubetler ile de uykusu gelir (Marifetnâme, 2015, s.120).

Eserde, kâbus ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Kâbusun, uyku esnasında kan, balgam ya da sevdanın (siyah köpüğün) buharının beyne giderek insanın kendisinin hareket etmesini engelleyecek kadar nefesin kesilmesini sandığı durum olarak tanımlanmıştır. Kâbustan kurtulmanın yolunun ise istifra edilmesi olduğu belirtilmiştir:

Boğucu kâbus ki uyuyan, uykusu sırasında, üzerine bir ağır nesne düşüp, onu sokup, hareketten menedip nefesini daralttığını düşler. Bu boğucu kâbus, buharı ayrıştıran uyanıklık ve hareketinin yokluğu sırasında kanın ya balgamın veya sevdanın buharının beyne çıkmasından meydana gelir. Şu hâlde bunun ilacı, istifra ile beyin temizlenmesidir (Marifetnâme, 2015, s.120).

Marifetnâme'ye göre uyurken dikkat edilecek hususlardan biri de yüz üstü yatmamaktır. Yüzüstü yatmak solunumu yavaşlatacağı ve zorlaştıracığı için nefes almayı zorlaştırabilir. Bu da nefes almanın sağlıklı bir şekilde gerçekleşmemesine neden olacaktır. Ayrıca yüz üstü yatmak kalbe de baskı yapacaktır. Kalbe yapılan baskı kalbin atışını zorlaştıracığı için kan dolaşımını etkileyeceği için diğer organlara zarar verebilir (Marifetnâme, 2015, s.753).

4.1.3.3. Beslenme (Yeme – İçme) Adabı

İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*'de insan sağlığı üzerinde fazlaca durmuştur. Sağlığın korunmasında doğal yiyeceklerin öneminden bahsetmiştir. Ayrıca sağlıklı olmanın ve sağlığı devam ettirmenin birçok yöntemini anlatmıştır. İnsanın yeme – içmesine yani beslenmesine ne kadar dikkat ederse o kadar sağlık ve sıhhat bulacağını izah etmiştir.

Eserde birtakım beslenme önerileri ve yöntemleri anlatılmıştır. Et ve çorbayı fazla tüketmenin, acıkmadan gıda almanın, susamadan su içmenin, akşam yemeğini terk

etmenin ve de bir öğünde çeşitli gıdaların birlikte alınmasının sağlık yönünden zararları olduğunun altı çizilmiştir:

Et yemek ve çorba içmeye devam etmek insana kasvet verir. Kırk güne kadar et ve yağlı yememeye devam etmek ise ahlâkı bozar ve tabiatı değiştirir. Tok karnına yemek ve susamadan su içmek vücut sıhhatine zarar verir. Akşam yemeğini bırakmasın ki uzuvları düşkünlükten emin olsun. Türlü nimetlerle renkli servetleri birleştirmeyip bir yemekte ısrar etsin ki cismi sıhhat ve rahata, kalbi hayat ve huzura erişsin (Marifetnâme, 2015, s.137).

Eserde, doğal gıdaların sağlığa olumlu yönde çok fazla etkisinin olduğuna dikkat çekilmiştir. Bazı doğal gıdaların sahip oldukları özellikler ve sağlık yönünden ne gibi faydalarının olduğu ileriki bölümde yer alan “Doğal Gıdaların Özellikleri ve Sağlığa Faydaları” başlığında detaylı bir şekilde verilmektedir. Şimdi ise bu gıdalardan bazılarının nasıl ve ne şekilde tüketilmesi gerektiği açık ve sade bir şekilde izah edilmiştir:

- Et:

Etten beyin, kulak, göz ve diğer uzuvları güç almıştır. Etin iyisi omuz eti ve sırt etidir ki, hasta kalbi düzeltir ve hüznü kalbi rahatlatır (Marifetnâme, 2015, s.138).

- Sirke:

Katıkların en faydalısı ise sirkedir. Hurma ve üzüm gibi meyvelerden olup katık rütbesindedir (Marifetnâme, 2015, s.138).

- Üzüm:

Üzümü ekmekle yemek, tatlı ve güzel kokulu olanından reddetmeyip tatmak ve koklamak, haberde gelmiştir. Mübarek balı sabah aç karna yiye her hastalığına şifa bulmuştur. Kuru üzüm yetmek kokuyu güzel ve rengi saf yapar. Balgamı keser ve sinirleri güçlendirir. Çekirdekleri zararlıdır. Üzümü tane tane yemek güzeldir. Sefercel, kalbe cîlâ, zekâ ve korkağa cesaret vermede benzersizdir. Onu pilav ile yiye hamilenin çocuğu üstün ve güzel olur (Marifetnâme, 2015, s.138).

- Peynir ve Ceviz:

Peynir ve cevizi yalnız yemek, hastalık verir. Ama ikisini birleştirene şifa verir (Marifetnâme, 2015, s.138).

- Nar:

Narı iç kabuğu ile yemek mideyi temizler. İncir yemek kulunçtan kurtarır ve kalbe incelik verir (Marifetnâme, 2015, s.138).

- Karpuz:

Mübarek karpuz, her yemekte olan lezzeti toplar; eti, çekirdeği ve kabuğu bütün uzuv ve kuvvetlere faydalıdır. Karın ve mesaneyi temizler. Bel suyuna bereket ve şehvete hareket verir. Kokusu güzel olup, baş ağrısını yatıştırır. Deriyi temizler ve süsler. Göze keskinlik, yemeğe iştah ve lezzet verir. Susuzluğu giderir, bağırsak kurtlarını öldürür. Yetmiş hastalığa iyi gelir. Bedene faydalıdır (Marifetnâme, 2015, s.138).

- Hıyar:

Hıyarı tuz ile; cevizi tatlı ile yemek sünnettir. Meyveleri mevsiminde çok yiyen ve sonra azaltan sıhhat bulur (Marifetnâme, 2015, s.138).

- Patlıcan:

Patlıcanı yumuşatıp süsleyerek, şifa niyeti ile yemek hastalığı giderir, hikmet verir. Beyne kuvvet, cimaya kuvvet ve şehvete hareket verir. İnce baklalar, karpuz, kereviz... Hâfızayı güçlendirirler, deliliği ve cüzzamı önlerler (Marifetnâme, 2015, s.138).

- Ak Mantar:

Ak mantar ki bir tür “men”e benzer. Suyu, göze şifa verir. Siyahı iyidir (Marifetnâme, 2015, s.138).

- Soğan:

Bir yere giden, oranın soğanından yesin ki o yerin vebasına yakalanmasın. Pişirilmiş soğan ve sarımsak yiyen lezzet ve kuvvet bulur. Pişmemişinin kokusu Melekleri incitir (Marifetnâme, 2015, s.139).

Eserde, sağlıklı olmanın yolunun yiyeceklerin sahip olduğu özellikler ve bedenin durumu bilinerek onların gıda olarak alınması gerektiği üzerinde de durulmuştur. Sağlığı bozulmuş bir vücuda ona olumlu etki edecek gıdaların alınarak bur durumun ortadan kaldırılabilceği belirtilerek buğday ekmeğiyle birlikte tatlı, koyun eti, kümes hayvanları gibi gıdaların ve meyvelerden ise incir, üzüm, kuru üzüm gibi gıdaların tüketilmesinin sağlık yönünden faydalı olduğuna dikkat çekilmiştir:

Her sıhhatin, yiyeceklerin hâli üzere kalması istenir. Yiyecekler bedenin özellikleri doğrultusunda ona verilmelidir. Eğer bozulmuş bir sıhhati, kendisinden daha iyi olan sıhhate çevirmek istenirse ona zıddının verilmesi gereklidir. Gıdalardan siyah taneler gibi pisliklerden temizlenmiş buğday ekmeğiyle yumuşak tatlılar, koyun eti, kümes hayvanları eti ile yetinmelidir. Lokmayı küçük alıp çok çiğnemelidir. Meyvelerden ancak incir, üzüm, kuru üzüm yemelidir. Ama mizacın dengelenmesi için ilaç olan meyvelerden yüz çevirmemelidir (Marifetnâme, 2015, s.120).

Bu bilgilerin devamında ise iştahsızken gıda alınmaması, iştah varken de iştahını alıp fazla gıda alınmamasına dikkat çekilerek gıda alındıktan başka gıda almanın, yeme süresinin uzatılmamasına ve gıda çeşitlerinin artırarak hepsini bir arada almanın yanlışlığı izah edilmiştir:

Sakın, iştahsız yemek yemesin. İştahını giderip geri bırakmasın. Yaz günlerinde soğuk gıdalar, kışta sıcak gıdalar yesin. Hazmolunmuş yemek üzerine başka yemek yemesin. Yemek saatlerini uzatmasın ki gıdanın evveliyle sonuncusu hazımda karışmasın. Yemek çeşitlerini çoğaltmasın ki hazımda tabiatı şaşkınlaşmasın (Marifetnâme, 2015, s.120).

Fazla alınmamak suretiyle lezzetli gıdaların sağlık yönünden olumlu etkiye sahip olduğu belirtilerek ekşi gıdaların yaşlanmaya neden olduğu, tatlı gıdaların ise mideyi rahatlattığı, tuzlu gıdaların fazla alınmasının beden zarar verdiği, zararlı olan tatlı gıdayı ekşi gıdanın yok ettiği gibi bilgilere de yer verilmiştir:

Çok olmazsa leziz gıdalar faydalıdır. Ekşi gıdalar zararlıdır; ihtiyarlığı çabuklaştırır ve uzuvları kuruturlar. Tatlı gıdalar mideyi rahatlatır, bedeni ısıtır ve safrayı hareket ettirir. Tuzlu gıdalar bedeni kurutur, safrayı doğurur ve uzuvlar ile kuvvetlere zarar verir. Zararlı tatlıyı, ekşi defeder. Ekşiler, tatlı ile gider. Tuzsuzlar tuzluyu, tuzlular tuzsuzu dengeler (Marifetnâme, 2015, s.120).

Yeme içme adabıyla ilgili bilgilere yer vermeye devam edilen eserde, doygunluktan sonra iştahın devam etmesi durumunda yemenin bırakılmasının, yemek vakitlerine dikkat edilerek öğün sayısını azaltmanın doğru olduğuna ve de gereğinden fazla yeme içmenin sağlık üzerinde olumsuz etki oluşturacağına dikkat çekilmiştir:

Nefsinde gıda iştahı kalmış iken ondan el çekmek gerekir. Yemek vakitlerini gözetmek elbette lazımdır. Fakat kötü gıdalarla beslenmeye devam etmeyip yavaş yavaş terk edilmelidir. Yemek vakitleri düşürülerek bir vakitle yetinilmelidir. Zira gündüz bir

kere gıdalanmak, bir kere gecede yemek, vücuda sıhhat ve ruha hafiflik verir. Çünkü türlü hastalıkların artması, gıdadan hâsıl olur. Şu hâlde tokluktan korunan kimse, ömrü oldukça afiyet bulur (Marifetnâme, 2015, s.120-121).

Sağlığı korumak için yapılması doğru olan pratik bilgilere eserde yer verilmeye devam edilmektedir. Balık ile birlikte süt tüketmenin vücuda zarar vererek felç, cüzzam gibi hastalıklara sebebiyet verebileceği belirtilerek sütlü gıdaların ardından un, pilavla birlikte sirke tüketmenin mideye zarar vereceği izah edilmiştir. Ayrıca kuru üzüm ile birlikte ekmek tüketmenin de sağlık yönünden oldukça faydalı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Balıkla sütü birlikte yemek zararlıdır, cüzzam ve felç gibi müzmin hastalıkları ortaya çıkarır. Süt ile ekşiyi birleştirmek de yamandır. Sütlü üzerine kavrulmuş un, paça üzerine üzüm ve keşkek üzerine nar yemek, pilavla sirkeyi birleştirmek bedene zarar, mideye ziyandır. 'Ekmekle kuru üzüm yiyen, ömründe doktora muhtaç olmaz.' Sözü, tıp bilginleri arasında ünlüdür (Marifetnâme, 2015, s.121).

Eserde, kilo almak ve kilo vermek ile ilgili pratik önerilere de yer verilmektedir. Kilo almak için badem, fıstık, buğday, pirinç, karpuz çekirdeği gibi gıdaların inek sütü ile pişirilip kırk gün sabah ikişer bardak içilmesinin ve ilkbaharda yine inek sütünün pişirildikten sonra tuz ile çürütülüp mayasından kırk elli sabah yemekten önce içilmesinin gerektiği; kilo vermek için ise yemenin azaltılarak ter atılması, mercimek, arpa, eski peynir gibi gıdaların daha fazla tüketilmesi gerektiği izah edilmiştir:

Cismi zayıf olan kimse, bedenini semirtmek için gıdayı mide ve bağırsağa hapsedip damarlara geçen şeyleri seçmelidir. Mesela badem, fıstık, fındık, nohut, buğday, pişmiş buğday ve pirinç (pilav), karpuz ve haşhaş çekirdeği gibi şeyleri inek sütü ile pişirip kırk sabah ikişer bardak yiyip şişmanlasın. Eğer ilkbaharda inek sütünü pişirip, tuz ile çürütüp onun mayasından kırk elli sabah yemekten önce iki üç fincan kadar içip bir saat miktarı arka üzerine yatarsa dengeli şişmanlar. Aşırı şişman olan kimse, bedenini zayıflatmak için yemeği azaltıp hamamı çoğaltmalıdır. Hareket edip sert yerde yatmalıdır. Gıdalardan mercimek, arpa ve eski peynir yemelidir ki et ve yağı eriyip gitsin. Bedeni dengeli olup ruhu rahata ersin (Marifetnâme, 2015, s.121).

Yeme – içmeyle ilgili yukarıda eğitici bu bilgilerden şimdi de insanın sadece sıvı tüketimiyle bilgiler verilirken aynı zamanda bunun nasıl yapılması gerektiği de izah edilmiştir. Suyun, yemek yenildikten sonra iki üç saat sonra içilmesinin ve midesi

sağlıklı olan, iştahı az olan kişinin ise yemek arasında su içmesinin iştahını artırması yönüyle doğru olacağı; aç karnına, terliyken ve meyve üzerine su içmenin yanlış olacağı belirtilerek yine suyun üç yudumda ve ayakta içilmesinin doğru olduğu gibi bilgilere de yer verilmiştir:

Su içmek, yemekten iki üç saat geçmesinden sonra faydalıdır. Yemek arasında su içmek, hastalığı körükler. Hemen sonra içmek, bozucu ve kötüdür. Fakat midesi sıcak olan kimse yemeğin arasında ve sonrasında su içebilir. İştahı zayıf olan bu şekilde kuvvet bulur. Zira o zaaf, hararet çokluğundan meydana gelir. Şu hâlde su içmekle hararet dengelenir. Aç karnına ve terli iken, özellikle cima, hamam ve müshil içmeden sonra ve meyveler üzerine özellikle kavun üzerine su ve soğuk içecekler içmek oldukça kötüdür. Eğer bu vakitlerde susuzluğa tahammül edilmezse, çocuğun meme emdiği gibi dudak ile kâse kenarı arasında yalama ile içip üç nefesten geçmesin. Her nefeste, üç yudumdan fazla içilmemelidir. Zira susuzluk, yapışıcı balgamdan veya tuzlu balgamdan dolayı olur. Hâlbuki su içtikçe, susuzluk çoğalır. Eğer o susuzlukta sabredilirse, insan tabiatı o susatan maddeyi eritip susuzluğu bile giderir. Çoğu zaman bunun gibi susuzluk maddesini, bal gibi sıcak şeyler yatıştırır. Her zaman ayakta su içmek hatalıdır. Sadece Zemzem suyu şifadır (Marifetnâme, 2015, s.121 -122).

Marifetnâme’de, yeme – içmenin birtakım adaplarından bahsedilirken kişiye ikram edilen yiyecek ve içeceği geri çevirmemesi de önerilmiştir:

Huzura gelen yemek ve içeceği ayıplamasın. Eğer iştahı var ise yesin. Ama terk edip söylemesin. Bir kişinin yemeği iki kişiye yeter. Nitekim iki kişinin yemeği dört kişiye, dört kişinin yemeği de sekiz kişiye yeter (Marifetnâme, 2015, s.137 -138).

Yeme miktarının ancak insana yettiği kadar olması gerektiği belirtilerek ölçülü beslenmenin gönle de ferahlık vereceği dile getirilmiştir:

Yemeği, onun hamallığını yapacak kadar değil, seni taşıyacağı kadarıyla ye. Yine yemeği, onun seni yemiş olacağı kadar değil, senin onu yemiş olacağın kadar ye. Eğer onu sen yemiş olursan; yediklerinin tümü, gönlüne nur saçar. Eğer o seni yemiş olursa; gönlün kara dumanla dolar (Marifetnâme, 2015, s.137 -138).

Yine, çok fazla yeme içmenin sağlıktan uzaklaştıracağı ve israfa dönüşeceği; az yeme içmenin hem vücuda hem gönle huzur vereceği belirtilmiştir (Marifetnâme, 2015).

Aşırı yeme içmenin hem maddi hem de manevi zararlarının olduğu ve sağlığı korumada az yeme içmenin önemli olduğu eserde çok defa eserde anlatılmıştır. Sağlığı

korumanın ilk şartlarından olan yeme içmenin azaltılması için tüketilen gıdaların zararlarının düşünülmesi, öğün sayısını azaltılmasının, iştahlı olan kimselerle yemeyip yalnız ve ölçülü yemenin bu duruma yardımcı olacağı izah edilmiştir:

Az yemenin nasıl olacağına gelince; bunun birçok yolları vardır. Biri, çok yemenin zararlarını düşündürmektir. Biri, hazırlanmış sofradaki yemeklerin en nefisini önce yemektir. En hafif yolu, bir çeşit yağlı yemekle yetinmek, en kolay yolu; bir gün bir gecede bir kez yemek, en garip yolu; oburlarla yemeyip yalnız yemek ve en uygun yolu da, ölçülü yiyip her gün bir miktar -belli bir seviyeye kadar- azaltarak yemektir (Marifetnâme, 2015, s.266).

4.1.3.4. Açlık ve Tokluk

Günümüzde tıp ilmine vakıf olanlar, sağlığın bozulmasında fazla yemenin etken olduğunu, sağlığın korunmasında ise fazla yememenin etken olduğu kabul edilmektedir. Yine aynı şekilde *Marifetnâme*'de de sağlığı korumanın en önemli şartlarından birinin açlık ve tokluğa dikkat edilmesi gerektiğidir. Çünkü fazla aç kalma ya da fazla tok olma yani gerektiğinden fazla tok olmanın sağlık üzerinde olumsuz etki ettiğini anlatılmıştır. Açlık ve tokluğun belli sınırlarda kalması ve bu sınırları geçmemesi gerektiği anlatılmıştır. Bu sınırlar belirtilirken önerilerde de bulunulmuştur. Hastalıkların çoğunun temelinde aşırı tokluk olduğu ve de sağlığın korunmasında ve devamında temelinde ise fazla tokluk olduğu, yani çok fazla gıda tüketmemenin var olduğu belirtilerek bu durumun aynı zamanda fazla gıda tüketmenin israf ve haram olarak düşünlüğe de neden olacağı vurgulanmıştır:

Sıhhatini korumak isteyen tokluğa devam etmeyip açlığı kadar yemek yiyerek lezzet duyar. Firdevs ziyafeti için elinden geldiği kadar aç kalsın ki akli saf, göğsü geniş ve kalbi nurlu olsun. Mümkün oldukça gıdayı aklına getirsin ki, bedeni sıhhat ve tabiatı kuvvet bulsun. Her hastalığın aslı tokluk, her devanın aslının açlık olduğu bilinmektedir. Edeple sadece ekmek yiyenin bedeni, ömrünce sıhhat ve afiyette olur. Edep ise, açlıktan sonra yemek ve doymadan sofradan kalkmaktır. Şu hâlde, az yeme ve içmenin dünyevi oranı, karnın üçte birini yemek, üçte birini içmek ve üçte birini solunum için ayırmaktır. Orta derece yeme ve içme ise karnın yarısının dolmasıdır. En üst derece yemek hasta yemeği kabul edilip uyumak, suda boğulanın uykusu olup huzur lezzetini bulmaktır. Tokluk üzerine yemekten kaçınmak gerekir. Zira o, israf ve haram

olmasından ziyade abraşlık verici, hastalık ve düşkünlüğe sebep olucudur (Marifetnâme, 2015, s.137).

Eserde, çok fazla yeme – içmenin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerinden söz edilmektedir. Aşırı doygunluğun maddi anlamda vücuda zarar verdiği gibi manevi anlamda da kişiye zarar vermektedir. Bu olumsuz etkiler; duyguların azalması, heyecan, anlayış eksikliği, ibadetten uzaklaşma ve ahirete dair olan birçok şeyden uzaklaşma, şehvet düşkünlüğü gibi hoş olmayan etkilerdir. Eserde aşırı doygunluğun sonuçları 10 madde olarak şu şekilde izah edilmiştir:

1. *Çok yemek kalbi katılaştırır ve nurunu söndürür* (Marifetnâme, 2015, s.263).

İbrahim Hakkı, gereğinden fazla gıda tüketmenin sağlık yönünden birçok olumsuz etkileri olduğundan bahsederken bu durumun manevi anlamda da olumsuzluklara yol açacağına değinmiştir. Aşırı yeme içmenin kalbin saflığını ve inceliğini söndürerek ahlak ve tabiatın da değişebileceğine dikkat çekmiştir.

2. *Yemek fitne ve heyecana sebep olduğu gibi, azayı lüzumsuz işlere ve bozukluklara sürükler. Zira insanın karnı doyunca gözü abes şeyleri görmeyi, kulağı onları işitmeyi, dili onları söylemeyi, eli onları tutmayı, ayağı onlara gitmeyi ister. Şehveti bile tatmin olmayı ister. Eğer insanın karnı aç olursa azası bütünüyle sakin olup abes ve lüzumsuz olan şeylere tamah etmez, harama düşmez. Karın öyle bir uzuvdur ki onun açlığı diğer azayı doyurur. Tokluğu ise öteki uzuvları aç bırakır. Özet olarak, insanın söz ve davranışları, yeme içmesine göredir. Kişi, yemekte harama düşerse söz ve davranışlarından da haram doğabilir. Helâlinden bile fazlaca yerse söz ve davranışlarından abes ve manasız şeyler çıkabilir. Öyle ki yemek ve içmek, insan söz ve davranışlarının adeta tohumudur. Bunlar ancak onlarla meydana gelir* (Marifetnâme, 2015, s.263-264).

İbrahim Hakkı, insanın yediği içtiği şeylerin tabiatını, ahlakını ve davranışlarını etkilediğini, gereğinden fazla yeme içmenin yine manevi anlamda olumsuz etkilerine de dikkat çekerek bu durumun vücutta rehavete sebebiyet vererek gereksiz, uygun olmayan hâl ve davranışları beraberinde getirdiğini, harama düşmesine neden olduğunu ve insanın yeme içme adabına göre şekillendiğini izah etmiştir.

3. *Gerçekten, fazla yemekte ilim ve anlayış eksikliği vardır. Zira “Bıtnat, fitnatı yok eder.”* denilmiştir. *Yani mide dolgunluğu, anlayış keskinliğini köreltir. Eğer dünya ve ahiretle ilgili bir ihtiyacı temin etmek istiyorsan, onu elde edinceye kadar bir şey*

yemeyesin. Zira yemenin uyuşukluğu anlayış ve zekâyı örter (Marifetnâme, 2015, s.264).

Eserde, aşırı yeme içmenin vücudu yoracağı ve dolayısıyla da beyni de olumsuz olarak etkileyip onun çalışmasını engelleyeceği için zihinsel faaliyetleri engelleyip anlamada ve ilim etmekte güçlük yaşanabileceğine de dikkat çekilerek bu durumun zekâ üzerinde de birçok olumsuz etki edeceği belirtilmiştir.

4. *Çok yemek ibadeti azaltır. Zira insanın yemesi aşırı olunca bedeni hantallaşır, uyku bastırır, takatten düşer ve duyular faaliyetsiz kalıp ibadete yönelemez. İnsan leş gibi yığılıp uykuya dalar. Hâlbuki ibadet öyle bir sanattır ki o ancak yalnızlık tezgâhında işlenir. Onu işleyebilecek aletler de nefsin isteklerine karşı yapılan direnişlerdir* (Marifetnâme, 2015, s.264).

Gereğinden fazla yeme içmenin insanı bedenini yorup yavaşlattığından dolayı kişinin gücünün giderek ibadet etmekten de uzaklaşmasına neden olduğu, ibadeti neredeyse tamamen terk ettiği belirtilerek ibadet etmenin ancak nefsin arzularına karşı gelerek yapılabileceği vurgulanmıştır.

5. *Çok yemek ibadetin tadını, zevkini yok eder* (Marifetnâme, 2015, s.264).

Yine, gereğinden fazla yeme içmenin ibadet zevkini, ondan alınan lezzetin kaybolmasına neden olarak ibadet aşkının sönmesine sebebiyet verebileceği de belirtilmek istenmiştir.

6. *Çok yemekte harama düşmek korkusu vardır. Zira helal olan az az gelir insana. Haramsa her yönden çokça gelir* (Marifetnâme, 2015, s.264).

Yeme içmenin aşırılığı konusunda haram ve helal durumunun varlığından da söz edilerek her zaman az olanın içinde helalin olduğu, fazla olanın içinde ise haramın olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla, gereğinden fazla yeme içmenin içinde harama düşme tehlikesinin varlığına dikkat çekilmiştir.

7. *Çok yemekte ilkin onları kazanmak, sonra yenilebilir duruma getirmek, sonra pişirmek ve hazmetmek, sonra onları boşaltmak ve daha sonra da vücudu onlardan meydana gelebilecek hastalıklardan korumak gibi hem kalbi meşgul edecek hem de bedene korkunç zorluklar sayılacak külfetler vardır* (Marifetnâme, 2015, s.264-265).

Marifetnâme’de, aşırı yeme içmenin gerçekleştirilmesi için onları kazanmak, yemek, hazmetmek, bedenden atmak gibi hem maddi hem de manevi birçok yükünün

olduğundan söz edilerek ve her sıkıntının, hastalığın asıl nedeninin aşırı yeme içme olduğu hadisle desteklenerek izah edilmiştir. Ayrıca, gereğinden fazla yeme içmenin açgözlülük, dünya işlerine dalarak ibadetten uzaklaşıp zaman kaybına da yol açma tehlikesine sebebiyet verebileceğine dikkat çekilmiştir.

8. *Gerçekten çok yemekte ölüm sarhoşluğunun şiddeti vardır* (Marifetnâme, 2015, s.265).

İbrahim Hakkı, aşırı yeme içmenin vücut sağlığını tehdit ederek ölüme yol açabilecek kadar olumsuz etkilere yol açabileceğini belirterek bu durumun ölüm sarhoşluğunu andıran bir görüntü sunduğunu belirtmek istemiştir.

9. *Çok yemekte ahiret noksanlığı vardır. Nitekim Hakk Teâla: “Siz, dünya hayatınızda hoş ve güzel şeylerinizi harcadınız.” buyurmuştur. Yani, dünya tatlılığının ahiret acılığı olduğunu duyurmuştur. Tattığın dünya zevki kadar ahiret zevkin azalır. Çok yemek de dünya zevklerinden sayılır* (Marifetnâme, 2015, s.265).

Eserde, İbrahim Hakkı yine gereğinden fazla yeme içmenin ahiret hayatı için kişinin fazla ibadet etmediğine işaret olduğunu belirtip bu durumu ayetle destekleyerek aşırı yemeye düşkünlüğün dünya zevki olduğunu, bunun ise ahiret için hoş olmayan bir durum teşkil ettiğini ifade etmiştir.

10. *Gerçekten çok yemekte ayıplanacak ve yerilecek şeyler vardır ki çok yemek, insana şehvet düşkünlüğü verir ve oburluk hastalığı oluşturur. Dünya helalinin hesabı ve haramının azabı vardır. Onun zevkleri yalancı, süsleri ise sahtedir. İşte çok yemenin on afeti bunlardır. Doğru yolu arayana bunlardan biri bile yeter* (Marifetnâme, 2015, s.265).

İbrahim Hakkı, aşırı yeme içmenin kişiye çok yeme alışkanlığı ve şehvet gibi olumsuzluklar getirebileceğine dikkat çekerek ahirette helal olanın bile hesabının olacağı haram olanın ise azabı olacağını belirtmiştir. Özet olarak aşırı yeme içmenin hem sağlık yönünden hem de manevi yönden birçok olumsuzluklara sebebiyet verebileceğinden bahsedilerek önerilen bu on maddenin doğru yolu bulmak için yeterli olacağına dikkat çekilmiştir.

Marifetnâme'de asıl tokluğun dinî ve ahlaki doygunluk olduğu düşüncesi hâkimdir. Yeme – içme adabından, fazla yemenin zararlarından, az yemenin faydalarından bahsederken aslında vücut sağlığının korunması temel alınmıştır. Ancak bunun yanı sıra her anlamda aşırılığın kötü olduğu gibi yeme – içmede de aşırılığın

olumsuz sonuçlar getirdiği anlatılmıştır. Aslında beslenmedeki ölçünün temelinde ahlaki bir durumun da varlığından söz edilmiştir. Aşırı ve ölçüsüz alınan her gıda bedeni yorar. Üstelik bu durum vücuda getirmiş olduğu olumsuz etkilerden dolayı doğru düşünmeden, doğrudan, ibadetten ve dolayısıyla da Allah'tan uzaklaştıracağı açık bir anlatımla izah edilmiştir (Marifetnâme, 2015).

4.1.3.5. Doğal Gıdaların Özellikleri ve Sağlığa Faydaları

Marifetnâme'de insanın kendi kendisinin doktoru olması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun için öncelikle insanın vücudunu iyi tanıması ve bunun için ne gibi önlemler alması gerektiği anlatılmıştır. İnsanın sağlığını korumasında doğal gıdalardan yararlanılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca hangi doğal gıdanın hangi yapıda olduğu, vücuda ne gibi etkilerinin olduğu ve hangi rahatsızlık ve hastalıklara iyi geleceği oldukça açık ve anlaşılır bir şekilde anlatılmıştır. Eserde yer verilen doğal gıdalar, bunların özellikleri ve hangi rahatsızlıklara iyi geldiği ve bu gıdaların yapısında bulunan özelliklerin neler olduğu olabildiğince sade ve açık bir anlatımla izah edilmiştir. Sağlığın korunmasına ve bedende var olan bazı rahatsızlıkların yok edilmesine ilişkin pratik ve hızlı çözüm sunan bu bilgiler Tablo 4.1'de gösterilmiştir:

Tablo 4.1.

Marifetnâme'de Yer Alan Doğal Gıdaların Özellikleri ve Sağlık Üzerindeki Etkileri

Doğal Gıdanın Adı	Özellikleri ve Faydaları
<i>İbrişim</i>	<i>Sıcak ve rahattır. Özellikle ham olanı faydalıdır. Kurusu, bit türemesine engeldir.</i>
<i>İccas</i> (Erik)	<i>İkinci derecede soğuk ve rutubetlidir. Onun tathısı, mideyi bozar ve ishal eder. Ekşisi, kalbi sakinleştirip safrayı söker. Ekşisi, tathısından daha az ishal eder.</i>
<i>Ispanak</i>	<i>Birinci derecede soğuk ve rutubetlidir. Gıdası iyidir. Sıcak ve kuru olan akciğere ve göğse faydalıdır. Karnı yumuşatır. Bel ve sırttaki kan ağrılarını giderir.</i>
<i>Eftimon</i>	<i>Bir kuru ottur ki birinci derecede kuru ve ikinci derecede sıcaktır. Kokusu uyuşturucu olup, düşkün ve yaşlılara</i>

	<i> faydalıdır. Sevda hastalıklarını ve balgamı giderir. Sara ve karasevda, kuruntuyu defeder. Gençleri ve hararetlileri susatır.</i>
<i>Anason</i>	<i> Bilinen bir tohumdur. Üçüncü derecede kurutucu ve ısıtıcıdır. Böbrek, mesane, rahim, karaciğer ve dalak tıkanıklıklarını açar. Yel çıkarmada tam etkisi vardır. Baş ağrısı ve safravi hastalıkları teskin etmek için buhar ve suyu faydalıdır. Ezilmiş gülyacı ile kulağa damlatılırsa, kulak içinde çarpma ve düşmeden oluşan ağrıları dindirir. Bevli ve hayzı söker. Balgamdan doğan susuzluğa faydalıdır. Süt ve meniye çoğaltır ve zehrin zararını giderir.</i>
<i>İsmet</i>	<i> Öldürücü kurşun madeninin cevheridir. Birinci derecede soğutucu ve ikinci derecede kurutucudur. Ekşisi kurutucu ve kabız edicidir. Gözü kuvvetlendirir, burun kanını keser.</i>
<i>Ürüz (Pirinç)</i>	<i> Bilinen bir gıdadır. Birinci derecede ısıtıcı ve ikinci derecede kurutucudur. Suyuyla yıkanmak uzuvları kirden temizler. Yenmesi mideyi temizler. Süt ile pişirilmiş meniye fazlalaştırır.</i>
<i>Basal (Soğan)</i>	<i> İkinci derecede kurutucudur. Üçüncü derecede ısıtıcıdır. Ayırıştırıcı, kesici, yumuşatıcı ve açıcıdır. Damarların ağzlarını açar. Kuvvetlisi, yüzü kızartır. Tuz ile siğili söker. Normal olarak yenmesi, mide ve iştaha kuvvet verir; çok yenmesi, baş ağrısı yapar ve aklı hafifletir. Pişmiş soğan çok gıdalıdır. Fakat susatır. Parlamaya faydalı, basur ağzlarını açıcıdır. İdrarı kuvvetlendirir, tabiatı yumuşatır, zehirli rüzgâra faydalıdır. Pişmiş yaranın üzerine sarılırsa ağrıyı dindirir.</i>
<i>Bitih-ı astar (Kavun)</i>	<i> Birinci derecede ısıtıcıdır. Hızla safraya dönüşür. Onu sirke balı düzeltir.</i>
<i>Bitih-ı ahzar (Karpuz)</i>	<i> İkinci derecede rutubet verici ve soğutucudur. Bedeni kirden temizler. İdrarı çoğaltır. Mesanede ve böbrekte oluşan taşları düşürür. Yemek ile yenmesi faydalıdır.</i>
<i>Beyd (Yumurta)</i>	<i> En iyisi, yağ içinde yarı pişirilen tavuk yumurtasının sarısıdır. En faydalısı, taze olan yumurtadır. Sarısı hararete, beyazı soğukluğa daha meyillidir. İkisi de rutubetli ve faydalıdır.</i>

	<i>Beyazı yüze sürülürse, Güneşin etkisine ve ateş sıcaklığına engel olur. Sarısı bal ile karıştırılıp, yüzdeki sivilcelere sürülürse, onu giderir. Beyazı, göz ağrılarına, boğaz sertliğine, ses kesilmesine, nefes darlığına, öksürüğe ve kanın havalandırılmasına faydalıdır. Tavuk yumurtası çabuk nüfuz edici, en iyi kimyon ve en çok gıda ve meni vericidir. Bayat yumurtanın sarısı kabız eder. Dövülmüş mazi ile ishali keser. Yumurta, et kuvvetindedir. Zira o, hayvanın bir parçasıdır. Belki kuvvetiyle hayvandır.</i>
<i>Bazincan (Patlıcan)</i>	<i>İkinci derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Sevda, baş dönmesi, tıkanıklık, uyuz ve cüzzamı yapar. Rengi bozar, sarı ve siyah eder.</i>
<i>Bindük (Fındık)</i>	<i>Hararet ve kuruluğa meyillidir. Hazmı ağırdır. Cinsî kuvvet artırır. Baş ağrısı ve mide bulantısı yapar. Beyne yararlı olup, öksürüğü defeder.</i>
<i>Ceviz</i>	<i>Birinci derecede kurutucu ve ikinci derecede ısıtıcıdır. Baş ağrısı yapar. Hazmı güç ve harareti çoktur. Bal ile soğuk almış mideye fayda verir.</i>
<i>Hindistan Cevizi</i>	<i>İkinci derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Gözü kuvvetlendirici ve sebel hastalığına faydalıdır. Kokusu güzel, yemeği hazmettiricidir. Karaciğer, dalak ve midayı kuvvetlendirici, idrarı getirici ve tabiatı kabzedicidir.</i>
<i>Cübn (Peynir)</i>	<i>Tazesı rutubetli ve soğutucudur. Eskisi, ısıtıcı ve kurutucudur. Normali gıda vericidir. Tuzlusu eski olursa zayıflatıcıdır. Mesanede taş yapar.</i>
<i>Cüzür (Havuç)</i>	<i>Aslı, ikinci derecede hararet verici ve birinci derecede rutubetlidir. Midayı üfürücü ve şehveti dalgalandırıcıdır. Tohumu idrarı getirir.</i>
<i>Darçın (Tarçın)</i>	<i>Üçüncü derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Oldukça latif ve çekicidir. Tıkanıklıkları açar. Her bozukluğu düzeltir. Onun yağı, açıcı, ayırıştırıcı ve eriticidir. Yüzdeki siğillere ve titremelere çok faydası vardır. Baş ve göğüs ağrılarına iyi gelir.</i>

	<i>Soğuk nezleyi, rutubetli öksürüğü defeder. Mideyi kuvvetlendirici, kalbi açıcıdır. Karaciğer tıkanıklığına, rahim ve böbrek ağrılarına faydalıdır. Göz perdelenmesini ve kararmasını defedici.</i>
<i>Dîk ve Dücâc</i> (Horoz ve Tavuk)	<i>Horozun en iyisi, henüz ötmeyenidir. Tavuğun en faydalısı, yumurtlama vakti gelmeyenidir. Horoz çorbası; mafsâl ağrısına, titremeye, mideye, yele ve kulunca iyi gelir. Tavuk eti akli, güçlendirir, tabiatı açar, meniye artırır ve sesi saflaştırır.</i>
<i>Herîse</i> (Keşkek)	<i>Tanınmış bir gıdadır. Et suyu ile pişirilmiş buğdaydan yapılır. Kuruluk ve rutubette ısıtıcı ve dengeleyicidir.</i>
<i>Verd-i Ahmer</i> (Kırmızı gül)	<i>Birinci derecede soğutucu, ikinci derecede kurutucudur. Tohumu yaprağından daha fazla kabız eder. Onun kurusu da oldukça kabız edicidir. O, tıkanıklığı açıcı, sevdâyı yatıştırıcı, iç uzuvları kuvvetlendiricidir. Gülsuyu, baygınlığa faydalı, ateşli baş ağrısını giderir, beden kokusunu güzelleştirir. Terbiyelenmişidir sıcaktır ve mideyle karaciğere kuvvet verip, hazma yardım eder. Tazesinden on dirhem kullanan ishal olup on defa tuvalete gider.</i>
<i>Zaferân</i>	<i>Birinci derecede kurutucu ve ikinci derecede ısıtıcı ve rutubet vericidir. Cinsî isteği köpürtür. Özellikle karaciğer ve midenin soğukluğuna iyi gelir. Onunla mide rutubeti gider. Tabiatı bile yumuşar. Yarım dirhemden iki dirheme kadar kullanılması faydalıdır.</i>
<i>Zeyt-i Ham</i> (Zeytinyağı)	<i>Birinci derecede soğuk ve kurudur. Dalından koparılan zeytin normalde ısıtıcıdır ve rutubete eğilimlidir. Eskisinde hararet daha fazladır. Her gün zeytin sürünmek, saçları kuvvetlendirir ve beyazları düşürür.</i>
<i>Hınna</i> (Kına)	<i>İkinci derecede soğutucu ve kurutucudur. Ayırıştırıcı, açıcı, kurutucu ve kabzedicidir. Ateşli şişlikler ve balgam için pişirilmesi faydalıdır. Yağı ve sinirleri yumuşatıcı, zorlukları çözücü ve defedici.</i>

<i>Himmes</i> (Keten Tohumu)	<i>Birinci derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Siyahı ve kırmızısı iyisidir. Büyük olanı makbuldür. Aynı zamanda sırt ağrısına faydalıdır, diş etlerindeki ve yüzdeki şişlikleri giderir, sesi temizleyip diğer tanelerden daha besleyici olduğu görülür. Pişmişi, nefese faydalıdır. Taşları, böbrek ve mesaneden düşürür. Keten tohumunun etkisi; meniye çoğaltma ve şehveti kamçılama da görülür. İdrarın ve doğumu kolaylaştırır.</i>
<i>Hinta</i> (Buğday)	<i>Hararet ve rutubeti dengeleyicidir. İnsanın hararet ve rutubetine eşdeğerdir. Tanesinin hazmı yavaştır. Kırmızı iri buğday en iyisi, en kuvvetlisi, en lezizi ve en gıdalıdır.</i>
<i>Hamâm</i> (Güvercin)	<i>Bunun uçanı, yavrusundan daha hafif ve besleyicidir Yavrusu daha sıcak ve rutubetlidir.</i>
<i>Tîn-i Ermeni</i> (Ermeni Çamuru)	<i>İkinci derecede soğutucu ve kurutucudur. Tabiatı; kanı tutmaktır. Basur ve çıbanlara karşı içilmesi ve sürülmesi faydalıdır. Uzuvların pörsümesini ve ateşli nezleyi iyileştirir.</i>
<i>Tabâşîr</i> (Hint Hıyarı)	<i>İkinci derecede soğutucu, üçüncü derecede ısıtıcı ve kurutucudur. Kalbi kuvvetlendirir¹ ve ateşli hafakanı giderir. Safradan olan hastalıklarda fayda gösterir. Mide hararetini ve iltihabını, karaciğer hararetini teskin eder ve ateşli hummaları durdurur.</i>
<i>Yaktîn</i> (Kabak)	<i>İkinci derecede, soğuk ve rutubetlidir. Dönüşmesi seri, karışması iyi ve gıdası latiftir. Koruk, sumak, sefercel veya ekşi nar ile kabağın pişirilmesi, safraya faydalıdır. Fakat kulunça zararı çok fazladır. Bal ile pişirilmesi, bu zararı da giderir.</i>
<i>Kâfur</i>	<i>Üçüncü derecede soğuk ve kurudur. Afiyet vericidir ve hararetli şişlikleri giderir. Ateşlilerin hislerini kuvvetlendirir. Uyku getirici, cinsî istekleri arttırıcıdır.</i>
<i>Kehribâ</i>	<i>Birinci derecede sıcak, ikinci derecede kurudur. Kandaki nefesi (oksijen) tutucu, ateşe faydalı ve ishali kesicidir.</i>
<i>Kimyon</i>	<i>İkinci derecede sıcak, üçüncü derecede kurudur. Yeli ayırıştırır. İdrar yapma zorluğuna karşı faydalıdır. Kurutucu ve kabzedicidir. Yaraları yapıştırıcı, taşlar düşürücüdür.</i>

<i>Keme (Mantar)</i>	<i>Hükmü sert, gıdası kötüdür. Fakat suyu iyidir. Gözü parlatır.</i>
<i>Kereviz</i>	<i>Birinci derecede sıcak, ikinci derecede kurudur. Yağı ayırıştırır. Damar ağzlarını açar. Ağrıyı uyuşturur, kokusu güzel ve cinsî arzuyu körükleyicidir. Karaciğere, böbreklere, dalağa ve mesaneye faydalıdır.</i>
<i>Kilye (Böbrek)</i>	<i>Sıcaklık ve soğuklukta dengeleyicidir. Bir miktar kurudur. Hazmı zor, karışımı kolaydır.</i>
<i>Kebed (Karaciğer)</i>	<i>Sıcaktır. Böbrekten iyidir. İyisi ördek ve tavuk karaciğeridir.</i>
<i>Keşniş</i>	<i>Birinci derecede kuru, ikinci derecede kabzedicidir. Ağrı dindirici, ateşli şişlikleri giderici, mideyi güçlendirici, yüksek ateşi ve asiti, baş dönmesini ve sarayı önleyicidir. Fakat meniye kurutur ve cinsel isteği bastırır. Çok yenmesi durumunda gözü karartır.</i>
<i>Kira (Paça)</i>	<i>Tabiatı yumuşatıcıdır. Hazmı kolay, öksürüğü giderici, fazlalıkları azaltıcıdır.</i>
<i>Lübiya (Böğrülce)</i>	<i>Kurudur. Lâkin onda fazla bir rutubet vardır ki, karışımı, balgam rutubetidir. Göğsü yumuşatır, idrarı tutar. Akciğer için dahi güzeldir. Onun ıslahı karabiber, tuz ve sirkedir.</i>
<i>Lûz (Badem)</i>	<i>Tatlısı, rutubetinden yana dengeleyici, acısı ise ikinci derecede sıcaktır. İçilmesi durumunda idrarı tutar. Acı bademin gıdası az, açma ve kusturma kuvveti çoktur. Tatlı bademin sayılan etkileri zayıf ve hafiftir. Fakat bedeni yağlandırır ve öksürüğü defeder. Karaciğer ve dalak tıkanmasını açar.</i>
<i>Leben (Süt)</i>	<i>Kadınların sütü, hayvanların sütünden daha faydalıdır. Zira insan mizacı hepsinden mutedildir. Kadınların sütünün en iyisi, göğsünden emilendir. Çoktan sağılan her süt kötü bulunur. Her hayvanın hamilelik süresi, insaninkinden daha uzundur ve sütü kötü ve ağırdır. Hamilelik müddeti insaninki kadar olanın sütü, inek sütü gibi iyidir. Sütün suyu, sıcak, yumuşatıcı ve yıkayıcıdır, ekşi değildir. Özelliği, yakıcı safrayı ishal hâline getirir. Eftimon ile yakıcı sevda da müshildir. Yoğurt, soğuk ve kurudur. Taze yoğurt, rutubetli ve sıcaktır. Bütün süt türleri,</i>

	bedeni kuvvetlendiricidir. Çünkü hepsi kan kuvvetindedir. Bal ile kullanılınca içteki yaraları temizler. Beyne kuvvet, meniye çokluk verir. Sütün hepsi, şehveti körükler. Sıcak ve kuru mizaçlı olan, az safraya faydalıdır. Öksürüğü defeder. Fakat balgamlılar için zararlıdır. Zira hararetleri, sütü hazmedemez ve kana dönüştüremez. İhtiyarlara rutubet verdiği için, faydalı ve uygundur. Bal ile onların hazmını kolaylaştırır. Çok olanı faydalı ve uygundur. Bal ile onların hazmını kolaylaştırır. Çok süt karnı boşaltıp bağırsaklardaki fazlalıkları çıkarır. Sonra bedende dağılıp tabiatını kabzedip dengeler. Süt mahsulleri ise şişkinlik verir.
Lüba (Doğuran ineğin ilk sütü, ağız, ağız)	Hazmı yavaş, karışımı kötüdür. Bal düzelticisi kabul edilir. Deve sütü dışındaki her süt, karaciğer boşluğunu tıkar. Çok süt ise vesvese ve unutkanlığa ilâçtır. Fakat bu da dişlere ve dişetlerine zarar verir, gözü karartır. Onu ıslah eden şekerdir. Şekerli süt, rengi güzelleştirir, bedeni yağlandırır. Süt cinsinin bileşimi, sulu, yağlı ve peynirlidir. İnek sütünün çoğu yağlı, deve sütü ince olduğundan suludur.
Lahm (Et)	En faydalısı toklu etidir. Buzağı ve oğlağın fazla kısmı azdır. Her hayvanın erkeği, yağlı ve siyahı daha lezzetli, daha hafif ve daha iyidir. İnek eti, keçi etinden, keçi eti koyun etinden daha kurudur. Hazmı zor ve tutucudur. Deve etinin gıdası ağır ve hazmı zordur. Tavşan etininse, sıcak ve kuru olduğundan sevdası çoktur. Et cinsinin gıdası, bedeni kuvvetlendiricidir ve süratle kana dönüşür.
Laden	Birinci derecede kuru, ikinci derecede sıcak ve latiftir. Rahim hastalıklarına iyi gelir. Saç dökülmesini önler. Ağzı kapanmayan akar yarayı kapatır.
Mastiği (Kendir)	İkinci derecede sıcak ve kurudur. Oldukça latif, ayrıştırıcı ve kabzedicidir. İnce balgamı giderir ve balgamı çeker. Öksürüğü giderir, kan tükürmeyi keser. Mideyi yumuşatır ve güçlendirir.
Milh	Birinci derecede kuru, üçüncü derecede sıcaktır. Ziyadece

(Tuz)	<i>ayrıştırması, kurutması ve parlatması vardır. Çeşitli yelleri giderip, donmuş karışımları ısıtır ve eritir. Yarım dirhem kadar içilmesi yeterlidir. Kavrulmuş tuz ile dişlerin kirini giderir. Tuz normal olarak kullanılırsa, rengi güzelleştirir, gıdayı oluşturur ve fazlalıkları çıkarır. Aynı zamanda ishal ilâcıdır. Şeffaf ve billur beyaz tuz, olmamış şalgamı; siyah tuz ise balgamla sevdâyı kuvvetle söker.</i>
Muluhiya (Ebegümece)	<i>Birinci derecede soğuk, ikinci derecede rutubetlidir. Karaciğer tıkanıklığını açar.</i>
Mışmış (Zerdali)	<i>İkinci derecede rutubetli ve soğuktur. Çekirdeğinin yağı ikinci derecede sıcak ve kurudur. Basurlara iyi gelir. Zerdalinin karışımı çabuk bozulur. Kurusu, susuzluğu bastırır ve mideye şeftaliden daha iyi gelir.</i>
Nil Otu	<i>Birinci derecede sıcak, ikinci derecede kuru ve üçüncü derecede kabzedicidir. Zayıflığı keser, yüzdeki sivilceleri geçirir. İltihaba iyi gelir. Yaprğından çivit boyası yapılır.</i>
Nane	<i>Kuru ve sıcaktır. Ayrıca rutubetlidir., Mideyi hemen ısıtır ve kuvvetlendirir. Hazma yardımcı olur, balgamı ve kan kusmayı önler. Meniyi çoğaltır ve cinsî arzuları körükler. Yaprğı süte konulursa, sütün kesilmesini engeller.</i>
Nehâle-i Dakik (İnce Kepek)	<i>Birinci derecede sıcak ve kurudur. Özellikle parlatma, yumuşatma ve temizlemede kullanılır. Badem ve şekerle içilmesi, boğaza ve öksürüğe faydalıdır.</i>
Nişadır	<i>Birinci derecede soğuk ve kurudur. Yumuşatıcı ve özel kuvvet vericidir. Zaferân ve macunla sürülürse, yüzdeki sivilceleri geçirir.</i>
Sumak	<i>İkinci derecede soğuk, üçüncü derecede kurudur. Kabzedici, kuvvetlendirici, tıkayıcı ve tutucudur. Safrayı boşluğa çeker ve kanı durdurur. Şişleri ve ırları giderir. Diş ağrılarını keser, susuzluğu bastırır, mideyi düzeltir ve iştahı açar. Saçı siyahlaştırır. Bayılmaları önler.</i>

Şeker	<i>Birinci derecede rutubetli ve sıcaktır. Eski şekerde kuruluk vardır.</i>
Semen (Hayvani Yağ)	<i>Birinci derecede rutubetli ve sıcaktır. Zehirlenmelere iyi gelir. Boğazı ve göğsü yumuşatır ve ayrıştırır. Fazlalıkları da azaltır. Badem ile etkisi çoktur.</i>
Sefercel	<i>İkinci derecede soğuk ve kurudur. Kendisi ve çiçeği kabzedici, ekşisi, tatlısından daha çok kabzedicidir. Her türü, susuzluğu bastırır ve idrarı getirir. Şehveti kuvvetlendirir. Özellikle bal ile kullanılırsa mideye kuvvet verir. Çekirdeklerinin suyu, insan tabiatını yumuşatır. Kabızlığı geçirir. Akciğeri yumuşatır ve öksürüğe faydalıdır. Çok alınırsa kulunç yapar.</i>
Semek (Balık)	<i>Rutubetli ve soğuktur. İyisi küçük olanıdır. Çünkü kanı az ve tadı leziz olduğundan, çabuk bozulmaz. Akıcı olan tatlı su içinde doğup; kılçığı çok olmayanı veya tuzlu denizlerden tatlı nehirlerin akışına karşı hareket edip, orada kalırlar. Deniz balıklarının iyisi, çok bayat olmayanıdır. İçlerinde tuzun etkisi daha fazla olup, sıcak ve kuru olmazlar. Taze balık, sulu balgam yapar. Çabuk bozulduğundan, sıcak olan mide dışındakilere faydalı değildir. Balık etini bozan, rutubetliler ve sütlülüdür. Onu tatlılar düzeltir.</i>
Anber	<i>İkinci derecede sıcak, birinci derecede kurudur. Mide, karaciğer, kalp, his ve kuvvetleri güçlendirir. Anber uyuşturucudan (müsekkın) daha dengeleyicidir ve beyin hastalıklarına şifa verir.</i>
Ud	<i>İkinci derecede kuru ve sıcaktır. Mide, karaciğer, kalp ve hisleri güçlendirir. Tıkanıklığı açar. Beyne iyi gelir. İltihabı iyileştirip yel çıkartmaya yardım eder.</i>
Asel (Bal)	<i>İkinci derecede sıcak ve kurudur. Parlatıcı, açıcı ve çekicidir. Kokuşmaya engel olur. Karışımlarda bitleri öldürür, yaraları temizler, göz kararmasını giderir, mideyi güçlendirir, iştahı açar ve kanı düzeltir. Yaraya iyi gelir. Zift ile kullanılırsa etkisi artar.</i>

<i>İneb</i> (Üzüm)	<i>Kabuğu soğuk ve kurudur. Buna karşın içi rutubetli ve sıcaktır. Çekirdeği de hem soğuk ve hem de kurudur. İyi bir gıda olan üzüm, mideyi ve şehveti güçlendirir. İyi üzüm olmuştur; beğenileni asmada olanı ve yararlısı da siyah olanıdır. Mesaneye zarar verirse de tatlı nar bu durumu düzeltir.</i>
<i>Fizza</i> (Gümüş)	<i>Soğuk ve kurudur. Hafakanı önler. Suyu ise mide ve kalbe faydalıdır. Uykusuzluğu da giderir</i>
<i>Fıstık</i>	<i>İkinci derecede kuru ve sıcaktır. İçinde fazladan rutubet de vardır. Faydalı bir ilaç olan fıstık, kalbi güçlendirir ve karaciğer tıkanıklıklarını açar.</i>
<i>Fücl</i> (Turp)	<i>Besini az ve balgamı çoktur. Karaciğer tıkanıklığını açar. Bedendeki yelleri ayrıştırır ve kurtları öldürür. Yemek hazmına yardım eder, ama sindirilmesi zordur.</i>
<i>Fülfül</i> (Biber)	<i>Dördüncü derecede kuru ve sıcaktır. Siyahından çok beyazında hararet vardır. Kırmızısının ise kuruluşu daha azdır. Biberler, mide ve bağırsaklarda olan kalın yelleri ayrıştırır. Yapışık karışımları kesip, sinir ve adaleyi ısıtır.</i>
<i>Sandal</i>	<i>İkinci derecede soğuk ve kurudur. Sürülmesi ve içilmesi sıcak şişliklere, ateşli baş ağrılarına ve hafakana iyi gelir. Sıcaklık ve acıdan meydana gelen mide zayıflığına uygundur.</i>
<i>Sater</i> (Kekik)	<i>İkinci derecede sıcak ve kurudur. Latif, ayrıştırıcı ve faydalıdır. İçilmesi, kokuyu giderir. Mideyi kurutur ve idrarı getirir. Gözü kuvvetlendirir. Kasık ağrılarını keser.</i>
<i>Sumg</i> (Ağaç Sakızı)	<i>Kurutması kuvvetlidir. En latifi Arap sakızıdır. Fakat göğüs sertliklerini çözüp, bağırsaklara kuvvet verir. Renkli haberlerle yazmayı güzelleştirir.</i>
<i>Kusa</i> (Acur)	<i>Kavunun bir türüdür. Hıyar gibi uzun olur. İkinci derecede rutubetli ve soğuktur. Olmuşu güzeldir. Hararet ve safrayı teskin etmesine karşın karışımı ve bozuşumu ateş doğurur. Olmuşunun bozulması daha hızlıdır. Koklanması baygınlığa iyi gelir. Susuzluğu keser. Mesaneye uygundur ve idrarı ve tabiatı yumuşatır. Hıyar ise, acurdan daha soğuk ve latiftir. Şiddetli</i>

	<i>ateşleri giderir. İdrar için oldukça faydalıdır. Bazen mide ve böbrek ağrılarına da iyi gelir. Bu da tuz, bal veya zeytinyağı ile düzeltilir.</i>
<i>Karanfil</i>	<i>İkinci derecede sıcak ve kurudur.</i>
<i>Reyhan</i>	<i>Birinci derecede sıcak ve kurudur. Kalbi kuvvetlendirir. Basuru giderir. Koklanması uyku getirir.</i>
<i>Ravent</i>	<i>Aç karnına iki dirhem kadar sabah içilmesi yara, kir, düşük, çarpma, karaciğer, mide, fitik, kasık, böbrek ve mesane için faydalıdır.</i>
<i>Râziyâne</i>	<i>Bir kısmının hararet ve kuruluşu üçüncü derecededir. Bahçede yetişenin hararet ve kuruluşu ikinci derecededir. Gözü kuvvetlendirir. Karaciğer tıkanıklığını açar. İdrarı düzeltir. Soğuk, su ile mide iltihabını giderir.</i>
<i>Reybas</i>	<i>İkinci derecede soğuk ve kurudur. Kanı ve safrayı söker. Harareti sakinleştirir ve keser. Usaresiyle sürmek, göze faydalıdır. Yaraları ve safra ishalini giderir.</i>
<i>Rumman (Nar)</i>	<i>Tatlısı, birinci derecede soğuk ve rutubetlidir. Ekşisi ikinci derecede soğuk ve kurudur. İkisi de safrayı keser, dışa fazla akıntıyı engeller. Ekşisinin bal ile yapılan macunu, kulak ağrısına faydalıdır. Yeşiliyse çok idrar yapar. Ekşisi, mide iltihabına faydalıdır. Boğaz ve göğsü sertleştirir. Tatlısı onları kuvvetlendirir ve yumuşatır. Ateşli öksürüğe engel olur. Her türlü hafakanı defeder. İyisi, sulu olanıdır.</i>
<i>Şaîr (Arpa)</i>	<i>Birinci derecede soğuk ve kurudur. Gıdası buğdaydan daha azdır. Arpa suyu unundan gıdalıdır. Arpa suyunun un ile karışımı, göğüs, öksürük ve yüz sivilcelerine iyi gelir.</i>
<i>Şuniz</i>	<i>Siyah tanedir; ikinci derecede sıcak ve kurudur. Sıcaklığı ciladır. Kokusu ayrıştırıcıdır. Basuru giderir ve karındaki kurtları öldürür. Keten bir torba içinde, iki dirhem nohut ve ayranla karıştırılıp alna konursa, nezleye faydalıdır.</i>
<i>Temr-i Hint (Hint Hurması)</i>	<i>İkinci derecede soğuk ve kurudur. Mideyi kuvvetlendirir ve safrayı giderir. Kusmayı bastırır, susuzluğu keser.</i>

<i>Tüffah</i> (Elma)	<i>Tatlı elma, normale yakın sıcaklığa meyyaldir. Onda, fazladan soğuk bir, rutubet vardır ki, onunla şişirir. Eksisi çok soğuk olup rutubeti azdır. Ezilmiş ise harareti keser.</i>
<i>Tin</i> (İncir)	<i>Tazesı az rutubetli ve sıcaktır. Çok su ve gıdası vardır. Midede hemen emilir. Kurusu ise latif ve sıcaktır. Bütün meyvelerden daha besleyicidir. Olmuşu itidale yakındır. Etli yaraları iyileştirir ve yumuşatır. Harareti sakinleştirir. İltihaplı kanı dondurur ve donmuş olanı eritir. Hastalıklarla bozulan renkleri düzeltir. Macunu, çıbanları oldurur ve tuzlu balgamın hararetini yatıştırır. Müzmin öksürüğü giderir. Akciğer ve göğse faydalıdır. Karaciğer, dalak, böbrek ve mesane tıkanıklıklarını açar. Aç karnına incir yemek damarları açar. Çoğunlukla badem ve ceviz ile yenir. Fakat ağır yiyeceklerle yemek iyi değildir. Üç sabah sirke içinde sulandırılmış üçer incir yiyen, ateşli hastalıktan kurtulur ve safradan zarar görmez.</i>
<i>Dut</i>	<i>Beyaz incire yakındır. Fakat ondan daha az besleyicidir. Mideye kötüdür. Kırmızısı rutubetli ve soğuktur. Onda kabzetme özelliği vardır. Boğazdaki şişleri giderir. Yenmesinde ve suyunda iştihâ ve gıda kuvveti vardır. Gıdaları mideden çabuk, bağırsaklardan yavaş geçirir. İdrarı arttırır.</i>
<i>Sûm</i> (Sarımsak)	<i>Aslı üçüncü derecede sıcak ye kurudur. Suyu değiştirmek için, müzmin öksürük ve göğüs ağrıları için faydalıdır. Asalak ve kurtları döker, idrarı getirir. Bitleri öldürür. Kokusunun fazlası baş ağrısı yapar ve göze zararlıdır.</i>
<i>Sele</i> (Kar)	<i>Hapsedilmiş olan duman hararetinden susuzluk verir. Mide ve sinire zararlıdır. Dişlerin harareten doğan ağrısını geçirir.</i>
<i>Haşhaş</i>	<i>İkinci derecede soğuk ve kurudur. Siyahı şurup ve macun halindeyken üçüncü derecede soğuk ve uyutucudur. Yenmesi nezleyi önler.</i>
<i>Hatmi</i>	<i>Şebboy çiçeğidir. Normalde sıcaktır. Onda eritici, yumuşatıcı, ayrıştırıcı ve gevşetici özellikler vardır. Mafsal ağrılarını ve</i>

	<i>titremeyi önler. Tohumu ateşli öksürüğü keser. Yaprağı göğüs şişkinliklerini giderir. Kaynatılan kökü, bağırsak ve idrar yanmalarını, makat şişkinliklerini ve ishali giderir.</i>
<i>Huh (Şeftali)</i>	<i>Birinci derecede rutubetli ve ikinci derecede soğuktur. Çabuk bozulur ve yumuşak tabiatlıdır. Yonca suyu ve yaprakları ile kulak kurtlarını öldürür. Göbeğe sürülmesi veya içilmesi halinde karın kurtlarını öldürür. Çok besleyicidir. Fakat gıdası zararlıdır. Yemekten sonra yemek iyidir.</i>
<i>Hal (Sirke)</i>	<i>Hararet ve rutubetten bileşmiştir. Soğukluğu çoktur. Kaynatılırsa soğukluğu azalır. Kanı inceltir, safrayı söker. Sevdevilere zararlıdır. Balgama zıttır. Hazma yardımcı ve uyuzu önleyicidir. Yanıklara iyi gelir. Gül yağı ile baş ağrısına faydalıdır. Ağızda gargara edilirse diş ağrılarını keser</i>
<i>Hubz (Ekmek)</i>	<i>En iyisi temiz buğday unundan olanıdır ki, ince elenmiş olup, mayası tuzlu ve hamuru normal olmalıdır. Tandırda pişirilmelidir. Bundan sonra ise, fırında pişirilen somun tercih edilir ve ekmeğin sıcaklığı zararlı, soğuğu yararlıdır. Peksimetin besini çoktur. Sert ve kuru olduğundan nüfuzu yavaştır. Elenmemiş un ekmeği, tabiatı yumuşatır. Pide lezzetlidir; fakat sertlik verir. Süt ile yoğrulmuş çok besleyicidir; fakat zor sindirilir. Siyah buğday ekmeğini su ile yemek şişmanlatır. Sıhhati korur.</i>
<i>Hardal (Üzerlik)</i>	<i>Üçüncü derecede sıcak ve kurudur. Balgamı söker. Mafsal ağrılarını giderir. Uyuzu geçirir. Şişkinlikleri indirir ve baş rutubetini temizler. Yağı, kulak ağrısına iyi gelir. Bal ile aç karnına yenmesi, akciğer tıkanıklığını giderir.</i>
<i>Zeheb (Altın)</i>	<i>Latif ve mutedildir. Tozu, sevdevî hastalıklara ilaçtır. Kalbi kuvvetlendirir. Hafakanı önler. Ağızda tutulması ağız kokusunu giderir.</i>
<i>Damiran</i>	<i>Reyhan cinsidir. Aynı zamanda fesleğen derler. Birinci derecede soğuk ve rutubetlidir. Koklaması beyne iyi gelir.</i>
<i>Zarur</i>	<i>İkinci derecede sıcak ve kurudur. Yaraları temizler.</i>

Galiye Kıymetli bir ıtırdir. Sert şişleri ve urları yumuşatır, pek çok derde iyi gelir. Soğuktan olan baş ağrısını giderir. Taşınması, rahim ağrısını giderin

(Marifetnâme, 2015, s. 126 -137).

4.1.4. Cinsellik Eğitimi

TDK (2011)'e göre cinsellik, “Cinsel özelliklerin, bütünü, eşeysellik; cinsellik bilimi ise, “Cinsellikle ilgili sorunların incelendiği bilim, cinslik bilimi” olarak tanımlanmıştır. Cinsellik, *Marifetnâme*'de üzerinde önemle durulan konulardan biridir. Esere göre cinselliğin, aile oluşumunun temelini atması ve eşler arasında muhabbeti, sevgiyi artırması yönüyle de ayrı bir önemi olduğuna işaret edilmektedir. Çünkü eşler arasında ne kadar uyum ve huzur olursa o kadar mutlu olunacağı ifade edilmektedir. Bunun yolunun da eşlerin iyi bir cinsel eğitime sahip olmalarından geçtiği vurgulanmıştır. Eserde, cinsel ilişkinin hangi durumlarda faydalarının olduğu ve hangi durumlarda zararlarının olduğu eserde olabildiğince açık ve sade bir dille izah edilmiştir. Üslubun böyle olmasında dönemin toplumsal özellikleri etkili olmuştur. Çünkü eserin yazılmış olduğu dönemde halkın bu tür bilgilerden çok uzak olması, bu bilgilerin mümkün oldukça en basit ve sade bir anlatımla sunulması zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.

Marifetnâme'de, ilk olarak vücudun boşalma olarak en faydalı olanının cinsel ilişki ve hamam olduğu belirtilmiştir. Cinsel ilişki için en doğru olan zamanın birinci hazımdan sonra ve de bedeninde denge içinde olduğu zamanlarda olduğu gibi bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca, cinsel ilişkinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için şehvet arzusunun bedende güçlü olduğu zamanlarda bu birlikteliğin olması gerektiği belirtilmiştir:

Sıhhatliken alışılan boşalımların en kolay ve en faydalısı, cima ve hamamdır. Cimanın en faydalısı, birinci hazımdan sonra olanıdır. Bedenin hararet, rutubet ve kuruluşunda, boşluk ve doluluğundaki denge sırasında bulunandır. Eğer o, hata ile bu dengelerin dışında bulunduyorsa; bedeninde hararet, rutubet ve doluluğunda bulunan cimanın zararı, onun soğukluk, kuruluk ve boşluğunda bulunandan daha az ve kolaydır. Cima şehveti kuvvet bulmadıkça, alet düşünmeksizin ve bakmaksızın yayılmadıkça onu öne alma ile işe girişme vücuda zararlı bir oyundur (Marifetnâme, 2015, s.123).

Yukarıda verilen bu bilgilerin devamında ise sağlıklı ve normal bir cinsel ilişki sonrasında bedende hafiflik hissinin oluştuğuna, keyfin, yeme isteğinin arttığına, kaygı ve stresin azaldığına dikkat çekilerek balgam oluşumunun da yok olduğuna dikkat çekilmiştir. Ayrıca uzun süreli cinsel ilişkiden uzak kalma sonucunda ise baş dönmesi, göz kararması gibi durumların meydana gelerek yumurtalıkların şişmesi ve bedenin kendisini ağır hissetmesi gibi sonuçların ortaya çıkacağı; ancak cinsel ilişkinin normal seyri içinde gerçekleştirildiğinde ise bu durumların ortadan kalkacağı da belirtilmiştir:

Faydalı cimanın işaretleri odur ki: Ondan sonra vücuda hafiflik, tam neşe, yemek isteği ve uyku gelmelidir ki fazla maddenin boşalımı hâsıl olmuş olsun. Zira ortalama cima, tabi harareti def ederek bedeni ferahlatır. Yeme ve beslenmeye bedeni hazırlar. Kızgınlığı zayıflatıp kötü vesveseyi ve sevda düşüncelerini giderir. Balgam hastalıklarının çoğu onunla gider. Çok olur ki cimayı terk edenin menisinden kötü buharlar beynine çıkıp baş dönmesi ve göz kararması gibi belalar başına gelir. Meni buharı, bedenin içinde hapsolup kaplarına dolduğunda yumurtalıkları şişer, kasık arası ve beden ağırlığı ortaya çıkar. Cima yapıldığında ise süratle hafiflik ve şifa bulur (Marifetnâme, 2015, s.123).

Eserde izah edilen bir diğer konu ise, cinsel ilişkinin çok fazla gerçekleştirilmesi durumunda vücut gücünün azalacağına dikkat çekilerek hasta, uzun süredir cinsel ilişkide bulunmayan ve yaşı cinsel ilişki için uygun olmayan kişilerle ilişkiye girilmesinin doğru olmayacağı; genç, güzel ve yaşı cinsel ilişki için uygun olan bayanlarla ilişkiye girilmesinin ise hem vücuttaki fazla meninin atılması yönünden hem de cinsel ilişkinin daha sağlıklı gerçekleşebilmesi için uygun olacağı da belirtilmiştir:

Çok cima endamı boşaltır, kuvveti düşürür ve gözü zayıflatır. Müptelasını titretip sinirlerini boşaltır. Acuzenin, çirkinin, hastanın, küçük bakirenin ve uzun süredir cima olunmayan dulun cimadan kaçınması gerekmektedir. Zira bunlar, elbette kuvveti geri çeker, aleti yumuşatır, rutubeti kurutur ve üzüntü verir ve pişmanlığa sebep olur. Livata, tabiata aykırı ve zararlıdır. Zira ihanet ve eziyeti toplar ve inzal zevkini önler. Genç ve güzel kadınla cima, vücuda sıhhat, hislere kuvvet verip tabiatı neşe ve kalbi huzurla doldurur. Zira tabiat ona eğilimli olduğundan, meni boşalması çok olup o fazla madde bedenden gider (Marifetnâme, 2015, s.123).

Eserde, yukarıda verilen bilgilerin devamında cinsel ilişkinin nasıl gerçekleştirileceğine dair bilgiler, oldukça açık ve basit bir anlatım tarzı ile izah

edilmiştir. Cinsel ilişki sırasında çiftlerin yapması ve yapmaması gereken filler, ilişki sırasında şehveti artıran fiiller ve de şehvetin artmasında cinsel ilişki hakkında bilgi sahibi olmak gibi bilgilere yer verilmiştir:

Cima şekillerinin en iyisi şudur: Kadını sırtı üzerine yatırıp açılmış baldırları arasından dize gelmek. Önce oyun, konuşma ve iltifat ile göğüs, dudak ve yanağını öpmeli, göğüs ve kasığını ovmalı, sonra aletiyle bıza sürmeli ve kadının gözüne bakmalı ki şehvetin şiddeti ikisinde de eşit olsun. Kadının gözü değişip göğsünden menisi ayrılmak isteyene kadar erkeği göğsüne alsın. O zaman üzerine düşüp sokma ve çekme ile inzali vaktinde hazır olsun. İnzalden sonra kadının karnı, üzerinde bir miktar kalsın ki iki meni karışıp rahme girmeye yol bulsun. Evlat arzu eden bu adap üzere hareket etmelidir ki inzali kolay olup kadın da ondan lezzet alsın. Tam bir çocuk vücuda gelip hepsi afiyet bulsun ve boşalma tamam olsun. Sakın kendi yatıp kadını üzerine almasın ki artan meni mesane yolunda kalmasın ve orada kokuşup hastalık olmasın. Bızın rutubeti ona damlayıp ondan, mesane iltihabı oluşmasın. Cimayı tahrik eden şeylerin biri, insanların cima hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Biri kadın seslerini, nağmesini duymasıdır. Biri de hayvanların cima ettiğini görmektir. Bir diğeri ise, cima ile ilgili hikâyelerdir. Kasık kıllarını kesmek de şehveti uyandırır. Bu durumda başka şeyler düşünerek bu arzuyu yenmek gerekir (Marifetnâme, 2015, s.123-124).

Marifetnâme’de yukarıda yer alan bilgilerin devamında cinsellik ile ilgili oldukça açık, sade ve öğretici bilgiler verilmeye devam edilmektedir. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi, Marifetnâme’nin yazılmış olduğu dönemde toplumun, günümüze göre daha kapalı ve çekingen bir hayat yaşadığı bilindiğine göre eserde yer alan cinsellik ile ilgili bilgilerin toplumu eğitime amaçlı olarak anlatımda daha açık, net ve sade bir üslubun kullanılması normal olarak karşılanabilir.

Eserde, cinsel ilişki öncesinde, sırasında, sonunda nelerin yapılması gerektiği ve de cinsel birleşme esnasında nelerin yapılmaması gerektiği de maddeler hâlinde açık ve sade bir anlatım tarzıyla izah edilmiştir:

- Önce kendisi gömleğinden gayri elbiselerini çıkarmaktır.
- Hanımını da aynı şekilde soymaktır.
- Silinmek için iki bez parçası kullanmaktır.

•Cimadan önce oynanarak lezzet almaktır. Zira böyle yapmak hem bedende hafiflik ve hem gönülde iffet ve hem de canda rahat bulmaktır.

•*Duhul sırasında konuşma ve sevişmeyi bırakmaktır. Zira bunlar çocuğun sağır ve dilsiz olmasına sebeptir.*

•*İnzalden sonra hanımının karnı üzerinde onun da işi bitinceye dek kalmaktır. “Ta ki kadın bir daha cima oluncaya dek gevşek olup, tembel kalsın.*

•*Çocuk veya hayvan yanında cima etmesin.*

•*Derine gitmektir.*

•*İş bittikten sonra üç damla da olsa bevletmektir. Ta ki kalan meni mesanede kalsın ve onda devasız hastalık hâsıl olmasın.*

•*Cimadan sonra sağ tarafı üzerine bedeninin rahatı için hafif bir uyumaktır.*

•*Kadın isterse zekerini yıkamaktır.*

•*Onun arkası üzeri yatırıp cima etmektir. Nitekim onun en kötü şekli kadının, erkek üzerine çıkmasıdır. Bu durumda onun fercinin rutubeti zeker üzerine akar.*

•*Kadın temizleninceye kadar âletini fercine sürtmemektir. Fakat onunla yatsın ve yiyip içsin (Marifetnâme, 2015, s.718-719).*

Marifetnâme'de, yukarıda cinsellik ve cima adabı ile ilgili sade, açık ve basit bir üslupla bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere ilaveten cinsel birleşmenin de belli zamanlarının olduğuna değinen İbrahim Hakkı, cinsel birleşme için uygun olan ve uygun olmayan zamanlar ile ilgili de birçok bilgi vererek bunların izahatını da yapmıştır. Cinsel birleşme zamanının çok önemli olduğuna dikkat çekilerek bu birleşme zamanlarının doğacak olan çocuğun sahip olacağı ahlak, tabiat ve fiziki özellikleri de anlatılmıştır. İbrahim Hakkı, cinsel birleşmenin eşlerin karşılıklı olarak rızasıyla gerçekleşmesinin doğru olduğunu ve bu durumun ileride doğacak çocuklar üzerinde olumlu etkiler var edeceğini belirterek eşlerinden karşılıklı rızaları olmadan gerçekleştirilecek olan cinsel birleşmelerin ise ileride doğacak çocuklar üzerinde birtakım olumsuz etkiler oluşturacağı da vurgulamak istemiştir:

Cimanın müstehap; layık ve müriüvete uygun olanı şudur: Erkek, hanımının rızasıyla ve vakitleri gözeterek birleşer; menedilen vakitlerden ondan çekine. O hâlde eğer bir kişi, hanımının rızası ve sevgisiyle cima ederse, ondan hâsıl olan çocuk akıllı ve reşit olur (Marifetnâme, 2015, s.720).

Marifetnâme'de, cinsel birleşme için eşlerin karşılık olarak istek ve rızalarının olmaları gerektiğine ve bu usulde hareket edilerek gerçekleştirilen cinsel birleşme sonucunda doğacak olan çocukların akıllı ve güzel huylu olacağına yukarıda

değindikten sonra; cinsel birleşmelerin hangi gün ve bu günlerin hangi saatinde gerçekleştirildiğinde doğacak olan çocukların ne gibi huy, ahlak ve özelliklere sahip olacağına dair bilgiler de izah edilmiştir:

- *Eğer hilal ayının ilk günü cima ederse, ondan olan çocuk güzel olur. Eğer gündüz öğleden önce olursa, çocuk hâkim ve kerim olur.*
- *Eğer Pazartesi gecesi ederse, Kuran hafızı olur.*
- *Eğer Salı gecesi ederse, çocuk hem cömert ve hem merhametli olur.*
- *Perşembe gecesi ederse, çocuk hem âlim hem de amil olur.*
- *Eğer Cuma gecesi ederse, çocuk abid ve arif olur. Eğer Cuma günü namazdan önce ederse, çocuk kutlu olur ve şehit olarak ölür* (Marifetnâme, 2015, s.720).

Marifetnâme'de, eşlerin cinsel birleşme için karşılıklı olarak istek ve rızalarının olmaması durumunda ilişkiye girilmemesi gerektiği belirtilerek bunun gerçekleştirilmesi hâlinde ise doğacak olan çocuğun ahmak, cahil olacağı belirtilmiştir. Ayrıca, erkeğin lohusa olan bir bayanla cinsel birleşme yaşaması durumunda ise çocuğa zarar verilebileceği tehlikesine de dikkat çekilmiştir.

Eğer bir kişi, hanımından rızasız cima ederse; ondan olan çocuk ahmak olur. Lohusayı ederse, çocuğuna zarar gelir (Marifetnâme, 2015, s.720).

Bu bilgilerin devamında ise yine, hangi günler ve bu günlerin hangi saatinde cinsel ilişkiye girildiğinde doğacak olan çocukların ne gibi ahlak, tabiat ve fiziki özelliklere sahip olacağı bilgisi verilmeye devam edilmektedir:

- *Eğer hilâl ayının ilk gecesi ve on beşinci gecesi veya son gecesi cima ederse, çocuk mecnun olur.*
- *Eğer Pazar gecesi ederse, çocuk yol kesici olur.*
- *Çarşamba gecesi ederse, çocuk öldürmeye eğilimli olur.*
- *Ramazan bayramı gecesi ederse, çocuk ana ve babaya isyankâr olur.*
- *Kurban bayramı gecesi ederse, çocuk altı parmaklı veya dört parmaklı olur.*
- *Eğer Berat gecesi ederse, çocuk kötü huylu olur.*
- *Eğer hayız ve nifas günlerinde ederse, çocuk cüzzam olur ve yaptığı iş haram olur* (Marifetnâme, 2015, s.720).

Marifetnâme'de, cinsel ilişkiye girilen günlere bağlı olarak o güne göre hangi muhtemel sonuçlara yol açabileceği yukarıda izah edildikten sonra, bu defa da cinsel ilişkiye girme şekillerine göre hangi muhtemel sonuçların ortaya çıkabileceği hususunda da bilgilere yer verilmiştir. Günümüzde bu bilgilere karşı inanılabilirlik ya da bu bilgilerin uygulanması anlamında belki çok uzak olursa da *Marifetnâme*'nin yazılmış olduğu dönemin sosyal ve toplumsal yapısı göz önüne alındığında makul ve uygulanabilir olduğu bilinmektedir. Eserde yer alan bu bilgiler şunlardır:

- *Eğer ayakta cima ederse, çocuk yatağına işer.*
- *Eğer baldızı muhabbetiyle ederse, çocuk hünsa olur.*
- *Eğer cima anında konuşursa, çocuk dilsiz olur.*
- *Eğer ferce bakarsa, çocuk âmâ olur.*
- *Eğer cima anında kadını öperse, çocuk sağır olur.*
- *Eğer meyve ağacı altında ederse, çocuk zalim olur.*
- *Taharetsiz ederse, çocuk cimri olur.*
- *Eğer örtüsüz yıldızlar altında ederse, çocuk münaфіk olur.*
- *Eğer bir kimsenin huzurunda ederse, çocuk hırsız olur.*
- *Eğer yola gidecek gecede ederse, çocuk müsrif olur.*

• *İnzal anında kadın ve erkeğin fikir ve hayalinde ne şekil bulunursa, çocuk ona yakın olur. Gözleri ne renge bakarsa, çocuk o renge yakın olur* (*Marifetnâme*, 2015, s.720).

Marifetnâme'de, rahmin dört ağzının olduğu belirtilerek cinsel birleşme esnasında erkeğin menisinin bu dört ağızdan birinden girerse bir, ikisinden girerse iki, üçünden girerse üç, dördünden girerse dört çocuğunun olacağı bilgisi verilmiştir. Ayrıca cinsel birleşmede erkek ya da kadının menisinden hangisinin fazla gelirse, çocuğun cinsiyetinin ona göre belli olacağı ifade edilmiştir. İbrahim Hakkı, izah etmiş olduğu bu bilgilerin sonunda, bu bilgilerin hepsinin belirtileriyle birlikte tecrübe edildiğini de belirterek bu bilgilerin doğruluğuna dikkat çekmiştir:

Eğer birleşik nutfе, rahmin dört ağzından birinden girerse çocuk bir, ikisinden girerse iki, üçünden girerse üç, dördünden girerse dört olur. Eğer erkeğin menisi önce gelir ve çok olursa, çocuk oğlan olur, amcasına benzer. Eğer erkeğin menisi önce gelir ve kadının menisi çok olursa, öncülük hikmetiyle oğlan olur, dayısına benzer. Eğer kadının menisi önce gelir, erkeğinkinden çok olursa kız olup halasına benzer. Bu

hükümlerin hepsi belirtileriyle ispat olunup tecrübe edilmiştir (Marifetnâme, 2015, s.720).

Marifetnâme'de cinsel birleşmenin uygun olmadığı durumlar da anlatılmıştır. Örneğin; bayanların özel günlerinde, cinsel birleşmeye fiziken ve ruhen uygun olmayan kişiyle, hasta olan kişiyle cinsel ilişkiye girmenin uygun olmadığı da belirtilmiştir (Marifetnâme, 2015).

Cinsel birleşme ile boşalmanın sağlık yönünden en iyi şekli olduğu ve istimna ederek boşalmanın ise kişiye ruhen rahatsızlık vereceği; ayrıca, cinsel birleşme yoluyla boşalmanın terkedilmesiyle birlikte kişinin birtakım fiziki değişikliklere ve hastalıklara maruz kalarak şehvetinin de kesilebileceği belirtilmiştir:

Eliyle istimna etmek, üzüntü ve sıkıntıya sebep olur. Cima ile boşalımı terk edenin cildinin içinde olan hararetle rutubetten bit oluşup, hareketiyle ürür. Kâh olur ki, bit bedende birden ortaya çıkar ve o derece çoğalır ki, rengi sarartıp uykuyu kaçıırır ve şehveti keser. Onun için, erkekler daha fazla bitli olur. Onun ilâcı beden ve elbiseyi temizlemeye dikkat göstermek ve tuzlu su ile sonra da tatlı su ile yıkanmaktır (Marifetnâme, 2015, s.124).

4.1.5. Anatomi Eğitimi

Daha önce de bahsedildiği gibi *Marifetnâme*'de birçok eğitsel düşünce, bilgi ve eğitime dair unsurların var olduğu bilinmektedir. Bu unsurların arasında insan anatomisine dair bilgi ve eğitsel unsurlar da yer almaktadır. *Marifetnâme*'de bunların yer alması, okuyucularını insan anatomisi alanında da bilgilendirmek ve eğitmek amaçlıdır.

Anatomi, biyolojik bilimlerin önemli bir dalıdır. İlgi alanına giren organizmanın gözle görülebilen yapısını inceler. Araştırma ve inceleme sırasında göz ile nesne arasına araç girmez. Gözlem, çıplak gözle yapılır. İlgi alanına göre insan anatomisi, hayvan anatomisi, bitki anatomisi gibi isimlerle anılırlar. Tıp alanını ilgilendiren insan anatomisidir. Organ ya da oluşum adına göre de isimlendirme yapılabilir. Karaciğer anatomisi, sinir sistemi anatomisi, böbrek anatomisi gibi (Hatiboğlu, 2003, s.1).

Marifetnâme'de insanın fizyolojik yapısıyla ilgili geniş ve açıklayıcı bilgiler de yer almaktadır. Eserde; organların genel olarak yapısı, özellikleri, işlevleri, vücudun gelişimine ve yapısına olan etkileri eğitici bir üslupla izah edilmiştir.

Eserde, anatomi ilmini bilmenin gerekli ve faydalı olduğuna dikkat çekilmiştir. Anatomi ilmini bilmenin önemli üç faydasının bulunduğu dikkat çekilmiştir. Eserde ilk olarak anatomi ilmini bilmenin birinci faydası anlatılmıştır. Bu ilmi bilmenin birinci faydasının Allah'ın mükemmel ve eksiksiz tek yaratan olduğunun anlaşılması olduğu ifade edilmiştir:

Eğer anatomiye mütalaa edip yaratıcının kudretinin şaşırtıcılığını onda müşahade edersen, sana üç türlü faydası olur:

Birinci fayda: Böyle bir bileşim eserini seyredip bilirsin ki bunun gibi bütün eşyanın benzerlerini toplayıcı olan muhtasar binayı ve süslü şekli; en mükemmel nizam ve en güzel yaratılış ve intizam üzere yaratan Hallak-ı zü'l-Celal'de acz ve kusur tasavvuru muhal iştir. Şu hâlde ondan, Hakîm olan Yaratıcı'nın kudretini kesin ilimle bilirsin (Marifetnâme, 2015, s.46).

Anatomi ilmini bilmenin faydalarını sıralamaya devam eden İbrahim Hakkı, bu ilmi bilmenin ikinci faydasının, birinci faydasına benzer şekilde yine Allah'ın kemal ve noksansız ilmini görmek olduğu ifade edilmiştir. Allah'ın ilmini ona yaklaşıp, onun ilmini öğrenerek Yüce Allah'ın hakîm ve kâdir olduğunun yakîn gözüyle görülmesini de sağlaması yönüyle bu ilmim bilmenin faydasına dikkat çekmiştir:

İkinci fayda: Bunun gibi faydalı, anlayışlı ve süslü bileşiği icat eden yorulmaz Yaratıcı'da ilmin kemali olmamak ne ihtimaldir. Şu hâlde ondan, yaratıcı olan Allah'ın alîm ve hakîm olduğunu yakîn gözüyle mütalaa edersin (Marifetnâme, 2015, s.46).

İbrahim Hakkı son olarak anatomi ilmini bilmenin üçüncü faydasından da bahsetmiştir. Bu ilmi bilmenin diğer bir faydasının ise, Allah'ın insanı yarattığında ona bahsetmiş olduğu nimetleri, her an kendisiyle olduğunu ve kendisini yoktan var ettiğini hem ilmî hem de ilahi anlamda görebilmesine imkân tanınmasına fırsat olmasıdır:

Üçüncü fayda: Hak Taâlâ'nın sana ondan çeşitli lütûf ve inayetlerini, şefkat ve merhametlerinin kemalini idrak edip ondan Rabbinin seni, her an terbiye kıldığını yakın bir gerçeğe müşahade edersin (Marifetnâme, 2015, s.46).

Eserde, yukarıda anlatıldığı gibi insanın fizyolojik yapısının bilinmesinin (anatomi ilmi bilinmesinin), aslında insanın nefsinin ve Allah'ı tanımada oldukça önemli bir rol oynadığı açık bir dille anlatılmıştır. Zira eserde geçtiği gibi: “Anatomi, kalb ilmine yardımcı ve yol göstericidir.” (Marifetnâme, 2015, s.47).

4.1.5.1. Organlar ve Organların İşlevleri

Marifetnâme'de organların genel olarak yapısı, işlevleri ve bulunduğu yerler hakkında oldukça detaylı, açıklayıcı ve eğitici bilgilere yer verilmiştir. Eserde; beyin, gözler, kulaklar, dil, akciğer, kalp, diyafram, göğüs, mide, bağırsaklar, karaciğer, safra, dalak, böbrekler, mesane, yumurtalıklar, karni, kadınlarda rahim ve memelerin vücutta bulunduğu yerler izah edilmiştir. Ayrıca, bu organ ve uzuvların şekilsel özellikleri ve işlevleri de anlatılmıştır. Bu bilgiler Tablo 4.2'de verilmiştir:

Tablo 4.2.

Marifetnâme'de Anlatılan Organlar ve Uzuvların Şekilsel Özellikleri ve İşlevleri

Organ Adı	Şekilsel Özelliği ve İşlevi
Dimağ (Beyin)	<i>Rengi beyaz olan yumuşak ve boğumlu bir cevherdir. O, atar ve toplardamarların özünden, beynin anası olan zardan ve kafatasına bitişik olan zardan oluşmuştur. Beynin yapısı bir üçgene benzer: Bu üçgenin tabanı başın ön tarafında, iki kenarı ile kuşatılmış olan açıları başın arka tarafındadır. Bedenin his ve hareketi, beyin ile tamamlanmıştır ki beden hisleri, yumuşak sinirler ve uzuvların hareketleri sert sinirler aracılığıyla ulaşır.</i>
Gözler	<i>İkisinden her biri yedişer tabakadan ve üçer rutubetten oluşmuştur. Toplamı, on tabakadır. Birinci tabaka, "Mültehome"dir ki burası havaya temas eden tabakadır. İkinci tabaka, "Kariniyye"dir ki mültehmeden sonra gelir. O, renksiz olmasına karşın altındaki tabakaların renkleriyle renklenmiştir. Üçüncü tabaka, "Ayniyye"dir ki ya siyah ya da eladır ya sarı ya da mavidir. Mültehimenin altında, rengiyle benzeşmiş zehradır. Ayniyye tabakasından sonra beyaz rutûbet gelir ki yumurtanın beyazı gibi safidir. Dördüncüsü, "Ankebûtiyye"dir ki, bu tabaka örümcek ağına benzerdir. Ankebûti tabakadan sonra cildî rutubet gelir, burası şeffaf ve berraktır. Bundan sonra camsı rutubettir, erimiş cama benzer. Beşinci tabaka, "Şebekiye"dir ki, camsı rutubetten sonradır. Altınca tabaka, "Meşimiye"dir ki ona benzer. Yedinci tabaka, "Salbiye"dir ki hepsinden daha sert ve göz kemiğine</i>

	<i>bitişik bulunur.</i>
<i>Kulaklar</i>	<i>İkisinden her birisi sadece et, kıkırdak ve hassas sinirlerden oluşurlar. Faydaları, sesi kabul etmek olarak bilinmektedir</i>
<i>Dil</i>	<i>Et, atar ve toplardamarlar ile hassas sinirden ve yemek borusuna bitişik olan zardan meydana gelir. Yararı, yemeğin tadını almak; lokmayı çevirmek, söz söylemek ve yutmayı tamamlamaktır.</i>
<i>Akciğer</i>	<i>Kırmızı gül renginde olan etten, kendi borusunun kıkırdaklarından ve yürekten gelen atar damarlardan oluşmuştur. Akciğer, kendi içinde hissizdir. Fakat zarının biraz hissi vardır. Bunun yararı, yürekten doğan tabiî hararetten bedeni arıtmaktır.</i>
<i>Yürek (Kalp)</i>	<i>Kozalak şeklinde koni bir cisimdir ki, tabanı göğsün ortasında, tepesi sol tarafta bulunur. Rengi kırmızı nar rengidir. O, latif et ile sert zardan meydana gelir. O, tabi hararetin kaynağı olarak bilinir. İki karıncığı vardır ki, sağ karıncığı, az ruh ve daha çok kan ile doludur. İçerisindeki kanallarla yürekten akciğer tarafına gıda gidip, akciğerden yüreğe temiz hava gelmiştir. Yüreğin sol karıncığı ise, az kan ve çok ruh ile dolmuştur. Burası aynı zamanda, atardamarların bitiş yeridir.</i>
<i>Diyafram (Göğüs Perdesi)</i>	<i>Sağlam et, hassas ve hareketli sinirlerden oluşur. Bunun faydası, göğsün yayılması ve büzülmesini sağlamaktır</i>
<i>Mide</i>	<i>Yumru gibi bir organdır ki, et, sinir, atar ve toplardamarlardan meydana gelir. Üç parçaya bölünmüştür. Bir parçasına yemek borusu, birine mide ağzı ve birine de mide dibi denilmektedir. Yemek borusu, ağızdan gelip, bağır kemiği bitiminde son bulur. Mide ağzı, yemek borusunun sonundadır ve etsizdir, mide dibi etli yaratılmıştır. Yeri, göbeğin üstüdür. Midenin faydası ise, gıdayı hazmetmek olarak bilinmektedir.</i>
<i>Bağırsaklar</i>	<i>Katlanmış hassas sinirli cisimlerdir. Sinir, yağ, atar ve toplardamarlardan oluşurlar. Bunlar toplamda yedi tanedir: Birine kapakçık, birine onikiparmak, birine tutucu, birine ince, birine eğri, birine kolon ve birine de düz bağırsak denilmiştir. Düz bağırsak, makat halkasına bitişiktir. Bunların yararları gıdayı</i>

	<i>atmaktır.</i>
<i>Karaciğer</i>	<i>Et, atar ve toplardamarlar ile kendini örten zarlardan oluşur. Bunun kendinde hissi olmayıp, zarı çok hassastır. Rengi, donmuş kana benzetilir. Karaciğer, kan damarlarının birleşme yeridir. Yeri, sağ taraftadır. Dışı, arka kaburgalara bitişik, içi mideye mutabık, üstü göğüs diyaframına yapışmış; altı ise, leğen kemiğine kadardır. Karaciğerin faydası, uzuvlara gıda vermek ve kan üretmektir.</i>
<i>Safra Kesesi</i>	<i>Karaciğere yapışık ve safra (öd) kesesi olarak yaratılmıştır. Faydası ise, safrayı, karaciğerden ayırmaktır.</i>
<i>Dalak</i>	<i>Boğumlu bir cisimdir ki, et ve atardamarlardan oluşmaktadır. Rengi, karaciğere benzer. Kendisinde his olmayıp, zarı hassastır. Yeri, sol tarafta arka kaburgalarla midenin arasındadır. Siyah köpüğün kesesi olarak bulunur. Faydası, ödü karaciğerden kendine doğru çekmektir.</i>
<i>Böbrekler</i>	<i>İkisinden her biri, az kırmızı olan sert et ile çok yağdan ve atar damarlardan oluşur. Böbreğin, kendinde his olmayıp; zarı çok hassastır. Yeri, sırtın altıdır. Yararı, ciğerden idrarı çekip, mesaneye akıtmaktır.</i>
<i>Mesane</i>	<i>Damarlar ile katlanmış sinirsel bir cisimden ve atar damarlardan oluşmuştur. Yeri; makat ile kasık arasındadır. Faydası, idrarı toplama ve dışarı atmaktır.</i>
<i>Husyeler (Yumurtalıklar)</i>	<i>İkisinden her biri, yağlı beyaz etten ve çok sayıda atardamardan oluşur. Faydaları, meniye pişirip, oluşturmaktır.</i>
<i>Kamış (Penis)</i>	<i>Az etten, çok sayıda atar ve toplardamarlardan oluşur.</i>
<i>Rahim</i>	<i>Sinirsel bir cisimdir ki, sadece kadınlara mahsus yaratılmıştır. Yeri, düz bağırsak, göbek ve mesane arasındadır. Boynu uzun olup ferce ulaşır ve dibinde iki yumurtalık vardır. Faydası, spermi çekme ve cenini korumaktır.</i>
<i>Kadın Memeleri</i>	<i>İkisinden her biri yumuşak et, beyaz yağ, çok sayıda atar ve toplardamarlardan meydana gelmiştir. Yeri, göğsün dışındadır.</i>

(Marifetnâme, 2015, s.110 - 112).

Yukarıda, organların genel yapısı ve görevleri faydaları izah edildikten sonra bu konu ile ilgili bilgiler verilmeye devam edilmektedir. Yürek (kalp), mide, ciğer, dalak, öd kesesi gibi organların vücudun en işlevsel organları olduğuna değinilerek bu organların vücutta hizmetçi organlar olduğu belirtilmiştir. Yürek (kalp), tüm bu organları güç verip onları harekete geçirmesi yönüyle vücudun hayat kaynağı olduğu ifade edilmiştir. Midenin gıdaları hazmetme ve hazmedilen gıdaları bağırsaklara itme görevinin olduğu; ciğerin midede hazım sonrasında kalanları kana çevirdiği ve bu esnada ortaya çıkan siyah köpüğü kendine çekip değişime uğratarak safraya çevirdiği; bundan oluşan balgamı akciğerin nefesle çekip gırtlığa ittiği anlatılmıştır. Bu işlemlerden sonra oluşan kanın tüm organlara yayılarak büyüme, gelişme ve üreme kuvveti meydana getirdiği izah edilmiştir:

İçeride yürek, mide, ciğer, dalak, öd kesesi gibi organlar; çekme, tutma, hazmetme, ayırt etme, dışarı atma, şekil verme ve üreme kuvveti gibi kuvvetlerin hepsi bedende hizmetçi tayin olunmuştur. Her biri kendi işini aksatmadan yapmaktadır. Zira hayat kaynağı olan yürek, her an bu organlara çeşitli hareket ve kuvvetler vermektedir. Midede olan çekme kuvveti, muhtelif yemekleri mideye çekip tutma kuvveti koruyup ve hazmetme kuvveti pişirmektedir. Ayırıcı kuvvet, pişmiş gıdaların kalınını incesinden ayırıp atma kuvveti kalın olanları mideden bağırsaklara itmektedir. Midede kalan latif ve inceleri, ciğer kendine doğru çekip ciğerde olan şekillendirme kuvveti onu kan renginde boyamaktadır. Onun üzerinde ortaya çıkan siyah köpüğü -ki ona sevda derler- onu dalak içine çekip kendinde değişime uğratmaktadır. Bundan kalan sarı köpüğü -ki ona safra derler- öd kesesi ki kendine doğru çekip değiştirmektedir. Ondan oluşan balgamı da akciğer çekip nefesle gırtlak yoluna itmektedir. Daha sonra bunlardan oluşan kan, ciğer içindeki suyla karışıp kıvama geldiğinde ondan suyu böbrek kendine çekip değiştirmektedir. Böbreklerde kalan tortu idrara dönüşüp mesaneye gitmektedir. Sonra ciğerde kalıp kıvamına gelenden saf kan, damarlar yoluyla bütün organlara ulaşmaktadır. Büyüme kuvveti, ondan uzuvlara büyüme ve gelişme verip et ve yağ gibi kuvvet ve kudret ortaya çıkmaktadır. Sonra damarla içinde kalan kandan, üreme kuvveti erkeklerde meni, kadınlarda yumurta ve süt meydana getirip her biri kendi yerlerine gelmekte ve dolmaktadır (Marifetnâme, 2015, s.48).

Organların yapısı ve işleyişiyle ilgili bu açıklayıcı bilginin devamında, dalak ve öd kesesinde (safra kesesinde) bir hastalık meydana geldiğinde bazı hastalıkların ortaya çıkacağı anlatılmıştır. Dalağın, kandaki siyah köpüğü ayıramayıp kanı devredemediğinde humma, cüzzam ve delilik gibi hastalıkların ortaya çıkabileceği belirtilirken öd (safra) kesesinin safrayı kandan ayıramaması durumunda ise de sarılık ve benzeri safravî hastalıkların ortaya çıkabileceği belirtilmiştir:

Eğer dalakta bir hastalık oluşursa, kandan siyah köpüğü ayırıp devretmezse; o köpük ile karışmış kan, bedenin organlarına ulaşır ondan humma, cüzzam ve delilik gibi hastalıklar meydana gelir. Eğer öd kesesinde bir hastalık oluşursa ve safrayı kandan ayırmazsa, o kandan sarılık gibi safravî hastalıklar meydana gelir. Bunun benzerleri, bedende olan aza ve kuvvetlerin her biri kendi hizmetinde olur. Eğer bunların biri eksik olursa ya da hizmetten geri kalırsa; çeşitli hastalıkların ortaya çıkması ile beden helâk olup insan nefsi iş yapamaz olur (Marifetnâme, 2015, s.48).

Yine bu bilgilerin devamında, organların işleyişi ile bilgi verildikten sonra gıdaların mideye geçmesi, hazmı ve çeşitli organlara ulaşır orada geçirdiği dönüşümler anlatılmaktadır. Ayrıca bu dönüşüm ve organların işleyişlerinde bir sorun oluştuğunda akıntı, nezle, cerahat gibi hastalık ve rahatsızlıkların ortaya çıkacağı izah edilmektedir:

Zira yıldızların ışıklarının etkileri ile dört unsur toplanıp, kaynaşmaları bir miktar dengelenince; toprak kendi şeklini terkedip bitki şekline girer. O bitki, ya ekmek veya hayvan yemi olur. Böylece ekmek ve hayvan insan gıdası olduğundan, sözü edilen kuvvetler bu şekilde hizmetlerde bulunur. Çekme kuvveti ki açlıktır, gıdayı, çekip tutma kuvveti hıfzedip hazmetme kuvveti pişirir ve ayırt etme kuvveti kalını inceden ayırıp, itme kuvveti kalını bağırsaklar yolundan çıkartıp gider. Bu durumlar, kuvvet ve zayıflığına göre iki, üç veya dört saatte midede meydana gelir ki ona ilk hazım derler. Sonra inceyi, ciğer kendine çekip sözü edilen kuvvetler, midedeki işlemleri bir daha orada işlerler. O zaman orada yoğun olan dört kısım olur: Bir kısmı dalağa gidip siyah köpük, bir kısmı safra kesesine gidip safra ve bir kısmı da böbreğe gidip idrar olarak mesaneyi bulur. Bir kısmı akciğer tarafına gelip, göğüste balgam hâline gelir. Bu durumlar da kuvvet ve zayıflıklarına göre iki ila dört saatte ciğerde meydana gelir ki, buna ikinci hazım denir. Orada kalan latif halis kan olup, ana damarlara ve azaya akıp gider. Bu kuvvetler, işlemlerini bir daha damarlar içinde belirli bir zamanda tamamlar ki, buna üçüncü hazım derler. Bu hazımın tortusu deliklerden çıkıp; kulak kiri, çapak,

burun kiri, kıl, tırnak, ter ve uzuvların kiri hâline gelir. Eğer bunlardan fazla o tortudan bir nesne kalırsa akıntı, nezle, yara, cerahat gibi hastalıklar olur. Damarlar içinde kalan latif kanın her kısmı bir uzva bölünüp, şekil verme kuvveti o kısımların bulunduğu organların rengi ile tasvir edildiği hâlde, o kuvvetler o işleri o sürede, o damarlar içinde bir daha yaparlar ki, buna dördüncü hazım denir. Bu hazım kalıntısı bedenden eksilen bölümleri doldurur ve tamamlar. Belki fazla et ve yağ olup, cismi güzel ve yağlı eder (Marifetnâme, 2015, s.49).

Hazım süreci ve evrelerini anlatan bu açıklamadan sonra, hazım sonrasında vücutta kalan kalıntısının vücudun eksik olan kısımlarına ulaştığı ve bu kalıntının meni hâline gelip cenine dönüşmesi durumu anlatılmaktadır:

Kalan latifin özünü, üreme kuvveti erkeklerin sulbüne çekip orada meni hâline getirir; kadınların göğsüne çekip, orada hem meni ve hem süt yapar. Sonra o gıda olan meni, belirli bir kuvvetle kadınıki ile birleşir ve rahme düşer. Orada kırk güne dek meni şeklini bırakıp, kan pıhtısı şekline girer. Yani uyuşmuş kan olur. Ve kırk gün daha geçtiğinde, yani seksen gün sonra o kan pıhtısı et parçası olur. Üçüncü kırk gün tamamında, yani yüzyirmi gün sonunda o et parçası içinde kemikler, sinirler, damarlar, uzuvlar, etler, yağlar, saçlar, tırnaklar vücuda gelir. Dördüncü ay tamamlandığında ceninin bütün azaları olgunlaşıp, onda hayvanî ruh tasarruf sahibi olup, göbek bağı yolundan gıdası, kan olur (Marifetnâme, 2015, s.49).

4.1.5.2. Vücut Yapısı ve Vücut Yapısının Gelişimi

İbrahim Hakkı, vücut yapısının tam anlamıyla bilinmesinin sağlığı korumada kişiye faydalı olacağını da anlatmak istemiştir. Yukarıdaki bölümde organlar tanıtılarak vücuttaki görevleri anlatılmıştır. Bu bölümde ise, vücut yapısı ve gelişimi ile ilgili yine eğitsel bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler her kesimden insanın anlayabileceği kadar oldukça açık ve anlaşılır bir dille anlatılmıştır.

Eserde bu bölümle ilgili ilk olarak insan vücudundaki organların tamamının meniden oluştuğunu, ancak et ve yağın kandan meydana geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca meninin rahimde cenin hâline geldikten sonra, ceninin hamile kadının hayız kanından gıda olarak beslenmesiyle ceninin büyüyüp geliştiği; ayrıca bu kanın pıhtılaşarak et ve yağ olduğu da anlatılmıştır:

Parçaları benzer olan bedenin organlarının hepsi meniden oluşur. Et ve yağ buna delil değildir. Zira bu ikisi, kandan oluşur. Şu hâlde et ve yağdan başka kısımları

benzer olan uzuvlar, peynir mayadan oluştuğu gibi, babanın menisinden oluşur. Bütün bu organlar; peynir, süttten oluştuğu gibi ananın yumurtasından oluşur. Nitekim mayanın ve süttün parçasıdır. Bunun gibi meninin her birisi, rahimde olan ceninin bütün cevherlerinden birer parçadır. Bundan sonra hamile kadının hayız kanı, rahimde oluşan ceninin göbek yolundan gıdası olup, cenin onunla büyüyüp gelişir. Pıhtılaşır, önceki azası arasında olan boş yerleri doldurup, et ve yağ olur. Kanın fazlası, nıfas vaktine kadar kalır, ondan analık tabiatı dışarı atar. Doğumda sonra, çocuğunu karaciğerinin oluşturduğu gıda kanı, göbekten aldığı kanın yerine geçip, göbeği kapayıp, o kandan oluşan et ve yağ, bu kandan oluşmaya başlar (Marifetnâme, 2015, s.59-60).

Yukarıdaki bilgilerin hemen devamında ise vücuttaki etin ve yağın meni kanından oluştuğu, ancak et ve yağın oluşumundaki tek farkın yağın, kanın sulu yağlı kısmından oluştuğu bilgisi verilmiştir. Ayrıca iki meniden meydana gelen organların birinin vücuttan kaybolduğunda bir daha yerine gelmeyeceğinden bahsedilerek sadece, et ve diş gibi kana bağlı olarak oluşan organ ve uzuvların ise ancak çocukluk dönemlerinde yeniden oluşarak yerine geleceği de anlatılmıştır:

Et, kanın meni kanından oluşup sıcaklık ve kurulukla oluşur. Yağ, kanın sulu ve yağlısından oluşur. Onun için sıcaklıkla çözülür. İki meniden oluşan organların biri bedenden ayrılırsa, bir daha o organ hakiki bir bitişmeyle yerine gelmez. Bir parçası eksik olursa, onun karşılığında tekrar bir şey oluşmaz. Ancak çocukluk çağında, çocuğun dişi tekrar çıkar. Kandan oluşan bir organ telef olmasından sonra yine oluşup benzerine bağlanır: Et gibi (Marifetnâme, 2015, s.59-60).

Yine devamında vücudun genel biyolojik yapısıyla ilgili sıcaklık ve soğukluk bakımından açıklayıcı bilgiler verilmektedir. İlk olarak vücudun yapısı içinde bulunan yürek, kan, dalak, böbrek, saç, kemik vs. organların yapısından bulunan kanın yoğunluğundan ve bunların yapılarındaki kanın özelliklerinden bahsedilmiştir:

Bedende fazla sıcak olan o ruhtur ki latif buhardır. Sonra yürektir ki ruhun kaynağıdır. Sonra kandır ki yapışkandır. Sonra karaciğerdir ki kan ondan oluşur. Sonra halis olan ettir. Sonra sinirdir gelir ki et ile karışmıştır. Sonra dalaktır ki onda kan vardır. Sonra böbrektir ki kanı azdır. Sonra atardamarlardır ki ruhun çevresinde olan kanın zarflarıdır. Sonra toplardamarlardır ki pis kanın zarflarıdır. Sonra el derisidir (Marifetnâme, 2015, s.55).

Bu bilgilerin devamında ise vücuttaki en soğuk olan organ ve uzuvların balgam, saç, kemik, ilik, beyin, iç yağ ve deri olduğu belirtilerek yine vücutta bulunan en kuru uzuv ve yapının saç, kemik, kıkırdak zar, damarlar, sinirler ve deri olduğu da ifade edilmiştir:

Bedende en soğuk olan balgamdır. Sonra saçlardır. Sonra kemiklerdir. Sonra perdelerdir. Sonra sinirlerdir. Sonra murdar iliktir. Sonra dimağ (beyin)dir. Sonra iç yağdır. Sonra deridir. Bedende en kuru olan saçtır ve duman buharındandır. Sonra kemiktir ki, uzuvların en sertidir. Sonra kıkırdaktır. Sonra kemik başlarıdır. Sonra kiriştir. Sonra zardır. Sonra damarlardır. Sonra toplardamarlardır. Sonra hareket sinirleridir. Sonra yürektir. Sonra bedenin sinirleridir. Sonra deridir (Marifetnâme, 2015, s.55).

Marifetnâme'de hassas ve hareketli olan uzuvların bu his ve hareketin başlangıç yerinin bir sinir olduğu anlatılmıştır. Ayrıca, iç organların her birinin zarlara sarılı olduğu ve bu zarların kaynağının göğsün ve karnın her iki tarafında bulunan zarların birinde olduğu izah edilmiştir (Marifetnâme, 2015).

Eserde, beden hareketlerinin gerçekleşmesi ve bedenin hareket edebilmesinin lifler ile mümkün olduğu belirtilmiştir. İstemli ya da istemsiz bütün hareketlerin adale lifiyle hareket ettiği belirtilerek liflerin genel yapısı izah edilmiştir:

Etten olan bütün organ ya liflidir (adalede olan et gibi) veya onda lifsizdir, karaciğer gibi. Bedenin hareketleri ise ancak lif ile olur. Gerek iradi olsun, gerek tabii olsun; iradi hareket adale lifiyle olur. Tabii hareket et ve damar gibi. İradi hareketle tabii hareketten bileşen hareket: Bu iki hareket uzunluk ve eni bulunan bir yapıya mahsus lif hâline gelir. Şu hâlde çekmek için uzayan, itmek için ters lif ve tutmak için ikisi arası lif gereklidir. Azadan aort gibi bir tabakalı olan uzvun üç kısım lifi birbirine benzer. İki tabakalı olan uzvun dış tabakasında lif birbirine muhaliftir. İç tabakasındaki lif ise enlidir. İçinin iç yüzeyinde lif uzunlamasınadır. Ancak öyle bir şekilde yaratılmıştır ki çekme lifi ile tutma lifi birlikte olsa bile çekme ile itme birlikte olmaz. Ancak bağırsaklarda böyle değildir. Zira bağırsakların tutmaya ihtiyaçları yoktur. Her zaman çekmeye ve itmeye muhtaçtırlar (Marifetnâme, 2015, s.60).

Eserde yine bazı organların kandan beslenmesi için birçok değişim ve işlemlere ihtiyaç duyduğu açıklanmaktadır. Ayrıca bazı organların kandan beslendikten sonra fazla geleni diğer organlara aktardığı izah edilmiştir:

Bazı organların mizacı kana yakın olup kan ona gıda olmak için birçok değişikliklere gereksinim duyar, et gibi. Onun için ete ulaşan gıda, bir müddet kalıp sonra et gıdası olması için orada boşluk ve karıncık yoktur. Gıda, ete düştüğü anda ona meyledici olur. Bazı aza, kandan uzak mizaçlı olup kan ona değiştirken pek çok değişimlere muhtaç olur; kemik gibi. Onun için gıdası, onda bir müddet kalacak ya bir boşluk vardır; ayak ve bilek kemiği gibi. Veya ayrı boşluklar vardır; alt çene kemiği gibi. Böyle olan aza, vaktinde gıdadan ihtiyacından fazlasını alır ve çeker. Ta ki yavaş yavaş kendi nefesine dönüştürsün. Kuvvetli aza, kendi fazlalıklarını zayıf olan komşularına doğru iter. Yüreğin iç organlara, dimağın kulak arkasına, karaciğerin bunun iki yanına ittikleri gibi (Marifetnâme, 2015, s.61).

Marifetnâme’de insan vücudunun sahip olduğu bazı güçler izah edilmiştir. Bu güçler arasında; çekme, tutma, hazmetme, ayırma, itme, üreme, şekil verme, gıda alma ve büyüme gibi bazı güçlerin neler olduğu açık ve eğitsel bir üslupla anlatılmıştır. İlk olarak çekme kuvvetinden bahsedilerek bu kuvvetin faydalı gıdayı cisme çektiği ve bunu yaparken de midenin üst ağının uzun lifini kullandığı ifade edilmiştir:

Çekme: Öyle bir kuvvettir ki faydalı gıdayı dışarıdan cismin içine çeker alır. Bu kuvvet bu işi, kendi yeri olan midenin üst ağının uzun lifi ile yapar (Marifetnâme, 2015, s.62).

Diğer kuvvet olan tutmam kuvvetinin ise gıdayı koruduğu, bunu ise midenin alt ağzının kıvrık olan lifi ile gerçekleştiği belirtilmiştir:

Tutma: Öyle bir kuvvettir ki gıdayı içeride korur. Bu kuvvet bu fiili, kendi yeri bulunan midenin alt ağzının enlemesine olan kıvrık lifi ile yapar (Marifetnâme, 2015, s.63).

Hazmetme kuvvetinin, çekilen ve tutulan faydalı gıda değiştirip üreme için gereken fiili hazırladığı ifade edilerek bundan kalanın ise kana karışarak gıda olduğu ve de bu işlemin mide, karaciğer ve damarlarda gerçekleştiği anlatılmıştır:

Hazmetme: Öyle bir kuvvettir ki çekmenin çektiği, tutmanın koruduğu faydalı gıdayı değiştirir. Onu öyle bir kıvama getirir ki üremenin açıklanacak fiili için hazırlar. Kalanı kana karışıp, uzuvların gıdası olur. Bu işleme hazım adı verilir. Bu kuvvet, bu pişirme ve karıştırmayı mide, karaciğer ve damarlar içinde onların hararetiyle yapar (Marifetnâme, 2015, s.63).

Hemen ardından gelen ayırma kuvveti, midenin iç yüzeyi ile birlikte gıdanın yoğununu seyreginden ayırdığı belirtilmiştir:

Ayırma: Öyle bir kuvvettir ki gıda piştiğinde yoğununu seyreginden ayırır. Bu kuvvet bu işi, midenin iç yüzeyi ile beraber yapar (Marifetnâme, 2015, s.63).

Bir diğer kuvvet olan itme kuvvetinin ise alınan gıdalardaki faydalı olmayanlarını dışarı attığı, fazla olan faydalı gıdayı ise önemli organdan daha az önemli organa doğru gönderdiği anlatılmıştır. Ayrıca bu işlemleri midenin altında bulunan sıkıcı lifin kırıışinden toparlanarak gerçekleştirdiği de belirtilmiştir:

İtme: Öyle bir kuvvettir ki gıdadan gıda olmayan fazlayı veya yeterli miktardan ziyade kalan fazlayı iki yoldan, ya alışılmış deliklerden çıkarır -mesela ağaçtan zamkı çıkarır- veya gerektirdiğinden çok olan fazlayı, önemli organdan daha az önemli organa ve katıdan yumuşağa doğru iter. Bu kuvvet bu fiilleri, mide altında konulmuş olan enli ve sıkıcı lifin bir kırıışinden toparlanarak yapar (Marifetnâme, 2015, s.63).

Vücudun önemli olan diğer bir kuvveti olan üreme kuvvetinin beden damarlarında meydana geldiği belirtilerek erkek ve kadında oluşan meninin rahmin içinde her organa mahsus bir mizaç gelinceye kadar karıştırma işlevi gördüğü anlatılmıştır:

Üreme: Öyle bir kuvvettir ki ondan cismin benzeri ortaya çıksın diye en latif gıdayı toplar. Nitekim bu toplama bitkilerde tohum, hayvanlarda sperm denilmiştir. Bu kuvvet iki çeşittir ki biri erkek ve dişide meniye doğurur; diğeri de rahmin içine gelen nutfede olan kuvvetleri birbirinden ayırıp her organa mahsus bir mizaç meydana gelinceye kadar karıştırır. Bu kuvvet bu fiilleri, kendi yerleri olan beden damarlarında işler (Marifetnâme, 2015, s.63).

Şekil verme kuvvetinin Allah'ın kudretiyle bütün azanın teşekkül etmesini sağlayan kuvvet olduğunun altı çizilerek bu kuvvetin atardamarlar içinde gerçekleştiği de belirtilmiştir:

Şekil verme: Öyle bir kuvvettir ki Hakk'ın kudretiyle bütün azanın teşekkül, karışım, miktar, yer, boşluk ve delikleri ile ilgili işleri görüp, korumak için gıdalarda işlev sahibi olup onları cismin rengi yapar. Bu kuvveti, bu fiilleri kendi yerleri olan atar damarlar içinde yapar (Marifetnâme, 2015, s.63).

Gıda alma kuvvetinin ise alına gıdaların vücutta eksik olan yerlere gönderme görevini üstlenen kuvvet olduğu ve bunu bütün azalarda gerçekleştirdiği belirtilmiştir:

Gıda alma: Öyle bir kuvvettir ki alınan gıdanın benzerliğine çevirip bedenden ayrılanın yerine verir. Bu kuvvet bu fiilleri, kendi yerleri olan bütün azalarda yapar (Marifetnâme, 2015, s.63).

Eserde yer verilen diğer bir kuvvet olan büyüme kuvvetinin ise vücuda giren gıdalarla bedenin büyümesini bedenin tamamında gerçekleştirdiği ifade edilmiştir:

Büyüme: Öyle bir kuvvettir ki cismin bütün çaplarını tabii uygunluğu üzere ziyade eder. Büyümesinde imdat eder ki cisme giren gıda ile gelişir ve büyür. Bu kuvvet bu fiilleri, kendi yerleri olan bedenin tamamında işler (Marifetnâme, 2015, s.63).

Eserde, insanın işitme, görme, koklama, tatma ve koklama olmak üzere beş dış hissinin olduğu belirtilmiştir. Her birinin hangi görevleri ve yapısıyla ilgili eğitici bilgilere yer verilmiştir. Dış his kuvvetlerinden ilk olarak verilen görme kuvvetinin, gözbebekleri vasıtasıyla dış dünyadaki nesnelerin şekil, renk, boyut gibi özelliklerini idrak edilmesini sağlayan kuvvet olduğu belirtilmiştir:

Görme kuvvetinin işi şudur: Şekilleri ve renkleri görüp idrak eder; beyazı ve siyahı, uzun ve kısayı, büyük ve küçüğü, uzak ve yakını, güzel ve çirkini, aydınlık ve karanlığı birbirinden fark edip ayırmıştır. Bu idrak ise, bu kuvvetin kendine özgü bir özelliğidir ki diğer kuvvetler, bu işten aciz kalmıştır. Bu kuvvetin yeri gözbebeğidir (Marifetnâme, 2015, s.64).

Diğer bir önemli kuvvet olan koklama kuvvetinin ise kokuları algılama ve ayırt etme vazifesini gören kuvvet olduğu ifade edilmiştir:

Koklama kuvvetinin işi ise: Güzel kokuları ve kötü kokuları idrak edip birbirinden ayırt etmektir. Bu idraki bu özel kuvvet yapmaktadır ki diğer kuvvetler bu işi yapmaktan acizdirler. Bu kuvvetin yeri, dimağın önünde meme ucu gibi olan iki et parçasıdır (Marifetnâme, 2015, s.64).

Devamında yer alan tatma kuvvetinin görevinin yiyecek ve içeceklerin tadını almak olduğu belirtilerek bu kuvvetin görev yerinin boğaz içi ve dilin üst kısmında yer alan adale olduğu ifade edilmiştir:

Tatma kuvvetinin işi, eşyanın tadını almaktır. Şu hâlde acıyı tatlıdan, ekşiği tuzludan ayırmaktır. Bütün yiyecek ve meyvelerin tat ve lezzetleri idrakine yetmek, bu kuvvete özeldir. Bu idrak, ancak bu kuvvete özeldir ki diğer kuvvetler bu tat ve lezzetten âcizdirler. Bu kuvvetin yeri, boğaz içi ile dili üstüne yayılmış olan adaledir (Marifetnâme, 2015, s.64).

Son olarak dış his kuvvetlerinden olan dokunma kuvvetinin ise dokunsal olarak her türlü hissin duyulmasını sağlayan, yumuşak sert, soğuk sıcak, hafif ağır gibi ayrımların yapılmasını da sağlayan kuvveti olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bu kuvvetin avuç içinde, parmaklarda ve başın ortasında daha kuvvetli olduğu da belirtilmiştir:

Dokunma kuvvetinin işi ise: Yumuşığı sertten, sıcaklığı soğuktan, yaşı kurudan, hafifi ağırdan ayırmaktır. Bu idrak ise ancak bu kuvvetle oluşur ki diğer kuvvetler, bu işten acizdirler. Bu kuvvetin yeri bedenün tüm dış yüzeyidir. Fakat el ayasında ve parmaklarda daha fazla olup başın ortasında yoğunlaşmıştır (Marifetnâme, 2015, s.64).

İnsanın bedeninin dışında bulunan beş his açıkça anlatıldıktan sonra beynin sahip olduğu beş iç his, yani müşterek his, hayal, tefekkür, vehmetme ve hafıza kuvveti de açık ve eğitici bir üslupla örneklerle desteklenmek suretiyle daha da açık hâle getirilerek anlatılmıştır. İlk olarak müşterek his kuvveti anlatılmıştır. Müşterek his kuvvetinin iki anlamda ele alındığı eserde, bu hissin ilk anlamının gözün görüp idrak ettiği nesnelerin müşahade hissiyle zihinde yeniden canlandırılması olduğu; ikinci anlamının ise dış hisler ile idrak olunan nesnelerin önce müşterek histe toplandığı, yani ilk olarak kalbe gelen bu hislerin daha sonra beyine gönderilerek ortak bir his ve anlam oluşturma yetisi olduğu ifade edilmiştir:

Müşterek his kuvveti: İlk hizmetçidir. Buna iki anlam açısından his denilmiştir. Birinci anlamı şudur: İki gözün idrak eylediği bir nesnenin şeklini, müşterek hisle yeniden müşahade etmektedir. Zira bir kimsenin gözüyle hissi arasında bir bozulma varsa, o kimse şaşılı olup bir nesneyi iki görür. İkinci anlamı ise, müşterek his, dış hislerin sonucunda ve iç hislerin başlangıcında aracı olduğundan, dış hisler ile idrak olunan eşya, önce bu müşterek hisse gelip nehirlerin denizde toplandıkları gibi oradan iç hislere ulaşmıştır. Kalbe gelen fikirler, önce dimağa çıkıp, oradaki hisleri geçip, bu müşterek hisse gelip, o pınar ve kaynakları doldurup oradan dış hislere ulaşır. Bundan dolayı bu kuvvete müşterek his denilmiştir. Bu kuvvetin şanı, bir çeşit tercümanlıktır ki, diğer kuvvetler bu işten âcizdirler. Bu kuvvetin yeri, filin başlangıcı, üç boşluktan birinci boşluğun ön bölümü olmuştur (Marifetnâme, 2015, s.65).

Diğer bir iç his olan hayal kuvvetinin ise dış hislerle idrak olunan bir nesnenin ya da kişinin, şehrin beyinde hazır olarak bulunduğu ve istendiğinde beyin tarafından onların hatırlanıp göz önüne getirilebileceği yetisine sahip olduğu belirtilmiştir:

Hayal kuvveti: Bunun işi ve sanatı, dış hislerden bir nesne idrak olduğunda, mesela bir kimseyi görmüş bulunduğunda, o kimse hazır bulunarak bu hayal kuvveti ile o kişiyi yokken bile müşahede edebilmesidir. Yahut bir kimse bir şehri seyredip bir başka yere gittiğinde o şehri istedikçe müşahede edebilmesidir. Çünkü hayalin işi, hayal etmekle manaları idraktır. Şu hâlde gerçekte hayal, bir kâtip gibidir ve anlamları şekilden uzak etmek onun işidir. Yani, mademki sözün telaffuzla şekillenmedikçe anlamı ortaya çıkmaz ve bir kimseye ulaşmaz, o hâlde şekilsiz kâtip; suret ve lafız olan manaları diğerine ulaştırabilir. Bunun gibi hayal de sureti hazır olmayan eşyayı, diğer hislere gösterebilir. Bu anlamların idraki, bu kuvvete mahsustur. Diğer kuvvetler bu işten acizdirler. Bu hayal kuvvetinin yeri ve fiilin başlangıcı müşterek hissin arkasında, ona bitişik olan birinci boşluğun diğer bölümüdür (Marifetnâme, 2015, s.65).

Eserde tefekkür kuvvetinden de bahsedilmektedir. Bu kuvvetin, iç ve dış hislerden hafıza kuvvetine aktarılan bilgi ve hislerin insana ait ifade kuvvetini kendi isteyip kullandığında bunlar üzerinde düşünebilme ve karar verebilme yetisini sağladığı izah edilmiştir:

Tefekkür kuvveti: İnsana ait ifade kuvveti ister de bunu kendi faydasına kullanırsa o anda bu kuvvete; mütefekkiye, mutasarrıfa ve zakire kuvveti denir. Eğer hayvanî vehmetme kuvveti bunu kullanıp onun fiili için hazır olursa, o durumda bu kuvvete hayal etme denir. Bu fikretme kuvvetinin işi, dış ve iç hislerden hafıza kuvvetine aktarılanları görüp okumaktır. Bu kuvvetle birinci ve ikinci kuvvetlerin farkı, hissolanlardan çıkarak onlara gelenleri ancak biri kabul ve toplayıp diğerinin de o toplamı hıfzetmesidir. Lakin bu üçüncü kuvvet, ikinci kuvvette olan şekillerle (biçimlerle) işlev görmesi dışında o şekilde uygun ve uygunsuz olan mahalleri bile hazır edebilir. Onun için bu fikretme kuvveti, vehmetmeye alet gibi kabul edilir. Bu idrak ancak buna özeldir ki diğer kuvvetler bu sanattan acizdirler. Bu fikretmenin yeri ve fiilin başlangıcı, dimağdaki orta boşluğun ön kısmıdır (Marifetnâme, 2015, s.65-66).

Eserde anlatıldığı üzere vehmetme kuvvetinin gerçek hayatta olmayan birtakım nesnelerin gerçekmiş gibi hayal ederek göz önüne getirme yetisi olduğu belirtilmiştir. Yani gerçekte olmayan, gerçekleşmesi mümkün olmayan şeylerin gerçekmiş gibi olduğu düşünülerek zihinde canlandırma kuvveti olduğu da eklenmiştir. Ayrıca bu kuvvetin hayvanlarda da olduğu bilgisi eklenerek bu kuvvetin zihni yanıltıp yanlış düşünce ve fikirlere de sürükleyebileceğine dikkat çekilmiştir:

Vehmetme kuvveti: Bunun işi ve sanatı, gördüğü ve görmediği nesnelerin doğruluğunu ve yalanlığını nefse göstermektir. Şehadetler âleminde (dünyada) sureti olan ve olmayan manaları idrak etmektedir. Vehmetme kuvveti; mesela âlemde yüz bin Güneş vehmedebilir. Hâlbuki âlemde, türü kendine his vehmeder. Hâlbuki biri bile bulunmaz. Veyahut altın ve gümüşten ve türlü cevherlerden binlerce tepe ve dağ vehmedebilir. Hâlbuki âlemde biri bile yoktur. Konuşmayan hayvanın akli, ancak bu vehmetme kuvvetidir ki bununla kuzu bir sürüde annesi benzeri bir koyun kendi annesini zanneder; çobanın sadakatiyle kurdun düşmanlığını bu kuvvetle hissedip bilir. Şu hâlde bu vehmetme kuvveti, diğer hayvanlardaki insana mahsus olan akıl makamındadır. Zira hisle değil akılla algılanan sadakat ve düşmanlığı, koç vehmederek bilir. İnsan da bu kuvvetin bazı hükümlerine tabi olup hayvanlık eder. Zira vehmetme kuvveti, hayal etme kuvvetini kullanıp olan duruma aykırı ve vehmetme gerçeğine ters nice yollara gider. Beden kuvvetlerinin tamamı, insan aklının hükmü altındadır. Zira vehmetme kuvveti, yalan söylemekten ve eşyayı ters gösterip hile yapmaktan geri kalmaz. Onun rahatsızlık vermesi; aklın hükmü değildir. Bu kuvvetin yeri, dimağın tümüdür. Lâkin fiilin başlangıcı, orta boşluğun sonu olmuştur (Marifetnâme, 2015, s.66).

Son olarak beynin sahip olduğu kuvvetlerden birinin de hafıza kuvveti olduğu ifade edilmiştir. Bu kuvvetin beyinde adeta bir levha olarak yer aldığı, bu levha üzerine iç ve dış hisler vasıtasıyla her ne şekil, suret ve idrak edilenlerin yazıldığı, yani burada kaydedildiği ve de gerektiğinde bunların zihinde canlandırma işini gördüğü izah edilmiştir:

Hafıza kuvveti: Bu kuvvet bir nevi levhaya benzer ve insanın Levh-i mahfûzu olarak bilinmiştir. Zira iç ve dış hisler, buna her ne şekil ve suret gelirse onun nakşı olduğu gibi bu levha üzerinde sabit olup görünürler. Mesela, iki kimse birbirini bir kere görmüş olsalar ve daha sonra bir daha görüşmeseler bile elbette birbirlerini tanıyıp bilirler. Zira önce görüştüğünde ikisinin de şekli hafıza kuvvetlerine resm ve nakşedilmiştir. Şu hâlde, o evvelki nakış hafızalarda yazılmıştır. Bu ikinci seferde yazılan nakş tatbik olduğunda, iki nakış uygun olurlar. Orada bilinir ki bundan önce bir daha görüşmüşlerdi. Bu hafıza kuvveti, hissolunan ve olunmayan suretlerden, vehmetme kuvvetine gelen anlamların hazinesi sayılır. Nitekim hissedilen şekiller müşterek hisse gelen anlamların hazinesi, olarak hayal edilmiştir. Bu hıfz, ancak bu kuvvete özeldir ve diğer kuvvetler bundan acizdirler. Bu hafızanın yeri ve işlevinin başlangıcı, dimağın üç

karnından son karnın başlangıcıdır. Şu hâlde hakikatte bu hafıza kuvveti yazılmış bir levha gibidir (Marifetnâme, 2015, s.66-67).

İnsanın yazma işini nasıl yaptığı da izah edilmiştir. Yazma isteğinin ilkönce beyine giden sinyallerle gerçekleştiği, daha sonra ise bu sinyallerin sinirlere ulaşp hafıza kuvvetiyle parmaklara iletilerek eylemin gerçekleştiği anlatılmıştır:

Meselâ bir kâğıt üzerine “Bismillah” yazmak isteyince; önce ruhun kalpte onu yazmaya meyi ve iradesi oluşur. Sonra hayvanî ruh vasıtasıyla o meyi ve iradeler beyne ulaşp, orada bulunan hafıza kuvvetinde “Bismillah” şekli ortaya çıkar. Sonra bir beyaz sinir ile o şekil, hâfizadan parmakların ucuna inip, kalp iradeleri ve hisleri yardımıyla, kalem ve bilgi vasıtasıyla kâğıt üzerine “Bismillah” yazar (Marifetnâme, 2015, s.101-102).

Eserde izah edilen bir başka durum ise bedenin gelişimi için mutlak surette gıdaya ihtiyaç duyulması ve alınan bu gıdalardan faydalı olanlarının bedene karışması, faydalı olmayan fazlalıkların ise vücuttan atılması durumudur. Eğer faydasız olan bu gıdaların vücuttan atılamaması durumunda ise vücuda zarar vereceği belirtilmiştir. Ayrıca bunların bedenden atılmasının istifra yoluyla olması durumunda ise hem zehirli olması hem de vüda faydalı olan yararlı gıdaların da atılmasına neden olacağı için zararlı olduğu bilgisi de eklenmiştir:

Cismani hareket ve sükûnda değişim: Çünkü bedenin içinden ve dışından bulunan sebepler ile daima ondan ayrışan parçalara karşılık beden gıdaya muhtaç olmaktadır, beden gıdasız yaşayamaz. Hiçbir gıda yendiği şekilde bir uzva parça olmaz. Belki dört hazımdan her birisinde gıdadan faydasız bir parça kalır. O fazlalığın atılmasına, tabiat fırsat bulamadığından, ona iltifat etmez. Şu hâlde eğer o fazlalıklar terk olunup zamanla çoğalırsa o kadar madde toplanır ki bedene zarar verir. Yani bedeni ya ısıtır, ya pörsütür, ya soğutur yahut sıcaklığını söndürür. Veya kemiyeti ile zarar verir. Yani kan kanallarını kapatıp, bedene ağırlık verip, kabızlık hastalıklarını oluşturur. Eğer o toplanan madde istifra olursa elbette beden o tedaviden incinir. Zira istifra edilenin çoğu zehirlidir ki bedene yararlı olan karışımı da dışarı atar. Şu hâlde biriken fazlalıklar terk olunsa bile istifra da olunsa zararlıdır (Marifetnâme, 2015, s.117-118).

Yukarıda verilen bilgilerin devamında ise bedenin gıda alınması için harekete geçtiği ve hazmın tamamlanmasının sonrasında bu gıdaların sindirimi için vücudun

tekrar harekete geçerek sindirime hazırlandığı anlatılarak vücuttaki normal hareketin belirtisinin yüz renginin kızarıp deride damarların belirginleşmesi olduğu belirtilmiştir:

Riyazet adı verilen beden hareketi o fazlalıkların doğurduğunu bile men eder. Zira beden hareketi bütün uzuvları ısıtıp fazlalıklarını öyle bir derecede yok eder ki hiçbir hazım yanında fazla kalmaz. Eğer ortalama hareket, açıklanacak zamanlarında yapılırsa o bir riyazettir ki cisme rahatlık ve hafiflik verip onu gıdayı kabul edici hâle getirir. Mafsallara sertlik verir, rutubetleri ayrıştırarak sinir ve damarlara güç verir. Bütün maddi hastalıklardan ve mizaci hastalıkların da çoğundan uzaklaştırır. Bu riyazetlerin vakti; gıdanın alınması ve hazmının tamamlanmasından sonradır. Yani akşam yemeği mide, karaciğer ve damarlar içinde hazm olunup son yemeğin vakti geldiği zamandır. Normal hareket odur ki onunla yüz rengi kızarıp deride damar ortaya çıkar (Marifetnâme, 2015, s.118).

Yine, bu bilginin devamında vücutta kan akışının hızlandığı uzuvlarda kuvvetin arttığı bilgisi de eklenmiştir. Ayrıca, aksırmanın beyne iyi gelerek genizdeki harareti attığı, öksürmenin akciğerdeki balgamı ve göğsün maruz kaldığı soğuğu atmasına yardımcı olduğu bilgisi de eklenmiştir:

Kanın akışı çoğalan hareketler ve onunla bedene hareket gelip kuruyup rutubeti giderir. İşte bu hareketler aşırıdır. Hangi uzvun hareketi çok olursa o uzuv daha kuvvetli olur. Özellikle o hareketin türünde fazlaca kuvvet bulur. Mesela elin hareketi yük taşımada çoksa onun kuvveti eşyayı itmede ham ellerden fazladır. Belki her kuvvetin şanı da uzvun hareketi gibidir. Nitekim hıfza devam edenin hafıza kuvveti çoktur. Çünkü her uzvun bir özel riyazeti vardır. Şu hâlde beynin riyazeti aksırmaktır ki bu hareketle tabiat, onda bulunan ezayı ve ona genizden bitişen pis rüzgârları iter. Akciğerin riyazeti öksürüktür ki o hareketle tabiat, onda olan kalın balgamı veya göğse isabet eden şiddetli soğuğu ondan atar (Marifetnâme, 2015, s.118).

Eserde, olarak dimağ (beyin), karaciğer ve yüreğin (kalbin) vücuttaki en önemli organlar olduğunun altı çizilerek bunların vücudun hayati organları olduğu belirtilmiştir. Beynin vücuttaki bütün his ve hareketleri meydana getirdiği, karaciğerin bütün organların besleyicisi olduğu, kalbin kan dolaşımını sağladığı ve de kalbin ortasında bulunan, ismi süveyda olan noktanın ise ruhun kaynağı, kuvvetlerin toplandığı yer olduğu yani hayati öneme sahip olduğu izah edilmiştir:

Bedende olan azadan her bir uzvun kendi nefsinde tabii bir kısmı ve kuvveti vardır ki o uzvun beslenmesi işi, ancak o kuvvet sayesinde olur. O kuvvet gıdayı çeker, tutar ve ondan fazlayı dışarı atar. Organların hepsinden kuvvetli olan dimağ ve karaciğerdir. Çünkü bu ikisi yürekten hayati kuvvet, tabii hararet ve ruhu kabul alır - dimağ bütün hislerin başlangıcıdır-; çünkü karaciğer, yürekten başka bedenin bütün organlarının besleyicileri olmuştur. Zira yürek, göğsün içinde sol meme altında karaciğer cinsinden ve onun renginde fincan şeklinde şerefli bir organdır. Onun aşağı tarafından, alt yüzeyi ortasında gözbebeği gibi siyah bir nokta vardır ki en latif azadır. İsmi süveydadır. Ruhun kaynağı ve kuvvetlerinin toplamıdır. Hayvanî ruhun ve insanî nefsin birlikte bulunduğu yer, Rabbanî ilhamların iniş yeri ve Huda'nın nazargâhıdır. Bütün organlara hayat, hareket, idrak ve gıda verip besleyendir. Bütün kuvvetlerin ve uzuvların hizmetçisi ve uşağıdır. O, bedenin emiridir (Marifetnâme, 2015, s.58-59).

Bu bilgilerin devamında organların önem derecesine göre reis, yani baş organ, yardımcı organ ve ne baş organ olan ne de yardımcı olan organlar olmak üzere ayırım yapılmıştır. Reis, yani baş organların vücudun varlığını sürdürmesi için gerekli organlar olduğu ve bu baş organların da kendi arasında üçe ayrıldığı ifade edilmiştir. Bunların kalp, beyin ve karaciğer olduğu belirtilerek dördüncü baş organ olarak verilebilecek diğer organın ise insan türünün devamını sağlaması yönüyle tenasül olduğu bilgisi de eklenmiştir:

Bedenin bazı uzuvları reis, bazıları reis hizmetçisi ve bazıları ne reis ne de hizmetçidir. Reis uzuvlar; bedende olan ilk kuvvetlerin başlangıç yerleridir. Şahsın kalıcılığı ve türün kalıcılığı onlara muhtaçtır. Şahsın kalıcılığı dolayısıyla olan reis organlar üçtür: Biri yürektir ki hayat kuvvetinin başlangıcıdır. Biri dimağdır ki his ve hareket kuvvetinin başlangıç yeridir. Biri de karaciğerdir ki beslenme kuvvetinin başlangıç yeridir. Türün kalıcılığı dolayısıyla reis olan organlar, yine yukarıda sayılan bu üçüdür. Türün kalıcılığına mahsus olan dördüncü organ tenasüldür ki, onlar nesli koruyan meniyi doğurmak için kendilerine muhtaç olunandır. Bu erkek ve kadın organlarının tam yapısı olan mizacı ifade ederler (Marifetnâme, 2015, s.59).

Marifetnâme’de vücut yapısı ve gelişimiyle ilgili sade ve anlaşılır açıklayıcı bilgiler verilmektedir. Vücutta hangi uzvun nasıl bir yapıda olduğu ve hangi işlevleri gördüğü, açık bir şekilde izah edilmiştir. Eserde, insan vücudundaki organların ikiye ayrılarak “reis uzuvlar (asıl organlar)” ve “hizmetçi uzuvlar (ikincil – yardımcı uzuvlar”

olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Organların genel olarak önem derecelerinden bahsedildikten sonra hizmetçi, yani yardımcı organlar anlatılmıştır. Bu organların çeşitli görevlerinden bahsedilerek başta, bunlardan akciğerin yüreğin (kalbin) hazırlayıcısı, karaciğerin dimağın (beynin) hazırlayıcısı, midenin karaciğerin hazırlayıcısı olduğu belirtilmiştir:

Hizmetçi olan uzuvların bazısına hazırlayıcılık, bazısının yerine getiricilik gibi özel hizmetleri vardır. Hazırlayıcılık hizmeti, reisin işinden önce; yerine getiricilik hizmeti reisin işinden sonradır. Yüreğin hazırlayıcılık hizmetini gören akciğer, yerine getiricilik hizmetini gören atardamarlar gibi. Dimağın hazırlayıcı hizmetçisi karaciğer ve diğer ruh organları ve gıda organları gibidir. Yerine getirici hizmetçisi sinirler gibidir. Karaciğerin hazırlayıcı hizmetçisi mide gibidir. Yerine getirici hizmetçisi toplardamarlar gibidir. Tenasül uzuvlarının hazırlayıcı hizmetçisi, onlardan önce meniye doğuran organ gibidir. Yerine getirici hizmetçisi, erkeklerde zekerin deliği ve yumurtalıklar arasında olan damarlardır. Kadınlarda ise, meniye iten damarlardır. Rahim ise, meninin yararlanışının tamamlandığı ve cenin olduğu yerdir (Marifetnâme, 2015, s.58-59).

Eserde yine vücut organları ve bu organların yapısı ve faydaları anlatılmaya devam edilmektedir. Vücutta kan, balgam, safra ve siyah köpük olmak üzere dört karışım olduğu ve vücudun bunlardan beslendiği; ayrıca bunların tabii ve tabii olmayan olmak üzere ikiye ayrıldıkları belirtilmiştir. Tabii olan ve olmayan kan, balgam, safra ve siyah köpüğün yapısı ve sahip olduğu özelliklerin bilgisi de verilmiştir:

Bedenin ilk rutubetleri olan dört karışım, akıcı ve rutubetli cisimlerdir. Gıdalar önce ona dönüşüp onlardan bedenın parçaları beslenir. Karışımın rutubetleri dört cinstir ve en faziletlisi kan cinsidir. Sonra balgam, sonra safra ve sonra da siyah köpük cinsidir. Bu karışımların her biri doğal ve doğal olmayan diye ikiye ayrılır. Tabii kan, sıcak ve rutubetlidir. Rengi kırmızı, tadı tatlıdır. Faydası et, yağ ve organların gıdası olmaktır. Tabii olmayanı soğuktur ve rengi bulanıktır. Tadı acı olup faydası yoktur. Tabii balgam, soğukçadır, rengi yumurtanın beyazı gibidir. Tadı tatlıdır. Faydası ya kan veya kanın yerini alıp uzuvların gıdası olmaktır. Tabii olmayanı kuru mizaçlı ve değişik renktedir. Acıdır. O, ya tuzlu veya asitli olur. Tabii safra sıcak ve kırmızıya yakın, yapışkandır. Faydası kana karışıp ve yardımcı olup bedenın parçalarını oluşturmaktır. Tabii olmayanı yakıcıdır ve zehir cevheridir. Tabii siyah köpük, tabii

kanın altında kalan tortudur. Tadı tatlıya yakındır. Yeri dalaktır. Faydası açlığı ve şehveti tahriktir. Tabii olmayanına zehirli kara köpük derler (Marifetnâme, 2015, s.56-57).

Eserde bu dört unsurun, yani kan, balgam, safra ve siyah köpüğün yapısı, özellikleri ve işlevleri izah edildikten sonra, hazım ve sindirim süreçleri açıklanarak bu sürecin sonunda vücudun gerekleri besinleri, bu işlemler sürecinde ve sonrasında aldığı açıklanmıştır. Hazım sürecinin ilk olarak çiğnenen gıdaların mideye inip miden kapağı kapandıktan sonra damarların hareket ederek bunların hararetiyle iki üç saat içinde ilk hazım işleminin tamamlandığı ifade edilmiştir. Daha sonra, burada hazım edilen gıdaların katı olanlarının bağırsaklara itilmesi esnasında ince olanların mideye bitişik olan damarlar vasıtasıyla karaciğere çekildiği ve orada da ikinci hazımın tamamlandığı izah edilmiştir. Bu ikinci hazım sürecinde karaciğer üzerinde kalan kaymağı andıran tortulardan ince ve yakıcı olanının safra, yoğun olanının ise siyah köpük olduğu ve bu ikisinin de tabii olmadığı bilgisi de eklenmiştir:

Önce gıdanın çiğnenme ile hazm edilin ve sonra, ağız yüzeyi ve mide yüzeyine bitişir. Şu hâlde orada hazmetme kuvveti meydana gelir. Zira çiğnenmiş nesnenin önceki tat ve kokusu gitmiştir. Sonra çiğnenmiş gıda mideye vardığında, midenin ağzı kapanıp tamamen ona hazm edilir. Lakin bu işlem sadece midenin harareti ile değildir. Belki sağ taraftan karaciğerin, sol taraftan dalağın ve oradaki atar ve toplardamarların, harekete yeteneği olan iç yağının, midenin üstünde ve zarın ötesindeki yüreğin, bütün bunların hararetleri ile tamamlanıp iki üç saatte ilk hazım yapılır. Midede keşkek suyu gibi akıcı cevher hâline gelir. Sonra onun yoğun kısmı mideden bağırsaklara ve çıkışa doğru yol alır. Latifi mideye bitişik olan damarlar ile süzülüp, karaciğere çekilir. Şu hâlde karaciğer o latif cevhere kavuşup; sünger gibi emer. Orada da önceki sindirim süresi kadar zamanda pişer ve ikinci hazım da tamamlanır. O pişen kırmızı renge boyanıp, onun yüzünde kaymak gibi nesne ve dibinde tortu gibi nesne meydana gelir. Eğer az pişerse Hint kavunu gibi bir cisim meydana gelir. O kaymak safradır veya siyah köpüktür. Bu ikisi tabiidir. Yakıcı olanın latifi itilen safradır, yoğunuyla itilen siyah köpüktür. Bu ikisi tabii değildir (Marifetnâme, 2015, s.57).

Marifetnâme'de sinirsel organların genel yapısıyla ilgili de bilgi verilmektedir. Sinirsel organların tek ve çift tabakalı olmak üzere ikiye ayrıldığı anlatılmakta ve çift

tabakalı olan sinirsel organların vücuda dört önemli faydası olduğu şu şekilde izah edilmiştir:

Kendi cevherinden uzak olan cisimleri kuşatan sinirsel organların bir kısmı tek tabakalı, bir kısmı ise iki tabakalıdır. İki tabakalı yaratılanlarının pek çok faydaları vardır. Birinci fayda: İçlerinde olan cisimlerin hareketi yüzünden yarılmalarını engellemektir. Candamarları gibi. İkinci faydası ise, içlerindeki saklı cisimlerin, ayrışma ve çıkmadan iki kat korunmasıdır. Candamarlarında olan ruh ve kan gibi. Üçüncü fayda: İtme ve çekmede, uzuv kuvvetli bir harekete ihtiyaç duyduğundan, itme aleti bir tabakasında, çekme aleti bir tabakasında bulunmaktadır. Mide ve bağırsaklar gibi. Dördüncü fayda: Organın sinirsel iç tabakasını korumaktır. Çünkü dış tabakası hazım için ayrılmıştır. Zira hazmeden, hazmedilenle karşılaşmadan kuvvetiyle etkilenir (Marifetnâme, 2015, s.60-61).

4.1.5.3. Beden Uzuvarları ve Beden Uzuvarlarının Özellikleri

Marifetnâme'de, beden uzuvarlarını hakkında geniş ve açıklayıcı bilgilere de yer verilmiştir. Bedendeki bu uzuvarların şekillerinin ve görünümünün nasıl olduğu, görevlerinin, faydalarının ve özelliklerinin neler olduğu hakkında oldukça sade ve açıklayıcı bir anlatım tarzıyla bilgiler verilmektedir.

İlk olarak gözün kaş ve burunlar arasında olmasının çarpmalardan korunması için olduğu ve göz kapaklarının uyku hâlindeyken gözü kapatması için yaratıldığı belirtilmiştir:

Göz, iki kaş, gözlere gölge olup bir dolunay üzerinde iki hilal olmuştur. Gözlerin yerinin kaşlar ve burun arasında olduğu, çarpmalardan korunmasını sağlar. İki gözün önde yaratıldığı, cismin öne alacağı işlerde ona görüntü olması içindir. Göz kapakları, mekruhlara bakmaya mani olup uyku hâlinde perde olmaktadır (Marifetnâme, 2015, s.71).

Devamında kirpiklerden, gözbebeklerinden ve gözün yumru olmasının bakışın kolaylaşması için başın yuvarlak olmasının ise çarpmalardan korunması gibi nedenlerden böyle yaratıldığı anlatılmıştır:

Kirpikler, ebru gibi gözü süsleyip toplandığında gözleri toz ve dumandan korurlar. Aralarından bakan yoluna doğru gider. Göz bebeğinin siyah, gözün beyaz olması süs içindir. Görme nurunun siyah noktada bulunması, en latif organ olmasındandır. Gözün ortasında olması, sayılan tabakaları gereğince. Gözün

yüzeyinin yumru olması, göz nurunun etrafa bakışının kolay olması içindir. İnsanın başının yuvarlak olması, çarpmalardan korunması ve dimağa geniş bir mekân olması içindir. Büyüklüğünün bu miktarda olması, güneş ve aya benzemesi içindir (Marifetnâme, 2015, s.71).

Dudakların kırmızı ve dişlerin beyaz olmasının göze hoş gelmesi için; burnun iki delikli ve geniş kanatlara sahip olmasının nefes almayı kolaylaştırması için ve de yapısının kıkırdak olmasının hafif ve çarpmalarda çarşı korunması için yaratıldığı anlatılmıştır:

Dudakların kırmızı, dişlerin beyaz inci olması, süs ve letafet içindir. Burnun iki delikli olması, biri solunum ve diğerinin temizlik için olmasındandır. Kıkırdak olması, hafiflik ve çarpmalardan korunması içindir. Burun kanatlarının geniş olması, fazla hava alması içindir. Bu yapıya bulunması, fazlalıkların çıkarılması ve nezle içindir (Marifetnâme, 2015, s.71).

Dişin kesmek, çiğnemek için yaratıldığı düzenli olmasının sesin rahat çıkması için; dilin kemiksiz olmasının kolay hareket etmesi için yaratıldığı ve de dilin bir, kulak ve gözlerin iki tane olmasının sebebinin ise çok görme ve dinlemeye vesile olması için yaratıldığı ifade edilmiştir:

Dişlerin dar olanları kesmek ve kırmak içindir. Genişleri, çiğnemek ve öğütmek içindir. Düzenli olmaları, konuşma anında sesin cüzleri içindir. Dilin kemiksiz olması, lokmayı hareket ettirmesi ve harfleri çıkarması içindir. Ses, sözü yükseltmek içindir. Dilin dişler ve dudaklarla hapsolmesi, az kelam içindir. Dilin bir, göz ve kulağın iki olması, çok görme ve çok dinleme içindir (Marifetnâme, 2015, s.71).

Devamında ise kulağın çift yönde olmasının rahat ve kolay duymayı sağlaması için ve de yapısının kıkırdak olmasının ise hafiflik ve çarpmalardan korumasını sağlaması için yaratıldığı belirtilmiştir:

Kulakların iki tarafta olması, her taraftan gelen sesleri duymaları içindir. Deliğinin çevresinin bu yapıda olması, sesleri çekmekle uyanmak içindir. Kıkırdak olması, hafiflik, letafet ve çarpmalardan korunması içindir (Marifetnâme, 2015, s.71).

Eserde, boynun eni ve boyunun fazla olmamasının ise baş ile uyum sağlaması yönünden böyle yaratıldığı ve her tarafa kolayca dönmeyi sağlaması için yedi omurdan oluştuğu bilgisi de verilmiştir:

Boynun eni ve boyu bu miktar olması, baş ile uygunluk göstermesi ve onu taşımaya metaneti içindir. Tek kemik olmayıp yedi omurlu olması, her tarafa dönme ile nezaket içindir. İnsan başının bütün organlarından yüksek olması, şanın yüceliği ile heybeti içindir (Marifetnâme, 2015, s.71).

İbrahim Hakkı, yukarıda bedenın uzuvları yer alan bu bilgileri eserinde verirken bunları anlatmasının nedeninin hem insanları bilgilendirmek hem de Allah'ın yaratma gücü ve bu gücündeki inceliğın, sanatın anlaşılmasına fırsat vermek olduğuna dikkat çekmiştir.

Eserde yine insan uzuvlarının birtakım özelliklerinin açıklanmasına devam edilmektedir. Bu defa omuz, kol, tırnak deri, cinsel organ gibi bazı uzuvların ne şekilde olduğu ve vücuda ne gibi faydalarının olduğu izah edilmektedir. Ayrıca ağlamak, gülmek ve uyku gibi insanın psikolojik – fizyolojik hâllerinin neden gerekli olduğu ve nasıl gerçekleştiği açık bir dille açıklanmıştır:

Bu insan türünün itidal üzere dik kılınması ve iki ayak ile yürür bulunması onu faziletlendirmek içindir.

- *İki omuz ve iki kolun bu şekil ve yapıda kılınması, ahababı sineye çekip kabul etmek içindir.*
- *Ellerin, parmakların ve tırnakların bu şekilde olmaları, yüzbinlerce menfaat ve sanat içindir. Başparmağın kalın ve kısa olması, dört parmağa karşı gelebilmesi içindir.*
- *Tırnakların büyük ve yumuşak olmaları, uzuvların derilerini kaşımak eşyayı toplamak ve ayırmak içindir. Çarpmalardan korunmak içindir.*
- *Gümüş sine levhası üzerinde gül ve nar gibi iki meme erkeklerde güzellik, kadınlarda ziynet ve çocuklarda süt içindir. Süt memesinin göğüste bulunması, otururken çocuğun emzirilmesini kolaylaştırdığı içindir.*
- *İnsan derisinin latif ve ince olması, ondan terin kolaylıkla seçilip, cisim ve canı rahat bulması içindir. Deri, iç organları örtmek, dıştaki uzuvları süslemek içindir. Et, bedenın içini korumak ve dışını güzelleştirmek içidir.*
- *Meme ve göbek deliklerinden çevredeki havanın beden içine ulaşması ruha ferahlık vermek içindir. Koltuk altlarında ve kasık gibi yerlerde kıl olması, deliklerinden karışık kokuyu dışarıya vermek içindir.*

- *Aksırmak genize kaçan şeyin dimağa ulaşmasını engellemek içindir. Öksürmek, balgamın soğukluğunu yürekten atmak içindir.*
- *Gülmek, gönülde olan sevinç ve hayreti ortaya çıkarmak içindir. Ağlamak, gönülde bulunan dert ve elemi dışa vurmak içindir.*
- *Titreme, sinirlerin gevşemesindendir ki intizam ve sağlamlık isteği içindir.*
- *Esnemek, uyku ve yemeği istemek içindir.*
- *Uyuklama, beyin damarlarının gevşemesidir ki, yemeğin buharının çıkması içindir. Uyku ise, kuvvetlerin rahatını ve gıdanın hazmını, uzuvların olgunluğunu sağlamak içindir.*
- *Omurga kemiği, tek olmayıp omurlarda oluşması, her tarafa bükülme ve eğilmesi içindir. Erkeklerde, aletin dik silindir şeklinde bulunması, yürüme ve oturma hâlinde, oyluklar arasında bulunduğundan hareketinin kolay olması içindir. Cevheri kemik olmayıp sinirler ve damarlar olduğu, yürekten damarlardan gelen şehvet rüzgârıyla büyüyip dolması içindir. Ta ki rahim ağzına ulaşır, spermi ona verip ayrıldığına yine evvelki şekline gelip, kılıfına çekilip rahat bulmak içindir. Kavga dolu başının et olması, bızırın iç etine uygun gelip, girme temasını tamamen hissedip tam vuslat hâsıl olması içindir. Belalı başı kertikli olması kendisinde ve bızır içinde bulunan can damarların sürtüşmesiyle meninin inmesi lezzetli olmak içindir (Marifetnâme, 2015, s.72).*

Ayrıca yukarıda verilen bu bilgilerin devamında eserde, uzuvların seğirmelerinin korku, üzüntü, sıkıntı ve çaba sonucunda oluştuğu ve seğirme esnasında adalelerin deriye etki ederek birlikte hareket ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca, ovma eyleminin de önemli olduğu, çünkü ovulan uzuvda kan akışının hızlanarak oraya kanın yoğunlaşması sağlandığından bu uzuvlara güç kazandırdığı bilgisi de eklenmiştir:

Uzuvların seğirme illeti kaba bir rüzgârdır ki rüzgâr onlardan ayrışana kadar onunla adaleler ve onlara yapışık olan deri hareket eder. Titreme, hareket etme kuvvetinin adaleyi hareket ettirmekten aczi sırasında oluşur. Nitekim o, korku, gazap, zihin karışıklığı, hüznün ve gayretten meydana gelir. Eğer ovmak sert hırka ile olursa kanı derinin dışına çekip rengi kırmızı görünür. Normal ovma uzuvlara kuvvet verip aşırısı zahmet verir (Marifetnâme, 2015, s.118-119).

4.1.6. Fizyonomi Eğitimi

“İnsanların saç, göz, kulak, el gibi organları ve dış görünüşlerine bakılarak onların karakterlerini, ahlaklarını, iç özelliklerini ortaya koyan bilim dalına fizyonomi denir. Bu ilmin mütehasısına da fizyonomist denir.” (Kırcıbiyık, 2009, s.794). Günümüzde, fiziksel yapı - görüntü ve kişilik özellikleri arasında bağ kurmak bilimsel anlamda kabul görmese de bu durumun gerçeklik payının olabileceği, kuşkusuz genel olarak insanların aklına gelen bir durumdur. Nitekim *Marifetnâme*’de insanın fiziki özellikleri ile karakteri arasında bir bağ olduğu vurgulanmaktadır. Yani eserde, insanın fiziki özelliklerinin, karakterinin bir yansıması olduğu kabul edilmektedir. Bu durum *Marifetnâme*’de yer verilen Hadis-i Şerif’te şu şekilde dile getirilmiştir: “*Hayrı, güzel yüzlüler arasında arayın*” (Marifetnâme, 2015, s.74). Yine *Marifetnâme*’de yer verilen surede, “*De ki, herkes yaratılışına göre davranır* (İsrâ Suresi: 17 / 84)” (Marifetnâme, 2015, s.74-75).

4.1.6.1. İnsanın Fiziki Yapısıyla Karakter İlişkisi

Eserde, bazı karakter özellikleri ve bu karakter özelliklerine sahip kişilerin hangi fiziki özelliklere sahip olabileceği belirtilmiştir. İnsanların fiziki özellikleri verilirken ağız, burun, göz, saç, sakal, alın, boyun, ses tonu gibi birçok uzuv esas alınıp karakter analizi yapılmıştır:

- *Boyu uzun olan güzel ve sade dilli olur. Boyu kısa olanın çok hilesi vardır. Boyu orta olan, akıllı ve hoş huylu olur.*
- *Saçı sert olan akıllı ve atılgan olur. Saçı yumuşak olan, ebleh ve arsız olur. Saçı sarı olan, kibirli gazalı olur. Saçı kara olan sabırlıdır, onu ara. Saçı kumral ise güzeldir ve sâhibi bedelsizdir.*
- *Saçı az olan lütüfkâr, bilgili ve nazik olur. Saçı çok olan kadın, anlayışsız olur.*
- *Başı küçük olanın aklı azdır. Ona sır söyleme. Başı büyük olanın, aklı çok olur. Başının tepesi yassı ise sâhibi keder çekmez. Başının derisi parlak olan, hayır yapar, ziyan vermez. Kele yaklaşma sakın, kötü huylu olur.*
- *Alnı dar olanın ahlâkı da dar. Alnı yumru olan, kötü ve aldatıcı olur. Alnı normal olanı, emin olarak bil. Alnı kırışksız olan, mutlaka tembel olur. Alnı uzun olan anlayışlı, az ise cömert olur.*

- *Kaş arası kırışık olan, her zaman hüznün yüklüdür. Kulağı uzun ve bol olan cahil ve tembeldir. Küçük kulaklı olan uğursuz; orta olan doğrudur.*
- *Kaş ucu ince olanın işi gücü fitnedir. Kaşının kılı çok olan, kırık ve kaygılıdır. Kaşı açık olan doğrudur, çatma olan uğursuzdur. İnce kaş güzel olur; uzunlu kibre delildir. Kaşı kavisli olan, her zaman dilber olur.*
- *Göz çukuru az ise, o kibre delil olmuştur. Siyah gözlü olan itaatli, kızıl gözlü olan cesurdur. Gök gözlü olan zeki, elâ gözlü olan edip olur. Küçük gözü olan hafif; büyük gözlü olan zarif olur. Gözü yumru olan hasetçi, orta olan dost olur. Kırpık gözlü olan, yaramazdır; bakışı tembeldir. Noktalı göz ok olur, değmesi pek çok olur. Tek gözlüye yakın olma, sık bakan emin olmaz. Şaşıya bakma, çünkü sana eğri bakar.*
- *Güleç yüzlü olan güzeldir, kirpiği sık olansa bedelsizdir. Büyük yüzlü olan illetsizdir; küçük yüz kibre delildir. Yumru yüzlü olan cimridir, yassı olan güzeldir. Alık yüzlü olan, Ay'dan daha nurlu olsa gerektir. Çünkü böyleleri mütebessim olur ve onu gören kâm alır.*
- *Benzi kızıl olan edip, esmer olan zeki olur. Benzi sarı olan hastalıklı, siyahımsı olan tevekkeli olur. Gözleri gök ve mavi olsa, ondan uzak dur. Rengi normal olan hem ak, hem kızıl olur.*
- *Burnu eğer uzunsa sahibinin anlayışı kıttır. Burnu kısa olan, çok korkak olur. Burun ucu top olan, neşeli olur. Burun ucu ağza yakın olan adamdan sakın. Burun deliği bol olsa, o kibir ve hasetle dolmuştur. Burun kanatları hareketli olanda kahır ve inat toplanmıştır. Burnu geniş olan, şehvet düşküniüdür. Burnu eğri olanın fikri himmettir.*
- *Küçük ağızlı olan güzel, fakat korkak olur. Ağız büyük olan cesur, küçük olan kötü olur. Kadının tenâsül uzvunun yapısı ağız gibidir.*
- *Genizden gelen söz, kibirdendir. İnce sesli erkek, kadına düşküniüdür. Erkek sesli kadınlar, çoğunlukla yalan söyler. Sözü seri olanın anlayışı yüksektir. Kaba sesli olanın himmeti vardır. Çatal sesli sürekli halktan kuşkulandır.*
- *Gülmesi çok olanda utanma yoktur. Yüzü güleç, sözü lezzetli olan, candır, azizdir.*
- *Yufka ve kırmızı dudaklı olanın derisi iyi anlar. Kalın dudaklarının muzipliği ağırdır.*

- *İri dişli olan, çoğunlukla yaman işler yapar. Mutedil dişli olanın işi hoş ve doğrudur. Ağız kokusu hoş olanın, ahlâkı da hoştur.*
- *İnce çeneli olanın aklı hafiftir. Enli çeneli olan, kaba olur. Çenesi normal olan, akili ve güzel olur.*
- *Uzun sakallı olan, hünersiz olur. Sık sakallı olan kabadır ve sohbeti uzatır. Siyah ve az sakal, zekâyâ delildir. Hiç kılı olmayan kösenin hilesi çok olur. Değirmi sakallının olgunluğu çoktur.*
- *Enli kafalı olan, ahmaktır. Boynu uzun olanın, olgunluğu azdır. Boynu ince olan cahil olur. Boynu kalın olan gece ve gündüz obur olur. Boynu kısa olanın hilesi çoktur. Boynu orta olanın işi hayır yapmaktır. Her yeri orta olan, şüphesiz dilber olur (Marifetnâme, 2015, s.75-77).*

Eserde, insanın sahip olduğu fiziki yapının ve özelliklerin yukarıda bahsedildiği gibi, karakter üzerindeki etkisinin olduğu izah edilmiştir. İbrahim Hakkı, eserde hemen bu bölümden sonra yine bu durumu pekiştiren izahata devam etmektedir:

- *Omzu sivri olan hırsızın işleri yaman olur. Eğri omuzlu olan kişinin, işi eğri olur. Kısa omuz eblehin, düşkün omuz sefilindir. Orta olan omuz sahibi rumuz anlar.*
- *Kolu eğri ve kısa olursa, o şerli olur. Bileği uzun olursa, istemeden bahşiş verir. Eğer küçük olduysa el, misalsiz ve güzeldir.*
- *Parmağı uzun olan, bilgi sahibi ve hüner ehlidir. Parmağı yumuşak olan, şüphesiz uyanık olur.*
- *Tırnağı geniş olmazsa, akşam sabah sev onu. Tırnağı yumru ve çizik olursa, o bilmez yazık. Tırnağı yassı ve düz olursa, eli uz olur.*
- *Göğsü çıkık olanın ahlâkı da kötüdür. Göğsü eğer darsa gece gündüz, gam yer. Göğsü geniş olursa, onun gönlü hiç bıkmaz. Göğüs ve omuzdaki kıl, cesarete delil olmuştur. Kadının göğsü büyük olursa, şehveti çok olur. Göğsü uzun olursa, onda süt az olur. Kadının göğsü küçük olursa, süt onda çok olur. Sütli memeli ve doğurgan kadın, eşine dosttur. Orta memeli olanın memesini eşi emer.*
- *Eti yumuşak olan tende, can ve lütuf olur. Eti hoş ve latif olan bilgili ve zarif olur. Eti pek katı olanın kalabalığı katı olur.*
- *Arkası yassı kişinin eşi, sefahat olur. Arkası kambur adamın huyu da kötü olur. Sırtı geniş olanın, kuvveti çoktur.*

- *Eğer beli ince ise, şekli yerince olur. Arkasında kıl bittiyse, şehvete delil olmuştur.*
- *Karnı büyük olan anlayışsızdır. Karnı küçük olan çelebidir. Karnı hem büyük hem de kısa olursa, kötü huylu ve zorlu olur.*
- *Kasıktaki kıl bitmezse, tabiatı vahşi olur. Oyluğu enli olan, şüphesiz tembel olur.*
- *Dizi büyük olan, hayli yük yüklenir. Baldırı kalın olanın, lütfu olmaz. Topuğu etli kadını şiveli say. Ökçesi yufka olan, şüphesiz dilber olur. Ökçesi kalın olan, anlayışla bilgi doludur. Adımı dar olanın cümbüşü hoştur. Çünkü salınarak yürür, akıl ona hayran olur (Marifetnâme, 2015, s.80-81).*

İbrahim Hakkı, eserinde yukarıda bahsetmiş olduğu gibi, insanın fiziki yapısının sahip olduğu özellik ve şekiller ile kişinin karakteri arasındaki ilişkinin olduğunu vurgulamıştır. Ancak bazı özelliklerin bir kişide bulunmasının, o kişilerin kesin olarak o karaktere sahip olmayacağını; aksine zıt ve anlatıldığı gibi var olan uygun özellikleri de taşıyabileceğini belirterek kişinin sahip olduğu hangi özellikler fazlaysa o karakter özelliğine sahip olabileceğinden söz etmiştir. Bu durumda ise, hangi karakter özellikleri bir kişide fazlaysa o kişinin o karakterde olduğunu ifade etmiştir.

4.1.6.2. Seğirmeler

İnsan, var olduğundan bu yana genel anlamda geleceği merak ettiği gibi kendi geleceğini de merak etmiştir. Bu merak duygusundan ötürü gaybdan haber, bilgi veren ilimler gelişmiş; ilm-i tefeül de denilen fal türünden ortaya çıkan eserler de meydana gelmiştir. Geçmişten günümüze çeşitli türlerde ortaya çıkan bu ilimlerin etkisi ve kullanım alanı genişleyerek zaman içinde edebî tür olmaya başlamış ve böylece birçok ilim dalının da ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Sümbüllü, 2008, s.384).

“Her millette olduğu gibi Türk dünyasında da eskiden beri bu konuya ilgi duyulmuştur. Türklerin özellikle Uygur döneminden itibaren fal türünde eserler verdiği bilinmektedir” (Sertkaya, 2011, s.1533). “Fal türünde meydana getirilen ilimler içinde insanın kendisi ile ilgili yapılan yorumlar başta gelir” (Yastı, 2015, s.277). Seğirmelerin bazı durumlara işaret ettiği *Marifetnâme*’de işlenen konular arasında yer almaktadır. Seğirmenin sözlük anlamı ise şöyledir: “genellikle vücudun bir yerinde deri ile birlikte derinin hemen altındaki kaslar hafifçe oynamak” (TDK, 2011, s.2057).

İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*'de insanın bazı seğirmelerinden bahsetmiş ve bu seğirmelerin insanın talihi ve geleceğiyle ilgili nelere işaret olduğunu ve de hangi seğirmenin ne anlam ifade ettiğini izah etmiştir:

- *Başın tepesinin seğirmesi, makamdan haber verir. Başın önünün seğirmesi, talihe işaret eder. Başın yan tarafının seğirmesi, gerek sağ ve gerekse sol hayırdır.*
- *Alın seğirmesinde; sağ iyi, sol kötü haberdur.*
- *Kaş seğirmesinde; sağ ve sol dostluktur. Kaşların ortası seğirirse; sağı zevk, solu kederdir.*
- *Dil seğirmesinde; sağı hüznün, solu şenliktir.*
- *Gözüün dışının seğirmesinde; sağ kötüleme, solda ise zinettir. Göz bebeği seğirmesinde; sağı ağrı, solu neşedir. Göz kuyruğu seğirmesinde; sağda sevinç, solda maldır. Göz altı seğirmesinde; sağda sevinç, solda hışımdır.*
- *Yanak seğirmesinde; sağda hayır, solda maldır.*
- *Burun kaşınması yoldur; sağda kahır, solda mevkidir.*
- *Dudak üstü seğirmesinde; sağda rızık, solda şenliktir. Dudak ucu seğirmesinde; sağda zarar, solda şenliktir. Dudak altı seğirmesi; sağ ve solda yahşidir.*
- *Seğiren çene; sağda iyi, solda güzelliştir.*
- *Kulak seğirirse; sağ ve solda hoş haberdur. Boğaz da kulakla seğirirse; sağda mal, solda gamdır.*
- *Diş seğirirse; sağda hüznün, solda kederdir.*
- *Pazı ve el seğirmesi; sağda rızık, solda maldır.*
- *Dirsek seğirirse; sağda ve solda hoş haberdur.*
- *Kolların seğirmesi; sağda kötüleme, solda manevi ayıptır.*
- *Bilek seğirmesi; sağda mal, solda güçlüktür.*
- *El üstü seğirmesinde; sağda hüznün, solda şereftir. El seğirmesi; sağ ve solda rızık ve maldır.*
- *Başparmak seğirmesinde; sağda yük, solda istektir. Şehadet parmağı titrerse; sağda ve solda sebeplerdir. Orta parmak; sağda hüznün, solda şenliktir. Serçe parmak seğirmesi; sağda mevki, solda üzüntüdür. Yüzük parmağı seğirmesi; solda hayır, sağda maldır.*

- Göğüs seğirmesi olursa, sağı hüüzün, solu sevinçtir.
- Meme seğirmesi; sağda mevki, solda şenliktir.
- Karnın tam seğirmesi; sağda birleşme, solda kâmdır. Göbek seğirmesi; sağda hüüzün, solda neşedir.
- Bedenin bir yanının seğirmesi; sağı sevinç, solu maldır.
- Böğür seğirmesi; solu rızık, sağı mevkidir.
- Oyluk seğirmesi; sağı mihr, solu oğuldur.
- Kasık seğirmesi; sağ cima, sol seferdir.
- Yumurtalık seğirmesi; sağda çocuk, solda üzüntüdür.
- Makat seğirmesi; solda yol, sağda maldır.
- Baldır seğirmesi; sağ iyi, sol seferdir.
- Diz seğirmesi; sağda hüüzün, solda neşedir. Diz altı seğirmesi; sağda yol; solda kederdir.
- Bacak seğirmesi; sağda mal, solda mevkidir ve yolculuktur. Bacak dışı seğirmesi; sağda yol, solda erzaktır. Bacak içi seğirmesi; sağda mal, solda ayrılıktır.
- Topuk seğirmesi; sağda kavuşma, solda seferdir. Ayak arkası seğirmesi; sağda hüüzün, solda safadır. Topuk ve et seğirmesi; sağda yürüme, solda maldır.
- Taban seğirmesi; sağda yürüme, solda şereftir.
- Başparmak seğirmesi; sağda mal, solda kâmdır. İkinci parmak seğirmesi; sağda ve solda hoş haberdır. Orta parmak seğirmesi; sağda ve solda çekişmedir. Serçe parmak seğirmesi; sağda çekişme, solda neşedir. Serçe parmak yanındakinin seğirmesi; sağ ve solu rızık ve maldır (Marifetnâme, 2015, s.85-86).

İbrahim Hakkı son olarak yukarıda ifade etmiş olduğu seğirmelerin hangisi gerçekleşirse mutlaka bir işaretinin olduğunu ve bunun bilinmesini tavsiye etmektedir. Seğirmeleri gerçekleştirenin Allah olduğunu ve buna göre dikkate alınması gerektiğini de eklemektedir:

Eğer bir yerin seğirse, bak, buradaki hükümleri hatırla ve şüphesiz itâat et. Damar neden oynar? Hak'dır onu depreden. O an işaretleri anla ve müjdelerini bekle (Marifetnâme, 2015, s.85-86).

4.1.7. Din Eğitimi

Marifetnâme'de davranış, evlilik, sağlık, cinsellik, anatomi ve fizyonomi eğitime dair bilgilerin yanında din eğitime dair bilgilere yer verilmiştir. Eser, hem dinî – tasavvufî hem de bilimsel bilgilerin de bir arada ihtiva etmesinden dolayı çok yönlü bir eserdir. Eserde verilen dinî bilgilerle, din eğitime dair birçok bilgi verilmiştir. Din eğitimi, toplumda var olan dinî değerlerin yetişkin nesiller kanalıyla yetişmekte olan nesillere kazandırılarak onlarda davranış değişikliği meydana getirme sürecidir” (Çelik, 2017, s.46). Din eğitiminin genel olarak eğitime pek çok katkısı bulunmaktadır. Din eğitimi alan bir kişi, eğitim süreci boyunca daha hassas bir sezgi ve anlayışa sahip olacaktır. “Eğitimde gönül unsuru, bireyin kişiliğinin şekillenmesinde ve toplumun içindeki birlik ve dirlik bağlarının güçlenmesinde oldukça önemli bir rol almaktadır. Sevgi, saygı ve merhameti merkeze alan bir eğitim anlayışı, özgüvenin sağlanması, bireylerin yeteneklerinin ortaya çıkarılması ve de din eğitiminin hedeflerinden biri olan bireysel ve toplumsal barışın, huzurun sağlanmasına katkı sağlayacağı muhakkaktır.” (Yılmaz, 2008).

Marifetnâme'de din eğitimiyle ilgili çokça bilginin var olması aslında din eğitiminin de amaçlanmasıdır. Din eğitiminin genel olarak amaçları şunlardır: “Kişiye dinin ilke ve prensiplerini öğretmek, bunları içinde duymasını saplamak ve bunlara göre davranarak dindar bir insan olmasını gerçekleştirmek, ferdin sosyalleşmesinin sağlamak, her türlü batıl inançlardan korumak, dinî hizmetlerin yerine getirilmesi için ihtiyaç duyulan elamanı yetiştirmek gibi amaçları vardır” (Çelik, 2017, s.46-47). *Marifetnâme*'de bu amaçlar doğrultusunda dinî bilgiler verilirken aslında din eğitime dair eğitim amaçlanmıştır. Eserde bu doğrultuda Allah ve Allah sevgisi, dünya hayatı ve ahiret, abdest ve namaz, bazı dinî kavram ve kişiliklere dair bilgiler de verilmiştir. Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'a olan sevgi, ahiret abdestin nasıl alınacağı, namazın nasıl kılınacağı, abdest ve namazı bozan hâllerin neler olduğu, dinî kişiliklerin nasıl bir anlayışa, yaşam tarzına sahip olduğu açık bir şekilde anlatılmıştır.

Ayrıca *Marifetnâme*'de Allah inancına ait pek çok öğreti ve bilgi yer almaktadır. *Maifetnâme*'nin temelinde, yer verilen tüm konuların içeriğinde Allah inancı ve Allah sevgisi yer almaktadır. Bu yönüyle *Marifetnâme*'nin dinî temelli, yani her şeyin başlangıcının Allah ve Allah inancının yer aldığı bir eser olduğu muhakkaktır (Polat, s.151-164).

4.1.7.1. Allah ve Allah Sevgisi

Allah tüm kâinatı, tüm canlıları yaratandır şüphesiz. Şüphesiz ki Yüce Allah sonsuz güce ve hâkimiyete sahiptir ve her şeyi mutlak bilendir. Allah'ın izni olmadan hiçbir şey var olamaz, değişemez. Allah, her şeyi gören işiten ve her şeye hâkim olan, zamandan ve mekândan münezzehtir. *Marifetnâme*'de de sıkça bunu belirten sözlere rastlamaktayız. İbrahim Hakkı bunu yaparken Yüce Kitabımız *Kuran-ı Kerim*'den sıkça surelerden alıntı yapmak suretiyle faydalanmıştır. *Marifetnâme*'de yer alan aşağıdaki sureler, Allah'ın gücünü ve hâkimiyetini açıkça belirtmektedir. İlk olarak verilen surede, tüm kâinatın tek hâkiminin Allah olduğu ve de insanın Allah'tan başka dostu ve yardımcısı olmadığı anlatılmıştır:

Göklerin ve yerin hükümrانlığının Allah'a ait olduğunu bilmez misin? Allah'tan başka dost ve yardımcınız yoktur “Bakara Suresi: 2/107” (*Marifetnâme*, s.9).

Bu ayette ise yine, Allah'ın tek yaratıcı olduğu, tüm kâinatın hâkimi olduğuna değinilerek Allah'ın kulların yaptığı her işten; hatta onların içinden geçenleri dahi bildiğine dikkat çekilmiştir:

Allah, kendisinden başka tanrı olmayan, kendisini uyuklama ve uyku tutmayan, diri, her an yaratıklarını gözetip durandır. Göklerde olan ve yerde ola ancak onundur. Onun izni olmadan katında şefa'at edecek kimdir? Onların işlediklerini ve işleyeceklerini bilir, dilediğinden başka ilminden hiçbir şey kavrayamazlar. Hükümdarlığı, gökleri ve yeri kaplamıştır, onların gözetmesi ona ağır gelmez. O, yücedir, büyüktür “Bakara Suresi 2/255” (*Marifetnâme*, s. 9).

Allah'ın her şeyi bildiği ve bilgisiyle her şeyi kuşatıp her şeyden haberdar olduğu da belirtilmiştir:

... Allah şüphesiz her şeyi bilgisiyle kuşatandır “Fussilet Suresi: 41/54” (*Marifetnâme*, s.12).

Allah'ın her şeyi gördüğü ve işittiğine değinilerek Allah'ın hiçbir benzeri ve eşinin olmadığı vurgulanmıştır:

... O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir “Şûrâ Suresi: 42/11” (*Marifetnâme*, s.12).

Eserde yer alan aşağıdaki surelerde de Allah'ın her şeyi bildiği, kâinatı her an izleyip bildiği bilgisi verilmiştir:

... Allah, bilendir, Hakîmdir “Feth Suresi: 48/4” (*Marifetnâme*, s.13).

... O, her an kâinatı tasarruf etmektedir... “Feth Suresi: 55/29-30” (Marifetnâme, s.13).

Allah’ın kâinatı yarattığına, her şeyi bildiğine vurgu yapılarak Allah’ın her istediğini bu hâkimiyetiyle yerine getirdiği anlatılmıştır:

Yedi göğü ve yerden bir o kadarını yaratan Allah’tır. Allah’ın her şeye kadir olduğunu ve ilminin her şeyi kuşattığını bilmeniz için Allah’ın buyruğu bunlar arasında iner durur “Telâk Suresi: 65/12” (Marifetnâme, s. 14).

Eserde yer verilen diğer bir surede ise, yine Allah’ın her şeye kadir olduğu, tek yaratıcı olduğu anlatıldıktan sonra ölümü ve dirilmeyi, yani ahireti insanların amellerini ölçmek için gerçekleştirdiği belirtilmiştir:

Hükümdarlık elinde olan Allah yücedir ve her şeye kadirdir. Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için ölümü ve dirimi yaratan odur. O, güçlüdür; bağışlayıcıdır. Gökleri yedi kat üzere yaratan O’dur “Mülk Suresi: 67/1-3” (Marifetnâme, s. 14).

Allah sevgisi, her yaratılanın kalbinde ve önlünde olması gereken bir duygudur. Allah’ı sevmek yapılan tüm işlerde Allah’ın rızasını ve hoşnutluğunu gözetmektir. Allah korkusu ve sevgisi içinde olan bir insan elbette hata yapmaktan kaçınacak ve hata yapma olasılığı ortadan kalkacaktır.

Marifetnâme’de, Allah sevgisini taşıyan kişinin Allah sevgisini taşıdığına dair bazı belirtilerinin var olduğu izah edilmiştir. Bunlar şu şekildedir: Allah’ı seven kişi Allah yolunda ölmekten çekinmez. Ölüm o kişi için korkulacak bir şey değildir. Her an ölüme hazırdır. İbadet etmek kişiye rahatsızlık ya da hoşnutsuzluk vermeyeceği gibi tam aksine büyük bir heyecan ve zevkle ibadetini eder. İnsanları kendisi için değil Allah yarattığı için sever ve muhabbet duyar. Gelip geçici dünya işlerinden kendini çeker ve tüm meşguliyetini Allah’a adar. Nefsini yenerek Allah’ın yasakladığı şeylerden uzak durur. Allah sevgisini içinde tam olarak yaşayan kişi hiçbir zaman kibir, kin, haset gibi duyguları gönlünde barındırmaz. Bütün varlıklarda Allah’ın izini görmeye çalışır. Her olaya ibret ve ders alınması gereken bir durum gibi bakar. Allah’a yakınlaştıracak şeylerle meşgul olup Allah’tan uzaklaştıracak şeylerden uzak durur, bunlardan kendini korur. Her zaman adaletli olur ve takva sahibidir. Allah’ı sevenleri, Allah dostlarını kendine dost görür; Allah’ı sevmeyenleri, Allah düşmanlarını ise kendine düşman görür. Başına her işin Allah’tan geldiğini kabullenip boyun eğer. Yaptığı her işte Allah rızasını gözetir ve Allah’a tevekkül eder.

Eserde Allah'ın, kendisini seven kuluna karşı olan sevgisini anlatan surelere de yer verilmiştir. İlk surede, Allah'ın kullarını sevdiğini ve kullarının da kendisini sevdiği belirtilmiştir:

Allah, onları sever; onlar da Allah'ı severler “Mâide Sûresi; 5/54” (Marifetnâme, s.428).

İnsanın başına gelen her iyiliğin ve güzel şeylerin Allah'ın lütfu olarak geldiği, insanın başına gelen her kötü durumun ve olumsuzluğun ise insanın kendi hatalarından, günahlarından kaynaklanarak geldiği anlatılmak istenmiştir:

Sana gelen her iyilik Allah'tan ve sana gelen her kötülük de kendindendir “Nisâ Sûresi; 4/79” (Marifetnâme, s.428).

Bu surede, Allah'ın, çokça merhametli, şefkatli ve sevgi dolu olduğu da vurgulanmıştır:

Gerçekten benim Rabbim çok merhametli ve çok sevgilidir “Hûd Sûresi; 11/90” (Marifetnâme, s. 428).

Allah'ın, takva sahibi olan kullarını daha çok sevdiği dile getirilerek takvanın önemine işaret edilmiştir:

Gerçekten Allah, takva sahiplerini sever “Âl-i İmrân Sûresi; 3/76” (Marifetnâme, s.428).

Kuşkusuz, adaleti oldukça fazla önemseyen Allah'ın, adaletli olan kişileri de çokça sevdiği belirtilmiştir:

Gerçekten Allah, adaletlilere sever “Mâide Sûresi; 42” (Marifetnâme, s.428).

Allah'ın yaratmış olduğu kullarına olan sevgisinin göstergesi olarak onlara kendinden sevgi bıraktığına da dikkat çekilmiştir:

Bir de sana tarafımdan kendimden bir sevgi bırakmışım “Tâ-Hâ Sûresi; 20/39” (Marifetnâme, s.428).

Allah'ın, kullarını büyük bir sevgi ve şefkatle yarattığına değinilerek Allah'ın kullarına karşı sevgisinin bir yansıması olarak onlara sayısız nimet bahsettiği anlatılmak istenmiştir:

Eğer Allah'ın size verdiği nimetleri saymaya kalksanız, onu asla sayamazsınız “İbrâhîm sûresi; 14/34” (Marifetnâme, s.428).

*Marifetnâme'*ye göre, Allah katından kula doğru olan sevgi çok farklıdır. Diğer sevgi çeşitlerinin özelliklerini gerekli kılma gibi bir durum arz etmez. Çünkü kul zaten

Allah'ın yaratmış olduğu bir varlıktır. Allah sevdiği kuluna, her işinde kolaylık sağlar. Önündeki tüm engelleri kaldırır. Onun için en hayırlı olanı ona gösterir. Allah'ın sevgisini kazanan kişi sürekli Allah yolunda vaktini harcar. İnsanlar içinde ona çok fazla sevgi duyulur. Herkes tarafında sevilen ve güvenilen biri olur. Sabrı oldukça fazla olur. Her şeye sabreder ve bunun sonucunda sabrıyla da insanlara örnek olur. Allah'ı seven ve Allah'a ibadet eden kişiler etrafında çoğalır. Çevresinde meydana gelen olayları Allah'ın bahsettiği güçle görür ve yapılan yanlışları insanlara ileterek doğru yola, yani Allah yoluna ulaştırmada görev üstlenir. Dolayısıyla Allah'ın sevgisini kazanan kişi, her işinde kolaylık görür ve sevap kazanır.

Eserde, Allah'ın da kendisini seven kuluna sevgisini gösterdiği bazı göstergeleri olduğuna dikkat çekilmiştir:

Allah Teâlâ, bir kulunu kendine yakın bir dost yapmak istese, hidayetiyle önce onu dünya sevgisinden sıyrıp kendi kulluğuyla meşgul eder. Sonra, az yemeyi, az içmeyi, az uyku, az konuşmayı ve bütün halktan yalnızlığa çekilmeyi ona ilham edip sürekli zikir ve tam bir tefekkür hâlini ona lütfetmiş olur (Marifetnâme, 2015, s.513).

Eserde, Allah'ın kuluna olan sevgisinin anlatıldığı bazı sureler yer almaktadır. Bu surelerden ilki, Allah'ın, günahlarından tövbe edenleri, kötülüklerden uzak duranları sevdiği anlatılmıştır:

Şüphesiz ki Allah, çok tövbe edenleri sever, pisliklerinden temizlenenleri de sever “Bakara Suresi; 2/222” (Marifetnâme, 2015, s.428).

Devamında yer alan bu surede ise, Allah'ın iyilik yapanları her işinde iyiliği gözeteni sevdiği belirtilmiştir:

Muhakkak Allah, iyilikte bulunanları sever “Bakara Suresi; 2/197” (Marifetnâme, 2015, s.428).

Allah'ı çok seven kulun Allah'a daha çok bağlanması gerektiğine dikkat çekilerek bu durumda, bağışlayıcı ve merhametli olan Allah'ın da o kulunu daha çok seveceği anlatılmak istenmiştir:

De ki ey Habibim; Eğer siz Allah'ı seviyorsanız, hemen bana tâbi olun ki Allah da sizleri sevsin ve bağışlasın. Ve Allah çok bağışlayıcı ve çok acıyıcıdır “Âl-i İmrân Suresi; 3/31” (Marifetnâme, 2015, s.428).

Allah'ın yaratmış olduğu kullarını sevdiği için kullarının gördüğü ve de göremediği birçok nimet bahsettiği vurgulanmak istenmiştir:

Hem aşikâr hem gizli olarak bütün nimetlerini size tamamladı “Lokman Sûresi; 31/20” (Marifetnâme, 2015, s.428).

Eserde, Allah’ın kuluna olan sevgisini anlatan hadislerle de yer verilmiştir. Bu hadislerden ilkinde, Allah’ın sevgisi kazanan bir kulun, yani Allah’ın sevdiği bir kulu tüm yaratılmışların da seveceği anlatılmak istenmiştir:

Allah, bir kuluna muhabbet etse, bütün yer ve göktekiler ona muhabbet ederler (Marifetnâme, 2015, s.430).

Allah’ın kullarına karşı olan şefkat ve merhametinin, çocuğunu çok fazla seven bir annenin çocuğuna gösterdiği şefkat ve merhametten çok daha fazlasını, Allah’ın gösterdiğine dikkat çekilmiştir:

Müşfik bir annenin çocuğuna gösterdiği merhamet ve şefkatten, Allah, kuluna karşı daha çok merhametli ve şefkatlidir (Marifetnâme, 2015, s.430).

Bir kulun, Allah sevgisini insanların sevgisine tercih ettiğinde Allah’ın da o kuluna sevgisini daha fazla göstererek onu insanlara muhtaç olmaktan koruduğu belirtilmiştir:

Kim Allah sevgisini, insanların sevgisine tercih ederse; Allah, onu halka muhtaç olmaktan kurtarır (Marifetnâme, 2015, s.430).

Allah’ın, kullarına olan rahmeti ve şefkatinin çok büyük olduğu belirtilerek Allah’ın Kıyamet gününde, kullarına çokça merhamet edeceğine dikkat çekilmek istenmiştir:

Allah’ın yüz rahmeti vardır ki bir rahmetle bütün âlem halkı birbirlerine acır ve merhamet ederler. Doksan dokuzu ile Kıyamet gününde kendi kullarına merhamet edecektir (Marifetnâme, 2015, s.430).

4.1.7.2. Dünya Hayatı ve Ahiret

Dünya hayatı, insanlara hoş ve zevkli gelen ancak bu hayata kapıldığında ise, onu yanıltıp yanılsa götüren bir hayattır. Dünya bir sihirbaz gibi aldatıcıdır; insana daima dünyanın hep kendisiyle kalacağını zannettirir. Hâlbuki hayat su gibi çok çabuk akıp geçmektedir. Dünya, kendi kusurlarını sahte cazibelerle süsler. İnsanı kendine çeker. İşte tam da bu noktada, insanın kendine gelerek bu sahte güzelliklere aldatıcılığa kapılmayıp inanmaktan vazgeçmesi gerekir. Dünya hayatının aldatıcılığı, gelip geçiciliğiyle ilgili bazı surelere de yer verilmiştir.

Eserde yer verilen bu surede, dünya hayatının sadece aldatıcı bir oyun ve eğlence olduğuna dikkat çekilerek Allah yolunda olanlar için ahiretin özlemle beklendiği anlatılmak istenmiştir:

Dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Muttakiler için elbette ahiret yurdu daha iyidir. Düşünmüyor musunuz? “En’âm Sûresi; 6/32” (Marifetnâme, 2015, s.182).

İnsanların gelip geçici olan dünya hayatıyla sevinmelerinin yanlış olduğu belirtilerek bu hayatın, daimi olan ahiret hayatı için çok kısa bir sürelik sınav yeri olduğuna dikkat çekilmiştir:

Dünya hayatıyla sevinirler. Oysa ahiretin yanında dünya hayatı, bir geçimden ibarettir “Ra’d Sûresi; 13/26” (Marifetnâme, 2015, s.182).

Gelip geçici olan dünya hayatının aldatıcı türlü süslerle dolu olduğu; bu süslere ve cazibelere kapılmayıp Allah’ın hoşuna gidecek olan hayırlı şeylere yönelmenin doğru olacağı anlatılmak istenmiştir:

Size verilen her şey, dünya hayatının geçimi ve süsüdür. Allah’ın yanında olan ise daha hayırlı ve daha kalıcıdır. Aklınızı kullanmıyor musunuz? “Kasas Sûresi; 28/60” (Marifetnâme, 2015, s.183).

İnsanlardan bazılarının, sadece dünya hayatının görülen cazibelerine, aldatıcı güzelliklerine yönelerek ahiret hayatı için herhangi bir hazırlık yapmadan ve ahiret hayatından habersiz bir şekilde yaşam sürmelerinin yanlışlığına dikkat çekilmiştir:

Dünya hayatından sadece dış yüzü bilirler; ahiretten ise onlar tamamen gafildirler “Rûm Sûresi; 30/7” (Marifetnâme, 2015, s.183).

Marifetnâme’ye göre dünya hayatına düşkün olan insanlar Allah’tan ve Allah sevgisinden uzaklaşırlar. *Kuran-ı Kerim* okumazlar ve *Kuran* ahlâkından uzaktırlar. Boş bir eğlence içindedirler ve ahiret onları hiç ilgilendirmez. Nefislerine ve heveslerine kapılarak yanlış yola girmişlerdir; Allah yolundan uzaklaşmışlardır. Bu insanların elbette Allah’ın cezalandırmasıyla karşılaşacakları muhakkaktır. Dünya hayatından vazgeçip Allah’a yönelmek doğru olandır. Dünyanın aldatıcılıklarına meyletmeyip ahiret için çalışmak ve bu yönde ilerlemek gerekir. Her işte Allah’ın rızasını gözetmek gerekir. Şüphesiz ki Allah, kendinden uzaklaşanları, dünya hayatına kapılanları cezalandıracak; kendi yolunda ilerleyenleri ise ödüllendirecektir.

Eserde, dünyanın aldaticılığına kapılarak Cehennem cezasından kurtularak doğru yola kavuşup Cennet ile ödüllenebilmek için Kuran-ı Kerim'i rehber edinmenin gerekli olduğuna dikkat çekilmiştir:

Bu Kuran, kıyamet gününde bir şefaattir ki şefaati makbuldür. Bir şikâyetçidir ki, şikâyeti geçerlidir. Kim ki ona uyar: o kimseyi Cennet'e doğru alıp gider. Kim ki onunla amelden yüz çevirir; o kimseyi Cehennem ateşine gönderir (Marifetnâme, 2015, s.164).

4.1.7.3. Abdest ve Namaz

Marifetnâme'de abdest ve namaz ile ilgili eğitsel bilgilere de yer verilmiştir. Namazın şartlarından olan abdestin nasıl alınacağı, abdesti bozan hâllerin neler olduğu anlatılmıştır. Abdest almadan önce gusül abdestini gerektiren hâller de izah edildikten sonra gusül abdestinin nasıl alınacağı da anlatılmıştır. Daha sonra namaz ile ilgili eğitsel bilgiler verildikten sonra namazı bozan şeyler ve namaz duaları verilmiştir.

Abdest, namazın şartlarından biridir. Namaz kılmak için önce gusül abdesti olmak zorundadır. Gusül abdesti kısaca şu şekildedir: önce besmele çekilerek eller yıkanır, vücutta herhangi bir pislik ya da kir varsa temizlenir. Sonra, sağ el ile üçer defa ağza, burna su götürülerek temizlenir ve namaz abdesti gibi abdest alınarak gusül abdesti tamamlanmış olur.

Gusül abdestini gerektiren hâller şunlardır: Şehvetle meni çıkması, cinsel birleşme, uykudan uyanıldığında döleğinde ya da iç elbisede meni bulunması, Eğer yattığı vakitte hareket üzere değilse, zekeri ucunda su bulunmak. Loğusa hâlindeyken rahimden kan gelmesi gibi durumlardır.

Gusül ve namaz abdestinin nasıl alınacağı anlatıldıktan sonra ise namazın farzları izah edilmiştir:

İki rekâtta "Fâtiha" okumak. Bir sure veya üç ayet veya bir uzun ayet Fâtiha'ya eklemek. Kıraat için iki evvelki rekâtları tayin etmek. İki secdeye birbirinin akabinde gitmek. Tadil-i erkânı tayin etmek, yani rükûda ve secdede, rükûdan kalkıp doğrulunca evvelki secdeden kalkıp oturunca bir kere "Sübhanallah" diyecek kadar beklemek. Dört ya da üç rekât olan namazlarda iki rekâtını kıldıktan sonra, bir "Tahiyyât" okuyacak süre boyunca oturmak. Namazın sonunda bir kere selâm vermek. Bayram Tekbirleri almak. Öğle ve ikindi farzlarında kıraatı gizlice okumak. Akşam, yatsı, sabah ve Cuma

farzlarında imam olursa, Kuran'ı açık okumak. Yalnız kılsa, açık ve gizli etmekte serbesttir. Gece kılınan nafilenin hepsinde serbesttir (Marifetnâme, 2015, s.179).

Namazı bozan hâller de eserde oldukça açık ve detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Eserde yer alan, namazı bozan hâller şunlardır:

Namaz kılariken söz söylemek. Kendi işitecek kadar gülmek. Eğer başkalarının işiteceği kadar gülerse, abdesti bile bozulur. Musibetten veya başka bir şeyden dolayı ah etmek ve sesli ağlamak. Ancak Cennet veya Cehenneme ağlamak zarar vermez. Zaruretiz boğazı ayıklamak. Sakız çiğnemek. Baş, sakalı taramak. Üç kere kıl koparmak. Bit öldürmek. Üç kere bir yeri kaşımak. Her birinde elini kaldırmakla bir rekâtta ve iki ayağıyla duvar tepmek, iki saf arası kadar yürümek. Secdede iki ayağı kaldırmak. İmama uyulduğunda bir kadınla beraber durmak. Kadının ardında durmak. Eğer imam, kadınlara imametini niyet eylemişse o kadının namazı olmaz Yüzünü ve göğsünü özürsüz Kible'den döndürmek. Mushaf'tan okumak. Yemek. Su içmek. Mana bozulacak şekilde Kuran'ı yanlış okumak. Selâm almak. Kast ile selâm vermek. Son tahiyyât sanıp unutkanlıkla selam verilirse namaz bozulmaz; ancak sehiv secdemi lazım gelir (Marifetnâme, 2015, s.180-181).

4.1.7.4. Bazı Dinî – Tasavvufi Kavramlar

Din eğitimi için, dinî bilgilerin birtakım dinî – tasavvufi kavramlarla da desteklenmesi gerektiği bilinmektedir. Dinî eğitimin daha kalıcı ve anlaşılır olmasının sağlanmasında tasavvufî eğitim de önemlidir. “Tasavvufî eğitimi diğer disiplinlerden hatta eğitim yaklaşımlarından ayıran temel faktörlerden belki de en önemlisi kişisel ve toplumsal eğitimin birlikte yürütülmesidir. Toplum hayatımızda, dinî hayatta önemli bir rol üstlenen tasavvufî bilgi ve yaşayış biçiminin pek önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla tasavvufî eğitim, günümüz eğitim öğretiminin her alanına katkı sağlayabilecek niteliktedir” (Göktaş, 2011, s.139). *Marifetnâme*'de Allah sevgisi, dünya hayatı, ahiret, abdest ve namaz gibi konularda açıklayıcı, eğitsel bilgiler verilmiştir. Bu bilgilere ilaveten bazı dinî kavramlar da eserde kendine yer bulmuştur. Bu kavramların tasavvufta ve tasavvufî düşüncede ne anlama geldiği açıklanmıştır. Bunlar arasında; kanaat, zühd, halvet, zakir, tefekkür, kibir, nefis, tevekkül tefviz, sabır, rıza, marifet, vecd, müşahade, tövbe, uzlet, tasavvuf, gibi kavramlar vardır. Bu kavramların anlamları *Marifetnâme*'de olduğu şekliyle kısaca şöyledir:

- *Kanaat*: Allah tarafından verilene razı olmaktır. Dünyadaki nimetlerden kendi payına düşene razı olmak, bunula yetinmek anlamına gelmektedir (Marifetnâme, 2015, s.484).
- *Zühd*: Dünya işleriyle ilgilenmemek, dünya işlerinden yani gelip geçici işlerden uzak durmaktır. Kalpte ve gönülde, mal ve dünya sevgisi barındırmamaktır(Marifetnâme, 2015, s.196).
- *Halvet*: Kenara çekilip yalnız kalarak sükûneti bozan tüm engellerden uzakta, daha iyi ve iştiaklı ibadet etmektir (Marifetnâme, 2015, s.314).
- *Zakir*: Allah'ı zikreden, hatırlayan anlamına gelir. Tasavvuf meclislerinde topluluğu yönlendiren, zikredenleri ilahiler okuyarak coşkulanıran, heyecanlandıran kimsedir (Marifetnâme, 2015, s.334).
- *Tefekkür*: Allah'ı fikretmek, düşünmek anlamındadır. Allah'ı ve yarattıklarını anmak ve de Allah'ın gücünü, hâkimiyetini düşünmek, anlamak anlamındadır(Marifetnâme, 2015, s.342).
- *Kibir*: Büyükleme, kendini herkesten yüksekte görmektir. Kibir sahibi kişiler, Allah'ın emirlerine uymaya özen göstermeyen kişilerin sahip olduğu davranıştır. Allah'ın sevmediği davranışlardandır (Marifetnâme, 2015, s.591).
- *Nefs*: İnsanın sahip olduğu kötü hâllerdendir. Nefs, insana görünmeyen ancak onu kötülüğe ve hoş olmayan davranışlara, ahlaka iten şeydir. Nefs, kişinin arzu ve isteklerine göre davranıp hareket etmesine yol açar (Marifetnâme, 2015, s.599).
- *Tevekkül*: Tüm işlerini Allah'a güvenerek bırakmak. Yani işlerini Allah'a teslim etmek anlamındadır (Marifetnâme, 2015, s.766).
- *Tefviz*: Tevekkülde olduğu gibi, işi Allah'a bırakma anlamındadır. Tefviz, tevekkülün daha üst noktasıdır. Kişi, yaptığı her işi gönül hoşluğu ile yaparak Allah'a hiçbir şekilde ne dil ne de kalp ile hoşnutsuzluk duymaması, her işinde Allah'a boyun eğmesidir (Marifetnâme, 2015, s.435).
- *Sabır*: Allah'tan her şeye boyun bükme. Bu yolda karşılaşılan her türlü güçlüğe rağmen Allah'a isyan etmemek anlamındadır (Marifetnâme, 2015, s.485).
- *Rıza*: Allah yolunda karşılaşılan her türlü zor duruma, olumsuzluklara rağmen gönlün huzur içinde olmasıdır. (Marifetnâme, 2015, s.400).
- *Marifet*: Allah'ı bilmek, tanımak anlamındadır. Allah ve Allah'ın sıfatları hakkında tam bir bilgiye sahip olmak anlamındadır. (Marifetnâme, 2015, s.413).

- *Vecd*: Tasavvuf yollunda kulun kalbine dolan, Allah tarafından gelen dinî his ve heyecanlardır (Marifetnâme, 2015, s.481).
- *Müşahede*: Tasavvufta izlemek anlamına gelen müşahede; Allah'ı her an gönüllerde taşımak, O'nu manevi anlamda görmek, işitmek anlamındadır (Marifetnâme, 2015, s.767).
- *Tövbe*: Kulun Allah'ın emirlerine ve yasaklarına uymayarak işlediği günahlardan pişmanlık duyarak bir daha günah işlememek için Allah'a sığınarak bağışlanmasını istemesidir. (Marifetnâme, 2015, s.484).
- *Uzlet*: Allah yoluna girerek günahlardan kaçınmak için yalnızlığa çekilip ibadetle meşgul olmak anlamındadır (Marifetnâme, 2015, s.484).
- *Tasavvuf*: Allah'ın kuluna olan muhabbetiyle kulda meydana gelen Allah sevgisiyle; Allah'ın onu görüyormuş, izliyormuşçasına kendinden geçerek ibadet etmesidir. Tasavvuf yoluna giren kişiler, dünya işlerinden tamamen vazgeçip Allah yolunda ilerleyen kimselerdir. (Marifetnâme, 2015, s.544).

4.1.7.5. Bazı Dinî Kişilikler

Din eğitiminin gerekliliklerinden biri de bazı dinî kişiliklerin ve bu kişiliklerin bilinmesidir. Çünkü bu kişiliklerin bilinmesi, bireyin dinîni yaşamada ve öğrenmesinde ona rehber olacak ve teşvik edecektir. *Marifetnâme*'de Allah yolunda ilerleyen ve ömrünü Allah'a adayan bazı dinî kişiliklere de yer verilmiştir.

Bunlar; arif kişi, velî kişi ve hikmet sahibi kişilerdir. Aslında bu üç dinî kişiliğin de ortak yönleri çoktur. Sahip oldukları birçok özellik ve haslet benzerdir. Çünkü hepsi de kendisini Allah'a adayan, Allah yolunda ilerleyen ve her işinde Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu gözetken kişilerdir. Eserde ilk olarak arif kişi anlatılmıştır. Arif, anlayışlı, sezgileri kuvvetli kişi anlamındadır. Arif kişi, Allah'tan başkasını aramayan, Allah'ın dostluğunun yeteceğini düşünen kimsedir. Arif kişi, insanlardan uzaklaşarak Allah yolunda vakit harcar. Allah'ın rızasını gözeterek işlerini yapar. Düşüncesi ancak Allah'tır. Dünyevi arzulara ve isteklere kapılmaz. Allah'ı yüceltmek ve farzlarında ibadetlerinde hiçbir aksatma yapmayan kişidir. Arif kişi Allah için kendinden vazgeçer, nefsini yener. Arif kişi her zaman Allah'ı zikretmekle meşguldür. Arif kişi etrafına bakarken ibret alınacak şeyleri ve her varlıkta Allah'ı görmeye çalışır (Marifetnâme, 2015, s.414-427).

Velî kişinin tek düşüncesi Allah ile meşgul olmaktır. Yalnız kalmayı tercih eder. Yalnızlık o kişi için acı veren bir şey değildir. Velî kişi yalnızlığı tercih ederken aslında yalnız kalmamaktadır. Fiziki anlamda yalnız kalsa da manevi anlamda aslında yalnız değildir. Çünkü o, ibadetlerini yerine getirip Allah'ı zikrettiği için Allah, hep onunla beraberdir. Ne zaman gece olsa ve yalnız kalsa, bu durum onun için, Allah ile kavuşacağı için aslında bir sevinç kaynağıdır. Velî kişi, insanlara karşı son derece hassas ve yumuşak davranan, kimseyi incitmeyen kişilerdir. İnsanlarla iletişim kurmaya çalışır; ancak bu, kendisi için değil Allah içindir. İnsanları yanlış yoldan çevirerek doğruya ulaştırmak, yani Allah yoluna davet etmek içindir. Çocuklarını yetiştirmede oldukça özenlidirler. Çünkü çocuklarının bu dünyada bir sorumluluğu vardır. Ve büyüğü olarak onu, Allah'ın rızasını gözeterek Allah'ın emirleri doğrultusunda yetiştirirler. İnsanlara Allah'ı anlatmakta hiç yorgunluk duymazlar. Onları Allah yoluna döndürmek için oldukça sabır ve tahammül gösterirler. Velî kişiler ilahi sırlara vakıf oldukları hâlde bunları insanlardan gizlerler, açığa vurmazlar. Velî kişiler de arif kişiler gibi her işinde Allah rızasını gözetir ve Allah'ın emirlerini yerine getirmekte son derece hassas olan kişilerdir. (Marifetnâme, 2015, s.489-525).

Son olarak hikmet sahibi olan kişiler ise, gayba son derece vakıftır. Görülmeyeni gören, çok keskin anlayışa ve derin sezgiye sahip olan kişileridir. Ancak bu ilimle elde ettiği şeyden daha çok bir ilhamdır. Çünkü Allah, onun gönlüne kendi sevgisini koymuş ve bazı güçlü hisler de bahşetmiştir. Konuşmalarında oldukça isabetlidir ve gereksiz hiçbir söz ağzından çıkmaz. Her sözünde Allah ve Allah sevgisi vardır. Gönlünde kibir, nefis ya da şehvetten eser olmaz. Şehveti terk etmek hikmet sahibi olmanın gereklerindendir. Çünkü şehvet, insanı doğru yoldan uzaklaştıran, onu yanlışla sürükleyen bir şeydir. Hikmet sahibi olan kişilerde dünyevi hiçbir arzu ya da istek bulunmamaktadır. Az yemek, az içmek, az uyumak, oruç tutmak ve namazı asla kesmemek en önemli göstergeleridir, hikmet sahibi kişilerin. Ayrıca alçak gönüllük, tevazu, güzel ve yumuşak konuşmak gibi özelliklere de sahiptirler. İnsanlara her davranışlarında, her işlerinde örnek olma çabası içindedirler. Çünkü kendileri Allah'a yönelmiş ve bu yolda ilerleyen kimse olduğu için son derece iyi bir örnek olmak zorundadır. (Marifetnâme, 2015, s.462-499).

Hikmet sahibi kişi, arif kişi ve velî kişi birçok şeye vakıftır. Hepsinin ortak özeliği davranışlarında ve işlerinde Allah'ın rızasını esas almaları, Allah sevgisini çok

yükseklerde duymaları, örnek davranışlar sergilemeleri ve sürekli Allah zikriyle meşgul olmalarıdır.

4.2. Marifetnâme’de Yer Alan Eğitsel Unsurlara Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerine Dair Bulgular

Türkçe Öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurlara yönelik görüşlerinin cinsiyetleri açısından istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.3 ve Tablo 4.4’de gösterilmiştir.

Tablo 4.3.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Cinsiyetleri Açısından Grup İstatistikleri

Değişkenler	Cinsiyet	N	Ortalama	Standart Sapma
Davranış Eğitimi	Erkek	243	4,5768	0,38775
	Kadın	225	4,4718	0,46234
Evlilik Eğitimi	Erkek	243	3,6973	0,225474
	Kadın	225	3,5793	0,31125
Din Eğitimi	Erkek	243	4,7119	0,46739
	Kadın	225	4,4400	0,70375
Fizyonomi Eğitimi	Erkek	243	3,8121	0,82315
	Kadın	225	3,9096	0,84353
Sağlık Eğitimi	Erkek	243	4,5302	0,49167
	Kadın	225	4,4437	0,50889

Tablo 4.4.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Marifetname'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri ile Cinsiyetleri Arasındaki İlişkiler

Değişkenler	Levene Varyansların Eşitliği Testi		Ortalamaların Eşitliği için t Testi			
	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	t	sd	Anlamlılık Düzeyi (p)	Ortalama Farkı
Davranış Eğitimi	7,882	0,005	2,651	438,583	0,008	0,10500
Evlilik Eğitimi	19,915	0,000	4,667	405,869	0,000	0,11804
Din Eğitimi	38,257	0,000	4,884	384,906	0,000	0,27193
Fizyonomi Eğitimi	,012	0,911	-1,265	461,243	0,207	-0,09756
Sağlık Eğitimi	1,812	0,179	1,867	460,279	0,063	0,08647

Tablo 4.4'de görüldüğü üzere, *Marifetname*'deki eğitsel unsurlara ait davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerinde Türkçe öğretmeni adaylarının cinsiyetleri açısından %95 güven aralığı ve %5 önem seviyesinde istatistiki olarak anlamlı farklılıklar vardır. ($p < 0,05$). Buna göre erkek Türkçe öğretmeni adayları bayanlara göre davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerine daha olumlu bakmaktadırlar.

Sonuçta; **H1** hipotezi kabul edilmiştir.

Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşlerinin sınıf düzeyleri açısından istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla ANOVA analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.5'te gösterilmiştir.

Tablo 4.5.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Marifetname'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri ile Sınıf Düzeyleri Arasındaki İlişkiler

Değişkenler		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi (p)
Davranış Eğitimi	Gruplar Arası	1,388	3	0,463	2,550	0,055
	Grup İçi	84,167	464	0,181		
	Toplam	85,555	467			
Evlilik Eğitimi	Gruplar Arası	0,445	3	0,148	1,955	0,120
	Grup İçi	35,187	464	,076		
	Toplam	35,631	467			
Din Eğitimi	Gruplar Arası	1,047	3	0,349	0,945	0,419
	Grup İçi	171,399	464	0,369		
	Toplam	172,446	467			
Fizyonomi Eğitimi	Gruplar Arası	0,687	3	0,229	0,328	0,805
	Grup İçi	323,784	464	0,698		
	Toplam	324,470	467			
Sağlık Eğitimi	Gruplar Arası	4,330	3	1,443	5,924	0,701
	Grup İçi	113,054	464	0,244		
	Toplam	117,384	467			

**: $p < 0,01$ *: $p < 0,05$

Yapılan analiz sonucunda, öğretmen adaylarının sınıf düzeyleri açısından *Marifetname*'deki eğitsel unsurların alt faktörlerinin hiçbirinde %95 güven aralığında ve %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir ($p > 0,05$). Yani Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri sınıf düzeyleri açısından istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermemektedir.

Bu sonuç ışığında, **H2** hipotezi reddedilmiştir.

Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile anne eğitim düzeyi arasında istatistiki olarak anlamlı ilişkilerin olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.6'da gösterilmiştir.

Tablo 4.6.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Marifetnâme'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri İle Anne Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişkiler

Değişkenler		Davranış Eğitimi	Evlilik Eğitimi	Din Eğitimi	Fizyonomi Eğitimi	Sağlık Eğitimi
Anne Eğitim Düzeyi	Korelasyon	0,356	0,575	0,607	0,277	0,545
	P.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	468	468	468	468	468

Değişkenleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde:

Anne eğitim düzeyi ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi faktörler arasında %95 önem seviyesinde ve %5 güven aralığında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir ($p < 0,005$). Yani anne eğitim düzeyi yükseldikçe Türkçe öğretmeni adayları davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimine daha olumlu bakmaktadırlar.

Bu doğrultuda **H3** hipotezi kabul edilmiştir.

Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile baba eğitim düzeyi arasında istatistiki olarak anlamlı ilişkilerin olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.7'de gösterilmiştir.

Tablo 4.7.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Marifetnâme'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri ile Baba Eğitim Düzeyi Arasındaki İlişkiler

Değişkenler		Davranış Eğitimi	Evlilik Eğitimi	Din Eğitimi	Fizyonomi Eğitimi	Sağlık Eğitimi
Baba Eğitim Düzeyi	Korelasyon	0,482	0,438	0,666	0,413	0,632
	P.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	468	468	468	468	468

Baba eğitim düzeyi ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi faktörler arasında %95 önem seviyesinde ve %5 güven aralığında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir ($p < 0,005$). Yani baba eğitim düzeyi yükseldikçe Türkçe öğretmen adayları davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimine daha olumlu bakmaktadırlar.

Bu doğrultuda **H4** hipotezi kabul edilmiştir.

Türkçe öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşlerinin dinî - tasavvufi eserlere ilgi duyup duymamaları açısından istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi için Bağımsız Örneklem t Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.8 ve Tablo 4.9'de gösterilmiştir.

Tablo 4.8:

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dinî - Tasavvufî Eserlere İlgi Duyup Duymamaları Açısından Grup İstatistikleri

Değişkenler	Dinî - Tasavvufî Eserlere İlgi Duyup Duymama	N	Ortalama	Standart Sapma
Davranış Eğitimi	Evet	335	4,5527	0,43319
	Hayır	133	4,4600	0,40882
Evlilik Eğitimi	Evet	335	3,6650	0,26156
	Hayır	133	3,5789	0,30246
Din Eğitimi	Evet	335	4,6657	0,53514
	Hayır	133	4,3684	0,71977
Fizyonomi Eğitimi	Evet	335	3,8756	0,82910
	Hayır	133	3,8170	0,84633
Sağlık Eğitimi	Evet	335	4,5154	0,49382
	Hayır	133	4,4211	0,51557

Tablo 4.9.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Marifetnâme'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşlerinin Dinî - Tasavvufi Eserlere İlgileri Açısından Farklılıkları

Değişkenler	Levene Varyansların Eşitliği Testi		Ortalamaların Eşitliği için t Testi			
	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	t	sd	Anlamlılık Düzeyi (p)	Ortalama Farkı
Davranış Eğitimi	0,090	0,764	2,119	466	0,035	0,09263
Evlilik Eğitimi	6,022	0,014	3,067	466	0,002	0,08606
Din Eğitimi	22,133	0,000	4,888	466	0,000	0,29725
Fizyonomi Eğitimi	0,010	0,920	,685	466	0,493	0,05858
Sağlık Eğitimi	2,623	0,106	1,841	466	0,066	0,09437

Tablo 4.9’da görüldüğü üzere, *Marifetname*’deki eğitsel unsurlara ait davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerinde Türkçe öğretmeni adaylarının dinî - tasavvufi eserlere ilgi duyup duymama açısından %95 güven aralığı ve %5 önem seviyesinde istatistiki olarak anlamlı farklılıklar vardır. ($p < 0,05$). Buna göre dini – tasavvufi eserlere ilgi duyan Türkçe öğretmeni adayları, ilgi duymayanlara göre davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerine daha olumlu bakmaktadırlar.

Bu sonuç ışığında, **H5** hipotezi kabul edilmiştir.

Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurlara yönelik görüşlerinin yaşadıkları bölgelere göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin tespit edilmesi amacıyla ANOVA analizi yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 4.10’da gösterilmiştir.

Tablo 4.10.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Yaşadıkları Bölgeler Açısından Marifetname'deki Eğitsel Unsurlardaki Farklılıklar

Değişkenler		Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık Düzeyi (p)
Davranış Eğitimi	Gruplar Arası	10,196	7	0,171	0,932	0,481
	Grup İçi	840,359	460	0,183		
	Toplam	850,555	467			
Evlilik Eğitimi	Gruplar Arası	10,087	7	0,155	2,068	0,066
	Grup İçi	340,544	460	0,075		
	Toplam	350,631	467			
Din Eğitimi	Gruplar Arası	60,315	7	0,902	2,498	0,083
	Grup İçi	1660,130	460	0,361		
	Toplam	1720,446	467			
Fizyonomi Eğitimi	Gruplar Arası	60,319	7	0,903	1,305	0,246
	Grup İçi	3180,151	460	0,692		
	Toplam	3240,470	467			
Sağlık Eğitimi	Gruplar Arası	0,827	7	0,118	0,466	0,859
	Grup İçi	1160,556	460	0,253		
	Toplam	1170,384	467			

Yapılan analiz sonucunda, Türkçe öğretmeni adaylarının yaşadıkları bölgeler açısından *Marifetname*'deki eğitsel unsurların alt faktörlerinin hiçbirinde %95 güven aralığında ve %5 önem seviyesinde istatistiksel olarak farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir ($p < 0,05$). Yani Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel

unsurlara yönelik görüşleri yaşadıkları bölgeler açısından istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermemektedir.

Bu sonuç ışığında, **H6** hipotezi reddedilmiştir.

Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri *Marifetnâme*'yi daha önce okuyup okumamalarına göre farklılık gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.11 ve Tablo 4.12'de gösterilmiştir.

Tablo 4.11.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Marifetnâme'yi Daha Önce Okuyup Okumamaları Açısından Grup İstatistikleri

Değişkenler	Marifetnâme'yi		Ortalama	Standart Sapma
	Daha Önce okuyup Okumama	N		
Davranış Eğitimi	Evet	54	4,4747	0,60022
	Hayır	413	4,5328	0,40112
Evlilik Eğitimi	Evet	54	3,5844	0,31736
	Hayır	413	3,6476	0,27022
Din Eğitimi	Evet	54	4,5486	0,59450
	Hayır	413	4,5847	0,61052
Fizyonomi Eğitimi	Evet	54	3,9012	0,88933
	Hayır	413	3,8507	0,82604
Sağlık Eğitimi	Evet	54	4,5093	0,53731
	Hayır	413	4,4867	0,49746

Tablo 4.12.

Türkçe Öğretmeni adaylarının Marifetnâme'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşlerinin Marifetnâme'yi Daha Önce okuyup Okumamaları Açısından Farklılıkları

Değişkenler	Levene Varyansların Eşitliği Testi		Ortalamaların Eşitliği için t Testi			
	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	t	sd	Anlamlılık Düzeyi (p)	Ortalama Farkı
Davranış Eğitimi	5,442	0,020	-0,938	465	0,349	-0,05818
Evlilik Eğitimi	0,550	0,459	-1,582	465	0,114	-0,06320
Din Eğitimi	0,054	0,817	-0,410	465	0,682	-0,03613
Fizyonomi Eğitimi	0,045	0,832	0,419	465	0,675	0,05055
Sağlık Eğitimi	0,816	0,367	0,311	465	0,756	0,02258

Tablo 4.12’de görüldüğü üzere, *Marifetname*’deki eğitsel unsurlara ait davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerinde Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetname*’yi daha önce okuyup okumamaları açısından %95 güven aralığı ve %5 önem seviyesinde istatistiki olarak anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$). Bunun nedeni olarak *Marifetname*’yi okuyanlar (54) ile okumayanlar (413) arasında oldukça büyük bir fark olması görülebilir.

Bu sonuç ışığında, **H7** hipotezi reddedilmiştir.

Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurlara yönelik görüşlerinin bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.13 ve Tablo 4.14’de gösterilmiştir.

Tablo 4.13.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Bölümlerindeki Alan Bilgisi Derslerini Yeterli Bulup Bulmamaları Açısından Grup İstatistikleri

Değişkenler	Bölümlerdeki Alan Bilgisi Derslerin Yeterli Bulunması	N	Ortalama	Standart Sapma
Davranış Eğitimi	Evet	149	4,4793	0,51175
	Hayır	319	4,5483	0,38162
Evlilik Eğitimi	Evet	149	3,6055	0,31755
	Hayır	319	3,6569	0,25352
Din Eğitimi	Evet	149	4,5336	0,63665
	Hayır	319	4,6034	0,59336
Fizyonomi Eğitimi	Evet	149	3,8546	0,84303
	Hayır	319	3,8610	0,83040
Sağlık Eğitimi	Evet	149	4,4228	0,56470
	Hayır	319	4,5193	0,46663

Tablo 4.14.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Marifetnâme'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşlerinin Bölümlerindeki Alan Bilgisi Derslerini Yeterli Bulup Bulmamaları Açısından Farklılıkları

Değişkenler	Levene	Ortalamaların Eşitliği için t Testi				
	Varyansların Eşitliği Testi					
	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	t	sd	Anlamlılık Düzeyi (p)	Ortalama Farkı
Davranış Eğitimi	2,168	0,142	-1,626	466	0,105	-0,06895
Evlilik Eğitimi	7,636	0,006	-1,880	466	0,061	-0,05140
Din Eğitimi	0,616	0,433	-1,160	466	0,247	-0,06989
Fizyonomi Eğitimi	0,030	0,863	-0,078	466	0,938	-0,00644
Sağlık Eğitimi	3,144	0,077	-1,946	466	0,052	-1,946

Tablo 4.14'te görüldüğü üzere, *Marifetname*'deki eğitsel unsurlara ait davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerinde öğretmen adaylarının bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamaları açısından %95 güven aralığı ve %5 önem seviyesinde istatistiki olarak anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Bu sonuç ışığında, **H8** hipotezi reddedilmiştir.

Türkçe Öğretmen Adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşlerinin bölümlerindeki eğitim bilimleri derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar gösterip göstermediğinin belirlenmesi amacıyla Bağımsız Örneklem t Testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.15 ve Tablo 4.16'te gösterilmiştir.

Tablo 4.15.

Türkçe Öğretmen Adaylarının Bölümlerindeki Eğitim Bilimleri Derslerini Yeterli Bulup Bulmamaları Açısından Grup İstatistikleri

Değişkenler	Bölümlerdeki Eğitim Bilimleri Derslerinin Yeterli Bulunması	N	Ortalama	Standart Sapma
Davranış Eğitimi	Evet	158	4,5157	0,49795
	Hayır	310	4,5318	0,38833
Evlilik Eğitimi	Evet	158	3,6273	0,30797
	Hayır	310	3,6473	0,25882
Din Eğitimi	Evet	158	4,5538	0,63525
	Hayır	310	4,5952	0,59369
Fizyonomi Eğitimi	Evet	158	3,8312	0,85025
	Hayır	310	3,8731	0,82593
Sağlık Eğitimi	Evet	158	4,4124	0,55793
	Hayır	310	4,5274	0,46609

Tablo 4.16.

Türkçe Öğretmen Adaylarının Marifetnâme'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşlerinin Bölümlerindeki Eğitim Bilimleri Derslerinin Yeterli Bulup Bulmamaları Açısından Farklılıkları

Değişkenler	Levene Varyansların Eşitliği Testi					
	Ortalamaların Eşitliği için t Testi					
	F	Anlamlılık Düzeyi (p)	t	sd	Anlamlılık Düzeyi (p)	Ortalama Farkı
Davranış Eğitimi	0,565	0,453	-0,385	466	0,700	-0,01612
Evlilik Eğitimi	20,575	0,109	-0,741	466	0,459	-0,02003
Din Eğitimi	0,387	0,534	-0,696	466	0,487	-0,04136
Fizyonomi Eğitimi	0,037	0,847	-0,514	466	0,608	-0,04189
Sağlık Eğitimi	20,054	0,152	-20,357	466	0,059	-0,11497

Tablo 4.16'da görüldüğü üzere, *Marifetname*'deki eğitsel unsurlara ait davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerinde Türkçe öğretmeni adaylarının bölümlerindeki eğitim bilimleri derslerini yeterli bulup bulmamaları açısından %95 güven aralığı ve %5 önem seviyesinde istatistiki olarak anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir ($p>0,05$).

Bu sonuç ışığında, **H9** hipotezi reddedilmiştir.

Son olarak Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile akademik genel not ortalamaları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 4.17'de gösterilmiştir.

Tablo 4.17.

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Marifetnâme'deki Eğitsel Unsurlara Yönelik Görüşleri ile Akademik Genel Not Ortalamaları Arasındaki İlişkiler

Değişkenler		Davranış Eğitimi	Evlilik Eğitimi	Din Eğitimi	Fizyonomi Eğitimi	Sağlık Eğitimi
Akademik	Korelasyon	0,112*	0,107*	0,143*	0,135	0,110
Genel Not	P.	0,016	0,021	0,002	0,005	0,017
Ortalaması	N	468	468	468	468	468

*P<0,05

Akademik genel not ortalaması ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi faktörleri arasında %95 önem seviyesinde ve %5 güven aralığında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir ($p<0,005$). Yani Türkçe öğretmeni adaylarının akademik genel not ortalamaları yükseldikçe öğretmen adayları davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimine daha olumlu bakmaktadırlar.

Bu doğrultuda **H10** hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4.18.

Hipotez Sonuçları Özet Tablosu

Hipotezler	Kabul	Red
H1: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri cinsiyetlerine göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.	*	
H2: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri sınıf düzeylerine göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.		*
H3: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile anne eğitim durumu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır.	*	

H4: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile baba eğitim durumu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır.	*
H5: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri Dinî - Tasavvufî eserlere ilgi duyup duymamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.	*
H6: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri yaşadıkları bölgelere göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.	*
H7: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri <i>Marifetnâme</i> 'yi daha önce okuyup okumamalarına göre farklılıklar göstermektedir.	*
H8: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.	*
H9: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri bölümlerindeki eğitim bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.	*
H10: Türkçe öğretmeni adaylarının <i>Marifetnâme</i> 'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile akademik genel not ortalamaları arasındaki ilişki vardır.	*

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu bölümde; araştırmanın problemi çerçevesinde elde edilen bulgulardan hareketle varılan sonuçlar verilerek çalışmanın sonuçlarıyla literatürdeki benzer çalışmaların sonuçları karşılaştırılıp tartışılmış, araştırmanın sonuçları doğrultusunda önerilere yer verilmiştir.

5.1. Sonuç ve Tartışma

Marifetnâme pozitif bilimleri ve dinî ilimleri bir arada sunması ve de Türk yaşayışı, toplumu, kültürü, eğitim tarihi gibi yönlerden oldukça önemli bir kaynak olarak literatürde kendine yer bulmuştur. *Marifetnâme* incelendiğinde, eserdeki eğitsel ve kültürel unsurlar ve verilmek istenen toplumsal ve kültürel değerlerin çokluğu dikkati çekmektedir. Bu unsurlar ve değerler, ağırlıklı olarak doğru davranışlar sergileyen iyi, doğru, bilgili insan olmaya yönelik ve toplumsal – kültürel mahiyettedir. Bunun yanı sıra insani değerlere yönelik unsurlar ile eğitim öğretimin önemini vurgulayan, unsurlar da yer almaktadır İnsan, insan yaşamı ve toplum odaklı *Marifetnâme*, eğitcilik konusunda büyük bir zenginlik sunmaktadır. Bu nedenle, şimdiye kadar *Marifetnâme* üzerinde birçok araştırma ve inceleme yapılmıştır. Ancak *Marifetnâme*'nin eğitsel değeri ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönden *Marifetnâme*'nin eğitsel değerinin incelenmesinin ve *Marifetnâme*'de ileri sürülen görüşlerin günümüzde hâlâ geçerliliğinin ortaya konulmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu amaçlarla gerçekleştirilen çok yöntemli bu çalışmanın nitel boyutunda; doküman incelemesi yöntemi ile *Marifetnâme*'deki eğitsel içerikli bilgi, düşünce ve görüşler tespit edilmiştir. Tespit edilen bu verilerden hareketle araştırmanın ilk aşamasında elde edilen nitel veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiş ve bu verilerin eğitsel karşılıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci aşaması olan nicel boyutunda ise tespit edilen bu verilerdeki görüşlerden yararlanılarak bir ölçek oluşturulmuş ve 2016-2017 öğretim yılı içerisinde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğrenim gören Türkçe öğretmeni adaylarına uygulanmıştır.

Uygulanan ölçek sonucunda elde edilen nicel veriler parametrik olmayan istatistik yöntemleriyle analiz edilmiştir.

Marifetnâme ile ilgili şimdiye kadar birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen *Marifetnâme*'nin sahip olduğu sosyal, toplumsal ve eğitim yönü ile ilgili kapsamlı bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Ayrıca eserde yer alan eğitsel öğelerin Türkçe öğretmeni adayları tarafından algılanış ve bu öğelerin günümüzde geçerliliğini araştıran ya da buna benzer bir çalışma da bulunmamaktadır. Bu yönüyle çalışmanın, *Marifetnâme* ile ilgili yapılan en kapsamlı çalışma olduğu söylenebilir.

5.1.1. Nitel Verilerin Analizi İle Ulaşılan Sonuçlar

Araştırma sonucunda elde edilen nitel verilerin analizi ile *Marifetnâme*'de yer alan eğitsel unsurlar; “Davranış Eğitimi”, “Evlilik Eğitimi”, “Sağlık Eğitimi”, Cinsellik Eğitimi”, “Anatomi Eğitimi”, Fizyonomi Eğitimi”, “Din Eğitimi”, “Diğer Eğitsel Bilgiler” olmak üzere toplam 9 tema altında toplanmıştır. İlgili eğitsel unsurlardan hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- “Davranış Eğitimi” temasında genel olarak insanlara karşı davranış adabları ve toplum içinde yaşayışı düzenleyen ahlaki ve davranışsal kurallar anlatılmıştır. Bu tema altında Ebeveyne Karşı Davranış Adabı, Akrabalara Karşı Davranış Adabı, Dost – Arkadaşa Karşı Davranış Adabı, Komşulara Karşı Davranış Adabı, Tanıdıklara Karşı Davranış Adabı, Emir Altındakilere Karşı Davranış Adabı, Öğretenin (Âlimin) Öğrenene (Talebeye) Karşı Davranış Adabı, Öğrenenin (Talebenin) Öğretene (Âlime) Karşı Davranış Adabı, Büyüklere Karşı Davranış Adabı, Cahillere / Avama Karşı Davranış Adabı, Hayvanlara Karşı Davranış Adabı, Toplum İçinde Genel Davranış Adabları olmak üzere 12 alt tema oluşturulmuştur.

“Ebeveyne Karşı Davranış” alt temasında, ebeveynin kişinin hayatında önemli bir yeri olduğu anlayışı çerçevesinde, anne ve babaya karşı olan görev ve sorumlulukların neler olduğu ve de bu görev ve sorumluluklarının ne şekilde yerine getirebileceği anlatılmıştır. Bu alt temada içerik olarak ebeveynin sözlerinin dinlenilmesi, verdiği emirlere uyulması ve de ebeveynin isteklerinin yerine getirmede hızlı ve istekli olunması, ebeveynlere karşı her zaman saygı ve hürmette eksik kalınmaması gibi öğretiler yer almaktadır. *Marifetnâme*'de tespit edilen bu öğretilerin benzerine Eski Türkçe dönemi eserlerinde de rastlanmaktadır. Albayrak (2017) çalışmasında elde ettiği bulgular neticesinde Eski Türkçe dönemi eserlerinde de aile

ilişkilerinin önemine dikkat çekildiğini ve ebeveyne karşı itaat ve saygının esas alındığını belirtmiştir. Bu yönüyle aile ve ebeveyn kavramının eski Türk toplumlarından itibaren kültürümüzün içinde var olan önemli bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

“Akrabalara Karşı Davranış Adabı” alt temasında, toplumsal ve kültürel yapı gereği akrabalığın önemli bir yerinin olduğuna, akrabalık bağlarının ve ilişkilerinin önemine dikkat çekilerek kişinin akrabalarına karşı olan sorumlulukları anlatılmıştır. Bu alt temada içerik olarak akraba ziyaretinin önemli olduğu, akraba ziyaretlerinin sık ve samimi olması, akrabalarla yardımlaşma ve dayanışmanın önemli olduğu, akrabaların ihtiyacı veya yardım talebi olduğunda geri çevirmemek gerektiği, onlara saygı ve hürmette hata ve eksiklik göstermemek gerektiği, amca ve teyze gibi aile büyüklerine itaat etmek gerektiği gibi öğretiler yer almaktadır.

“Dost ve Arkadaşa Karşı Davranış Adabı” alt temasında, dostluk ve arkadaşlığın önemli kavramlar olduğu, dost – arkadaş karşı nasıl davranılması gerektiği ve dost – arkadaş seçiminde dikkat edilecek hususlar üzerinde durulmuştur. Bu alt temada dost ve arkadaşın maddi ya da manevi zor ve sıkıntılı günlerinde onlara destek olunması; onların sırlarının tutulması, ayıplarının örtülmesi; onları üzecek ya da kıracak sözlerden kaçınılması, sözlerinin kesilmeden dinlenilmesi; onların üzüntü ve sevincinde birlikte olmak; onlara dünya ve ahiret hayatında yardımcı olunabilecek şeyler yapmak; onlara karşı saygı ve ikramda kusur etmemek gibi öğretiler yer almaktadır. Bunun yanı sıra dost ve arkadaş seçilecek kişide aranılması gereken özellikler de anlatılmıştır. Dost – arkadaş seçilecek kişinin akıllı; güzel ahlaklı; hâlden anlayan; davranışlarında adaletli, saygılı ve ölçülü olmayı bilen; Allah’tan korkan ve dinî hassasiyetleri olan; kanaatkâr olan kişi olmasına dikkat edilmesi gerektiği anlatılmıştır. Bu alt temada ilave olarak ahiret hayatına dikkat eden ve yaşamını buna göre sürdüren, dünya hayatında kişiye yardımcı olabilecek ve kolaylık sağlayabilecek olan dost - arkadaş tiplerinin yanı sıra kişiye zarar getirmesi muhtemel olan davranışlara sahip olan dost - arkadaş tiplerine de yer verilerek dost – arkadaş seçiminde bu özelliklere bakılarak dikkat edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Son olarak ise insan tiplerine yer verilmiştir. İnsan tiplerinin çevresine iyilik yapan, yardımcı olan insan tipi; etrafına hiçbir iyiliğinin faydasının ya da kötülüğünün zararının dokunmadığı insan tipi; çevresine zararı dokunan, kötülük düşünen insan tipi olmak üzere üç tipte olduğu belirtilerek etrafına iyiliği ve faydası dokunan, iyi insanlarla birlikte olmanın doğru olacağı anlatılmıştır.

“Komşulara Karşı Davranış Adabı” alt temasında, komşuluğun toplumdaki yeri ve önemine vurgu yapılarak komşuluğun sağlıklı bir şekilde yürütmesine sağlayacak ve komşuluk ilişkisinin nasıl ve ne şekilde olacağı gibi konulara değinilmiştir. *Marifetnâme*’de komşuluk ilişkisi için verilen öğüt verisi değerler şunlardır: Komşuların birbiriyle nezaket ve saygı çerçevesinde ilişki yürütmeleri; birbirleriyle yardım ve dayanışma içinde olmaları ve birbirlerine iyilikte bulunmaları; birbirlerini kırıp üzmemeleri ve tatlı dille iletişim kurmaları; birbirleriyle hediyeleşmeleri; birbirlerinin evi, malı ya da ailelerine zarar vermemeleri; birbirlerinin ayıplarını, kusurlarını örtmek; birbirlerinden ziyaretlerini esirgememek; düğün, cenaze gibi mutlu ve üzüntülü günlerinde birbirlerinin yanında olmaktır. Eserde genel anlamda, içerik olarak komşuluk münasebetlerinin karşılıklı anlayış ve ahlaki hassasiyetle yürütülmesi gerektiği gibi öğretiler yer almaktadır.

“Tanıdıklara Karşı Davranış Adabı” alt temasında, yakından tanınan kişilere karşı her zaman belli ölçü ve seviyede ilişki kurmanın doğru bir davranış olacağı çerçevesinde konulara yer verilmiştir. *Marifetnâme*’de, tanışıklığın bulunduğu kişilerle ilişki kurarken bu kişilere fazla güvenilmemesi; hata veya kusuru olduğunda affedilmesi; kin, düşmanlık gibi duyguların beslenmemesi; bu kişiler hakkında dedikodu yapılmaması, yapılan dedikodudan uzak durulması; yardıma, desteğe ihtiyacı olduğunda geri durulmaması; gereksiz yere akıl veya öğüt verilmemesi gibi öğretiler eserde yer almaktadır.

“Emir Altındakilere Karşı Davranış Adabı” alt temasında, emir altında çalışan ve hizmet eden kişilere karşı her daim saygı, nezaket ve iyi niyet gözeterek davranılması gerektiği izah edilmiştir. *Marifetnâme*’de, emir altında bulunan kişilere, o kişinin kendi yediğinden içtiğinden, giydiğinden sunması; onlara karşı hassas davranarak alay edilmemesi; yapabileceğinden fazla iş ya da görev verilmemesi; verilen görevi yapmakta zorlandığında ona yardımcı olunması; birlikte oturulup yiyilip içilmesi; hataları olduğunda yumuşak bir üslupla uyarılarak affedilmesi gibi birçok öğreti yer almaktadır.

“Öğretenin (Âlimin) Öğrenene Karşı Davranış Adabı” alt temasında, öğreten kişinin öğrenene karşı olan görev, sorumluluk ve adabları izah edilmiştir. Bunların konuları ise şu şekildedir: Öğreten kişi sabrı, vakarı ve selim olmayı bilmeli; öğrenene karşı onlara karşı hoşgörülü olmalı ve sabırlı olunmalı; öğreten kişi öğrettiği şeyleri

anlaşılır ve açık ifade etmeli; anlattığı şeylerin kanıtını göstermeli; öğrenenlerle şaka ve alay etmemeli; öğrenemeyen tekrar etmeli ve bundan rahatsızlık duymamalı; öğrenen kişilerin bir hatası, kusuru olduğunda güzel bir şekilde uyarmalı; soru sorana net ve anlaşılır cevap vermeli; fayda getirmeyecek şeyleri öğretmemeli; tevazu sahibi olmalıdır gibi öğretiler yer almaktadır. Çalışmada, eğitim ve öğretimin nasıl olması gerektiği hakkında tespit edilen bu öğretiler doğrultusunda öneri ve görüşlerin benzerlerine Özyılmaz'da (1986) da rastlanmaktadır. Çalışmanın eğitim ve öğretimle ilgili görüşlerinin Özyılmaz'ın (1986) çalışmasında da var olduğu ve çalışmanın daha önce yapılan bu çalışmayla tespitlerinin örtüştüğü görülmektedir. Bu durum, İbrahim Hakkı'nın eserlerinin, özellikle de *Marifetnâme*'nin eğitim alanında önemli bir eser olduğunu göstermektedir.

“Öğrenenin (Talebenin) Öğretene Karşı Davranış Adabı” alt temasında, öğrenen kişinin öğretene karşı olan görev, sorumluluk ve adabları izah edilmiştir. Bunların konusu şöyledir: Öğrenen kişi öğreten kişiye saygı, edep ve nezaket içinde olmalı; soru sorulmadıkça gereksiz yere konuşulmamalı; soru sormak için izin istemeli; onun kendisine ve yakınlarına saygı ve teveccühten geri kalmamalı; kendisine verilen görevleri yapmalı gibi öğretiler eserde yer almaktadır.

“Büyüklerle Karşı Davranış Adabı” alt temasında, büyüklerle karşı olan davranışlarda gösterilmesi ve dikkat edilmesi gereken hususlar anlatılmıştır. *Marifetnâme*'de, büyüklerin toplumdaki yerinin her daim üst noktada bulunduğu dikkat çekilerek onların nasihatlerinden, hayat tecrübelerinden yararlanılması; onlara saygı ve hürmette eksik veya kusura yer vermemek; onların görüş ve önerilerinin dikkate alınması; onların istek ve arzularını yerine getirmede hızlı olunması gerektiği gibi birçok öğreti yer almaktadır:

“Cahillere / Avama Karşı Davranış Adabı” alt temasında, cahil ve bilgisiz kişilere nasıl davranılması ve onlarla nasıl bir ilişki içinde olunması gerektiği izah edilmiştir. *Marifetnâme*'de cahil ve bilgisiz kişilerin sözlerin dikkate alarak üzerinde durmamak; kendi aralarında konuştukları boş, anlamsız sözlerle ve dedikodulara kulak asmamak; onlarla karşılaşmamak için mümkün olabildiğince aynı ortamda bulunmamak; onlara muhtaç olmamaya çalışmak; onlarla samimiyete ve fazla yakınlığa girmemek gibi öğretiler yer almaktadır.

“Hayvanlara Karşı Davranış Adabı” alt temasında, hayvanlara karşı nasıl bir davranış sergilenmesi gerektiği izah edilmiştir. Eserde genel olarak hayvanlara karşı davranışlarda şefkatli olunması gerektiği üzerinde durulmuştur. *Marifetnâme*’de, hayvanlara karşı davranışlarda gözetilmesi gereken ve onlara karşı yapılmaması gereken davranış ve eylemlerin içeriği şu şöyledir: Hayvanların da birer canlı olduğunun unutulmaması; onlara şefkat ve merhametle yaklaşılması; fiziki şiddet uygulanmaması; birbirleriyle dövüştürülerek acı duymalarına neden olunmaması; taşıyabilecekleri yükten fazla yüklenilmemesi gibi birçok öğreti yer almaktadır.

“Toplum İçinde Genel Davranış Adapları” alt temasında ise, genel olarak toplum içinde insan ilişkilerinde ve iletişimde saygı, nezaket, tevazu ve ölçünün elden bırakılmaması gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. *Marifetnâme*’de, bireyin toplum içinde konuşmalarına dikkat ederek gereksiz konuşma, söz ya da davranışta bulunmaması; sır tutmayı ve saklamayı bilmesi; aşırı tepkilerden, gülmekten, alay etmekten ve şaka yapmaktan kaçınması; üslubuna dikkat etmesi; arkadaşlık yapacağı kişiyi özenli seçmesi; cömert olması; cimrilikten kaçınması; sabırlı ve hoşgörülü olması; yardımsever, mütevazı ve iyi niyetli olması; özür dilemeyi bilmesi; giyim kuşamına özen göstermesi; yeme içme adaplarını bilmesi; yalan söylememesi; doğru ve haklıyı savunması, yanlış ve haksızlık karşısında durması; çalışkan ve azimli olması; hırsızlık yapmaması; toplum tarafından seilmeyen kişilerle zaman geçirmemesi; toplum içinde yürüme, oturma, kalkma gibi davranışlarında ölçü gözetmesi gerektiği gibi pek çok öğreti yer almaktadır. *Marifetnâme*’de yer alan bu sosyal ve toplumsal değerlerin benzerlerine, özellikle de insan ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair yaklaşım ve davranış öğretilerin tespitine, Özdamar’ın (2002) ve Yücelik’in (2006) çalışmalarında da rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda da insanın sosyal bir varlık olduğu ve toplumsal hayat içinde pek çok görev ve sorumluluklarının var olduğuna; bunların genel olarak insanın toplum içinde sağlıklı ve normal bir ilişki yaşaması için birtakım ahlaki ve ölçülü davranışlar içinde olmasına gerektiğine dair tespitler sunulmuştur. Bu anlamda çalışmanın bu iki çalışmayla örtüşen ve benzeşen yönlerinin olmasıyla, bu konu hakkında *Marifetnâme*’nin pek çok bilgi ve öğreti içerdiği daha iyi desteklenmektedir. Ayrıca *Marifetnâme*’de yer alan sosyal ve toplumsal yaşama yönelik değerlere ve öğretilere *Kutadgu Bilig*’in de aralarında olduğu pek çok Eski Türkçe dönemi eserinde de rastlandığı görülmektedir. Bozkırlı (2015), çalışmasında sosyal ve

toplumsal yaşama yönelik olan bu değerlerin yüzyıllar önce kaleme alınan *Kutadgu Bilig*'de de var olduğunu tespit etmiştir. Yine diğer bir çalışmada Albayrak (2017), Eski Türkçe dönemi eserlerinde de sosyal ve toplumsal yaşama dair birçok değer ve öğretinin olduğunu tespit etmiştir. *Marifetnâme*'de de yer alan bu değer ve öğretilerin Bozkırlı (2015) ve Albayrak'ın (2017) çalışmalarının araştırma materyalini oluşturan eserlerde de var olması ve bunların *Marifetnâme*'yle örtüşmesi, bu değer ve öğretilerin Türk toplumlarında eskiden beri olan değer ve öğretiler olabileceği hakkında ipuçları vermektedir.

- “Evlilik Eğitimi” temasında; evliliğin bireysel ve toplumsal getirileri, genel anlamda çocuk eğitimi, ideal evlilik hayatının gerçekleşmesine dair davranışsal, ahlaki, sosyal ve davranışsal bilgiler verilmiştir. Bu tema altında Evlilik ve Evlilik Hayatı, Evliliği Gerektiren Durumlar, Eşlerin Birbirine Karşı Davranış Adabı, Ebeveynlerin Çocuklarına Karşı Davranış Adabı, Evliliğin Olumlu ve Olumsuz Yönleri olmak üzere toplam 5 alt tema tespit edilmiştir. İlgili eğitsel unsurlardan hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

“Evlilik ve Evlilik Hayatı” alt temasında, evliliğin bireysel ve toplumsal bir yönünün bulunduğu üzerinde durularak evliliğin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi ve yürümesinin ilk önce bireyin hayatına olumlu etkiler getireceği, daha sonra ise daha genele etki ederek toplumsal olarak da olumlu etkiler getireceği izah edilmiştir. Eserde, evliliğin toplumsal düzeni sağladığı belirtilerek evliliğe dair pek çok eğitsel unsur, İslami anlayış çerçevesinde kendine yer bulmuştur. Genel anlamda evlilik hayatında erkek ve kadının eşit şartlara sahip olması fikri görülse de erkeğin daha etkin bir rol oynaması ileri sürülmüştür. Ayrıca eşlerin birbirlerine karşı sorumluluk duymaları gerektiğinin de altı çizilerek mutlu bir evlilik hayatı için eşlerin uyum içinde olmak adına çaba göstermelerinin icap ettiği belirtilmiştir. Ayrıca evliliğe adım atmadan önce maddi ve manevi birtakım şartları yerine getirdikten sonra evliliğin gerçekleştirilmesinin daha doğru olacağı da anlatılmıştır. Eş seçiminin nasıl olması gerektiği, eş seçiminde hangi özellik ve hususlara dikkat edilmesine dair de bilgiler yer almaktadır. Eserde, eş seçiminde şu özelliklere dikkat edilmesi önerilmiştir: Fiziki güzellikten ziyade ahlak ve huy güzelliğinin tercih edilmesi, dinî hassasiyetlerinin olması; maddi zenginliğe sahip olanın değil manevi zenginliğe sahip olanın tercih edilmesi gibi öğretiler yer almaktadır.

“Evliliği Gerektiren Durumlar” alt temasında, evlenmenin hangi durumlarda gerekli olduğu izah edilmiştir. Eserde, evliliğin bireyin hayatını düzene koyduğu gibi toplumsal hayatı da düzene koyduğu için evliliğin gerekli bir olgu olduğu belirtilmiştir. Bireylerin nefesine yenik düşerek hata yapmaması, cinsel ihtiyaçlarını karşılaması, dinî vazifelerini daha kolay ve olması gereken şekilde yerine getirerek Allah’tan uzaklaşmaması için evliliğin gerekli bir durum olduğunun altı çizilmiştir.

“Eşlerin Birbirine Karşı Davranış Adabı” alt temasında, sağlıklı bir evlilik hayatı için eşlerin birbirlerine karşı nasıl bir davranış sergilemesi gerektiği hususunda bilgiler verilmiştir. Bu alt temada erkeğin ve kadının birbirlerine karşı olan davranışsal sorumlulukları izah edilmiştir. Genel anlamda erkeğin eşine güzel huyla ve yumuşak sözlerle yaklaşması gerektiği; sıkıntı ya da sorunu olup olmadığını sorması, eğer varsa bunları çözüme kavuşturması; muhabbet ve sevgiyle yaklaşması; çocuk yetiştirmede ona yardımcı olması; temel ihtiyaçlarının karşılanmasında onu eksik bırakmaması; kötü söz ya da şiddet uygulamaması; bir hatası olduğunda affetmesi ve ona güleryüzü elden bırakmaması; ona çeşitli bilgi ve beceriler kazandırması; sırrını saklaması ve maddi manevi onun yanında olması gerektiği gibi öğretiler verilmiştir. Kadının ise eşine saygı ve hürmette eksiklik göstermemesi; güleryüzle davranması; eşinin emirlerine ve isteklerine kayıtsız kalmaması; eşinden izinsiz bir yere gitmemesi; eşinin temizlik, yeme içme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında eksiklik göstermemesi; eşinin cinsel ihtiyaçlarını karşılamasında geri durmaması gibi öğretiler yer almaktadır. Çalışmada elde edilen bu tespitlerin benzerlerine Yücelik’in (2006) çalışmasında da rastlanmaktadır. Yücelik (2006), sağlıklı ve normal bir aile hayatında eşlerin uyum içinde olması gerektiği, sorunlarını dinleyip çözmeleri gibi öğretileri tespit etmiş olup sağlıklı bir ailenin aslında sağlıklı bir toplumun da temeli olduğuna vurgu yaparak çalışmamızı destekleyen tespitlerde bulunmuştur.

“Ebeveynlerin Çocuklarına Karşı Davranış Adabı” alt temasında, ebeveynlerin çocuklarına karşı davranışlarının nasıl olması hususunda bilgilere yer verilmiştir. Eserde, ebeveynlerin çocuklarına her şeyden önce güzel ahlak ve huy kazanmalarına çaba sarfetmeleri; onlara temel bilgi ve becerileri kazandırması; çocuk erkekse onun bir sanat kazanması, çocuk kızsı onun temel ev işlerini öğrenmesi noktasında destek olmak; onlara merhametle yaklaşp tehlikelerden esirgemek; yapamayacakları iş ve istekte bulunmamak gibi öğretiler eserde yer almaktadır. Çocuk eğitimi ve çocuğun

gelişimi ile ilgili pek çok öğreti bulunduran Marifetnâme'deki bu konuya değinen Özyılmaz (1990), *Marifetnâme*'nin bu konuda rehber bir eser olduğunu belirterek çalışmamızın bulgularını destekler sonuçlara ulaşmıştır. Bu yönüyle farklı bir çalışmada da benzer bulguların tespit edilmesi, *Marifetnâme*'nin çocuk eğitimiyle ilgili önemli bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Bozkırlı (2015), Eski Türkçe dönemi eseri olan *Kutadgu Bilig* üzerinde yaptığı araştırmada da benzer sonuçlara ulaşmıştır. Bozkırlı (2015), çalışmasında *Kutadgu Bilig*'de çocuk eğitiminin önemli bir tema olduğunu altını çizerek çocuk eğitime önem verilmesi gereken hassas bir konu olduğunu belirtmiştir. *Marifetnâme*'de de tespit edilen çocuk eğitimi ile ilgili benzer öğretiler, bu konunun Eski Türkçe döneminden itibaren Türk toplumunda önem verilen bir konu olduğu; dönem eserlerinde ve daha sonraki döneme ait Türk eserlerinde varlığını sürdüren bir konu olduğu görülmektedir.

“Evliliğin Olumlu ve Olumsuz Yönleri” alt temasında, İslami çerçevede evliliğin olumlu ve olumsuz yönleri anlatılmıştır. Eserde evliliğin olumlu yönleri, kişiyi şehvetten, haramdan ve günahlardan kurtarması yönünden; kişinin hayatını düzene sokması ve bunun da toplumsal düzene olumlu etki etmesi yönünden evliliğin olumlu olduğu izah edilmiştir. Eserde, evliliğin olumsuz yönleri hakkında da bilgi verilmiştir. Evliliğin olumsuz yönleri dinî bakış açısıyla anlatılmıştır. Eserde evliliğin kişiyi geçim sıkıntısından dolayı harama yönlendirebileceği; aile efradıyla ilgilenmek için zaman geçirerek dinî görev ve sorumluluklarını yerine getirmede kişiye zorluk çıkarabileceği; aile fertleri arasında hukuku sağlayamayarak kişinin günaha girebileceği gibi öğretiler yer almaktadır.

- “Sağlık Eğitimi” temasında, sağlığın korunması devam ettirilmesi, sağlıklı bir yaşam için uyğunun nasıl olması gerektiği, beslenmede dikkat edilecek hususlar, doğal gıdaların sağlığa ne gibi etkilerinin olduğu konusunda bilgilere yer verilmiştir. Bu tema altında Sağlığı Koruma Esasları, Uyku ve Uyku Adabı, Beslenme (Yeme – İçme) Adabı, Açlık ve Tokluk, Doğal Gıdaların Özellikleri ve Sağlığa Faydaları olmak üzere toplam 5 alt temadan oluşmaktadır. İlgili eğitsel unsurlardan hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

“Sağlığı Koruma Esasları” alt temasında, sağlığın korunması için her şeyden önce vücudun tanınmasının önemine dikkat çekilerek sağlığın korunması için buna bağlı olarak önlem alıp çareler bakmak gerektiği belirtilmiştir. Bu alt temada ilkönce vücudun

belli mizaç ve yapısı hakkında bilgiler verilmiş olup buna vücuttaki hangi rahatsızlığın ya da hastalığın işareti olduğu verilmiştir. Daha sonra mevsimlere nasıl giyinilip hasta olmamak için neler yapılabileceği, hangi yiyecek ve içeceklerin tüketilmesi gerektiği; hamama girme ve yıkanmada sağlığın bozulmaması için nelere dikkat edileceği gibi pratik bilgilere yer verilmiştir.

“Uyku ve Uyku Adabı” alt temasında, uyku ve uykunun nasıl olması ve de uyku hâlinin sağlığa ne gibi faydalarının olduğu konusunda bilgiler verilmiştir. Eserde, uykunun sağlığı korumada ve devam ettirmede önemli olduğunun altı çizilerek uyku hâlinde vücudun dinlenerek hazım, organların düzenli ve rahat çalışması bakımından sağlık açısından birçok olumlu etki gördüğü belirtilmiştir. Ayrıca uykunun hemen öncesinde yiyecek ve içecek alınmaması önerilmiştir. Eğer alındıysa hazmın rahat bir şekilde gerçekleşmesi için kişinin sağ tarafına yatıp kalbini yormadan organların daha rahat çalışmasını sağlamak gibi çeşitli uyuma pozisyonları da anlatılmıştır. Buna ilaveten hangi uyku pozisyonlarının sağlık açısından ne gibi olumsuzluklara yol açabileceği hakkında da öğretiler yer almaktadır.

“Beslenme (Yeme – İçme) Adabı” alt temasında, sağlığın korunmasında ve daha sağlıklı bir yaşam geçirmek için çeşitli beslenme önerilerine yer verilmiştir. Eserde hangi yiyeceklerin, hangi içeceklerin nasıl bir yöntemle tüketilebileceği, nasıl beslenilmesi gerektiği konusunda bilgiler verilmiştir. Et, sıvı gıdalar, meyve, sebze gibi gıdalar ve bu gıdaların alınmasının sağlık açısından önemi anlatılmıştır. Beslenme ile ilgili çok fazla sayıda pratik ve uygulanması kolay önerilere yer verilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: balıkla sütü birlikte yemen sağlık üzerinde olumsuz etkisinin olduğu; bunun cüzzam, felç gibi hastalıklara yol açabileceği; tam acıkmamışken yemek; yemek vakitlerini gözeterek yemek; yemek yenildikten sonra su içmenin zararlı olabileceği, normal olanın yemekten iki üç saat sonra geçtikten su içilmesinin sağlık yönünden doğru olacağı; kararında ve fazla yememek gerektiği gibi pratik bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca, kilo almak ya da vermek için nelerin yapılması gerektiği konusunda da bilgiler verilmiştir.

“Açlık ve Tokluk” alt temasında, aç kalma ve tokluğun sağlığa ne gibi olumlu ve olumsuz etkileri olduğu hususunda bilgiler verilmiştir. Bu alt temada, aç kalmanın ya da az yemenin sağlık üzerinde daha olumlu etkilerinin olduğu izah edilmiştir. Eserde, az yemenin hem organların daha az yorulmasını ve düzenli çalışmasını sağlamaya

faydasının olduğu hem de genel anlamda sağlık üzerinde olumlu etkisi olduğuna dair bilgilendirici öneriler bulunmaktadır. Çok yemenin ise genel olarak sağlık üzerinde olumsuz etkisinin olduğuna vurgu yapılarak bu durumun organların yorulması; rahavet ve yorgunluğa yol açması; beyin fonksiyonlarının zayıflaması gibi sağlık üzerinde pek çok olumsuz duruma neden olabileceği izah edilmiştir. Ayrıca, çok yemenin ibadet zevkünden uzaklaştırması ya da ibadetleri etmede aksamalara neden olması; çok fazla yeme isteğinden dolayı harama düşme tehlikesinin oluşabilmesi; fitne ve heyecana sebep olarak hoş olmayan durumlara yol açabilmesi gibi dinî anlamda da olumsuz durumlara yol açacağı bilgisine de yer verilmiştir.

“Doğal Gıdaların Özellikleri ve Sağlığa Faydaları” alt temasında, doğal gıdaların tüketilmesinin sağlık üzerinde ne gibi olumlu etkilerinin olduğu ve bu gıdaların hangi yapıda olduğu ve nasıl tüketilmesinin doğru olacağı konusunda pratik bilgiler yer almaktadır. Çok fazla sayıda doğal gıdaya yer verilen bu bölümde yer alan bazı doğal gıdalar, özellikleri ve faydaları şunlardır: Eriğin soğuk ve rutubetli bir yapısı olduğu; ekşi olanının tatlı olanından daha fazla mideyi bozduğu ve ishal ettiği bilgisi verilmiştir. Soğanın ayrıştırıcı, yumuşatıcı ve açıcı özelliğinin olduğu; çok tüketilmesinin mide ve iştaha kuvvet vereceği; basur ağrılarına iyi geldiği, idrarı kuvvetlendirdiği ve pişmiş olanının yaranın üzerine sarıldığında ağrıyı hafiflettiği bilgisi verilmiştir. Bademin yapısından dolayı vücudu dengede tuttuğu, tüketildiğinde idrarı tuttuğu, öksürüğü yok ettiği ve karaciğer, dalak yağlanmasını engellediği gibi bilgilere yer verilmiştir. Bunun gibi, eserde pek çok doğal gıdaya ait özellikler, bunların faydalarının neden olduğu gibi bilgiler bulunmaktadır. *Marifetnâme*'de yer alan bu bilgilerin bir kısmına Batur'un (2015) çalışmasında da yer almaktadır. Ancak Batur'un (2015) çalışmasında bu bilgilere yönelik kapsamlı bilgi verilmemiştir. Çalışmamızda, doğal gıdaların ne gibi özelliklere sahip olduğu ve faydalarına dair önemli bilgiler daha geniş bir şekilde yer almaktadır.

- “Cinsellik Eğitimi” temasında, cinsellik ve cinsel yaşam ile ilgili eğitici bilgilere yer verilmiştir. Eserde sağlıklı bir cinsel yaşamın nasıl olacağı ve cinselliğin doğru bir şekilde nasıl yaşanacağına dair eğitici bilgiler verilmiştir. Sağlıklı bir cinsel ilişkinin belirtileri; ideal cinsel birleşmeye yönelik bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin olabildiğince net ve sade bir dille verilmesinin eserin kaleme alınmış olduğu dönemin toplumsal ve sosyal yapısının günümüze göre daha kapalı olmasından kaynaklandığı kanaatine varılmıştır. Cinsellik ve cinsel yaşam ile ilgili bu bölümler verildikten sonra,

günümüzde belki çok kabul görmeyecek de olsa, cinsel ilişkiye girilen gün ve günün belli zaman dilimlerine göre doğacak çocuğun ahlak, huy ve karakter bakımından belli özellikleri taşıyacağına dair bilgilere yer verilmiştir.

- “Anatomi Eğitimi” temasında insan anatomisi, vücut yapısı ve organlar ile ilgili pek çok eğitsel bilgi yer almaktadır. Bu tema Organların ve Organların İşlevleri, Vücut Yapısı ve Vücut Yapısının Gelişimi, Beden Uzuvarları ve Beden Uzuvarlarının Özellikleri olmak üzere toplam 3 alt temadan oluşmaktadır. İlgili eğitsel unsurlardan hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

“Organların ve Organların İşlevleri” alt temasında, organların genel olarak yapısı, işlevleri ve vücutta bulunduğu yerler hakkında oldukça detaylı, açıklayıcı ve eğitici bilgilere yer verilmiştir. Eserde; beyin, gözler, kulaklar, dil, akciğer, kalp, diyafram, göğüs, mide, bağırsaklar, karaciğer, safra, dalak, böbrekler, mesane, yumurtalıklar, karnış, kadınlarda rahim ve memelerin vücutta bulunduğu yerler ve bu organ ve uzuvarların izah edilmiştir. Ayrıca, bu organ ve uzuvarların şekilsel özellikleri ve işlevleri de ayrıntılı bir şekilde eğitsel bir üslupla izah edilmiştir.

“Vücut Yapısı ve Vücut Yapısının Gelişimi” alt temasında, genel olarak insan vücudunun yapısı anlatılmıştır. *Marifetnâme*, bu yönüyle bir anlamda vücudu tanıtan bir rehber niteliğindedir. Bu temada, ilk olarak vücudun tamamının meniden oluştuğu, et ve yağın kandan geldiği belirtilmiştir. Daha sonra vücudun biyolojik yapısına dair bilgiler verilerek organların karakteristik özellikleri ve yapısına dair bilgiler verilmiştir. Beden hareketinin nasıl gerçekleştiği; kasların nasıl çalıştığı; organların çalışmasının temel noktasında kalbin olduğu, kalbin de temel noktasının kan olduğu; vücudun sahip olduğu çekme, hazmetme, itme hazmetme, hayal etme, düşünme gibi pek çok kuvvetinin bulunduğu; organların, beyin kalp, karaciğer gibi organların baş organlar ve yardımcı olmak üzere ikiye ayrıldığı; vücuda alınan gıdaların hangi işlemlerden geçerek vücut gelişimine katkı sağladığı; sinirsel organların yapısının nasıl olduğu gibi pek çok eğitsel bilgi *Marifetnâme*’de kendine yer bulmuştur.

“Beden Uzuvarları ve Beden Uzuvarlarının Özellikleri” alt temasında, genel olarak vücudun uzuvarları ve bunların vücuda sağladığı kolaylıklar hakkında bilgi verilmiştir. Gözün yumru olmasının bakışın kolaylaşması ve etrafı daha geniş görebilme anlamında fayda sağladığı; kirpiklerin gözü toz ve dumandan koruduğu; dişin kesmek ve çiğnemek için ince ve uzun olduğu; derinin yumuşak ve ince olmasının terin dışarı atılmasını

sağladığı; kulağın iki tarafta olması sesleri daha iyi duyabilmeyi sağladığı, yapısının kıkırdak olmasının hafiflik ve çarpmalara karşı koruma sağladığı gibi uzuvların tamamıyla ilgili pek çok bilgi eserde verilmiştir. Bu bilgilere ilaveten gülmenin gönülde olan sevinci, ağlamanın gönülde olan hüznü ortaya çıkardığı; titremenin sinirlerin gevşemesinden meydana geldiği; esnemenin uyku ve yemek isteğinden hâsıl olduğu; uyuklamanın beyin damarlarının gevşemesinde ileri geldiği gibi pek çok bilgi eserde yer almaktadır.

- “Fizyonomi Eğitimi” temasında, fizyonomi ilmine yönelik eğitsel bilgi ve örnekler verilmektedir. Bu tema İnsanın Fiziki Yapısıyla Karakter İlişkisi, Seğirmeler olmak üzere toplam 2 alt temadan oluşmaktadır. İlgili eğitsel unsurlardan hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

“İnsanın Fiziki Yapısıyla Karakter İlişkisi” alt temasında, insanın bazı fiziksel özelliklerinin karakteri hakkında ipuçları verdiğine dair fizyonomi ilmine dair bilgilere yer verilmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Boyu uzun olan güzel ve sade dilli, boyu kısa olanın hilesi çok, orta boylu olanın ise akıllı ve hoş huylu olduğuna; alnı dar olanın ahlakının kötü, yumru olanın kötü ve aldatıcı olduğuna; Burnu uzun olanın anlayışının az, kısa olanın korkak olduğuna, burun deliği geniş olanın kibirli ve haset olduğuna işaret ettiği gibi çok sayıda bilgi eserde yer almaktadır.

“Seğirmeler” alt temasında, vücudun belli bir yerinde deriyle birlikte derinin hemen altındaki kasların oynamasının, yani seğirmenin birtakım muhtemel gerçekleşebilecek olaylara ya da durumlara işaret ettiğini anlatan konuya yer verilmiştir. Seğirmelerin eski eserlerde de bahsedilen bir ilim olması ve Türk toplumunun da bu ilme olan merakı bilinmektedir. *Marifetnâme*’de de kendine yer bulan bu ilme dair pek çok bilgi yer almaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Alnın sağ tarafının seğirmesinin iyi haber geleceğine, sol tarafının seğirmesinin kötü haber geleceğine işaret etmesi; burnun sağının kaşınmasının üzüntü, solunun kaşınmasının mevkiye işaret ettiği; yanağın sağının seğirmesinin hayra, solunun seğirmesinin ise mala, mülke işaret ettiği gibi pek çok belirti eserde ifade edilmiştir.

- “Din Eğitimi” temasında, dinî bilgilerin öğretimine dair öğretiler yer almaktadır. Bu tema Allah ve Allah Sevgisi, Dünya Hayatı ve Ahiret, Abdest ve Namaz, Bazı Dinî Kavramlar, Bazı Dinî Kişilikler olmak üzere toplam 5 alt temadan

oluşmaktadır. Adı geçen ilgili eğitsel unsurlardan hareketle aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

“Allah ve Allah Sevgisi” alt temasında Allah ve Allah sevgisinden nasıl olduğundan, nasıl olması gerektiğinden ve Allah sevgisini taşıyan kişinin ne gibi vasıflara sahip olduğu anlatılmıştır. Eserde, Allah sevgisinin her inanan kişinin içinde olması gereken bir duygu olduğunun bilinmesi; davranışların Allah’ın rızasını gözeterek yapılması; Allah’ın yasakladığı her şeyden uzak durulması; adaletli ve takva sahibi olunması; başa gelen her işte Allah rızasının gözetilmesi ve Allah’a tevekkül edilmesinin, kişinin içinde Allah sevgisinin olduğunun bir göstergesi olduğuna işaret ettiği belirtilmiştir. Ayrıca, eserde Allah’ın da sevdiği kuluna göstermiş olduğu bazı işaretlerin olduğuna da yer verilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Allah sevdiği kuluna işlerinde kolaylık sağladığı; o kişinin vaktini Allah yolunda harcadığı; o kişiye sabır bahşettiği ve sabrıyla insanlara örnek olduğu gibi buna benzer çok sayıda gösterge izah edilmiştir. Allah’ın kuluna olan sevgisine dair bu konular çeşitli surelerle de desteklenmiştir.

“Dünya Hayatı ve Ahiret” alt temasında dünya hayatının aldatıcı olduğu, buna insanların kapılmaması gerektiği ve asıl önemli olanın ahiret olduğu ve ahiret hayatı için çokça çalışıp ibadet edilmesinin icap ettiği gibi konular üzerinde durulmuştur. Eserde, dünya malına düşerek hırsla kapılmanın yanlış olduğu ve kişiyi günaha sürükleyeceği; dünyanın aldatıcı zevkleri için ibadeti ve Allah’ın rızası olmayan işleri yapmanın yanlışlığı; dünya hayatının ahiret için kısa bir sürelik sınav mekânı olduğunun unutulmaması; ahiret hayatında mutlu olmak ve Allah’ın rızasını kazanmak için *Kuran-ı Kerim*’i rehber edinip gelip geçici, aldatıcı şeylerden uzak durulması konusunda pek çok bilgi yer almaktadır. Ayrıca, bahsi geçen bu konular, çeşitli surelerle desteklenerek verilmiştir.

“Abdest ve Namaz” alt temasında abdest ve namaz ile ilgili öğretiler yer almaktadır. Eserde, namaz kılmak için ilkönce gusül abdesti alınması gerektiği daha sonra ise normal abdest alınması gerektiği ve bu abdestlerin nasıl alınacağı ile ilgili adım adım bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca bu abdestleri alırken okunması gereken sureler verilmiş ve son olarak ise abdesti ve namazı bozan hâller izah edilmiştir.

“Bazı Dinî (Tasavvufi) Kavramlar” alt temasında din eğitiminde bilinmesi gereken bazı tasavvufi kavramların ne olduğu ve bunların hangi anlama geldiği, neleri

karşıladığı izah edilmiştir. Bu kavramlar arasında kanaat, zühd, halvet, zakir, tefekkür, kibir, nefis, tevekkül, tefviz, sabır, rıza, marifet, vecd, müşahede, tövbe, uzlet ve tasavvuf yer almaktadır. *Marifetnâme*'de yer alan bu kavramların birçoğuna Yücelik'in (2006) çalışmasında da rastlanmakta ve bu kavramlara ilişkin benzer tespitlere ulaşıldığı görülmektedir. Ayrıca, *Marifetnâme*'de tasavvufun bilinmesinin din eğitiminde önemli bir rol oynadığı da belirtilmiştir. Daha iyi bir din eğitimin ve ahlakın temelinde tasavvufun olduğuna dair bilgilere Yıldırım (1986), Erdoğan (1997) ve Gökpınar'ın (2006) çalışmalarında da rastlanmaktadır. Bu çalışmalarda elde edilen sonuçlar ve tespitler çalışmamızla benzerlik ifade etmesi ve çalışma sonucunda elde edilen bilgileri desteklemesi yönüyle önemlidir.

“Bazı Dinî Kişilikler” alt temasında Allah yolunda ilerleyen, hayatını buna göre yaşayan ve düzenleyen bazı dinî kişiliklerin özelliklerine ve hayat tarzlarına da yer verilmiştir. Bunlar arif kişi, veli kişi ve hikmet sahibi kişi olarak eserde yer verilen dinî kişiliklerdir. Bu üç dinî kişiliğin de ortak yönlerinin bulunduğu ve bunların da Allah yolunda ilerlemek, her işinde ve yaşamında Allah'ın rızasını gözetmek gibi özellikler olduğu belirtilmiştir. Eserde, arif kişinin anlayışının ve sezgilerinin kuvvetli olduğu; Baktığı, gördüğü her yerde Allah'ın izini ve ibret alınacak şeyleri görmeyi çalıştığı gibi pek çok bilgi verilmiştir. Veli kişinin sürekli Allah'ı zikrettiği; insanlara doğruyu ve Allah'ın emirlerini bildirmede hiçbir an yorgunluk duymadığı; Allah yolunda vaktini geçirirken sabır ve tahammülden vazgeçmediği gibi pek özelliği anlatılmıştır. Son olarak hikmet sahibi kişilerin gayba çok vâkıf olduğu; keskin bir anlayışa ve derin bir sezgiye sahip olduğu; gölünde Allah sevgisinden başka şeyin olmadığı ve Allah'ın o kişiye bazı güçlü hisler verdiği; alçakgönüllü, mütevazı, az yiyip içen, her davranışında insanlara örnek olan bir kişilik olduğu gibi birçok bilgiye rastlanılmaktadır. *Marifetnâme*'de dinî kişiliklere dair bilgilerin yer alması ve bu kişiliklerin özelliklerinin, yaşam tarzlarının bilinmesinin din eğitiminde önemli rol oynadığına dair birtakım iletiler bulunmaktadır. Çalışmada elde edilen bu tespitlere yönelik benzer bilgilere Batur'un (2015) çalışmasında da rastlanmaktadır.

Marifetnâme'de yer alan eğitsel öğelerin bireylere öğretilmesi ile ilgili bulgular göz önüne alındığında bu öğelerin verilişinde, olabildiğince sade ve açık bir anlatım; örnek kişi ve davranışlar; deneyim aktarımı; toplum tarafından kabul gören ve uygun

olan hâl, hareket ve davranışlar; model kişi olma gibi yöntemlerin var olduğu görülmektedir.

5.1.2. Nicel Verilerin Analizi İle Ulaşılan Sonuçlar

Çalışma sonunda elde edilen nicel verilerin analizi ile *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel öğelere yönelik Türkçe öğretmeni adaylarının görüşleri incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlar, ölçek maddelerinde davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi olmak üzere 5 faktörden oluşmaktadır. Bu beş faktör altında ise toplam 45 madde bulunmaktadır.

Bu 5 faktörü oluşturan maddeler ise şunlardır:

Davranış eğitimi faktörü: “Arkadaş seçiminde dikkatli davranmak gerekir.”, “Arkadaşlara karşı dürüst olunmalıdır.”, “Bilgi, insana mevki ve itibar kazandırır.”, “Sır tutmak bir erdemdir.”, “İnsanların kusurları örtülmelidir.”, “Öğreten kişi, öğrenen kişiye karşı sabırlı olmalıdır.”, “Öğrenen kişi, öğreten kişiye karşı saygılı olmalıdır.”, “İnsana, toplum içindeki davranışları ölçüsünde değer verilmelidir.”, “Görülen bir yanlış durum karşısında sessiz kalınmamalıdır.”, “Sabır, önemli bir erdemdir.”, “İyilik yapan iyilik bulur.”, “Güleryüzlü olmak, kişiye arkadaş kazandırır.”, “Bilgi ve görgü sahibi olan kişilere saygı gösterilmelidir.”, “Emir altında olan kişilere kötü davranılmamalıdır.”, “Akrabalara yardım edilmelidir.”, “Komşulara kötü günlerinde destek olunmalıdır.”, “Makam, mevki ya da şöhret uğruna karakterden taviz verilmemelidir.”, “İhtiyaç sahibi kişilere maddi ve manevi yardım edilmelidir.”, “Kanaatkâr olunmalıdır.” maddelerinden oluşmaktadır.

Evlilik eğitimi faktörü: “Kadınların sosyal hayatta yeri önemlidir.”, “Çocuklar ebeveynlerini örnek alırlar.”, “Çocuklara toplumsal kültür aktarılmalıdır.”, “Yetişkinler toplumsal hayatta çocukları dikkate almalıdır.”, “Evlilik, toplumsal hayatı düzene sokar.”, “Eşler birbirine karşı saygı ve sevgi içinde olmalıdır.”, “Ebeveynler çocuklarına güzel ahlak kazandırmalıdır.”, Ebeveynler çocuklarına iyi bir gelecek sunacak temel bilgi ve beceriler

kazandırmalıdır.”, “Ebeveynler çocuklarına karşı şefkatli davranmalıdır.” maddelerinden oluşmaktadır.

Din eğitimi faktörü: “İnsan nefesine yenik düşmemelidir.”, “Dünya hayatında yapılan her eylemin ahirette bir karşılığı vardır.”, “Tefekkür etmek Allah’a ulaştırır.”, “Kibir insanın düşmanıdır.”, “Olumlu ya da olumsuz her duruma, Allah’tan geldiği için rıza gösterilmelidir.”, “Allah sevgisini kaybetmek kişiye olumsuz durumlar getirir.”, “Zekât ve sadaka verilmelidir.”, “İbadet etmek kişiyi olumsuz durumlardan ve günahlardan kurtarır.” maddelerinden oluşmaktadır.

Fizyonomi eğitimi faktörü: “İnsan fizyolojisi mükemmel bir yaratılışın göstergesidir.”, “İnsanın fiziki yapısıyla karakteri arasında ilişki vardır.”, “Vücuttaki bazı uzuvların seğirmesinin / hareketinin olabilecek herhangi bir olay ya da duruma işaret ettiğine inanırım.” maddelerinden oluşmaktadır.

Sağlık eğitimi faktörü: “Sağlığı korumak için gereken önlemler alınmalıdır.”, “Temizlik, sağlık için vazgeçilmezdir.”, “Az uyumanın sağlık açısından olumlu yönleri vardır.”, “Alınacak gıdaların seçiminde sağlık esas alınmalıdır.”, “Doğal gıdaların sağlığa olumlu etkileri vardır.”, “Az yemek sağlık için faydalıdır.” maddelerinden oluşmaktadır.

- Türkçe öğretmeni adaylarının, davranış eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi faktörlerinde en çok katılım yaptıkları maddeler sırasıyla şunlardır: Davranış eğitimi faktöründe “Arkadaş seçiminde dikkatli davranmak gerekir.”; Sağlık eğitimi faktöründe “Sağlığı korumak için gereken önlemler alınmalıdır.”; yine davranış eğitimi faktöründe “Sabır, önemli bir erdemdir.” ve “İhtiyaç sahibi kişilere maddi ve manevi yardım edilmelidir.”; fizyonomi eğitimi faktöründe “İnsan fizyolojisi mükemmel bir yaratılışın göstergesidir.”; sağlık eğitimi faktöründe “Alınacak gıdaların seçiminde sağlık esas alınmalıdır.”; din eğitimi faktöründe “Zekât ve sadaka verilmelidir.”, “Tefekkür etmek Allah’a ulaştırır.” ve “Dünya hayatında yapılan her eylemin ahirette bir karşılığı vardır.”; ve son olarak yine davranış eğitimi faktöründe “Kanaatkâr olunmalıdır.” maddelerine önemli bir oranda katıldıkları tespit edilmiştir.

Türkçe öğretmeni adaylarının en çok katıldığı maddelere bakıldığında önemli sonuçlar göze çarpmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle, Türkçe öğretmeni adaylarının günümüzde arkadaş seçimine dikkat ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, toplumda günümüzde arkadaşlığın hâlâ önemli bir olgu olarak görüldüğünün ve arkadaş seçiminin önemli bir durum olduğunun düşünülmesi yönüyle oldukça önem arz eden bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Yine benzer şekilde sabrın önemli bir erdem olduğu, kanaatkâr olmanın değerli bir olgu olarak algılanması, yine bunun yanı sıra ihtiyaç sahibi kişilere maddi ve manevi yardımda bulunmanın hâlâ önemini koruması yönüyle dikkat çekmektedir. Bir diğer dikkat çeken durum ise, günümüzde bazı dinî hassasiyetlerin hâlen varlığını koruduğunun görülmesidir. Zekât ve sadaka verilmesinin, ahiret inancının ve tefekkür etmenin de günümüzde toplumda bulunan pek çok olumsuz şart ve duruma rağmen önemini kaybetmemesi oldukça kayda değerdir. Ayrıca sağlıklı olmaya özen gösterilmesi ve sağlığı korumak adına önlemler alınmasının gerekli olduğu düşüncesinin var olması da günümüzde sağlık bilincinin geliştiğinin göstermesi ve insanların sağlığına önem vermesi yönüyle dikkat çekicidir. Günümüzde toplumsal yapının bozulmaya, yozlaşmaya ve toplumu toplum yapan değerlerden uzaklaştığı bir dönemde bu sonuçların elde edilmesi önem teşkil etmektedir.

Türkçe öğretmeni adaylarının, davranış eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi faktörlerinde en az oranda katılım yaptıkları maddeler sırasıyla şunlardır: Evlilik eğitimi faktöründe “Evlilik, toplumsal hayatı düzene sokar.”, “Ebeveynler çocuklarına iyi bir gelecek sunacak temel bilgi ve beceriler kazandırmalıdır.”, “Ebeveynler çocuklarına karşı şefkatli davranmalıdır.”, ve “Ebeveynler çocuklarına güzel ahlak kazandırmalıdır.” ve “Eşler birbirine karşı saygı ve sevgi içinde olmalıdır.”; davranış eğitimi faktöründe “İnsana, toplum içindeki davranışları ölçüsünde değer verilmelidir.”; sağlık eğitimi faktöründe “Az yemek sağlık için faydalıdır.”; yine davranış eğitimi faktöründe “Bilgi, insana mevki ve itibar kazandırır.”; fizyonomi eğitimi faktöründe “Vücuttaki bazı uzuvların seğirmesinin / hareketinin olabilecek herhangi bir olay ya da duruma işaret ettiğine inanırım.”; yine davranış eğitimi faktöründe “İnsanların kusurları

örtülmelidir.”; din eğitimi faktöründe “İbadet etmek kişiyi olumsuz durumlardan ve günahlardan kurtarır.”; ve fizyonomi eğitimi faktöründe “İnsanın fiziki yapısıyla karakteri arasında ilişki vardır.” maddesine ise en az oranda katıldıkları tespit edilmiştir.

Türkçe öğretmeni adaylarının en az katıldığı maddelere bakıldığında önemli sonuçlar göze çarpmaktadır. Bu sonuçlardan hareketle, Türkçe öğretmeni adaylarının günümüzde evliliğe ve evlilik kurumuna dair bakışlarının olumlu yönde olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Özellikle ebeveynlerin çocuklarına karşı müşfik olmaları, onlara güzel ahlak kazandırma ve temel bilgi ve becerileri öğretme konusuna çok fazla önem vermedikleri görülmektedir. Bu durumun oluşmasında günümüzde evlilik kurumunun saygınlığını zedeleyecek çeşitli sosyal ve medyatik bazı etkenlerin olduğu ve bu durum karşısında bireylerin olumsuz etkilenmesinin var olduğu düşünülmektedir. Tespit edilen sonuç, bu anlamda oldukça çarpıcıdır. Dikkat çeken diğer bir sonuç ise insanların toplum içinde sergilemiş olduğu davranışlara göre değer verilmesinin doğru olmayacağının düşünülmesidir. Toplumda insanların davranışlarının ölçü ve sınırlarına dikkat edilerek insanlara karşı tutumun belirlenmesi gerektiği gibi genel bir eğilim olmasına rağmen böyle bir sonucun çıkması dikkat çekmektedir. Bu durum karşısında, günümüzde insanlara verilen değer ve önem derecesinin sadece insanların davranışlarına bakarak yeterli olmayacağı, bunun yanı sıra insanların donanımlı ve eğitilmiş olmalarına göre de değiştiği kanaatine varılabilir. Bu sonuçların yanında bilginin insana mevki ve itibar sağlamayacağının ve insanların kusurlarının örtülmemesi gerektiğinin daha az düşünülmesi de çarpıcı bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sonucun oluşmasında yine günümüzde bilginin öneminin tam olarak bilinmemesi, bilgiye değer verilmemesi ve bilgiye kolay ulaşma imkânlarının gelişmesi gibi etkenlerin, bilginin öneminin azımsanmasına ve bunun bir sonucu olarak bilgi sahibi olan kişilerin de olması gerekenden daha az değerli görülmesinin neden olduğu düşünülmektedir. Ulaşılan diğer bir sonuç ise vücudun göstermiş olduğu hareketlenmelerin birtakım olası durumlara işaret etmediğinin ve insanın fiziki yapısının karakteri hakkında bazı işaret ve ipuçları vermediğinin daha az

düşünülmektedir. Günümüzde fizyonomi ilminin çok fazla önem görmemesinin ve bu alanda daha geniş kitlelere ulaşılmamasının bir etken olarak bu sonucun oluştuğu kanaatine varılmaktadır. Tespit edilen diğer bir sonuç da az yemenin sağlığa olumlu anlamda etki ettiğinin daha az düşünülmektedir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, günümüzde sağlıklı gıdalar tüketmede ve sağlıklı gıdalara ulaşmada yaşanan güçlük ve de insanların yoğun çalışma hayatından dolayı daha pratik ama sağlıksız gıdalara yönelmesi düşünülmektedir. Ayrıca insanların günümüzde daha çok gıda tüketmeye sevk edildiği ve bunun sonucunda insanların daha çok gıda tükettiği de bilinmektedir. Bu gibi etkenlerden dolayı az yemenin sağlığa olumlu katkı yapacağının daha az düşünülmektedir. Son olarak dikkat çeken bir sonuç ise ibadet etmenin bireyi olumsuz durumlardan ve günahlardan koruyacağı görüşüne daha az katılmalarıdır. Bu sonucun oluşmasında genel anlamda toplumda olumsuz anlamda meydana gelen değişikliklerin bir yansıması olduğu ve insanların çeşitli etkenlerden dolayı dini birtakım hassasiyetlerden uzaklaşmasının bir yansıması olduğu düşünülmektedir.

- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; cinsiyetleri ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörleri arasında anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre erkek öğretmen adayları bayanlara göre davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerine daha olumlu bakmaktadırlar. Bu sonuçla, "Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri cinsiyetlerine göre anlamlı farklılıklar göstermektedir" hipotezi kabul edilmiştir.
- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; sınıf düzeyleri ile *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurların alt faktörlerinin hiçbirinde anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçla, "Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri sınıf düzeylerine göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir" hipotezi kabul edilmemiştir.

- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; anne eğitim düzeyi ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi faktörleri arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani anne eğitim düzeyi yükseldikçe öğretmen adayları davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimine daha olumlu bakmaktadırlar. Bu sonuçla, "Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile anne eğitim durumu arasında anlamlı bir ilişki vardır" hipotezi kabul edilmiştir.
- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; baba eğitim düzeyi ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi faktörleri arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani baba eğitim düzeyi yükseldikçe öğretmen adayları davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimine daha olumlu bakmaktadır. Bu sonuçla, "Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile baba eğitim durumu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki vardır" hipotezi kabul edilmiştir.
- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; dinî - tasavvufî eserlere ilgi duyup duymama açısından davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerinde anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Buna göre dini-tasavvufî eserlere ilgi duyan öğretmen adayları, ilgi duymayanlara göre davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörlerine daha olumlu bakmaktadırlar. Bu sonuçla, "Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri dinî - tasavvufî eserlere ilgi duyup duymamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir" hipotezi kabul edilmiştir.
- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; yaşadıkları bölge ile *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurların alt faktörlerinin hiçbirinde anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. Yani öğretmen adaylarının

Marifetnâme'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri yaşadıkları bölgeler açısından istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermemektedir. Bu sonuçla, “Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri yaşadıkları bölgelere göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir” hipotezi kabul edilmemiştir.

- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; *Marifetname*'yi daha önce okuyup okumamaları ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörleri arasında anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni olarak *Marifetnâme*'yi okuyanlar (54) ile okumayanlar (413) arasında oldukça büyük bir farkın olması ileri sürülebilir. Bu sonuçla, “Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri *Marifetnâme*'yi daha önce okuyup okumamalarına göre farklılıklar göstermektedir” hipotezi kabul edilmemiştir.
- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamaları ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörleri arasında anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçla, “Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir” hipotezi kabul edilmemiştir.
- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; bölümlerindeki eğitim bilimleri derslerini yeterli bulup bulmamaları ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi ve din eğitimi faktörleri arasında anlamlı farklılıklar olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçla, “Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*'deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri bölümlerindeki eğitim bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre istatistiki olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir” hipotezi kabul edilmemiştir.
- Türkçe öğretmeni adaylarının *Marifetnâme*'de tespit edilen eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan faktörlere yönelik görüşleri incelendiğinde; akademik

genel not ortalaması ile davranış eğitimi, evlilik eğitimi, din eğitimi, fizyonomi eğitimi ve sağlık eğitimi faktörleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçla, “Öğretmen adaylarının *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurlara yönelik görüşleri ile akademik genel not ortalamaları arasındaki ilişki vardır” hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırmanın nitel ve nicel sonuçları göz önüne alındığında genel anlamda şu değerlendirmelerde bulunulabilir:

- *Marifetnâme*’deki eğitsel unsurlarda ifade edilen görüşlerin pek çoğunun içeriğinin eğitim felsefesi akımlarında karşılığının bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında daimicilik, esasicilik ve yeniden yapılanmacılık eğitim felsefesi akımları daha çok baskın olarak ortaya çıktığı görülmesine rağmen ilerlemecilik ve pragmatist öğelerin de var olduğu tespit edilmiştir.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın dile getirdiği eğitsel düşüncelere Türkçe öğretmeni adaylarının genel anlamda yüksek oranda katılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Katılım gösteren adayların bu eğitsel düşüncelere katılımlarında cinsiyetleri, anne eğitim durumu, baba eğitim durumlarına, dinî – tasavvufî eserlere ilgi duymalarına, akademik not ortalamalarına göre katılımlarında olumlu etki gösterdiği tespit edilirken; sınıf düzeyleri, yaşadıkları bölge, *Marifetnâme*’yi daha önce okuyup okumamaları, bölümlerindeki alan bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamaları, bölümlerindeki eğitim bilgisi derslerini yeterli bulup bulmamalarına göre katılımlarında olumsuz etki ettiği tespit edilmiştir.

5.2. ÖNERİLER

- Çalışmanın nitel bölümü *Marifetnâme*’deki eğitsel öğelerin tespit edilmesinden oluşmaktadır. *Marifetnâme* benzeri nitelikte olan yakın dönemdeki diğer eserler de eğitsel öğeler bağlamında araştırılıp incelenmelidir. Bunun sonucunda *Marifetnâme*’nin eğitsel yönden diğer eserlerle karşılaştırılması sağlanarak eserin önemi daha iyi anlaşılabilir.
- Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının %71,6’sının dinî – tasavvufî eserlere ilgi duymasına rağmen, %88,5’i *Marifetnâme*’yi daha önce okumadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca bölümlerindeki alan bilgisi derslerinin yetersiz olduğunu düşünmektedir. Özellikle *Marifetnâme*’yi daha önce

okumadıkları da göz önüne alındığında en azından üniversite seviyesinde *Marifetnâme* gibi değerli ve önemli eserler hakkında bilgi ve görüş elde edebilecekleri tanıyabilecekleri ortam, altyapı hazırlanmalıdır.

- Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının yaşadıkları bölgenin *Marifetnâme*'de yer alan görüşlere katılımları anlamında etkili olduğu tespit edilmiştir. Bölgeler arasında bulunan ekonomik ve eğitim kalitesindeki farklılıkların ortadan kaldırılarak bölgeler arasında daha yakınlığın sağlanması belirtilen olumsuz görüşlere katılımı azaltabilmesinin yanı sıra genel olarak da eğitimde yaşanması muhtemel sorunların önüne geçmekte etkili olabilir.
- *Marifetnâme*'de yer alan eğitsel düşüncelere Türkçe öğretmeni adaylarının hangi düzeyde katıldığını tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada kullanılan değişkenlerden farklı olarak başka değişkenlerin de kullanılmasıyla çalışmalar yapılabilir. Ayrıca, Türkçe öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilecek yüz yüze görüşme aracılığıyla, *Marifetnâme*'de yer alan görüş ve düşüncelere yönelik Türkçe öğretmeni adaylarının katılımları ile ilgili daha geniş ve kapsayıcı verilere ulaşılabilir.
- Bu çalışma, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde öğrenim görmekte olan Türkçe öğretmeni adaylarıyla gerçekleştirilmiştir. Farklı bölümlerde ve üniversitelerde yapılacak olan çalışmalar, *Marifetnâme*'de yer alan düşünce ve görüşlere katılım düzeyinin daha gerçekçi boyutlarını ortaya koyabilecektir.
- Yapılan bu çalışmada *Marifetnâme*'de yer alan birçok görüşün modern eğitimde karşılıklarının bulunduğu; ayrıca, araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının eserde yer alan görüşlerin büyük bir kısmını paylaştığı tespit edilmiştir. Bu anlamda, eğitim yapısı ve işleyişi üzerinde gerçekleştirilebilecek düzenlemelerle *Marifetnâme* benzeri eserlerde yer alan görüşlerden yararlanılması faydalı olabilir.
- İnsanları oluşturan toplumu bir arada tutan şey, ortak bir millî kültür, anlayış ve bilinçtir. Bu yönüyle bir milleti millet yapan gelenek görenek, din, dil, yeme içme alışkanlığı, saygı ve görgü kuralları, hayata bakış açısı gibi unsurlar önem teşkil etmektedir. Bu değerlerin kaybedilmesi kültürün yok olmasına, kültürün yok olması da milletin yok olmasına yol açmaktadır. Bu yüzden, toplumsal ve

kültürel zenginliğimizi oluşturan unsurların yer aldığı eserler üzerinde çalışma yapılması ve bu eserlerin insanlara ulaştırılması konusunda çaba gösterilmelidir.

- Bireyi ve toplumu ayakta tutan en önemli unsurlardan biri ahlakıdır. Bu konuda ebeveynlere önemli görev ve sorumluluklar düşmektedir. Ahlak, ebeveynler tarafından bireylere çocukluktan itibaren çeşitli davranış ve öğretilerle kazandırılmalıdır.
- İnsanın sosyal bir varlık olması yönüyle, onu toplumdan ayrı düşünmek imkânsızdır. Bu nedenle insanı toplumdan ayrı düşünerek eğitmek düşünülemez. Toplumsal ve sosyal hayatta, insan ilişkilerinin temeline saygı ve hoşgörü gözetilmelidir.
- Eğitimin sağlıklı ve normal bir şekilde gerçekleşmesi için öğretmene önemli görevler düşmektedir. Öğretmen, her zaman öğretmede istekli ve sabırlı olmalıdır. Cezaya yönelik geleneksel eğitim anlayışının terk edilmelidir. Eğitimde öğrencinin ise, öğrenmede daha etkin ve istekli bir rol oynaması sağlanmalıdır. Bu nedenle öğretmenler geleneksel eğitim anlayışından uzak, daha modern ve öğrenci merkezli bir eğitim anlayışına sahip olmalıdır.
- Eğitimdeki başarının artması için öğretmen – öğrenci arasındaki geleneksel eğitim ilişkisinin daha modern ve yenilikçi bir anlayışla yeniden gözden geçirilmesinin eğitimde başarıyı artıracak göz ardı edilememelidir.
- İnsanların sağlık konusunda yeterli bilgi ve bilince sahip olmadığı görülmektedir. Bu konuda sağlık örgütleri ve sağlık kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Bu konu için gerekli kitap, broşür vb. materyal ve uygulamalı bilgi verilerek insanların sağlık konusunda bilgi ve bilincinin artırılması sağlanmalıdır.
- Günümüzde en çok rastlanılan problemlerden biri evliliğdir. Bu konuda bireylerin yeterli bilgi ve hassasiyete sahip olmadığı görülmektedir. Yapılan yanlış evlilikler ve evlilik hayatında yaşanan olumsuzluklardan dolayı boşanma sayısı günden güne artmaktadır. Bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması için bireylere evlilik öncesinde eş seçimi ve evlilik sonrası hayat konusunda bilgi, bilinç ve hassasiyet kazandırılmalıdır. Buna yönelik radyo ve televizyon programları, rehber kitaplarının sayısı artırılarak bu konuda daha çok insana ulaşılması sağlanmalıdır.

- Eğitimin dinî yönü de bulunmaktadır. Bireylere eğitim verilirken dinî değerler ve hassasiyetler de kazandırılmalıdır. Dinî anlamda eksikliği olan bireylerin hayatı anlamakta zorluk yaşayacakları ve kendilerini anlamsız bir boşlukta hissedebileceklerdir. Bunun ise kötü alışkanlık ve huy edinmelerinin daha kolay olacağı unutulmamalıdır. Bu yüzden, bireylere eğitim verilirken dinî değerler ve bilgilerin aktarımı da yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Ü. K. (2003). *Etkili öğrenme ve öğretme*. İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- Adivar, A. (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Adivar, A. (1994). *Tarih Boyunca İlim ve Din (Bilim ve Din)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Akbalık, H. (2015). *Değerler Eğitimi Bağlamında Hacı Bektaş-ı Veli'nin Eserlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Albayrak, F. (2017). *Köktürk ve Uygur dönemi eserlerindeki değerler ve bu değerlere ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri*. Yayımlanmış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Albayrak, F. ve Serin, N. (2015). Kutadgu Bilig ve Mârifetnâme'de kadın algısı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.8, (37), 16-37.
- Altıntaş, H. (1981). *Marifetnâme'de Tasavvuf*. İstanbul: Cimtay Matbaası.
- Altıntaş, H. (1997). *Düşünce eserleri dizisi - Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Alyılmaz, S. (2008). Öğretmen adaylarına göre görgü kurallarına aykırı davranışlar. *İzvestiya*, 1(2), 136-142.
- Arat, Reşit R. (2006). *Atebetü'l-Hakâyık*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslanoğlu, İ. (2012). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Aşkar, M. (2001). *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aşkar, M. (2006). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme'sinde Tasavvufî Hayat*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Avcı, N. Ve Taşkesen, Canan, G. (2011). Marifetnâme'nin Bireysel ve Toplumsal Değerler Açısından İncelenmesi. *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı*

- Sempozyumu Bildirileri* içinde s.163-170. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aydoğan, T. (2011). Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı)*, 9(2), 737-739.
- Alyılmaz, S. ve Alyılmaz, C. (2014). Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3(4), 1-33.
- Ayre, C. ve Scally, A. J. (2014). Critical values for lawshe's content validity ratio: Revisiting the original methods of calculation. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 47(1), 79-86.
- Bacanlı, H. (2003). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bakır, K. (2006). Pragmatizm ve eğitime yansımaları. *Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 49-68.
- Başar, M. Fuad. (2015). *Marifetnâme*. İstanbul: Âlem Yayıncılık.
- Başaran, A. Tek. (2006). Osmanlıların Modern Bilim Algısı: Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetnâmesi. *Bilim ve Sanat Vakfı, Bülten (e-dergi)*, (61), 47-49.
- Başbüyük, K. (2012). *Matematik Tarihinin Matematik Derslerinin Öğretiminde Kullanılması: İbrahim Hakkı Perspektifi ve Babil Yöntemi Örneği*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Batur, H. (2015). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın şiirlerinde maddi kültür ve sosyal hayat unsurları*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Batman.
- Bay, E.; Mert, O.; Alyılmaz, S. ve Albayrak S. (2012). Eski Türk eserlerine ilişkin tutum ölçeği geliştirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 1(2), 70-82.
- Belada, B. (2015). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme'sinde Nefs ve Merhaleleri*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Bilgin, A. (2007). Türk Tasavvuf Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.5, (10), 331-352.
- Binark, İ. ve Sefercioğlu, N. (1977). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Bingöl, A. (1993). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ilim anlayışı. *Felsefe Dünyası Dergisi*, (9), 14-20.
- Bodur, Hüsnü E. (2011). Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinde Din-Toplum İlişkisi: Fonksiyonalist Din Perspektifinden Sosyal Görüşlerin Günümüz Toplumlarında Uygulanabilirliği. *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri* içinde s.143-451. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bozkırlı, Kürşat Ç. (2015). *Kutadgu Bilig'deki Eğitsel Öğelerin Tespiti ve Bu Öğelere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi*. Yayımlanmış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Bursalı, M. Tahir (1974). *Osmanlı Müellifleri*, c.1. İstanbul: Meral Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2005). Anket Geliştirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, c.3, (2), 1-19.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2011). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Say Yayınları.
- Comrey, A. L. and Lee, H. B. (2013). *A first course in factor analysis*. Psychology Press.
- Creswell, J. W. and Plano Clarck, L. V. (2015). *Karma Yöntem Araştırmaları – Tasarımı ve Yürütülmesi* (çev. ed. Dede, Y. ve Demir, S. B.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çağlayan, M. Yılmaz (2014). *Erzurum ansiklopedisi – Tarih – coğrafya – kültür – biyografi*. Erzurum: Eser Basın Yayın Dağıtım Matbaacılık.
- Çakan, A. (2015). *Yusuf Has Hacib – Kutadgu Bilig*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Çavuşoğlu, H. (1972). Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Türk Kültürü Dergisi*, (120). 53-54.

- Çavuşoğlu, H. (1974). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın yetiştiği çevre, hayatı, eserleri. *192. Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı* içinde (s.58-70). İstanbul: Sermet Matbaası.
- Çelebi, Seyyid L. (2016). *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâilî'l-Osmâniyye – Padişahlar ve Fizyonomi*. İstanbul: Yazıgen Yayıncılık.
- Çelebioğlu, A. (1988). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Çelik, A. (2017). *Din Eğitimi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Çelik, M. İkbâl (2010). *Marifetnâme'de tabiat ilimleri*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çetin, A. (2010). Kutadgu Bilig'de Türk aile kültüründe bir babanın oğul imajı ya da süregiden bellek / kültür. *Millî Folklor*, 85, 122-132.
- Çiftçi, C. (2000). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Çubukçu, İbrahim A. (2003). İbrahim Hakkı'nın Felsefesi. *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı* içinde s.131-142. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Yayınları.
- Dağ, İ. (2005). Psikolojik test ve ölçeklerde geçerlik ve güvenilirlik. *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, c.13, ek s.(4), 17-23.
- Değirmençay, V. (2011). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Hayatı ve Eserleri. *Erzurumlu İbrahim Hakkı Eserlerinden Seçmeler* içinde (s.6-47). Erzurum: Zafer Ofset.
- Değirmençay, V. (2016). İbrahim Hakkı'nın eserleri. *Beyaz Şehir Palandöken Dergisi*, (18), 106-113.
- Demir, M. Suat (2004). *Erzurum Hasankaleli İbrahim Hakkı Hazretleri'nin risaleleri*. Erzurum: Aktif Ofset Matbaacılık.
- Demir, M. Suat (2013). *Mekârim-i Ahlak*. Erzurum: Eser Ofset Matbaacılık.
- Demirel, Ö. ve Kaya, Z. (2014). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi.
- DeVellis, R. F. (2003). *Scale Development: Theory and Application*, 2nd Ed., Applied Social Research Methods Series, Vol. 26, London: Sage Publications.
- DeVellis, R. F. (2012). *Validity. Scale development: Theory and applications*, 3.

- Diclehan, Ş. (1980). *Çeşitli yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul: Ayyıldız Matbaası.
- Diclehan, Ş. (2008). İbrahim Hakkı ve Felsefesi. *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri* içinde s.55-75 Ankara: Beyan Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2015). *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Doğanay, E. (2008). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Rûhu's-Şürûh*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dölek, A. (2015). Değerlerin Yeniden İnşasında İman - Ahlak Bütünlüğü. *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu* c.1 içinde (s.75-88). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Durkheim, E. (2016). *Ahlak Eğitimi* (çev. Hüsen Portakal). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Efendioğlu, S. (2012). İbrahim Hakkı Divânı ve Dil Özellikleri. *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Sempozyumu Bildirileri* içinde s.413-424 Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Genişletilmiş 2.Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Emer, Asım M. (2014). *Safahat'ta Değerler Eğitimi Unsurları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Emirhan, T. (2016). *Değerler Eğitimi Bağlamında Yavuz Bahadıroğlu'nun Çocuk Romanları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- Erdem, H. S. (2011). Erzurumlu İbrahim Hakkı'da "İnsanın Hakikati" Sorunu. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2011/2 (2) 95-113.
- Erdemir, E. (2007). *İşe almada aday odaklılık: kavramsal çerçeve ve ölçek geliştirme*. Yayımlanmamış doktora tezi. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Erdoğan, K. (2011). Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mahtumkulu Divanlarında Hz. Peygamber. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (45), 17-38.
- Erdoğan, M. (1997). *Marifetnâme’de Din ve Ahlak Eğitiminin Prensipleri ve Metodları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Eren, H. (2003). *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Yayınları.
- Eren, H. (2003). Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Hayatı, Kişiliği ve Eserleri. *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı* içinde (s.1-63). Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Yayınları.
- Ergün, M. (2014). *Eğitim felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Erk, H. Basri (1947). *Erzurumlu bilginler*. İstanbul: Işıl Matbaası.
- Erkol, A. ve Adak, A. (2008). *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Bildirileri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Erkuş, A. (2012). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme-I temel kavramlar ve işlevleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Erol, Emin E. (2014). Tarık Buğra’nın Hikâyelerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Ertürk, S. (1972). *Eğitimde program geliştirme*. Ankara: Meteksan Yayıncılık.
- Fazlıoğlu, Ş. (2005). Talîm ile İrşâd arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın medrese ders müfredatı. *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi*, (18), 115-173.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri (1927). *Erzurum şairleri*. Ankara: Başbakanlık Tanıtım Fonu.
- Gökpinar, P. (2006). *Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetnâme’sinde Tasavvufî Hayat*. Yayınlanmış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Göktaş, V. (2011). Tasavvufî Terbiye'nin Günümüz Din Eğitim – Öğretimine Sunabileceği İmkânlar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.52, (2), 137-152.
- Gölpınarlı, A. (1971). İbrahim Hakkı Erzurumî. *Türk Ansiklopedisi*, c.XIX, 507-508. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Gözütok, Ş. (2011). *Âşık İhsan Yavuzer'in Şiirlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar*. Yayınlanmış Yüksek Lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Güler, A. (2008). *Eğitimin tarihi, sosyal, felsefî temelleri*. Ankara: Punto Tasarım.
- Gündoğdu, C. (2012). *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu Bildirileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Gündoğdu, C. (2015). *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Güngör, Z. (2008). İbrahim Hakkı Divân'ında Peygamber. *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri* içinde s.163-181. Ankara: Beyan Yayınları.
- Hatiboğlu, M. Tahir (2003). *Anatomi*. Ankara: Hatiboğlu Yayınevi.
- Hinkin, T. R. (1995). A review of scale development practices in the study of organizations. *Journal of Management*, 1995, 21(5), s.967-988.
- Hinkin, T. R. (1998). A brief tutorial on development of measures for use in survey questionnaires. *Organizational Research Methods*. 1(1), s.104-121.
- İbrahimhakkıoğlu, M. (1973). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. İstanbul: Tatlıdil Matbaası.
- İbrahimhakkıoğlu, U. (2001). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve iki torunu Feyyaz Efendi ile Zakir Bey*. Ankara: Sözkese Matbaacılık.
- İnan, M. Rauf (1974). Marifetnâme. 192. *Yıldönümünde Erzurumlu İbrahim Hakkı* içinde (s.37-49). İstanbul: Sermet Matbaası.
- Joireman, J. and Liu, R. L. (2014). Future-Oriented Women will Pay to Reduce Global Warming: Mediation via Political Orientation, Environmental Values, and Belief in Global Warming. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 391-400.

- Kabaklı, A. (1987). *Sohbetler 1*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kabaklı, A. (1997). *Türk Edebiyatı* (c.2). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kahya, E. (1999). Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.40, (1), 374.
- Karaca, H. (2016). *Ortaokul Öğrencilerinin Cebir Öğrenme Alanına Yönelik Tutumları (Ölçek Geliştirme Çalışması)*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Karadeniz, H. (2006). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ahlak Felsefesi*. Yayımlanmış doktora tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Karahan, A. (2003). Mutasavvıf ve öğretici şair olarak Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Doğumunun 300. Yılında Erzurumlu İbrahim Hakkı* içinde s.265-276. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Yayınları.
- Karakaya, İ. (2011). Bilimsel araştırma yöntemleri. *Bilimsel araştırma yöntemleri*. (ed. Abdurrahman Tanrıöğen). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Karaörs, M. Emre (1992). *İbrahim Hakkı – Marifetnâme*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Karışman, S. (2008). Global Dünyanın Meydan Okuyuşları Karşısında Bir Değerler Sistemi Olarak Marifetnâme'nin Önemi. *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri* içinde s.137-162. Ankara: Beyan Yayınları.
- Karlı, B. (2015). Değer Kavramının Toplumsal ve Bireysel İşlevi Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme. *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Uluslararası Sempozyumu*, c.3 içinde (s.95-104). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kazar, M. (2010). Erzurumlu İbrahim Hakkı hayatı, kişiliği ve eserleri. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (16), 333-350.
- Kırcıbiyık, M. (2009). Kıyâfet-Nâme-i Cedîde Hakkında. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı)*, (39), 793-813.

- Köseoğlu, S. Armağan (2015). *Öğretmen Adaylarının Ahlak Kavramına İlişkin Metafor Kullanımları*. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, c.4, (3), s.219-225.
- Kurbanov, B. Osmanoglu (1999). Rönesans Ruhlu bir şahsiyet: Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri – 1703-1780. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (11), 31-39.
- Kurtuluş, K. (2006). *Pazarlama Araştırmaları*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Külekçi, N. (2002). *Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Erzurum: Toker Yayınları.
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel Psychology*, 28, 563-575.
- Memduhoğlu, A. (2015). İbrahim Hakkı Erzurumî'nin Manzum İlmihâli. *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.2, (2), 11-52.
- Menek, S. (2011). *Ünver Oral'ın Karagöz Metinlerindeki Kültürel ve Eğitsel Unsurlar*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Mert, O.; Alyılmaz, S.; Bay, E. ve Akbaba, S. (2009). Orhun Yazıtlarındaki toplumsal değerlerin öğretmen adayları tarafından algılanma düzeyleri üzerine inceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 279-287.
- Mihçioğlu, A. (2014). *İbrahim Hakkı Erzurumî'nin Tezkiretü'l-Ahbâb ile Hamsûn ve Mi'e Hikme İsimli Eserleri – Metin ve İnceleme*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Milli Eğitim Bakanlığı (2013). *Sağlık Eğitimi Kavramı İlke, Faktörleri ve Sınıflandırılması*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları (pdf kitap). (http://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Sa%C4%9Fl%C4%B1k%20E%C4%9Fitimi%20Kavram%C4%B1%20%C4%B0lke,%20Fakt%C3%B6rleri%20Ve%20S%C4%B1n%C4%B1fland%C4%B1r%C4%B1lmas%C4%B1.pdf Erişim tarihi:16.07.2017).
- Okay, O. (1990). *Sanat ve Edebiyat Yazıları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okumuş, E. (2006). Marifetnamede Beden. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (1), 9-43.

- Ortaylı, İ. (2006). *Son İmparatorluk Osmanlı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öncü, A. (2015). *Değerler Eğitimi Bağlamında Ahmet Hamdi Tanpınar ve Oğuz Atay'da Değerler*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özabacı, N. (2011). İlişki niteliği ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(162).
- Özdamar, S. (2002). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname adlı eserindeki insan ilişkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Özdemir, S. (2005). *Din – ahlak – ekonomi ilişkisinin sosyolojik analiz ve kapitalist zihniyetinde değerlendirilmesi (Adam Smith ve İbrahim Hakkı örneği)*. Yayınlanmış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özden, Ö. (1995). Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre varoluş. *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (12), 277-288.
- Özden, Y. (2003). *Öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Özgen, N. (2012). Siirt'in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veyselkarani) ve Tillo (Aydınlar) Örnekleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17, (27), 251-272.
- Özgül, M. Kayahan (2013). *Erzurumlu İbrahim Hakkı – Divan-ı İlahiyat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Öztürk, T. (2012). *Yazarlar ve şairler sözlüğü*. İstanbul: Eflatun Matbaası.
- Özyılmaz, Ö. (1986). *İbrahim Hakkı Erzurumi'nin Tertib-i ulum isimli eserindeki eğitimle ilgili görüşleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özyılmaz, Ö. (1990). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre çocuk gelişimi ve eğitimi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Özyılmaz, Ö. (2002). *Osmanlı Medreselerinin Eğitim Programı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Pamuk, B. (2005). İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Abdurrahman Gazi Zaviyedarlığı ve Zaviyedarlık Meselesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c.5, (1), 157-168.
- Polat, K. (2007). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetnâme'sinde Allah İnancı, *Türk İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu* içinde s. 151-164. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Revnakoğlu, C. Server (1945). İbrahim Hakkı'nın soy kökü ve ana tarafı. *Erzurum Halkevleri Kültür Dergisi*, (7), 33.
- Revnakoğlu, C. Server (1961). *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetnâmesi*. İstanbul: Ercan Matbaası.
- Saban, A. (2004). *Öğrenme ve öğretme süreci*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sancar, N. (1985). Tillo evliyalari. İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Sarı, İ. (2016). *Anadolu Evliyalari*. Antalya: Net Medya Yayıncılık.
- Sarıkavak, K. (1999). Az bilinen Osmanlı'da bir aydınlanma hareketi. *Osmanlı*, c.7. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Schriesheim, C.A., Neider, L.L., Scandura, T.A. and Tepper, B.J. (1992). Development and preliminary validation of a new scale (LMX-6) to measure leader-member exchange in organizations. *Educational and Psychological Measurement*, Vol: 52, (1), 135-147.
- Seggie, F. Nevra ve Bayyurt, Y. (2015). *Nitel Araştırma – Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımları*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Selçuk, Z. (2005). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sertkaya, Ayşe G. (2011). Bilinmeyen bir Seğir-nâme yazması. 38. İcanas. 10-15.09.2007. Ankara-Türkiye. Bildiriler: Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi. Ankara, 2011, s.1533-1560.
- Sırım, V. (2012). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'dan Hayat Dersleri*. İstanbul: Özyel Basım Yayın.

- Siirt Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü (1984). İbrahim Hakkı Hazretleri 1703 – 1780. *İbrahim Hakkı ve Müspet İlimler Sempozyumu Tebliğleri* içinde s.1-6. Siirt: Yücel Matbaası.
- Siirt Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü (1984). *İbrahim Hakkı ve Müspet İlimler Sempozyumu Tebliğleri*. Siirt: Yücel Matbaası.
- Sofuoğlu, M.; Göktürk, Mehmet F. ve Kerimoğlu, M. (2013). *İslâm'da Evlilik ve Aile Eğitimi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları.
- Solmaz, S. (1986). *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divanı'nda Aşk*. Yayımlanmış doktora tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Sönmez, V. (2008). *Program geliştirmede öğretmen el kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sönmez, V. (2011). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Sunar, C. (1981). Erzurumlu İbrahim Hakkı ve terbiye kuralları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.24 (1), 127-150.
- Sümbüllü, Yusuf Z. (2008). İlm-i Tefe'ül ve Tefe'ül-nâme (Ku'rân falı) Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 1, Issue 2 Winter 2008, s. 383-391.
- Şahin, F. (2009). Yönetmel Güçlölük: *Etkili yönetim ve liderlik bileşeni olarak kavramsallaştırılması ve ölçülebilmesine ilişkin bir araştırma*. Yayımlanmamış doktora tezi. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Şahin, Hatice G. (2012). *Âşık Fuat Çerkezoğlu'nun Şiirlerinde Yer Alan Eğitsel Unsurlar*. Yayımlanmış yüksek lisans tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Şentürk, H. (2010). Kişilik Gelişiminde Eğitim, Din ve Değerlerin Rolü. *Eğitime Bakış Eğitim, Öğretim ve Araştırma Dergisi*, 6(18), 50-55.
- Tan, Ç; Akpınar, B. ve Gezer, Y. (2014). İbrahim Hakkı'nın talim, terbiye ve irşada yönelik görüşlerinin eğitim bilim perspektifinden değerlendirilmesi. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.9, (2), 193-209.

- Tatçı, M. (2016). *Unesco 2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı Anısına Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmed Yesevî*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi; Yayın No: 29
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tekmen, D. Zeynep (2014). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Mecmûatü'l İrfâniyye'si (Metin Transkribe ve Tahlil)*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tekşan, K. (2012). Türkçe dersi değerler eğitiminde Kutadgu Bilig'in kullanımı. *Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 13(3). 1-17.
- Tezbaşaran, A. A. (1997). Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu. *Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları*, 12, 22-25.
- Toparlı, R. ve Argunşah, M. (2014). *Muînü'l-Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topdemir, H. Gazi (1998). Osmanlılarda Fizik Çalışmaları. *Osmanlı*, c.7. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Tdk Yayınları.
- Türk, A. (2014). *Erzurum'un kandilleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Uludağ, S. (2015). *Erzurumlu bir fikir adamı – İbrahim Hakkı Erzurumî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Ünal, A. (2010). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sindeki Kozmolojik Görüşlerinin Analizi ve Günümüz Bilimi Açısından Değerlendirilmesi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Varış, F. (1996). *Eğitimde program geliştirme teori – teknikler*. Ankara: Alkım Yayınları.
- Yalçinkaya, M. (2016). *Mantık ve Değerler Eğitimi*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

- Yastı, M. (2015). Yeni Bir Seğir-Nâme Yazması Üzerine. *Türkiyat Mecmuası*, c.25, Bahar, s.275-314.
- Yaşar, S. (1986). *Erzurumlu İbrahim Hakkı – hayatı, sanatı, marifeti*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, M. (1986). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Varlık Anlayışı*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yıldırım, M. (1999). Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Bilimsel Yönü. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (11), 27-30.
- Yıldız, S. (1980). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın ahlak anlayışı. *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, (4), 137-138.
- Yılmaz, A. (2008). Erzurumlu İbrahim Hakkı Divân'ında Ayet ve Hadis İktibasları Çerçevesinde İşlenen Konular. *İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu Bildirileri* içinde s.137-162. Ankara: Beyan Yayınları.
- Yılmaz, E. (2012). *Ziya Gökalp'ın Şiirlerinin Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Yılmaz, H. Kamil (2008). Çağları Aşan Mevlânâ Çağrısı, “Aşk Fırını Gönül”. İstanbul: Erkam Yayınları, s.7-79.
- Yılmaz, İ. (2006). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Arapça-Farsça şiirlerinde şekil ve tema (Tanrı – insan ve evren ilişkisi). *Academic Review*, c.10 (29), 191-198.
- Yılmaz, O. (2013). *Fatih Erdoğan'ın Eserlerinin Eğitsel Değerler Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Yurdugül H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. *XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi*, 1-6.

- Yurdugöl, H. ve Bayrak, F. (2012). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerlik ölçüleri: Kapsam geçerlik indeksi ve kapa istatistiğinin karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (Özel Sayı 2), 264-271.
- Yücelik, H. (2006). *Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Ahlak Anlayışı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Zikmund, W. G. and Babin, B. J. (2006). Exploring marketing research: South-Western Pub. *Reproduced with permission of the copyright owner. Further reproduction prohibited without permission.*

EKLER

EK 1

**MARİFETNÂME'DEKİ EĞİTSEL UNSURLARIN TÜRKÇE ÖĞRETMENİ
ADAYLARININ GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİNE İLİŞKİN
ÖLÇEK FORMU**

Değerli Türkçe Öğretmeni Adayları,

Bu çalışma, Türkçe öğretmeni adaylarının İbrahim Hakkı'nın *Marifetnâme* adlı eserinde yer alan eğitsel görüşlere ilişkin düşüncelerini incelemek ve bu yolla bu görüşlerin günümüzdeki geçerliliğini değerlendirmek amacıyla yapılmaktadır. Sizden istenen doğru veya ideal cevaplar vermeniz değil, kişisel görüşlerinizi belirtmenizdir. Anket sorularını dikkatle okuyarak cevap vermeniz araştırmanın sağlıklı bir şekilde yürütülmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Size uygun olan seçeneklere (X) işareti koymanız yeterlidir. Ayırdığınız zaman ve gösterdiğiniz ilgi için teşekkür ederim.

Okt. Fatih CAN

KİŞİSEL BİLGİLER

1. Cinsiyet: ☐ Bayan ☐ Bay
2. Sınıf düzeyi: ☐1 ☐2 ☐3 ☐4
3. Anne eğitim durumu: ☐Okuryazar değil ☐İlkokul ☐Ortaokul ☐Lise
☐Üniversite ☐Lisansüstü
4. Baba eğitim durumu: ☐Okuryazar değil ☐İlkokul ☐Ortaokul ☐Lise
☐Üniversite ☐Lisansüstü
5. Dinî - tasavvufi eserlere ilgi duyuyor musunuz? ☐Evet ☐Hayır
6. *Marifetnâme*'yi daha önce okudunuz mu? ☐Evet ☐Hayır
7. Hangi bölgede doğdunuz?
☐Doğu Anadolu ☐Güneydoğu Anadolu ☐İç Anadolu
☐Marmara ☐Ege ☐Akdeniz ☐Karadeniz ☐Yabancı Uruklu

8. Bölümünüzdeki alan derslerini yeterli buluyor musunuz?

☐Evet ☐Hayır

9. Bölümünüzdeki eğitim bilimleri derslerini yeterli buluyor musunuz?

☐Evet ☐Hayır

10. Dönem itibariyle şu anki akademik genel not ortalamanız (AGNO) nedir?

☐ 0.00 – 1.99 ☐ 2.00 – 2.49 ☐ 2.50 – 2.99 ☐ 3.00 – 3.49 ☐ 3.50 – 4.00

Ölçek Maddeleri	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
1. Arkadaş seçiminde dikkatli davranmak gerekir.	5	4	3	2	1
2. Arkadaşlara karşı dürüst olunmalıdır.	5	4	3	2	1
3. Bilgi, insana mevki ve itibar kazandırır.	5	4	3	2	1
4. Kadınların sosyal hayatta yeri önemlidir.	5	4	3	2	1
5. Çocuklar ebeveynlerini örnek alırlar.	5	4	3	2	1
6. Çocuklara toplumsal kültür aktarılmalıdır.	5	4	3	2	1
7. Yetişkinler toplumsal hayatta çocukları dikkate almalıdır.	5	4	3	2	1
8. Sır tutmak bir erdemdir.	5	4	3	2	1
9. İnsanların kusurları örtülmelidir.					
10. Öğreten kişi, öğrenen kişiye karşı sabırlı olmalıdır.	5	4	3	2	1
11. Öğreten kişi, öğretmek için istekli olmalıdır.	5	4	3	2	1
12. İnsana, toplum içindeki davranışları ölçüsünde değer verilmelidir.	5	4	3	2	1
13. Görülen bir yanlış durum karşısında sesiz kalınmamalıdır.					
14. Sabır, önemli bir erdemdir.	5	4	3	2	1
15. İyilik yapan iyilik bulur.					
16. Güler yüzlü olmak, kişiye arkadaş kazandırır	5	4	3	2	1

17. Bilgi ve görgü sahibi olan kişilere saygı gösterilmelidir.	5	4	3	2	1
18. Emir altında olan kişilere kötü davranılmamalıdır.	5	4	3	2	1
19. Akrabalara yardım edilmelidir.	5	4	3	2	1
20. Komşulara kötü günlerinde destek olunmalıdır.					
21. Makam, mevki ya da şöhret uğruna karakterden taviz verilmemelidir.	5	4	3	2	1
22. İhtiyaç sahibi kişilere maddi ve manevi yardım edilmelidir.					
23. Evlilik, toplumsal hayatı düzene sokar.	5	4	3	2	1
24. Eşler birbirine karşı saygı ve sevgi içinde olmalıdır.	5	4	3	2	1
25. Ebeveynler çocuklarına güzel ahlak kazandırmalıdır.	5	4	3	2	1
26. Ebeveynler çocuklarına iyi bir gelecek sunacak temel bilgi ve beceriler kazandırmalıdır.	5	4	3	2	1
27. Ebeveynler çocuklarına karşı şefkatli davranmalıdır.	5	4	3	2	1
28. İnsan fizyolojisi mükemmel bir yaratılışın göstergesidir.	5	4	3	2	1
29. İnsan nefesine yenik düşmemelidir.	5	4	3	2	1
30. Dünya hayatında yapılan her eylemin ahirette bir karşılığı vardır.					
31. Tefekkür etmek Allah'a ulaştırır.	5	4	3	2	1
32. Kibir insanın düşmanıdır.	5	4	3	2	1
33. Olumlu ya da olumsuz her duruma, Allah'tan geldiği için rıza gösterilmelidir.					
34. Allah sevgisini kaybetmek kişiye olumsuz durumlar getirir.	5	4	3	2	1
35. Kanaatkâr olunmalıdır.	5	4	3	2	1
36. Zekât ve sadaka verilmelidir.	5	4	3	2	1

37. İbadet etmek kişiyi olumsuz durumlardan ve günahlardan kurtarır.	5	4	3	2	1
38. İnsanın fiziki yapısıyla karakteri arasında ilişki vardır.	5	4	3	2	1
39. Vücuttaki bazı uzuvların seğirmesinin / hareketinin olabilecek herhangi bir olay ya da duruma işaret ettiğine inanırım.	5	4	3	2	1
40. Sağlığı korumak için gereken önlemler alınmalıdır.	5	4	3	2	1
41. Temizlik, sağlık için vazgeçilmezdir	5	4	3	2	1
42. Az uyumanın sağlık açısından olumlu yönleri vardır.	5	4	3	2	1
43. Alınacak gıdaların seçiminde sağlık esas alınmalıdır.	5	4	3	2	1
44. Doğal gıdaların sağlığa olumlu etkileri vardır.	5	4	3	2	1
45. Az yemek sağlık için faydalıdır.	5	4	3	2	1

EK 2

UZMAN GÖRÜŞÜ İÇİN OLUŞTURULAN FORM

Sayın Hocam;

Marifetnâme'de yer alan eğitsel unsurlardan hareketle oluşturulan ölçek maddeleri aşağıda verilmiştir. Bu maddelerden ölçek maddesi olması için uygun olan, düzeltilmesi gereken ve uygun olmayan maddeleri, her bir maddenin yanında yer alan ilgili kutucuğu işaretleyiniz.

Ölçek Maddeleri	Uygun	Düzeltilmeli	Uygun Değil
1. Arkadaş seçiminde dikkatli davranmak gerekir.			
2. Arkadaşlara karşı dürüst olunmalıdır.			
3. Bilgi, insana mevki ve itibar kazandırır.			
4. Bilgisiz ibadetten fayda gelmez.			
5. Kadınların sosyal hayatta yeri önemlidir.			
6. Çocuklar ebeveynlerini örnek alırlar.			
7. Çocuk yetiştirmek kolay değildir			
8. Çocuk sıkı disiplin altında yetiştirilmelidir.			
9. Çocuklara toplumsal kültür aktarılmalıdır.			
10. Yetişkinler toplumsal hayatta çocukları dikkate almalıdır.			
11. Sır tutmak bir erdemdir.			
12. Toplum içinde gereğinden fazla zaman geçirmek insanı yanlışla götürebilir.			
13. İnsanların kusurları örtülmelidir.			
14. Yalan söylemek kişiyi zor durma sokar.			
15. İlim öğrenmek insan için göz ardı edilemez.			
16. Öğrenen ve öğreten insanların dışındakiler değersizdir.			

17. Öğreten kişi, öğrenen kişiye karşı sabırlı olmalıdır.			
18. Öğreten kişi, öğretmek için istekli olmalıdır.			
19. Öğrenen kişi, öğreten kişiye karşı saygılı olmalıdır.			
20. İnsana, toplum içindeki davranışları ölçüsünde değer verilmelidir.			
21. Az konuşmak insanı hatadan kurtarır.			
22. Görülen bir yanlış durum karşısında sessiz kalınmamalıdır.			
23. Sabır, önemli bir erdemdir.			
24. İyilik yapan iyilik bulur.			
25. İsraf, göz ardı edilemeyecek bir kusurdur.			
26. Güler yüzlü olmak, kişiye arkadaş kazandırır.			
27. Tatlı dilli olmak, kişiye arkadaş kazandırır			
28. Bilgi ve görgü sahibi olan kişilere saygı gösterilmelidir.			
29. Nasihat hayat tecrübesidir.			
30. Emir altında olan kişilere kötü davranılmamalıdır.			
31. Akraba ziyaretleri olması gereklidir.			
32. Akrabalara yardım edilmelidir.			
33. Komşulara kötü günlerinde destek olunmalıdır.			
34. Komşulara karşı güler yüzlü ve tatlı dilli olunmalıdır.			
35. Makam, mevki ya da şöhret uğruna karakterden taviz verilmemelidir.			
36. Cahil kişilerin sözlerine itibar edilmemelidir.			
37. Büyükler saygıyı hak eder.			
38. İhtiyaç sahibi kişilere maddi ve manevi yardım edilmelidir.			
39. Evlilik, toplumsal hayatı düzene sokar.			
40. Evlilik, insanın hayatını düzene sokar.			

41. Evliliğin asıl amacı huzurlu bir yaşam sürmektir.			
42. Erkek ve kadın her zaman eşit olmalıdır.			
43. Eşler birbirine karşı saygı ve sevgi içinde olmalıdır.			
44. Ebeveynler çocuklarına güzel ahlak kazandırmalıdır.			
45. Ebeveynler çocuklarına iyi bir gelecek sunacak temel bilgi ve beceriler kazandırmalıdır.			
46. Ebeveynler çocuklarına karşı şefkatli davranmalıdır.			
47. İnsan fizyolojisi mükemmel bir yaratılışın göstergesidir.			
48. İnsan nefesine yenik düşmemelidir.			
49. Dünya hayatında yapılan her eylemin ahirette bir karşılığı vardır.			
50. Tefekkür etmek Allah'a ulaştırır.			
51. Kibir insanın düşmanıdır.			
52. Olumlu ya da olumsuz her duruma, Allah'tan geldiği için rıza gösterilmelidir.			
53. Allah'ı zikretmek kişiyi olumsuzluklardan kurtarır.			
54. Allah sevgisini kaybetmek kişiye olumsuz durumlar getirir.			
55. Kanaatkâr olunmalıdır.			
56. Yemin etmek sorumluluk getirir.			
57. Zekât ve sadaka verilmelidir.			
58. İbadet etmek kişiyi olumsuz durumlardan ve günahlardan kurtarır.			
59. İnsanın fiziki yapısıyla karakteri arasında ilişki vardır.			

60. Vücuttaki bazı uzuvların seğirmesinin / hareketinin olabilecek herhangi bir olay ya da duruma işaret ettiğine inanırım.			
61. Sağlığı korumak için gereken önlemler alınmalıdır.			
62. Temizlik, sağlık için vazgeçilmezdir			
63. Az uyumanın sağlık açısından olumlu yönleri vardır.			
64. Alınacak gıdaların seçiminde sağlık esas alınmalıdır.			
65. Doğal gıdaların sağlığa olumlu etkileri vardır.			
66. Az yemek sağlık için faydalıdır.			

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı ve Soyadı	Fatih CAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Tokat – Merkez / 24.06.1987
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / 2009
Yüksek Lisans Öğrenimi	Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / 2012
Doktora Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı / 2017
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce (ÜDS: 68.750)
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Rektörlük (2012 – Okutman)
İletişim	
E-Posta Adresi	fatihcan.fatih@hotmail.com
Tarih	Eylül, 2017